VÁMOS MIKLÓS

Az isten szerelmére



Az isten szerelmére
Vámos Miklós
Athenaeum (2019 ápr)

Címke: Irodalomtörténet, Portré

Ezúttal Mándy Iván kedvenc mondata a cím. Vámos Miklós egyrészt azokat az ironikus portréit adja közre (Örkény, Déry, Mándy, Kodály, Mészöly stb.), amelyek a Hogy volt című kötetben réges-régen már megjelentek csupa olyan nagyságról, akiket személyesen ismerhetett. Másrészt azokat a szövegeit, amelyek kötetben most először látnak napvilágot. Utóbbiak a huszadik század közepének legendás szerzőiről (Faludy György, Szabó Magda, Janikovszky Éva és mások) szólnak, kellő komolytalansággal.

Vámos Miklós

Az isten
szerelmére

Hogy volt

Írhatnám polgár

HOGY VOLT

Mottó

– Elbujdostam, de az emlék velem jött,
a diadal, a bosszú és a szégyen. –
A patak morajlott: – Élj egyedül, mint
az orrszarvú a magány erdejében.
(Szabó Lőrinc: Ének az orrszarvúról)

Hogy nem volt
(előhang)

Három szóból álló címeket adtam ezeknek a vallomásoknak. Miért? Csak. Játékból. Ez talán a leglényegesebb, amit az előttem járó íróktól tanultam. Soha ne vedd magad túl komolyan. Játszani is engedd.

Szeretem azokat a történeteket, amelyeknek jó a végük. Happy ending, that is. Ezeknek aligha juthat efféle. Házilagos kivitelű panteonom épp azért emeltem, mert egy árnyas kora őszi délutánon rájöttem, életem legfontosabb tanúi szinte kivétel nélkül eltávoztak innét – valahová. Persze, inkább én voltam az ő életük tanúja, s bizonnyal nem a legfontosabbik. Soká halogattam, hogy írásban emlékezzem rájuk, hogy elmeséljem, milyennek láttam őket. Attól féltem, visszatetszést kelt. Hivalkodásnak hathat, ki mindenkivel állottam személyes kapcsolatban a kortárs irodalom és művészet ma már klasszikusnak számító alakjai közül. Akár a hajdani viccbéli szovjet utcalány, aki azért a legdrágább, mert ő még ismerte Lenint. Féltem, a rosszabb májúak akként értelmezhetik: utólag odakapaszkodnék Örkény István, Mándy Iván, Arthur Miller, Kodály Zoltán, Weöres Sándor, Várkonyi Zoltán, Ottlik Géza, Mészöly Miklós és a többiek talapzatára.

Hiányoznak. Egyenként és összesen. Megfelelő alkalmakkor és általában. Árvának érzem magamat nélkülük. Szemérmesen hallgattam erről, egészen addig, amíg egy vidéki író-olvasó találkozón jelentkezett az a vérvörös hajú asszony (tanítónő, mint kiviláglott), hogy kérdezne valamit. Mesélném el, kikkel vagyok jóban a nemzedéktársaim közül. Magyarázkodtam. Úgy alakult, hogy a fölöttem járókkal voltam jóban. Miért?

Bonyodalmas a válasz. Egyrészt, mert túl hamar dobtak a mélyvízbe. Ha több eszem van, szépen megkérem Jovánt (Jovánovics Miklóst, az Új Írás főszerkesztőjét), várjon még fölfedezésemmel néhány évet, ne ríjak ki a korommal. Akkor eszembe se jutott, miféle érzelmeket kelt a velem egykorú írónak készülőkben, hogy engem

igen, őket csupán később. Másrészt, mert az akkori idős(ebb)ek szinte kivétel nélkül tárt karokkal fogadtak. Aligha hihetem, hogy ez személyesen nekem szólt, inkább a kamasznak, aki voltam. Tetszett nekik, hogy az irodalom politikai vezetése kivételt tett. Néhány esztendővel hamarább még úgy döntöttek – ilyen értelmű párthatározat született –, hogy több fiatal íróra nincsen szükség, van már belőlük elég. (Az akkor harminc körüli Simonffyék.) Lehet, Örkényék azt gondolták, az első fecskét nemsoká követi a többi – így is történt –, jó jelnek vélhettek tehát.

Mindenesetre az említett író-olvasó találkozón beszéltem életemben először arról, hogyan ismerkedtem össze Örkény Istvánnal. Meglepett, milyen őszintén érdekelte ez az embereket. Fölbátorodván, más hasonló esteken is el-elmondtam röpke históriákat a szívemnek legkedvesebb holtakról. Olyasmi történt, mint amit a valaha híres vietnami balzsam tört magyarságú használati utasítása ígért. Megkönyebbedett a lelkoállapat. (Sic!) Kiváltképp az enyém. Úgy érzékeltem, a jelen lévő olvasóké is. Aki szereti Mándy Iván írásait, örömmel hallja, hogy olykor ő is leette a nyakkendőjét. Déry Tibor rajongóinak érdekes adat lehet, hogy makacsul rágta a száját. Kodály Zoltán zeneértő hívei nem bántódnak meg, ha kancsalságáról értesülnek. Különösen, ha biztosra vehetik, hogy a krónikást a rokonszenv vezérli, nem az ellen. Emlékeim motorja egyértelműen a szeretet, ámbár igyekeztem tárgyilagos beszámolókat írni.

Akadnak a magyar irodalomban notórius nagyotmondók és szédelgőn földicsérők. Minden erőmmel azon voltam, hogy ne soroltassam közibük. E szempontból a legjobb időpontban írtam meg ezeket a portrészerű vallomásokat. Ötvenes éveim elejét tapostam, amikor ezek elkészültek. Még többé-kevésbé színhelyesen emlékeztem arra, hogy volt. Ha várok tíz-húsz esztendőt, tisztánlátásomat bizonyára elhomályosítják a meszesedő erek. S a növekvő magafontosság. Megfigyeltem, hogy azok a szerzők, akik életük különböző időpontjaiban szólnak kor-és kartársaikról, amint idősödnek, akként változtatják az arányokat. Saját személyük súlya egyre nő, másoké rovására. E gonddal talán nem kell számolnom, ha

eztán fölhagyok az általam barátságszerű kapcsolatban megismert és szeretett nagyemberek szellemidézésével.

Igyekeztem úgy mesélni, ahogyan volt. Igen, de úgy volt, ahogyan énbennem él? Hogy volt, hogy nem volt, volt. Amit leírtam, szándékom szerint pontosan így esett. Tévedni persze emberi dolog. Hm, talán füllenteni is. Én igazat mondtam, amennyire bírtam. Életem egyik legboldogabb időszakává vált a két év, amíg e vallomásokat bekezdésekbe és flekkekbe (26 sor, 66 leütés) rendeztem. Élvezettel, de meghatódva vettem sorra mestereimet, példaképeimet, atyai s egyéb barátaimat – mindazokat, akiket volt szerencsém megfigyelni. Szobám, otthonom, s a színterek, ahol ővelük időzhettem hajdanán, benépesült velük. E szempontból rossz, hogy már vége. De nincs kedvem konfabulálni. Ennyiért szavatolhatok. Bármit hozzátennék, becsapnám magam.

Elnézést kell kérnem mindazoktól, akik nem kerültek a tollam hegyére. Noha megérdemelnék. Őket csak futólag ismertem. Vagy még annyira sem. Róluk másoknak volna tisztük beszámolni.

A magamfajta mellének gyakran nekiszögezik a kérdést az újságírók: Kinek ír? Felelni nehéz. E történetek esetében egyszerűbb. Abban bízva láttam neki, hogy fölkelthetem a fiatal olvasók figyelmét. Elsősorban azokét, kik még meg se születtek, midőn modelljeim döntő többsége már egy következő életére készült. Reménykedem a fiatal írók érdeklődésében is. Amikor én voltam ifjú s bohó szerző, azoktól a nagyszerű emberektől tanulhattam, akikről e könyvben szó esik. Íratlan szabály, hogy amit kaptál, tovább kell adnod. E históriákat tulajdonképp azoktól kaptam ajándékba, akikről szólnak, illendő őket palackpostáznom az utánunk jövőknek.

A hetvenes évek elején, komótos tavaszi napsütésben bandukoltam a Hungária (később s utóbb New York) kávéház felé a Rákóczi úton. A Rókus kórház előtti téren csődület. A legfölső emeleten, a nyitott ablakban egy pizsamás férfi állt. Láthatólag zavarodott aggyal. A tömeg két csoportra oszlott. Némelyek aggódva kiabáltak neki föl efféle tanácsokat: Ne csináld! mássz vissza! az élet szép! Ugyanakkor a cinikusabbak az ellenkezőjére biztatták: Gyerünk! hopp! essé′ túl rajta! Láttam a nézelődők közt egy ma már soha nem emlegetett alanyi költőt, valahol középen. Egy még nála is

inkább feledésbe merült szatirikus prózaírót egészen elöl. Leghátul pedig, tőlem néhány lépésnyire, Gáll István, az Ember (szintén divatjamúlt szerző) nyújtogatta a nyakát. Hármukról is lesz szó e kötetben.

Félórával később ott ültek a Hungáriában, egy asztalnál. Amikor befutottam, épp az alanyi költő mesélte hideglelős hangon, hogy mi történt: Borzalom, az a férfi leugrott, azonnal vége lett, ennyi egy élet, szörnyűség! legokosabb, ha gyorsan írok belőle egy verset! – tördelte a tenyerét. Ott voltam én is, vallotta be a szatirikus prózaíró, előrefurakodtam, meg akartam nézni a tetemet, hátha egyszer használnom kell egy novellában. Gáll István fölnevetett: Piszok alakok, hátulról figyeltelek benneteket, gyártsátok csak a verset s a novellát, majd én írom róluk a kritikát, hogy nem is úgy volt!

Mely szerep maradt nekem? Mind a hármukat láttam. Még hátrábbról.

Marcel Duchamp, az avantgárd képzőművészet kulcsfigurája, több műfajban alkotott. Egy újságíró megkérdezte tőle, szerinte mi az ő foglalkozása. Marcel Duchamp elgondolkodott, majd így szólt: Je suis un respirateur! Azaz: Lélegző vagyok. Ilyen alapon állíthatom, hogy én pedig: Bámészkodó. Megfigyelő. Ki nem küldött tudósító. Ez a könyv is ennek következése.

Játszadozom a gondolattal, akad-e majd, ki rólunk, mostani ötvenesekről lesz híradással, úgy 2030-40 tájt. Éppenséggel forgolódnak köröttem ifjú szerzők, akikkel olyan kapcsolatba kerültem, hogy idővel emlékezhetnek rám, ha éppen akarnak, Grecsótól Karafiáthig, Varrótól Tóth Krisztináig… nem kizárt. E szempontból is kérdés, meddig állok el. Egészségesen élek, nem iszom, nem dohányzom, rendszeresen sportolok, mintha arra törekednék, hogy túléljem a nemzedékem. Ha volna igazság, regényírónak hosszú földi tartózkodás dukálna. Azonban Isten tenyerén ülünk, érhetnek meglepetések. Talán eltűnök hirtelen. Hogy lesz? Nem sejthetem. Annyi bizonyos, hogy panteonom kapuit a nagyközönség számára kitárván, valamelyest tisztább lelkiismerettel.

A zene mindenkié

Volt egyszer egy nagy zeneszerző, akiről anyám úgy tudta, annyira világhírű, hogy dúsgazdag. Akkor nem gyalog járna, vélte apám. Mindhárman a teraszról szemléltük a nagy zeneszerzőt, aki alant baktatott. Még óvodás voltam, mikor először megmutatták, tehát ötvenhat előtt. Fölfigyeltem bozontos hajzatára, mely miatt inkább idős asszonynak tetszett, persze csak odaföntről. Mi a Délibáb utcában laktunk, ez megfelelő utcanév egy leendő írónak. Ő a (Kodály) Köröndön, mely talán megfelelő tér egy nagy zeneszerzőnek. Naponta végighaladt a mi utcánkban egészségügyi sétája során, kevéssel ebédidő után.

Az úgy volt, hogy mire iskolába kerültem, titkok tudója lettem. A környékbeli srácok közt szájról szájra járt, akár egy népdal, hogy az öreg ad aláírást, ha az ember szolmizál neki. Életem javát a Köröndön töltöttem. Két fő foglalatossággal. Részben indiánozással. Részben meg azzal, hogy vertek. Cingár kisfiú voltam. Kidolgoztam egy módszert védekezésül. Midőn fenyegetően közeledtek felém a verők, ökölvívópózba vágtam magam, fölugrottam a levegőbe, pipaszár lábakkal kalimpálva, cérnaszál karokkal megsorozva a levegőt. Röhejes voltam. Ha nevettek, kihasználtam a pillanatot, elmenekültem. Néha nem futottak utánam.

Kodályt meg kellett állítani bátor köszönéssel, lehetőség szerint csengő hangon, s kérni, hogy adjon aláírást. Tegeztük Kodályt. Ő is tegezett. Előhúzta a noteszát, öt vonalat firkantott sebtiben, s odapöttyentett féltucatnyi hangjegyet: Na? – várta a Kodály-módszer gyakorlati megvalósulását. Dó, dó, lá, szó, dó, dó, lá, szó… (vö. „A part a-latt…”) Mutatnunk is kellett a kézjeleket. Jó megfejtés esetén kaptunk aláírást, a lendületes betűk majd kiszakították a papírt. Aranyhegyű töltőtolla volt. Vagy nem. De annak látszott.

Én átlagosan heti háromszor kértem Kodály Zoltántól aláírást. Fölvetődik a kérdés: Minek egy kisgyereknek annyi? Azért, mert tíz Kodályért adtak egy Puskást. Megjegyzem, szereztem Puskástól is, közvetlenül, ám ez nem tartozik ide. Kodálytól tehát nagyjából kétnaponta kértem, s majdnem annyiszor kaptam, tekintettel arra,

hogy a környékbeli srácok között szájról szájra járt, akár egy népdal, hogy az öreg szinte mindig a 333 olvasógyakorlat című kisalakú gyűjteménye első tíz dalocskája valamelyikét adja föl. A 333-at elkérhettük az iskolai énektanártól. Bevágtuk az első tízet. Ő elégedetten tapasztalhatta, hogy a róla elnevezett módszer pompásan működik az utóbb róla elnevezett téren. A zene mindenkié. Így ment ez. Piciny bökkenőt csupán az okozott, ha nem egyedül, hanem kisebb csoport tagjaként kérincséltem. A magyar zene élő legendája, a Bartók–Kodály páros második fele ugyanis annyira bandzsa volt, hogy nem lehetett tudni, melyikünkre néz. Amikor szolmizálásra buzdított, gyakran többen belefogtunk unisono, mire hevesen rázta a fejét: Ejnye már, nem te, hanem te, akire nézek! Na igen, épp ez volt a probléma. Néha azért eltaláltuk. Ritmusra biccentgetett. Na jó van! – mondta azután (a jó végéről elspórolva az l-t), és írta, vagy inkább sercintette a nevét a papírra, az eredményt összehasonlítva ámultunk, miként tudja olyan egyformán.

Az iskolai kórussal részleteket tanultunk a Székelyfonóból. „A csi-tá-ri he-gyek a-latt…” Előadtuk, április negyedikén, az ünnepségen. Ő volt a díszvendég. Az igazgató úr érdeklődött: Mi a véleménye? Kodály szabódott, majd az ismételt kérdésre azt felelte: Kérem, elégedjenek meg annyival, hogy hallottam ezt már jobban is, rosszabbul is. Meglepett, hogy vannak, akik nálunk gyatrábban csinálják. Még nem tudtam, hogy mindent alul lehet múlni.

Egyszer aztán kórusunk „kemény magja” – az énektanár kifejezése ez – meghívást kapott Kodály Zoltán otthonába. Egész nap próbáltunk az iskola tornatermében, utána átsétáltunk a tér túlfelire. Illusztris külföldi zenei nagyságot látott vendégül Kodály, s azt akarta, hogy megmutassuk, mit tudnak a magyar gyerekek. Megmutattuk. Nyitányképpen rejtélyes körülmények közt – állítólag hozzá sem értünk – eltörtünk egy padlóvázát. Nem számít, mondta a világhírű zeneszerző a letérdepelni készülő énektanárnak. Az illusztris vendég – Kodállyal nagyjából egykorú, ám hozzá képest alacsony, kopasz és dundi öregúr – hahotázott. A mellette ülő fiatal nő, aki a lányának látszott, komoly maradt. Hamarosan megtudhattuk, hogy a felesége. A Kodály unokájának látszó csitri pedig Kodály neje.

Az este részleteit a feledés jótékony köde borítja. Csak arra emlékszem, hogy A csitári hegyekben elrontottam a szöveget. Később láttam a televízióban, hogy Pablo Casals, a gordonka Paganinije meglátogatta Budapesten Kodály Zoltánt. Ő lehetett a vendég. Még később olvastam vagy hallottam (vagy álmodtam vagy kitaláltam), hogy a gordonka Paganinije megkérdezte a Kodály-módszer atyját: Mondja, tisztelt uram, miként vett ön feleségül egy ennyire fiatal lánykát? Nagyon egyszerűen, válaszolta Kodály, megkérdeztem tőle: Kisasszony, akar az özvegyem lenni? Aha. A módszert a miheztartás végett teszem közzé. Csak azt nem értem, miért kellett ehhez Casalsnak tanács, aki maga is egy-két generációval alább nősült.

Kapcsolatom Kodállyal (Kodály és én) azonban még nem zárult le. Már a gimnáziumba jártam, amikor különféle játékokkal múlattuk az időt a Kölcsey zordon falai között. Igyekeztem az élen járni. A másik élenjáró a Féri volt, fölöttem két évfolyammal. Nagyjából úgy nézett ki akkor, mint ma, sokszor hitték gyakorló tanárnak. Olvasóim az álnevét ismerhetik, Takács Ferencként anglomán literátor a Féri mostanság. A játékok népszerűségét az jelezte, hány óráig vagy napig terjedtek. A legkedveltebbek egyike a grünözés volt. Két hétig tartott bennünket lázban, bombasiker. Könnyen elsajátítható, a teendő csak annyi, hogy minden „Kon" helyett a zsidó viccekből ismert páros másik tagja, azaz „Grün" ejtendő. Grüncentráljunk. Grünferencia. Belga Grüngó. Grüncz Zsuzsa. És így tovább. Igen ám, de nincs kivétel, tehát órán, felelés közben is! A szovjet államok grünföderációja. Éles a grüntraszt. A világválságot követte a grünjunktúra. Persze, a tanerők ezt nem méltányolták, azonban az ordítozás, a fenyegetőzés és a karók is a játék szerves részét képezték. Midőn ez már jól ment, lehetett fokozni, minden „ko" helyett is „grü". Ki grüpog, mi grüpog, egy fekete holló. Sötöbö. Aki Poe-t mond, mondjon pü-t is.

A grünözést csak a haláltotó múlta fölül a maga másfél hónapjával, talán mert ez hazárdjáték. Addigra már harmadikos voltam, s még fontosabbnak véltem az élenjárást. Minden lében két kanál. A haláltotó igen alkalmas kis munkahelyi közösségek életének fölpezsdítésére. Fogadni kell arra, hogy melyik híres ember múlik ki legközelébb, s aki eltalálja, mindent visz. Sejthetik, kire helyeztem el a

tétjeimet. Változatlanul napi rendszerességgel találkoztam a nagy zeneszerzővel, láttam, egyre soványabb, léptei tétovábbak, immár csak biceg a botjára támaszkodva, levegő után kapkodva. Volt okom azt hinni, hogy neki köszönhetem majd anyagi fölvirágzásomat. Mindez akkor jó poénnak tűnt, máma már nem hasad tovább, égő arccal, röstelkedve mesélem. De – volt, ahogyan volt.

Múltak a napok. Óriási összegeket nyertek mások. Híres színésszel. Íróval. Zongoristával. Én kitartottam őmellette grünokul. Egészen addig, amíg hívattak az igazgatói irodába, tüdőtágító rikácsolás indult, s tartott vagy harminc percig, szinte lélegzetvétel nélkül, mit képzelünk mi… szocalista erkölcs… jó ízlés… Úgy volt, hogy kicsapnak. Az ország összes gimijéből. De ebből okvetlenül. Végül igazgatói rovót kaptam. Azt szépen aláírtam atyám helyett, ahogyan szoktam, s indultam jó széllel új kalandok felé. Sajnos a haláltotó bankját elkobozták. Ez március legelején történt, pénteken. És kedden… bemondták az iskolarádión, hogy tegnap meghalt Kodály Zoltán.

Kimentem a temetésére. Nem, ezt csak most kanyarítom hozzá. Szép lett volna. Később kilátogattam. Sajna, ezt is csak úgy képzeletben… noha ezek után illene. Még nem késő. Talán meg is bocsátana.



Érettségi előtt

Egy epigon örüljön

Hogy volt, hogy nem volt, valamikor a hatvanas évek ázott kutyaszagában, volt egy közepesen nagy terem, az Írók Boltja fölött az első emeleten. Tudják, közvetlenül a „nem adom be a kabátom a ruhatárba!” szobor (Ady Endre) tőszomszédságában. Gimnazista voltam, de már írónak készültem. Mindig annak készültem, az anyám hasában is, kopogtattam, hogy dobjanak be papírt-ceruzát, s vezessék be a villanyt. A mama nem hallgatott rám, azt hitte, rúgkapálok, mint a többi magzat.

A Kölcseybe több reménybeli tollnok járt akkoron, s volt, aki egy-két éve végzett, például Frédi, anyakönyvileg Dalos György Alfréd, a költő. Épp a Lomonoszov Egyetemen tanulmányozta a német történelmet. Onnan javasolta levélben, ha írni akarok, kérjem egy prózaíró tanácsát. Azt nem adta tudtomra, honnét szedjem.

Fölfigyeltem a házilagos kivitelezésű plakátra az iskola faliújságján, mely író-olvasó találkozóra hívta a tanuló ifjúságot, az imént jelzett helyiségbe – közművelődési klubba. Vendég: Örkény István. Nem hallottam még róla. Este hétkor kezdődött, már háromnegyedre odamentem, hogy jó helyet kapjak. A teremben a hatvanas évek alacsony wattszámú körtéi csöpögtették a fényt. Nyolc-tíz széksor, és afféle dobogó, mint a tantermekben, rajta hosszú asztal, leterítve a kor KISZ-taggyűlésein megszokott szovjetbordó drapériával. Nem hiányzott az obligát alumíniumtálca, a négy pohár, meg a menzakancsó, bizonytalan átláthatóság, vízkőgyanú, langy hőfok.

A pulpituson egy ember üldögélt, világos volt, hogy ő az író, az első író, akivel találkozhatom. Rajtam és a klubvezetőn kívül nem mutatkozott más élőlény. Vártunk. Teltek a hosszú percek. Igyekeztem csak lopva bámulni. Föltűnt, mennyire szép metszésű a szeme, s milyen hatalmas a homloka. Zavaromban verejtékeztem, én, az olvasó. Ő, az író, elmélyülten olvasott valamit. Évekkel később értettem meg, hogy csak úgy tett. Közös mentsvára ez mindenkinek, aki hiába várja híveit az e célra szervezett esteken vagy dedikálásokon. Mi mást tehetne mély csalódottságában és

megbántottságában? Játssza, mintha nem is várná, hogy az emberek hosszú sorokba tömörödjenek előtte, hisz nem ezért jött, alapjában véve sürgős olvasnivalója akadt itten, a távolmaradókat pedig üsse meg a guta.

Lapozgatott ő – naptárában? saját kötetében? –, míg negyed nyolc is elmúlt. Nem jött senki. Ő még az egypercesek előtt volt, én valamivel a mutálás után. Hét húszkor olvasószemüvegét lassan föltolta arra a soha véget nem érő homlokára, és így szólt: Kíváncsi vagyok, ki teszi föl az első kérdést?! Körülnézett, mintha várná a széksorokban fölcsattanó nevetést. Komolyan vettem a felszólítást, jelentkeztem: Író elvt… tisztelt Örkényi… – visszaszívtam a „bácsi"-t – …azt szeretném én megtudni, mit kell csinálni, ha valaki író akarna lenni. Ő tűnődni látszott, majd jobb kezével az írás mozdulatát mutatta. Nem tudhatta, hogy én már akkor is az anyám Erika gépén pötyögtem világmegváltó gondolataimat. Ezzel a rendezvény véget ért, fagyizni hívott a Minőségi Cukrászdába, a Népköztársaság és az Izabella sarkára. Attól fogva úgy tartottam számon: ő az én íróm. Máig is. Későbbi sikereinek akként örültem, mintha közöm volna hozzájuk.

Amint az irodalmi lapokban megjelentek a korai egypercesek, szeretetem imádatba csapott át. Nyomdász koromban fölfedeztem, a mi műintézetünk gyártja az egyik kötetét. Szerény társszerzői hozzájárulásom hadd említsem: az én feladatom volt, hogy a linószedett oldalakat – egybeöntött sorok, cukorspárgával körbekötve – több menetben letoljam kiskocsin a szedőteremből a gépterembe. A két szint között félúton rendre megállítottam a teherliftet, és úgy, ólomban, elolvastam az egészet, hiába csöngettek a fölvonóra várók minduntalan. Hogy teljesítményem méltányolják, megjegyzem: egy-egy linószedett oldal súlya több kilónyi, továbbá az ólomsorokon fordítva, fejjel lefelé van a szöveg.

Első könyvemhez levélben gratulált. Átnedvesedett a lábam szára. Olyasféle érzést keltett, mintha a Nobel-díj bizottság örömteli értesítése volna. Az Új Írás szerkesztőségében megszólítottam. Első személyes találkozásunkra nem emlékezett. Néha barátkoztunk. Fogadott az otthonában. Volt, hogy a kéziratomat alaposan összeceruzázta. Fancsali arcom láttán azt mondta, köszönjem meg, s

hogy az ő korai írásaival ezt maga József Attila csinálta. Úgy hangzott, mintha azt állítaná, szakmai kapcsolatban állott Kossuth Lajossal. Bemutatta Zsuzsát, meghökkentően fiatal feleségét. Őnéki nem tetszettem annyira. Egyszer telefonon keresett, szememre hányta, hogy a férje egyik elbeszéléséhez kísértetiesen hasonlót publikáltam. Nem védekeztem, pedig a szóban forgót akkor még nem olvastam.

Addigra két kritika is azt írta: Örkény-epigon vagyok. Sírtam, ahol senki se látott. Az egyik bírálatot az Alföld közölte, szerzője fiatal író. Szegedi. És Temesi. Temesi Ferenc. Véleménye különösen fájt, szerettem a látásmódját, hasonszőrűnek éreztem. Így nem csodálkoztam, amikor egy róla írt kritikában az szerepelt, hogy ő is Örkény-epigon. Fölhívtam telefonon interurbán, mi, Örkény-epigonok tartsunk össze. Közeledésem nem fogadta örömmel, nem hallott arról, hogy ilyesmivel vádolnák. Hosszú habozás után elsírtam bánatom a legilletékesebbnek, Örkény Istvánnak, érdeklődtem, ő is úgy véli-e, hogy utánozom. Kitérő választ adott, amíg az ember fiatal, sok hatás éri. Példának okáért, amikor benyújtotta első művét a Révai könyvkiadóba, azt a választ kapta: Közepes Márai-regény, akár ki is adhatnánk, de hozzon inkább egy rossz Örkényt. Ez volt a második fontos tanácsa. Iparkodtam tehát egy rossz Vámos-regényt összehozni, ám még csak kurta novellákra tellett. Azokról egy kritikus azt írta: kár, hogy Mándy Ivánt utánzom. Elsírtam Mándy Ivánnak – de az egy másik HOGY VOLT.

Váratlanul újabb levelet kaptam Örkénytől. Már a borítékról tudtam, hogy tőle való: a feladó neve és címe zöld színnel, bélyegző lenyomataként állott rajta, míg az én nevem és címem az átlagos írógépek betűinél nagyobbakkal. Minden, amit ő kopogtatott békebeli masináján, nagyobb volt a megszokottnál. Torkomban dobogó szívvel bontottam föl. Újabb kötetemhez gratulált, ámbár ezek az írások korántsem olyan jók, mint a korábbiak, hát, ilyen fránya mesterség a prózaírás, hosszútávfutás. Na igen. Bántott, hogy újabb írásaim nem olyan jók. Még inkább, hogy második kötetem nem volt még. Mi történhetett? Idővel rájöttem, utána kéne nézni, adott-e ki második kötetet Miklós keresztnevű ezen időszakban. És igen, Munkácsi Miklós.

Istenem… kussolnom kellett volna. Ehelyett telefonáltam: Pista, megkaptam a leveled! Mire ő, lendületesen: Remélem, nem sértődtél meg!? Magyaráztam, hogy félreértés történhetett, nincsen második kötetem. Akkor biztosan az elsőről írtam! Arról háromnegyed éve küldtél már levelet. Dühbe gurult: Lehetséges, én fiatalok könyveit tartom az íróasztalomon, úgy látszik, megint a kezembe került a tiéd. Értem, de háromnegyed éve sokkal jobb volt a véleményed… nem lehetséges, hogy most valaki másnak akartál írni? Kikérte magának, s további sértett mondatok után lerakta a kagylót. Immár biztosra vettem, hogy Munkácsi kolléga helyett kaptam a levelet. Ő talán csak most értesülhet arról, hogy Örkény István vette a fáradságot, és elemezte a munkáját. Sose bocsátottam meg magamnak, hogy telefonáltam. Örvendeznem kellett volna, amiért immár két eredeti Örkény-levél van a birtokomban.

Sokáig nem találkoztunk. Amikor újra fölvettük a fonalat, látszott az arcán, s kivált a tekintetén, hogy nem egészséges. Utolsó darabját a Kútvölgyi kórházban javítgatta-rontogatta, Aczél György saját kezű instrukcióit játszva ki, amennyire lehetett. Vágytam látni. Féltem meglátogatni. Gáll István, az Ember, mesélte az Új Írás szerkesztőségében, hogy Örkény mindenkit elüldöz a betegágyától. A minisztériumból üzentek neki, szóljon, ha valamit tehetnének érte. Visszaüzent, nyalják ki a seggét. Kívánságát nem teljesítették. Temetésén az első ember, aki szembejött, szegedi kortársam volt. Életünkben először kezet ráztunk.

Azóta se bocsátom meg magamnak, hogy kisszerű hiúságom miatt a lehetségesnél kevesebbet találkoztam Örkény Istvánnal. Egy epigon örüljön, ha a mintája szóba áll vele. Egy epikusnak pedig legyen humorérzéke – ezt megtanulhattam tőle. Privilégium, hogy ismerhettem. Kérem, aki hallja odafönn, adja át.

Lánynak egyenest dicsőség

A költőt megnyerő, hosszú hajú, lángoló tekintetű, sudár, sovány, talán tüdőbajos férfinak képzeli az ember. A kiskorú ember. Ennek alapján kevés esélyem lett volna. Olvastam egy verset, melynek szerzője a tavasz beköszöntét azzal jellemezte, hogy a bakfisok lenge ruházatban elözönlik a köztereket, és a blúzukba csakis a középiskolás fiúk nyúlhatnak. Elsős gimis voltam, de nem nyúlhattam. Ide vezet, ha a bakfisok nem olvassák a kortárs magyar költőket.

A hivatkozott poémát Ladányi Mihály, a többé-kevésbé feledésbe merült versnök írta. Én pedig megzenésítettem. Osztálykirándulásokon sokszor előadtam gitárkísérettel. Akkor, a hatvanas évek közepén egy trió és egy duó írta a szavalóversenyeken legnépszerűbb költeményeket: Ladányi, Györe, Nyerges, illetve Garai, Váci. A triót a pol-beat – remélem, már senki nem tudja, mi volt az – kapcsán ismertem meg. Mindhármuk strófáit énekeltük. Volt egy rövidebb időszak, amikor a Gerilla együttes népszerűbb volt bármely költőnél, gyakran szerepeltünk tévében, rádióban, örültek a lírikusok, ha e fórumokon terjesztettük őket. Ladányit egy zenetudós mutatta be, Maróthy János, Téháipszilon Jánosnak hívtuk a háta mögött. (Róla majd máskor.)

Ladányi, a szigorú szavú – így nevezte magát –, szó mi szó, kerti törpére emlékeztetett, sapka és szakáll helyett körlencsés szemüveggel. Minden egyéb is kerekdednek tűnt rajta, feje, pocakja, tenyere, tömzsi ujjain a körmök. A vállamig sem ért, erősen kopaszodott, gyér haja vörhenyes, bőre fénylő. Fogsora kissé egyenetlen, s talán emiatt, picit selypített, az r-jei se pörögtek kellőképpen. Komoly csalódás volt ez. Ám csak addig, amíg az első hajnalba nyúló eszmecserén átestünk. Igyekezett lebeszélni, hogy prózával húzzam az időm, azt mondta, az atomkorban nem érünk rá hosszú szövegekre, a versek viszont harcba indulnak az igazságért, a kiszolgáltatottakért, a rászorulókért. Ez tetszett. Majdnem

meggyőzött. Amikor első novelláskötetem átlapozta, lemondóan ingatta a fejét: De legalább rövidek!

Talán emiatt vitt el néha író-olvasó találkozókra. Az is szerepet játszhatott, hogy idővel beújítottam egy használt Trabantot, sofőrként működhettem. A szigorú szavú nem vezetett, hanem ivott. Odafelé két-három kocsmánál kellett lefékeznem. Tagadta, hogy az alkohol miatt: Merüljünk alá a vérvalóságba! – jelentette ki, amikor egy-egy italboltra mutatott. Nagyon bírta. Én meg azt bírtam nagyon, hogy kocsmában soha nem szavalt, sőt a hivatását sem árulta el, ha kérdezték, azt felelte, szerkesztő.

Ladányinak csak egy kifogása volt ellenem: Te soha nem iszol alkoholt? kétségbeejtő… így a magyar irodalomban nem viszed sokra! Mindazonáltal megtanított, hogyan kell udvariasan visszautasítani a nekem kínált szeszes kupát. Az ember jellegzetes mozdulattal a hasára szorítja a kezét, s azt mondja, szenvedő arccal: Tudod, a májam… – nem csak megbocsátják, sajnálkoznak. Arra is megtanított, hogyan kell elbűvölni a hallgatóságot az író–olvasó találkozókon, melyeket így neveztek, akár prózaíró, akár költő, drámaszerző vagy kritikus volt a vendég. Olyasmit kell föltálalni, ami humoros, néhány nevetés után megríkathatod őket, fordítva nem megy. Ő maga hatásosan szavalta a sajátjait, látványos kézmozdulatokkal. Mindig ügyelt rá, hogy neki legyen a legnagyobb sikere, ha másként alakult, rövid, poénos ráadásszámokkal túltett a többieken. A gratulációt méltósággal fogadta, különösen a hölgyekét. Emlékszem, egy -vár végű településen tartott estünk után hárman könnyítettünk magunkon a művház mögötti füves dombon, a szigorú szavú, a helyi népművelő fiatalember, maga is jegyzett költő, meg én. Az ablakon át beláttunk az intézmény neonfényes könyvtárszobájába, ahol a formás munkatársnő – voltaképpen lány inkább – szendvicseket készített nekünk. Ekkor hangzott el a költők közt az irodalomtörténet számára okvetlenül megörökítendő párbeszéd. A szexuális alapigét mással helyettesítve közlöm. Kérdi a szigorú szavú: Én kapom? te kapod? Válaszolja a helybéli poéta: Kaptam én eleget, kapja most már más is!

Különféle hajlékaiban vendégeskedtem. Valamennyit a puritán egyszerűség jellemezte, ahogyan ő fejezte ki. Szegénységnek tűnt.

Ladányi, a szigorú szavú, élvezte a nyomor romantikáját. Ha a számlák zavarba hozták, heherészett, s imigyen szólott: Akár így volt, akár úgy volt, valahogyan mindig csak volt, úgy, hogy sehogy se lett volna, úgy még soha nem volt! – majd hozzáfűzte: Gyerünk inni! Nem tudtam, hogy ez egy idézet a Švejkből. Rengeteget olvasott, ám műveltségét igyekezett titkolni, azonosulni akarván a külvárosok népével, az ő szolgálatukra szegődött. Szocialista embertípus nincsen, hajtogatta, szimpla prolik vagyunk, és kész… nem jártunk sok iskolát, de azért tudjuk, mitől döglik a légy. Ő valóban tudta. Kisstáció utcai szuterénjét saját kezűleg eszkábált bútorokkal rendezte be, negyven darab iskolai rajztáblát vásárolt leértékelve, azokból szögelte a polcokat, az asztalt, sőt az ágykeretet is. Ruha terén különösen mértékletes volt, mint mondotta, egy rajtad, egy a teknőben! – olyasfajta fateknőben mosott, amilyenben a kenyeret dagasztják, az Ecserin vette. A zavart okozó számlák ellen több módszert dolgozott ki. Az áramot a mérőóra mögül kivezetett dróton lopta. Minthogy ő maga szerelte föl s le a díjbeszedő látogatásai előtt és után, aggódtam, nehogy agyoncsapja a kettőhúsz. Ő sose félt: Csalánba nem üt a ménkű.

Mindenki meglepetésére az országcsavargó váratlanul családot alapított, gyermekeket nemzett. Erőlködnöm kellett, hogy komoly maradjak, amikor bemutatta csimotáit, a bölcsőben (rácsosban, babakocsiban) pindurka Ladányi Mihálykák feküdtek, nemre való tekintet nélkül, kopaszon, kerekdeden, idővel vörhenyes hajjal és az övére emlékeztető szemüveggel. Addigra már a Dob utcában laktak. Még gyakrabban kért baráti kölcsönöket. Kesergett: Nem értem, összeírok havonta négy-ötezret (a hetvenes évek elején jártunk), legalább ennyi az üvegbetét, mér’ nem lehet ebből megélni?

Nem állítom, hogy e később közkeletű szólás az ő szüleménye, de én tőle hallottam először. A felesége nagyon haragudott a kor támogatott költőire, leggyakrabban Illyés Gyulára és Somlyó Györgyre, számtalanszor hallottam tőle, hogy amikor emezek benyúlnak tiszta alsóért, ki-kihullik tízezer forint, amiről már elfeledkeztek, bezzeg a Miska… Gyanítom, miért gondolta, hogy költészetünk jelesei a gatyák közé dugdossák a pénzt. Az ő férje

szokása volt ez – épp az asszony elől rejtegette a nemes italokra félretett Kossuthokat.

Akkoriban soronként fizettek a kiadók és a lapok a versekért, a szigorú szavú egyre rövidebb sorokat írt – egy szimpla prolin nem lehet kifogni. És mindig akadt, aki kölcsönzött. E summákat senki nem várta vissza, ő sem érezte, hogy tartozna velük. A Dob utcában már nem a konyhában, hanem az előszobában írt, kifejtette, hogy ez a helyiség a legkevésbé látogatott a családtagok által, ha pedig jön valaki, az főleg őhozzá jön. Logikus. Példáját odahaza követtem. Hosszú papírtekercsekre gépelt, melyeket nyomdákban kunyerált el, így az oldalcsere nem akasztotta meg gondolatainak folyamát. Példáját követtem. Főleg éjszaka dolgozott, kék villanykörte fényében, hogy ne fájjon a szeme. Példáját követtem. Pater familias-ként is gyakran itta magát merev részegre, s ébredt olcsó szajhák ágyában, ahol állítólag mindig az volt az első kérdése: Fizettem én már? Példáját nem követtem.

Versei le-lepattantak a cenzúrát képviselő szerkesztő elvtársakról, akadt egy kötete, amelynek kéziratát épp a felére húzták gondos kezek. Nagyon haragudott, de gyorsan megvigasztalta magát: Jut is, marad is! Fröcsögő gyűlöletet érzett a politikusok, a pártvezetők, egyszóval a „fejesek" iránt, akik meglopják a szimpla prolikat. Kedvesebb hazát című könyvét így dedikálta: Vámoséknak is!

Egyre gyakrabban fájt a mája, ám ő nem hivatkozott rá. Nagy erőfeszítéssel kis tanyát vásárolt Csemőn. Egy talpalatnyi föld mindenkinek jár! Ekkortájt tudtam meg tőle, hogy bármennyit prolizza magát, faluhelyen született, a Békés megyei Dévaványán. Ellátogattam Csemő községbe, láttam, présházat vett, világos, a maga borát-pálinkáját akarja inni. Itt a legjobb nekem, mondta, meghalni is itt szeretnék. Sikerült. A kenyér ünnepén szenderedett el, tisztázatlan körülmények között.

Kevéssel a temetése után összefutottam a feleségével a Bazilika tövében, az egyik kis Ladányi Mihálykát tolta esernyőkocsiban. Újra kondoleáltam, az asszony pedig kölcsönkért. Talán ezt nem kéne megírnom. De emlékszem, miként alakította át L. M. a Ratkó-korszak ismert jelmondatát: Asszonynak szülni kötelesség, lánynak szülni dicsőség. A Ladányi-változat: Szegénynek kölcsönadni kötelesség,

szegény költőnek egyenest dicsőség. Szép volna, ha azt írhatnám: adtam özvegy Ladányinénak. Ám üres zsebből nehéz kölcsönözni. Na jó, legyek inkább őszinte: haragudtam őrá is, amiért a férje itthagyott bennünket. Kár volt. De így volt.

Az isten szerelmére

Voltam én Mándy-epigon is.

A hetvenes évek elején rendszeresen együtt ebédeltem Ivánnal – ő kérte, szólítsam így – a Szabadság Szálló éttermében. A Keleti pályaudvar közelében volt ez a műintézet, Iván Teleki téri lakásától sétatávolságra. Hihetetlen extravaganciának tűnt, hogy valaki minden áldott délben étteremben egyék, méghozzá egy külföldi (ámbár főleg csehszlovák) turistákra szakosodott hotelben. Ő azonban szinte semmi másra nem költött, ráadásul kisétkű volt, mindenből féladagot készítettek neki, akkoriban ehhez erős protekció kellett. Fölhatalmazott, hogy bármikor az asztalához telepedhetek. Sajna, sose találtam egyedül. Állandó ebédtársa egy kóróvá száradt, törékeny asszony volt, középkora mocsarában. Hallgatagon ült a szék közepén, egyenes derékkal, két könyökét akként tartva, mintha könyvet szorítana a hóna alatt. Foglalkozására nézvést zenekritikus. Ha eszmét cseréltünk Ivánnal, szigorú arccal figyelt, mint aki többre értékelné a csöndet. A háta mögött úgy hívták: Savanya. Képzelhetik. Az első adandó alkalommal, amikor kiment pisilni, Iván rám függesztette ártatlan tekintetét, s bocsánatkérőn: Ez jut nekem…

Fölvetődik a kérdés, miért nem választott magának izgalmasabb személyt a mindennapi ebédjéhez. Azért, mert úgy hitte, ő se szórakoztatóbb. Savanya csupán egyetlen percre élénkült föl, amikor jött a fizető, ilyenkor huncfut gyermekké válva szavalta: Erő ür, ki jér, pir burg, pár káp. Erőleves üresen, kijevi jércemell, pirított burgonya, párolt káposzta – pincérszlengben. Hirtelen minden hájjal megkent összeesküvőkké váltak ők hárman a szocializmus rengetegében, Savanya, Iván és a főúr. E mozgalomba én nem nyertem bebocsátást. Pedig volt nekem is egy spenótom tük tojjal. Így ment ez, egészen addig, amíg Iván konfliktusba keveredett a személyzettel, s áttette székhelyét a MÚOSZ alagsori éttermébe. Savanya oda nem követte, talán attól már túl távol lakott. Vagy… meghalt? Nem tudom. Én ahhoz közelebb laktam. És még éltem.

Gyakran találkoztunk ebéd előtt, a Különlegességi Cukrászdában (Izabella–Népközt sarok). Ha esett, ha fújt, ő megjelent, nem írt, csak

létezett. Ámbár nála e kettő összeolvadt. Később ott is nézeteltérése támadt a vezetőséggel, átköltözött a Művészbe. Egy szimpla mellett ücsörögtünk, ki-ki saját gondolataival küszködve vagy játszódva, olykor félóra is eltelt szó nélkül. Majd Iván kiejtett egy nevet. Például: Cholnoky Viktor!? – ez kérdés volt, olvastam-e a századelő félig-meddig elfeledett kismesterét, értékítélet, hogy Cholnokyt finom írónak tartja, s fölszólítás, ismerkedjem meg a műveivel. Néha a nyomaték kedvéért hozzáfűzte: Az isten szerelmére! Ez meg annyit tett: Nagyon! Egyszer azt mondta, ő is ilyen félig-meddig elfeledett kismester lesz, örülhet, ha valaki a kávéházban kiejti a nevét.

Imádtam hallgatni vele. Aki ezt nem érti, annak úgyse tudnám elmagyarázni. Ahogyan múltak az évek, én is be-bedobtam egy-egy nevet, akkoriban ritkán emlegetett észak-amerikai és francia írókét. Iván bólogatott. Legközelebbre beléjük olvasott. Ha elnyerték tetszését, azt mondta: Hát igen. Ha lenyűgözték: Az isten szerelmére!

Sokáig halogattam, végül elmeséltem neki, hogy kisiskolás koromban karácsonyra kaptam egy könyvet. Azt hittem, mesekönyv, de rá volt írva: ifjúsági regény. Örvendeztem, eszerint kiléptem a gyermekkorból, át az ifjúságba. A kemény fedél a kor szokása szerint vaskosra sikerült, nem sajnálták belőle az anyagot. CSUTAK SZÍNRE LÉP. Ezt úgy értelmeztem, hogy a szivárvány színei közül valamelyikre. A történet két csapat harcáról szólt, à la Pál utcai fiúk (ahhoz még nem volt szerencsém), középpontjában a csetlő-botló Csutakkal, akinek ugyanúgy lógott a cipőpertlije, akár az enyém, s ugyanolyan riadtan közlekedett a nagyobb fiúk és a felnőttek világában, már ha egyáltalán beengedték oda. Számtalanszor végigolvastam. Olykor inkább abban a történetben éltem, mint a magaméban. Csutak-függő lettem. CSUTAK ÉS A SZÜRKE LÓ. CSUTAK A MIKROFON ELŐTT. CSUTAK ÉS GYÁVA DEZSŐ. Elzúgott legalább tucatnyi év, immár egyetemre jártam, közben írással próbáltam fönntartani magam. A Film-Színház-Zsuzsika szerkesztője, Sándor Iván elküldött, készítsek kis színes interjút a híres tévérendezővel, abból az alkalomból, hogy egy nagy színes, szélesvásznú (?) tévéfilm forgatásába kezd. Beszéljek a forgatókönyv írójával, Mándyval is. Keresztnevét nem mondta. Könyvesboltba mentem, fölkészülés céljából. Mit tartanak Mándytól? A meseíró

Mándytól? – kérdezett vissza az eladó, egy középkorú, indigóköpenyes asszony. Nem, ez rendes, felnőtt író, mondtam bizonytalanul. Olyan nincs!

Zárjelben, vérgúnnyal közlöm, a híres rendező a randevún nem jelent meg. A másodikon sem. Mi viszont ekként ismerkedtünk össze. Rendes, felnőtt, író, én? ugyan, kérlek! – színjátszó szeme volt, mélykékből szürkébe és vissza. Hangja érzelmesen gurgulázó. Homloka barázdált, rajta forintos nagyságú mélyedés, mintha harci sebesülés nyoma volna. Bőre színe állandó napozást sejtetett, ujjai, akár a zongoraművészeké (Rubinsteint kivéve). Nyúlánk, légies alkat, nyakkendős elegancia, gondosan fésült, tisztes, őszes halánték. Tetszett nagyon, annyit mondhatok. Talán én is tetszettem neki, mert ha egy darabig nem jelentkeztem, fölhívott: Igazolatlan hiányzás! Igyekeztem pótolni. Minden sorát elolvastam. Ragadtak rám a hasonlatai, mint a bogáncs. Gáll István, az Ember (ekkoriban az Új Írás prózarovat-vezetője), megfeddett: Ne hozzál már nekem Mándy-novellát! Csak tiszta forrásból – válaszoltam. Bár tudnék olyat, gondoltam.

Tavasz volt, Iván panaszkodott a járdára kitett kávéházi asztalnál, hogy elbeszélést és hangjátékot kéne szállítania, de egyáltalán nem megy az írás, túl szép a világ! – a kurta szoknyás fölszolgáló lányokat nézegette, barátságosan biccentve, ők ránk villantották mosolyukat. Én arról számoltam be, hogy jöttömben láttam a Patyolat Tisztító üvegablakán a kézzel rótt hirdetményt: Vállalónőket fölveszünk! Ivánnak ez nagyon tetszett, kérdezte, neki adom-e. Hát persze. Kevéssel később bevallotta, nemcsak a szállítandó novellát, de a hangjátékot is összehozta a vállalónőkből. Kisebbségi komplexusom növekedett, én nem sokra mennék velük, ahhoz utána kéne járnom, pontosan mifélék, mit csinálnak, mennyi a bérük stb. Ő viszont prózaköltő volt, egy-egy fura szóból, félmondatból vagy emberi gesztusból emelt katedrálist.

Nem szívesen beszélt róla, addigra valahonnan mégis tudtam, ő volt a legtovább betiltott magyar író az itthon élők közül. A szocializmus kezdetén kiseprűzték a pálya szélére. Évtizednyi időt loptak tőle el. Rettenetes lehet, ha valakinek az íróságát egy tollvonással megszüntetik. Nem csüggedt, mindig írt – „kapirgált”,

ez az ő igéje –, cetlire, villamosjegyre, újság szélire. Tudta, egyszer csak vége szakad a jégkorszaknak. Lelkierejét irigyeltem.

Későn kötött házasságot, eszményit. Senki se hitte, hogy az örök agglegény valaha megnősül, oly nehezen heverte ki a szüleit, főleg a papáját. Én túl korán elvesztettem a magamét, így minden idősebb férfiban apát kerestem. Egyszer sokszemközt atyai barátomnak neveztem. Mire ő: Ha atyai barátot akarsz, keress valaki mást, ahhoz én túl fiatal vagyok! Túl fiatal volt, noha az apám lehetett volna. Végre-valahára Rangos Irodalmi Díjat kapott, azt akarta, legyek ott a ceremónián. Egy fotós lekapott bennünket, amint épp kezet rázunk. Szakszerű MTI-fénykép lett belőle, e fölirattal: „Vámos Miklós Mándy Iván-díjat vesz át." Nem rossz.

A kilencvenes évek elején egyre mélyebbre süppedt a hallgatásba. Azt mondta: Ha ordítanak, én csöndben maradok… és félek… uramisten! A pártviszályos zűrzavar az ő finom lelkét elborzasztotta, s még inkább az, hogy a más gondolkodású egykori kollégák nem fogadták a köszönését. Te se köszönj! – ajánlottam. Csüggedten rázta a fejét, azt nem lehet. Talpig úriember volt.

Valahányszor a Balaton túlsó szegleténél járok, benézek a szigligeti alkotóházba. Átfutom a faliújságra rajzszögezett listát, van-e ismerős. Kilencvenöt nyarán Iván nevére bukkantam, siettem hozzá. Az úgynevezett elnöki lakosztályt kapta, a teraszon ücsörgött. Felesége hellyel kínált. Iván köszönésképp bólintott, aztán csak gubbasztottunk ott a méla délutáni napsütésben, ahogyan szoktunk. De valami más volt. Soha nem nézett rám. Ha mégis az arcomra siklott a tekintete, szeméből hiányoztak a baráti fények. Értesültem róla, hogy betegeskedik, nem vettem komolyan. Most az a gyanúm támadt, hogy nem ismer meg. A feleségére pillantottam, ő tapintatosan félrefordult. Ebből gondoltam, nem tévedek. Mit kell tenni, ha egy ilyen édes ember – nematyai barát – nem ismer rád? Sírni. Nem ott. Később, a kocsiban.

Kevés vártatva Iván elment a filmművészek szövetségének klubjába (néhai Gorkij fasor). A szocializmus vadonában sokat jártunk oda mind a ketten, mert levetítették a „nyugati" filmeket, amelyeket csak a bennfentesek láthattak. Náthás hangú, idős asszonyság tolmácsolta valamennyi szerepet. Ez különösen

mulatságos volt a szexjelenetek esetén. Az utolsó tangó Párizsbant például szétröhögtük. Láttam aztán efféle fordítás nélkül, úgy unalmas. Én filmdramaturgként nyertem jogot a belépésre. Iván azzal, hogy a rendezők imádták az írásait.

Azon a bizonyos estén a nagy Buster Keaton filmjeit adták. Én is készültem oda, de valami közbejött. Többektől hallottam, Iván jól mulatott. A vetítés után sokakkal kezet fogott, azt ismételgetve: Bustert látni, és meghalni! Viccnek vették. Nem tréfált. Látta Bustert, és meghalt. Elegánsan, ahogyan élt. Az aradi vértanúk napján. Kőhajításnyira a Batthyány-örökmécsestől. Nem marad más, mint hallgatni egy sort a nyájas Olvasóval, majd azt mondani: Mándy Iván! Az isten szerelmére.



Mándy Iván-díj (1991, asszem)

Egy kavics utóélete

Várkonyival nagyon jóban voltam. Nem a nagy Várkonyival, tehát Zoltánnal, a híres színésszel-színigazgatóval-rendezővel-főiskolai dékánnal. Hanem a kis Várkonyival. A fiával. Gáborral. Gabival. A nagy Várkonyival csak kicsit voltam jóban. Sosem ért rám. Másokra se gyakran. Csak rohanva közlekedett. Vígszínház, főiskola, filmgyár, pártközpont, szövetség, külföldi utak… két végin a gyertyát. Egyszer a színművészeti előcsarnokában valamelyik felvételizőnek mutatta a haverja áhítattal: Nézd, ott jön a Várkonyi! Melyik az? Amelyik ott megy!

A kis Várkonyi, vagyis Gabi, azaz a kis Vé, ballasztként cipelte az apját, folyton és mindenhová. Úgy érezte, agyonnyomja. Föltételezte, a papa farvizén kapott belépőjegyet a művészeti életbe. Épp ezért eszébe se jutott a színi pálya, filmrendezőnek tanult. A film nem művészet, állította a nagy Vé – cáfolva a nagy Lenint –, mesterség legföljebb. A kis Vé talán ettől bátorodott fel. Tanulmányait a biztonság kedvéért Moszkvában kezdte, távol az atyai erőtértől, majd néhány itthoni esztendő után még messzebb, Amerikában folytatta. Nehogy a rossznyelvek azt mondják. Hiába. Azt mondták. Mire megkapta a diplomáját, a nagy Vé már tótumfaktum lett a főiskolán. Is.

A filmes terület nem bizonyult jó döntésnek, a híres édesatya szabad idejében monstre filmeket forgatott, főleg megbízható Jókai Mórokból. Milliók tódultak a moziba. Szakmai berkekben fanyalogtak. Gabi összedörzsölte a kezét: A papa kicsit ciki! Mintha a sors ezáltal nyitna néki tért. Óvatosságból mégsem a filmiparban, hanem a televíziónál helyezkedett el. Akkoriban még művészfilmek gyártódtak ottan, ugyanolyan celluloidra, mint a MAFILM-nél, sokszor ugyanazokban a műtermekben, ugyanazokkal a kamerákkal, ugyanazzal a gárdával. Így kerültem a képbe én. Ezt nehezen fogják elhinni, de az idő tájt egy fiatal író bizton számíthatott rá, hogy valamelyik novellája vagy regénye mozgóképpé válik. A filmgyár többet fizetett, mint amennyit egy kötetért kaphatott az ember. A televízió kábé annyit.

A kis Vé a feltörekvő ifjú írók közül engem választott. Nagyon örültem. Háromszor forgatott a munkáimból. Valamelyiknél az történt, hogy rejtélyes okból a honoráriumot a MAFILM pénztárában vehettem át. Húszezer forint. A hetvenes évek elején. Őrület. Százas volt a legnagyobb címlet, négy szalagozott paklit adtak, darabja ötezer. Ballonszerű bélelt télikabátom jobb és bal zsebébe csúsztattam kettőt-kettőt. Borongós november volt. Fölszálltam a hetes buszra a Lumumba utcánál. Kaptam ülőhelyet. Szünet nélkül a kötegeket tapogattam, előre örvendeztem, boldog lesz a feleségem – friss házas voltam. A zötyögő csuklós jármű bepárásodott ablaka mögött a vacogó város. A munkából megtérő fáradt dolgozók között mintha csak én sejteném, hogy az élet szép. Nagyjából a Thököly útnál észrevettem: jobb zsebemben már csak egy köteg van. Ellopták? Kiesett? – kapkodva kutakodtam, hiába minden, a balban kettő, a jobban csupán egy. Lehet, hogy rosszul emlékszem, és tizenötöt kaptam? Nem, húszat. Hát… – percek alatt megvigasztalódtam. Tizenötezer is nagyon szép summa. A feleségem értékelte, hogy ilyen tömérdek pénzt kerestem a tollammal. Szobabútort vettünk. Egy téllel később véletlenül bukkantam arra a köteg pénzre, a zseb hasadékán lecsúszott a bélés aljába, ott hordoztam, mint közkatona a tarisznyájában a marsallbotot.

De nem az én financiális cirkumstanciáim alakulásáról óhajtanék mesélni. Hanem arról, hogy a kis Vével egyre szorosabb barátságba keveredtünk. Elválaszthatatlan operatőre, a kis Rá (Ráday Mihály, az Imre nevű monumentális színész fia) is e körhöz tartozott. Összejártunk családilag. Arra készültek mindketten, hogy hamarosan nagyok lesznek. Reméltem, ez majd rám is vonatkozik, annak dacára, hogy az én apám, szegény, nem volt ballaszt. Már nem is élt. Úgy véltük, aki elmúlt harmincéves, az vonuljon vissza, belátva, többé nincs szükség rá. Helyet a fiataloknak. Azonban hipp-hopp, betöltöttük a harmincat. Fölemeltük a korhatárt negyvenre.

Gabival keringvén, sokszor összefutottam a nagy Vével. Szemüvege mögül gyanakodva fürkészett. Újra meg újra bemutatkoztam, attól tartva, elfeledte, ki vagyok. Lenézően ingatta a fejét: Vámos, persze, de mér′ nem ír darabot? Szívembe talált. Írok én, csak maguk nem mutatják be! – feleltem dölyfösen. Mér′ ne

mutatnánk, ha elég jó? – így a nagy Vé. Erre persze több lehetséges válasz adódik. Például, hogy adott opusz nem elég jó. Ez volt Várkonyi dramaturgjának álláspontja az enyéimről. Ma már igazat adok neki. Akkor fortyogva haragudtam rá, s bepanaszoltam a nagy Vének. Tőle vártam igazságszolgáltatást. Nem tudtam, csak akkor olvas színművet, ha többen egybehangzóan figyelmébe ajánlják. Kiselőadásokat tartottam neki arról, miként nyomják el ők, a beérkezettek, az ifjú rendezőket és írókat. Persze, hogy elnyomjuk magukat, ha egyszer nem elég jók… ha elég jók volnának, letaszajtanánák bennünket a trónról, mondta ő kajánul. Talán ebben is van valami. De akkor, a szocializmus kultúrhierarchiájában, nagyobb szerepet játszottak a hatalmi viszonyok. S ő bejáratos volt Aczélhoz.

Én meg bejáratos voltam az ő leányfalusi nyaralójába. Képzeljenek el egy óriási telket, amelynek a közepét jelentős domb – szinte hegy – foglalta el. Annak ormán állt a nádfödeles udvarház. Alul, a kert dupla vaskapujánál egy csehszlovák gyártmányú faépület szerénykedett. Három szoba, konyha, mellékhelyiség. Bármely más telken csodás üdülőnek tűnt volna. Itt, a palota tövében, portásfülkének tetszett. Abban töltötte a fűtésmentes hónapokat a kis Vé, a felesége meg a fia. Ha ott beszélgettünk, gyakran megesett, hogy dudaszó zengett. A nagy Vé tért haza, drága automobilján. Odaszaladtunk, kinyitottuk neki a kaput. Csikorogva fordult be a murvás útra. Sokszor megállt tereferélni. Olykor járva hagyta a motort, s a kocsiban maradt. Másszor mellénk telepedett a kerti garnitúrára, megkérvén a fiát, telefonáljon föl a kisházból a nagyba, hogy melegíthető a vacsora.

Valló Péter színirendező kor-és harcostársam. Volt. Míg valami hülyeségen össze nem vesztünk. Később. Tartozom egy vallomással, dolgozzon a Valló mással. (Nem elég jó) darabjaimat ő rendezte. Veszprémben. Szolnokon. Egerben. Így, amikor Várkonyi Zoltán az iránt érdeklődött, szerintünk kik a menő ifjú rendezők, tőlem telhetően beajánlottam. Nem vettem észre, milyen álnok kérdés volt ez. Hiszen Vallót (is) tanította a főiskolán. Valló a Víghez került. Még abban az évben. Tőle aztán rengeteget hallottam Várkonyi Zoltánról. A nagy Vé mindösszesen két tömör mondattal igazgatta a színházát.

1. Hát jó, rendben van. Ez annyit tett: Igen. 2. Na mennyetek a zanyátok micsodájába! Nevén nevezte. Ez meg annyit: Nem.

Várkonyi Zoltánról sose lehetett tudni, odafigyel-e. Megesett, hogy fontos értekezleten újságot olvasott. Máskor épp a színház jövő évi műsortervén vitatkozott a teljes vezetőség, az dőlt el, ki rendezhet, mit, mennyit. A nagy Vé a tenyerét nyomogatta. Akkor még nem terjedt el a pici zsebszámológép. Ő hozott magának Bécsből. Azon számolgatott. Hirtelen megmutatta rendezőinek a csodamasinát (talán nem is láttak olyat addig), s dühöngött: A kurva anyjukat, most nézzétek meg, mennyit levontak ezek a szemetek a filmgyárban! – az elképedt csöndben rövid hatásszünet után kihirdette a jövő évi műsortervet. Többsávos agya volt.

Változatlanul össze-összevitatkoztunk Leányfalun, a murvás út mentén, irodalomról, politikáról, filmekről. Már dramaturg voltam, nagy szakember. Néha kioktattam. Nevetett: Jól van, apukám, maga csak maradjon ilyen szigorú hozzám! – nézeteimet nem vette komolyan. Így előállt a helyes arány, mert én meg túl komolyan vettem őket. Egy ízben hosszan álldogált, rugdosva egy sötétebb színű kavicsot. Amikor fölment az udvarházba, lehajoltam azért a kis kőért. Zsebre vágtam. Tél volt. Még ugyanazt a ballonszerű bélelt kabátot hordtam. A nagy Vé kavicsa hamarosan lecsusszant oda, ahová az a bizonyos ötezer forint. Később rátaláltam. Addigra a nagy Vé már kiköltözött a temetőbe, néhány hónappal előzve meg legkedvesebb íróját, Örkény Istvánt. A továbbiakban díszsírból figyelte erőlködésünket, olyan arccal, mint aki tudja, amit tud. Sajnos, a kis Vé is követte atyja példáját. Olaszországi nyaraláson vért köhögött, viharos sebességgel vitte el a legrondább betegség.

A kavics talizmánná nemesült. Amikor lehetetlen helyzetbe kerültem, tévéműsorok botcsinálta vezetőjeként, öltönynadrágom zsebében hordtam. Tapintása válságos pillanatokban szerencsét hozott. Egy bizonyos adásban elbúcsúztam a nézőktől. Verebes Istvánt kértem meg, legyen az utolsó vendég. Ahogyan mindenkinek, neki is személyre szóló ajándékkal készültem. Már a színpadon ültem, amikor eszembe ötlött, a nagy Vé kavicsát kéne odaadnom. Hiszen Várkonyit, főiskolai osztályfőnökét tekinti mesterének. Vonakodtam. De az igazi ajándék mindig fáj egy kicsit annak, aki

átnyújtja. Erőt vettem magamon. Elmeséltem, honnan való, s a kezébe nyomtam: Nekem szerencsét hozott, legyen a tiéd!

Hónapokkal később Verebes (fogas kérdés, hogy ő mekkora Vé), aki szintén barátféle, üzenetet hagyott a rögzítőmön. A kavicsot nagyon köszöni, a tárcájában tartja, tényleg szerencsét hozott, mert azóta az a tárca sosem üres. Nem örültem. Hiszen én nem pénzügyi szerencsét kívántam neki, hanem… hogy is mondjam… eszmeit. Aztán agyamba ötlött Várkonyi Zoltán, a pici számológépével. És Vé Em, a százasok kötegeivel. Megenyhültem. Ne legyünk álszentek. Ilyenek vagyunk. Mi, kicsik és nagyok.

Három jó tanács

Hogy volt, hogy nem volt, volt egyszer anyukám. Nekem. Úgy értem, nekem is volt, bármilyen kevéssé látszik rajtam. Az én anyukám ifjúkorában több sportba belekóstolt. Legjobban a tenisz ment neki. Többek között a DAC (Detektív Atlétikai Club) pályáin. Ez tulajdonképpen a korabeli belügy csapata lehetett, olyasmi, mint az én gyerekidőmben az Újpesti Dózsa, melyet mi Újpesti Dobzsénak hívtunk, olykor Újpesti Dózsénak. Anyukám ugyanilyen alapon dacistáknak, néha dacosaknak titulálta hajdani teniszpartnereit. A DAC pályái a Margit híd pesti hídfőjénél voltak, azon a területen, ahol később a Fehér Ház épült. Most: Képviselői Irodaház. Korábban: párt-és KISZ-központ. Ott pörgette-nyeste az én anyám a tenyeres és fonák keresztjeit. A dacisták, mint mesélte, talpig úriemberek voltak, a pályán is nyakkendőt viseltek, a teniszt csak angolul taglalták. Fórhend, bekhend.

A hatvanas években, ugyanennek az anyukámnak kis fabódéja volt a Szentendrén túli Pap-szigeten. Sokat időztem ott. Irodalmi környék. Az utca túloldalán egy mogorva emberke töltötte az év szebbik felét, monumentálisnak tűnő kőházban. Berkesi András. Össze-összefutottunk a Danubius Hotelka presszójában. Úgy mondták, író. Egyszer elmagyarázta, ha akarom vinni valamire, vegyem át az ő módszerét. Nagy vájdlingba helyezzek húsz-harminc töltőtollat. Este töltsem meg valamennyit. Másnap mindegyikkel csak egy oldalt írjak, utána rakjam félre. Ennyi az egész, meglátom, beválik. Jó, jó, de mikor tudtam én egy oldalnál többet írni naponta? Gépeltem azt is. Íme a magyarázat kudarcaimra.

A közelben víkendházalt Janikovszky Éva. Meg Szakonyi Károly. Ő később, válása után, kiköltözött állandóra, onnan trabantolt be Budapestre. Szeberényi Lehel. Van-e még, aki emlékszik rá? És persze Karinthy Ferenc. Cini. Az én nemzedékemnek elsősorban Zalatnay Sarolta volt a Cini. Meglepett, hogy író is fungál e bohó néven. Gáll István, az Ember, vitt ki hozzá. Csak a felesége, Ági tartózkodott a házban, meg a falatnyi kutyus. Az író épp evezett a Dunán. Fölfújható csehszlovák gumikajakjában. Azt nagyon

irigyeltem. Amikor megjött, s Gáll bemutatott, tudakozódott a szüleim felől. Sajnálkozott, amiért apukám már elhalálozott. Anyukámat jól ismeri, együtt teniszeztek valaha. Tudom, dacisták, mondtam erre én. Cini bólogatott, pontosan. Harsogását a Duna túlpartján is jól érthették. Amidőn odahaza beszámoltam e találkozásról, anyukám szemében érzelmes fény gyúlt, ó, a Cini, persze, a vízipólós! Nem, az író! Anyukám vonogatta a vállát, mint kiderült, egy sort sem olvasott Karinthy Ferenctől, ellenben több meccsét végignézte a Sportuszodában. Anyukám úszott is, kell-e mondanom. Élete végéig – nem, korai haláláig – megőrizte példás alakját.

A Pap-szigeti bódéból átjárogattam Cinihez. Kiadós, de kényelmes sétatáv. Örülni látszott, ha megjelentem. Elmagyarázta, furcsán ropogós mássalhangzóival, hogy nem nekem örvend, számára megkönnyebbülés, ha bárki beállít, mert abbahagyhatja az írást. Ez volt az első híradás arról, hogy író az, aki nem szeret írni. Ági azonnal kávét és üdítőt szervírozott a verandán. Ott egy négyszögletes oszlopra minden arra érdemes látogató fölírhatta a nevét. Évekig nem vívtam ki e kegyet. Míg – Cini többszöri buzdítására – egy ízben magammal vittem anyukámat. Talán nem bántó, ha megemlítem, féltem, anyukám éget majd engemet. Sok mindent lelkére kötöttem az odavezető gyaloglás során. Legfőképp, hogy ne hívjon Öcsinek. Mert már fölnőttem. Rendben van, édes Öcsikém. Anya!!! Jó, jó, jó.

Cini feltűnő lelkesedéssel és puszival fogadta anyukámat. Tudod, Öcsikém, már meséltem, mi sokat teniszeztünk egymással, magyarázta anyukám nekem. És persze Áginak. Gyanakodtam, talán nem pontos az igehasználat. Azt hiszem, Ági is gyanakodott. Egyikünk se tette szóvá. Én soha. Mindenesetre aznap Cini kezembe nyomta a filctollat, kézjegyezzem az oszlopát. Erősködött, hogy Vámos Öcsiként. Megtettem a kedvéért. Később, amikor a verandabővítő építkezés miatt a föliratok veszélybe kerültek, fotók sorozata készült, az eredményt állítólag elhelyezték az irodalmi múzeumban.

Megőrülök, ha miattad Öcsiként leszek halhatatlan! – sziszegtem a visszaúton anyukámnak. Ugyan, Öcsikém, ez a veszély nem

fenyeget, válaszolta. Kösz! Mentegetőzött, nem úgy értette. Én, mint egy trónját vesztett operai hős: Hagyjuk.

Karinthy Ferenchez – akkor még nem tudtam, hogy Cini – második, korábbi kapcsolati szál is indult, gimnazista koromban. Tanulmányi versenyen összehaverkodtam a fiával, Marcival. Aki pedig az ifjú Valló Péterrel állt haverságban. Mindketten elszántan a rendezői pályára készültek. Marci vendégségbe hívott Vallóval, értelemszerűen az apja lakásába. Mikor befutottam, Marci színházmakettjével játszottak. Doboznyi építmény, mozgatható függönnyel. Talán zseblámpaizzó-reflektorokat szereltek rájuk gondos kezek – de lehet, hogy ezt már én találom ki. Látták a Hamletet, azt hiszem, a Madáchban. Azt az előadást próbálták lejátszani, a színészeket gombok helyettesítették. Késhegyig menő vita folyt arról, pontosan hol állt a főszereplő a második felvonás kezdetén, s milyen megvilágításban. Én is láttam a darabot, de gőzöm se volt, ki hol állt, s minő fényben. Gyanítani kezdtem, hogy a színi pálya nem nekem való (valló…). Karinthy Ferenc többször átkacsázott a szobán, s mikor odafordultunk, meghúzta a ködkürtöt: Dolgozzatok csak, fiúk! Színműíróként értékelte a leendő rendezőket.

Ugorjunk az időben egy nagyot, a térben pedig egy kicsit. Fülledt augusztusi este, Leányfalun. Csapdostuk a szúnyogokat a teraszon. Karinthy Frigyesről kérdeztem Cinit, vonakodva válaszolgatott. Fölfortyant: Tudod milyen szar nekem, hogy egy életen át mindenkinek őt juttatom eszébe? Igen. Egyre jobban hasonlított rá. Különösen az álla, s a hetykén elálló füle. Gyanítom, a különbözés érdekében nyíratta tüsire a haját. Bort ivott. Vagy sört? Én valami bezalkoholnijt. Cini tartós csönd után azt mennydörögte: Beszéljünk másról, Vámos Öcsi! Adok én neked három jó tanácsot. Szokj le a dohányzásról! Sportolj valamit! Tanulj meg angolul!

Ütődötten pillogtam. E három javaslat megfogadása minimum képtelenségnek tűnt. Maximum lehetetlennek. Láncdohányos voltam. Úgy képzeltem, egy bekezdést se tudnék kiagyalni, ha nem gyújtanék rá. Falatnyi személyzeti szobámban munkaidőm végeztével sűrűbb lett a szmog, mint Londonország csúcsforgalmában. Tohonya értelmiségivé váltam, az ülőfoglalkozás elnehezített, nem érdekelt, egy író lehet kissé dagadt. Igaz, már-már visszaéltem e szabadsággal.

De akkor is… sportra pazarolni a drága időt, világmegváltás helyett?! Ugyan, kérem. Ami pedig az angolt illeti, én a francia nyelv bűvöletében éltem. Azt tanultam a gimnáziumban. A magyar irodalom hagyományos irányultsága alapján Frankhont véltem a földgolyó közepének. Vigyázó szemetek Párizsra vessétek! Páris, az én Bakonyom. A Rue Cujas sarkán egy kissé lejt a járda. Satöbbi. Minek nekem az inglis? Ha a rock and roll számokat el tudtam énekelni a gimis években anélkül, hogy értettem volna a szöveget… Itbina hár géz nájt. A lámpám, a dudám, a kuplungom. Áj ken getnó. Und zó vájter. (Gagyogtam németül.)

Ahogyan múltak az esztendők, anélkül, hogy érzékeltem volna, lassan és egymás után mind a három tanácsát megfogadtam. Helyesebb így: megfogadódtak. Szinte véletlenül. Harminc múltam, amikor egy haverom levitt a teniszpályára. Ottragadtam. Voltak évek – a szocializmust általános időbőség jellemezte –, amikor minden reggelt a fehér vonalak közt töltöttem.

Egyszer komoly légúti betegség gyötört. Három napig eszembe se jutott rágyújtani. Fölvetődött a gondolat: Mi volna, ha most…? Á, nem szokom le, csak nem gyújtok rá még néhány napig. Így ment ez, körülbelül egy hónapig. Majd fél évig. Eleinte gondot okozott, ha megkínáltak, önkéntelenül elfogadtam, a tüzet is, akkor jutott eszembe: De hiszen én nem dohányzom! Hogy ne mutatkozzam idiótának, tartottam a kezemben az égő cigarettát, s amint módom nyílt rá, észrevétlenül leraktam egy hamutartóra.

A nyolcvanas évek közepén darabjaim kikerültek az USÁ-ba, meghívtak, nincs mese, kell tudnom angolul. Tanultam gőzerővel. Végül úgy alakult, hogy több évre New Havenbe (Connecticut) költöztem. Mikor kiutaztam, Karinthy Cini a legszebb férfikorban volt. Átható tekintete pajkosan csillogott, különösen hölgyek társaságában. Színésznők sokaságával hetyegett. Mire visszajöttem, petyhüdt öregemberré alakult. Kávéházban futottunk össze. Jeleztem, hogy mind a három tanácsát megfogadtam, kértem a következő hármat. Milyen tanács? – nem emlékezett.

Valaha ő volt a legnagyobb mókamester az írótársadalomban. A szigligeti alkotóházban mindenki számíthatott rá, hogy Cini előbb-utóbb rázárja a szobát. Rajzszöget tesz a székére. Bedob az ablakán

egy kiscicát. Összeragasztja a kézirata lapjait. Vagy a gépbe fűzött oldalra rögtönöz néhány pajzán mondatot. A legenda szerint akadt olyan nagyvonalú szerző, aki észre se vette.

A kilencvenes évek elejére megkomorodott. Megsavanyodott. Megkeseredett. Írók közt korábban mindig ő volt a vezérürü. Immár csak búsan hallgatott. Kérdeztem tőle: Cini, te olyan sok viccet csináltál régebben, mért hagytad abba? Rám pillantott, szembogara élettelennek látszott: Meghaltak a barátaim, kivel vicceljek?

Mit felelhettem volna? Rebesgették, hogy egy fiatal újságírónő próbálja megédesíteni a napjait. A jelek szerint kudarcot vallott. Cini mind mélyebbre süppedt önmagába.

Fölméne a mennyekbe, a barátaihoz. Azóta újra a régi. Elcseni Szent Péter kulcsait. Sokat lábtengózik a teliholddal. Öblös kacagására összerezzennek az angyalok.

Lábát ne szagold

Említettem már, hogy a hatvanas évek végén párthatározat mondotta ki: nem kell több fiatal író. Aki fiatal író van nekünk, az a szükségletekhez képest elegendő. Én Bertha Bulcsútól hallottam erről, szepezdi nyaralója teraszán.

A fiatal írópalánták nem tudták, hogy nincs szükség rájuk. Csapatostul gyülekeztek az irodalmi váróteremben – volt ilyen, lásd lent –, bebocsátásra várván. Képzeljen el az olvasó egy romos, félig elhagyatott, évek óta bontásra váró épületet a Nemzeti Bankkal átellenben. A valaha középosztálybeli otthonok zöme lakatlan. A negyedik vagy ötödik emeleten vívótermet rendeztek be, az ugrás-előre-kitörések ádáz dobbanásaitól reszket a födém. Érintett voltam, nemcsak írtam, vívtam is, jártam versenyen abban a házban. Valamivel lejjebb, több egymásba nyitott lakásban székelt a magyar irodalom három vezető lapja: Élet és Irodalom, Kortárs, Nagyvilág. Közös előszobájuk ormótlan, táncteremnyi hall, amelyet hivatali órákban megtöltött az írósüvölvények serege.

A párthatározatról nem tudtunk, de érzékeltük, hogy nem ránk várnak. Mindenkit következetesen visszautasítottak. A fiatal írók nem csüggedtek. Ott, abban a barlangszerű előtérben – ha nem tévedek, piszkos bordó huzatú csőbútorokon – fölolvastuk egymásnak a munkáinkat. Aki sikert aratott, úgy érezte, íróvá avatták. Sokan ennyivel be is érték. Emlékszem, a várótermi közvélemény Ajtony Árpádot emelte piedesztálra. Rebesgették, ő lesz a következő Déry Tibor. Vagy legalább az első Ajtony Árpád. Nagyon irigyeltem. Nem elég, hogy férfiszépség… Miért ád Isten mindent egy helyre?

A Kortársat Simon István főszerkesztette, a mára divatjamúlt költő. Csontos, beesett arcára úgy feszült a sápadt bőr, mintha súlyos betegség gyötörné. Kidobóembere (-asszonya), egy migrénesnek tetsző, mélabús asszony fogadott. Tudni véltük, hogy Váci Mihály közeli hozzátartozója. Érdeklődjem a jövő hónapban, mondta kedvetlenül. Érdeklődtem. Nem volt benn. A következőben sem.

Akkor a titkárnő: Juhász Mária szülési szabadságra ment. Tééényleg? de nem is volt terhes! – így én. A titkárnő válaszra se méltatott.

Az Élet és Irodalom neves munkatársi gárdával rendelkezett. Kardos G. György. Lázár Ervin. Galsai Pongrác. Hámos György. B. Nagy László. Faragó Vilmos. És mutatóba egy nő: Létay Vera. Van-e, ki e neveket nem ismeri? Van, de szégyellje magát. Amiért olyan későn született.

A prózarovatot Csák Gyula szerkesztette, sötét, mellényes öltönyben, óralánccal. Nem örült, ha ifjú szerző mutatkozott a fogadóóráján. Bosszús arccal vette át a kéziratot. Javára írandó, hogy a következő héten hivatalnoki pontossággal adta vissza. (Nem vesztette el.) Az előtérben szájról szájra járt, mi lehetne a legüdvösebb anticsák módszer. Minden kedden be kell vinni neki egy szöveget. Következetesen, legalább fél évig. Előbb-utóbb „dögölj meg!" felkiáltással valamelyiket elfogadja. Hölgyeim ÉS uraim, én e metódust kipróbáltam. A harmadik héten Csák prózarovat-vezető szemöldje kissé rángott, amint megpillantott: Öcsi, nem hoznád be az összes írásodat egyszerre? Nem lehet, feleltem álnokul, én minden héten újat írok. Hazudtam. Négy és fél hónap alatt a készletem kimerült, Csák prózarovat-vezető azonban nem, szilárdan tartotta a várat.

Segéderőként fungált a lapnál egy alacsony, báránytekintetű, ferdeszemüveges fiatalember. Ő volt az egyetlen, aki olykor kiült a váróterembe a „vadakhoz" – így hívtak minket a szerkesztő urak. Kardos G. György egyenest franciául: Les fauves. Azt a bárányszemű fiút ismertem korábbról, a Dalos György körüli baráti társaságából. Vizl Eduárdnak hívták. Ez nagyon tetszett, főleg a Vizl. De az Eduárd is. Még jobban a kettő együtt. Regényhősnek való. Ő azonban meg akarta változtatni: Ilyen névvel nem lehet az ember magyar költő. Miért ne lehetne? Rázta a fejét. Rengeteg változatot számba vett, mindent meggondolt és megfontolt, amikor közölte velünk: Varsa Endre leszek! Nem az igazi, véltem én. Miért? Varsa verse. Ez hatott. Hősünk elmélyült, majd ünnepélyesen fejet hajtott: Varjas Endre. Van-e, ki e nevet nem ismeri? – kérdem újra.

Varjas verjei (bocs…) kivételképpen jöttek a lapban. Egyre máig emlékszem. Tisztelettel ideszavalom. Fennhangon.

Szeretőd derekát sose mérd, lábát ne szagold,
Csak ha úgy szereted, ahogy én Annát.

Az időmértéket is imádta, nem csak a titokzatos Annát. A főszerkesztő leányát. De nem hihetjük, hogy e rokoni kötelék bármi szerepet játszott. Már csak azért se, mert Anna a hírek szerint kevéssé viszonozta Varjas Edu vonzalmát. Az Annák nem szokták, legalábbis a magyar irodalomban. Poéták, óvakodjatok tőlük!

Edu a további szerelmeit kizárólag a magyar titkárnői testületből választotta. Ami nem lett volna baj. Ámde mindegyiküket magához óhajtotta emelni, a szó képletes értelmében, minimum újságíróvá, maximum költőnővé támogatva őket. Ez sok hátrányt okozott neki. Utolsó társa eredetileg az ÉS titkárnője volt, mielőtt fényes karriert futott be, többek között a Kurír újságnál. Arra csak emlékszünk még? (Reggel – és este.) Varjas Edu is a Kurírhoz került, a szerelme mellé. A rendszerváltás körüli csatározások során pottyant ki az ÉS-től, Faragó Vilmossal és Kardos G. Györggyel egységfrontban. Utóbbi szintén az emlegetett bulvárlaphoz igazolt. Más helyet nem talált. Visszamenőleg szégyellheti magát az egész magyar sajtó. Kardos G. később visszatért az ÉS-hez, a többiek nem.

Edu immár évek óta halott, fiatalon végzett vele a szívbaj. Asszonya csupán kevéssel élte túl. Kínzó és meghökkentő értesülés a közelmúltból (forrás: Dalos György), hogy a hatvanas években Vizl Eduárdot besúgóvá zsarolta a megfelelő ügyosztály. Diák fedőnéven jelentett a barátairól, Pór Györgyről, Dalosról és bűntársaikról, akik ellen a híres maoista összeesküvés vádjával per folyt, kaptak börtönbüntetést, ketten végrehajthatót, a többiek fölfüggesztve. Edu Diák azonban már hamarabb „dekonspirált". Leleplezte magát az általa megfigyelteknek, s beszervezőivel is közölte, nincs tovább. Bosszúból kizárták az ország összes oktatási intézményéből. Esztergályos lett, az egyetemet csak több év múltán fejezhette be. Én is a célpontjai közé tartoztam, mint az egész Gerilla együttes. Nem tudom, barátai megbocsátottak-e. Súlyos teherként cipelhette görnyedt hátán e vétkét. Soha nem beszélt róla. Pedig úgy talán könnyebb lett volna.

Azt a romos épületet a Szabadság tér csücskében, a hajdani szerkesztőségi és vívótermekkel, már rég lebontották. Helyét nem hintették be sóval, hanem Bank Centert emeltek rajta. Indeed.

A legfontosabb mondat

Kedveseim, most egy olyan bácsiról mesélek nektek, aki igen híres a világ más tájain, elsősorban az Óperenciás tengeren túl, ti azonban vélhetőleg nem ismeritek. Nem is hallottatok róla.

Az Amerikai Egyesült Államok nevű böhöm nagy ország élén különféle jobbnál rosszabb elnökök és kormányok állottak. Az egyik ilyen adminisztráció a második nagy háború után úgy döntött, üldözni kell a nemzet ellenségeit. Kongresszusi bizottság szakosodott erre, Un-American Activities néven. Vagy inkább álnéven, mert kicsit sem az antiamerikai tevékenységgel foglalkoztak a tagjai, ehelyett a baloldali művészeket vették célba. Na ja, akkortájt a Szovjetunió vezette béketábor (ahogyan itt hívták) volt a főellenség. A szovjet és gyarmatai (ahogyan ők neveztek bennünket, vö. Keleti blokk). A kommunizmus eszméjével rokonszenvezők számítottak antiamerikainak. A zaklatandókat a házbizottság főleg a híres írók, színészek és rendezők közül pécézte ki, azaz Hollywood csillagállományából. Így az ügyek jelentős sajtóvisszhangot kaptak.

Ekkor, a negyvenes évek végén, az európai fasizmus fölött aratott amerikai győzelem nyomán szinte minden haladó gondolkodású értelmiségi kissé baloldali volt. Sokan nagyon. Ott mást jelentett. Aki sose volt baloldali, az nem is volt fiatal, mondta a házbizottság elé idézettek egyike, Arthur Miller, a drámaszerző.

Az amerikai jog szerint a kongresszusi bizottság nem bíróság, a beidézett megtagadhatja a választ. Akkor azonban a bizottság megsértése miatt perbe foghatják. Amennyiben viszont az illető hajlandó „együttműködni”, utána minden kérdésre köteles válaszolni (az igazat és csakis az igazat). Márpedig afelől érdeklődnek, van-e az ismeretségi körödben kommunistagyanús egyén. Tehát spionkodásra köteleznek. Voltak – kevesen –, akik vállalkoztak erre. Például Elia Kazan rendező. Ő évtizedek múltán egész oldalas hirdetést vásárolt a The New York Times-ban, s öles betűkkel expressis verbis bocsánatot kért Arthur Millertől és más korábbi barátaitól. Arra hivatkozott, hogy mint kisebbségi (örmény bevándorló család sarja), úgy érezte, hazafias kötelességét teljesíti. Volt barátai hallgattak. Nem

bocsátottak meg. Kiközösítették. Kazan lassacskán és fokozatosan ellehetetlenült. Filmet öregkorában már alig készíthetett. Jobb híján könyveket írt. A papír türelmesebb, mint az ember.

Voltak – sokan –, akik megtagadták a részvételt e szégyenteljes hajtóvadászatban. Őket feketelistára tették, kizárták a művészeti kamarákból. Ez azt jelentette, nem dolgozhattak többé, legföljebb feketén. Tízet közülük hosszabb-rövidebb szabadságvesztésre ítéltek. Utóbbiakat emlegetik úgy: a hollywoodi tízek. Kilencen le is ülték. Ha ideírnám a nevüket, nem csöngenének ismerősen. A leghíresebb közülük Ring Lardner Jr. Kétszeres Oscar-díjas filmíró. Amikor megismerkedtünk, a föntieket nem tudtam róla. Hanem csak azt, hogy kedvenc amerikai filmem, a M*A*S*H forgatókönyvének szerzője.

A jeruzsálemi filmfesztiválon díjat nyert a Csók, Anyu. (Azt, nebbich, én írtam.) Ring Lardner Junior, a zsűri tagja (vagy elnöke?) üdvözletét küldi, mesélte nekem a rendező, Rózsa János, mert én persze nem voltam kinn. Ha Amerikában járok, keressem föl. Oda készültem. De nem kerestem. Az ilyesfajta invitálás arrafelé nem igazi meghívás.

Ugyanabban az államban laktunk, Connecticutban. Ő Westonban, a jómódúak territóriumában, én New Haven kertvárosában. Másfél órányi autóút. Egy kelet-európainak komoly kirándulás. Az amerikaiak többsége gond nélkül vezet ennyit munkába menet. Végül azért fölhívtam. Szememre hányta, hogy eddig mért nem jelentkeztem. Látogassam meg. Tündéri erdei utakon jutottam oda. Korombeli férfinak képzeltem (harmincnyolc voltam), hiszen Jr., azaz Ifjabb. Nyakigláb pátriárka nyitotta a szúnyoghálós ajtót. Hosszúkás keze a soha véget nem érő ujjakkal kissé remegett, vastag lencsés pápaszeme kicsinyítette rebbenékeny szemgolyóit. Ha ilyen öreg a Junior, hány éves lehet a Senior? Ekkor – 1988-ban – ifjabb Lardner hetvenhárom körül járt. Az apja 1933-ban halt meg. Ring Lardner (idősebb) se volt akárki, Hemingway generációjának egyik kiemelkedő tagjaként tartják számon a kritikusok. Briliáns novellista. Amilyen híres a tengerentúlon, olyan kevéssé Európában. A magyarázat egyszerű, írásainak főszereplői általában baseball-és amerikaifutball-játékosok, e sportok nálunk nem terjedtek el.

Ring Lardner Jr. hevesen érdeklődött a keleti blokk és szovjetország viszonyairól. Mint mondotta, szívében máig szocialista maradt. Hátrahőköltem. Kifejtettem, eléggé zavarosan, hogy mi magyarok alig várjuk a rendszer összeomlását. Bólogatott, persze-persze, ő sem a létező szocializmusra gondol, elismeri, hogy az a világon soha sehol nem működött, de mégis sokkal racionálisabb társadalmi szerveződés, mint az amerikai. Tes-sék? A mi rendszerünkben keveseknek jó, sokaknak rossz, nálatok az összes túlkapás dacára fordítva van. Na igen, de nálunk semmi nem működik! Hát, ez probléma, vélte ő.

Bazaltköves teraszon ültünk. Mesebeli hátteret nyújtott az erdő, a híres connecticuti őszben a fák sokáig megtartják leveleiket, melyek sárgulás helyett bíbor színt öltenek, mintha lángba borulnának. Témát váltottunk. Valamiért azon tanakodtunk, mi lehet a legfontosabb mondat, amely egy embert meghatároz. Például engem. Ezt választottam: Bocsánatot kérek. Ő magának ezt: Sokáig élni.

Újra és újra hívott. Gyakran meglátogattam. Eljött hozzánk a feleségével, Frances-szel. Sokáig nem tudtam eldönteni, rám kíváncsi, avagy a keleti blokkra. Olyannyira izgatták a kádári puha szocializmus végnapjai, hogy filmet akart írni róluk. E munkálatokba sokadik találkozásunk alkalmából belevont, eleinte mint a helyi viszonyok ismerőjét, majd mint társszerzőt. A megtiszteltetés bénított. Egyszer magamról megfeledkezve kiselőadást tartottam neki arról, mitől lehet komikus egy főhős. Ring türelmesen végighallgatott. Akkor se szólt közbe, amikor Chaplin szerepeire hivatkoztam, elméletem igazolásául. Mikor befejeztem, eltűnődött, s azt mondta: Chaplin nekem másképp magyarázta. Megremegett a térdem, hülyének éreztem magam. Nem tévedtem.

Ring elmesélte, hogy Chaplin 1947-ben rá akarta beszélni, hagyja el az USÁ-t, ahogyan ő teszi, s ne jelenjen meg a házbizottság előtt. Chaplin Svájcba költözött, Ring maradt. Az őt kérdező szenátoroknak kijelentette: „Válaszolhatnék önöknek, ahogyan akarják, de ha megtenném, holnapra gyűlölném magam.” Ügye bíróság elé került, tizenkét havi szabadságvesztésre ítélték, melyből kilencet ült le. Danbury börtönében raboskodott, egy szomszédos községben.

Felesége, Frances, akinek színésznői karrierjét törte ketté a feketelista, néhány perc alatt odaért a beszélőkre.

Elképzeltem, milyen lehet rács mögé kerülni ártatlanul, otthonunktól kőhajításnyira, hátrahagyván ifjú asszonyt, gyerekeket, tudván, hogy nyomorognak. Kérdeztem, ha ma citálnák a bizottság elé, követné-e Chaplin példáját-tanácsát. Rázta a fejét: Nem, mindent ugyanúgy tennék, mint akkor. De miért? Azért, mert nekem ez a hazám, ha igazságtalanul bánik velem, akkor is. Ámultam. Bámultam. Irigyeltem. Jó volna olyan keménnyé válni, mint ő. Olyan hazafivá. Olyan tisztává.

Ring Lardner Jr. fiatalon, 1942-ben nyerte első forgatókönyvírói Oscar-díját Az év asszonya című filmért. Börtönbüntetése letöltése után sokáig nem dolgozhatott, illetve csak stróman segítségével. Erről szól A jónevű senki, avagy a stróman című film (főszerepben Woody Allennel), melyet állítólag Ringről mintáztak. Az egyik ekkori filmje – melynek stáblistáján persze íróként a stróman szerepelt – szintén Oscar-díjat nyert. Szerettem volna megtudni, melyik. Azt felelte, nem mondhatja meg, annak idején olyan nagy szívességet tett neki a nevét kölcsönző úriember, hogy utólag se hajlandó leleplezni.

Amikor a hatvanas évek közepén rehabilitálták, ismét híres filmeket írt, például a Cincinnatti Kid címűt, Steve McQueennel. 1971-ben a M*A*S*H-ért újra a saját nevén kapott Oscar-díjat. Köszönőbeszédében azt mondta: „Végre adódott valami szabályosság az életemben, mégpedig az, hogy huszonnyolc évenként nyerek egyet ezekből a szobrokból, találkozunk tehát 1999-ben!” A közönség állva tapsolt.

1999-ben sajna, nem Oscar-díjat kapott. Hanem súlyos betegséget. New York-i lakásán érte a halál, 2000. október 31-én. Élt nyolcvanöt évet. Sok. De nem elég. Szerencse, hogy önéletrajzát még sikerült papírra vetnie. Szerencsétlenség, hogy csak posztumusz jelenhetett meg. Címe: Holnapra gyűlölném magam. Ez a legfontosabb mondat. Nagyon csodálnám, ha akadna rá magyar kiadó. Nagyon bánnám, ha nem.

Négy fő, vádlott

Vas Pista bácsi szerette a fiatalokat. Ezt onnan tudhattuk, hogy gyakran mondta. Szántó Piroska néni is szerette a fiatalokat. Ezt onnan tudhattuk, hogy sose mondta. Mutatta. Vas Pista bácsi bármennyire szerette a fiatalokat, ritkán ismert rájuk. Ha az ember találkozott vele, hátrahőkölt: Ki vagy? E kérdés nemcsak arra adott alkalmat, hogy bemutatkozzunk, egyszersmind az önmeghatározás filozófiai mélységeiben is megmártózhattunk. Valóban. Ki vagyok én? Miért kéne rólam tudnia bárkinek?

Közbeszúrom e helyt, hogy a hetvenes évek elején nagy kedvvel figyeltem, miként szólítják a magamfajta nyeretlen kétévest a nagyok. A Vas-féle Ki vagy? éppoly jellegzetes volt, mint a Déry-féle Figyeljen csak. Örkény az ifjakat gyakran Doktor urazta. Mándy Te, kérlek + szünettel indított, hosszú pályaszélre szorítása időszakában megszokhatta, hogy ő kérhet csupán. Az Új Írás köreiben Jovánovics főszerkesztése alatt az Apám, illetve Apukám – olykor Édesapám – dívott. Gáll István, az Ember, kivételével, ő, ha jókedve volt: Komám! Ha rosszkedve: Kisszívem! – kígyósziszegés középen. Juhász Ferenc tágra nyílt szemmel hajolt feléd: Testvér! – megragadta gombod vagy hajtókád. Ennek nem örültem. Zelk Zoltán: Barátocskám! Ennek igen.

Zelk verseit még alig ismertem, mégis tudtam, különleges tisztelet jár őnéki. Vas Pista bácsitól hallottam. Mikor szóvá tettem, hogy Zelk nyalta ám az elvtársi seggeket az ötvenes években, Vas Pista bácsi legyintett: Azt már rég annulálta a fővádlottság. Micsoda?

Akkoriban a magyar irodalom legalaposabban őrzött titkai közé tartozott, hogy volt itten egy bűnper, az ötvenhatos sajnálatos események (így hívták, akik nem ellenforradalomnak) után. Híres írókat ítéltek végrehajtandó szabadságvesztésre. Szám szerint négyet. A részleteket Kamondy László, a méltatlanul elfeledett novellista mesélte nekem a Kisdóm presszóban, szemben a Nagydómmal, a Bazilikával. Valahányszor a lúdtalpbetétes pincér – láttuk, amint igazgatta – felénk kacsázott, Kamondy suttogásra váltott. Ebből sejthettem, hétpecsétes titkot árul el.

Állítólag Kádár elvtárs, a forradalmi munkás-paraszt kormány és a párt újdonsült vezetőjeként zavarodottan és hosszan tárgyalt szovjet feljebbvalóival. Kamondy úgy mondta, a ruszkikkal. A ruszkik valamennyi irodalmi főkolompos fejét követelték, kijelentvén, a példastatuálás érdekében egy-két akasztás sem ártana. Azt hitték, az irodalmárok robbantották ki a lázadást. Kádár az ismert írók hóhérolásától visszariadt, arra hivatkozott, Nagy Imréék miatt is áll a bál odakünn (Nyugat-Európát kódolták így). A ruszkik fütyültek az odakünn véleményére, azt akarták, gyarmataikon legyen csend, rend, fegyelem. Különben is: nagy vihar gyorsan elül. Orosz közmondás. Kádár alkudozott, mintha szőnyegvásárlás folyna. Tíz fővádlott, így a ruszkik. Kettő, így Kádár. Jól érvényesült volna a kereskedelemben, mert végül sikerült megállapodnia négyben. Kíváncsi vagyok, ittak-e áldomást. Ha igen, nyilván vodkával.

Déry Tibor, Zelk Zoltán, Tardos Tibor, Háy Gyula. Ők lettek a fővádlottak. Kamondy úgy tudta, a vád tanúi közt is szerepeltek írók. Többek közt egy nagyon neves, előbbieknek cimborája. Kamondy szerint Aczélnak volt annyi stílusérzéke, hogy a cimborát is lezavarta a pályáról, amíg a kartársai a hűvösön száradtak. A vádnak ez a tanúja gyári munkára kényszerült, eredeti szakmájában. Ennek nem néztem utána se levéltárban, se másutt. Az igazságtétel a történelem dolga. Jobban érdekeltek a fővádlottak. Szilárdan eltökéltem ott a Kisdómban, hogy mind a négyükkel megismerkedem. Nagy idők nagy tanúi. Szabadulásuk után ketten – Háy és Tardos – disszidáltak, a másik kettő kalandvágyból itthon maradt.

Értelemszerűen Déryvel kezdtem. Laza összekötő fonál, hogy az én első keresztnevem szintén Tibor, ám ezen az alapon kerülhetett volna Tardos is az élre. Déryt egyébként a legközelebbi barátai – Füst Milán nyomán – Tibuskázták. Egyhangúan őt tekintette a szakma és a hatalom „a" prózaírónak a hatvanas évek végén. Új Írás baráti találkozókon többször láttam a Hungária kávéházban. Vállig érő tejföl színű hajzatával kirítt kémiatanár küllemű pályatársai közül. Valamelyest az ifjú Einsteinre emlékeztetett. Avagy az idős Faludy Györgyre. Még inkább agg szomorúfűzre.

Egy ízben hallottam, amint regényfejezetet ígért Jovánovics Miklósnak, s előre kikötötte, tízezer forint honoráriumot kér. Jován

ráállt, bár megjegyezte, ennyit még soha senkinek nem fizettek. Annyi baj legyen, vélte Déry. Tátva maradt a szám. Azt hittem, szabott árak vannak a lapoknál. Mint a közértekben. Bátorságot gyűjtöttem, odanyomakodtam az asztalához, s zavartan: Ha lehet, beszélgetni szeretnék! Nem nézett rám: Én is! – így adta tudtomra, hogy aligha velem. Sokadik alkalommal megenyhült, ajánlotta, keressem föl otthonában, amennyiben ötvenhat érdekel. A rokonszenv jelének vettem, ma inkább úgy hiszem, veszélyes fülektől tartott.

Fényűzőnek ható villában élt a domboldalon, melyet a nép káderdűlőnek becézett. Cselédasszony állta utam a kertben, alig akart továbbengedni, az úr ilyenkor nem fogad. A házban a felesége tette föl keresztkérdéseit, utolsóként azt: Még egyszer tehát, mi a neve, fiacskám? Mondtam. Bólintott, hátrakiabált: Valami Mákos van itt! Déry hangja messziről: Bejgli? Végül bebocsátást nyertem. Amit a perről és a börtönről elmesélt, már mind megírta valahol. Társalgásunk alatt lendületesen kopácsoltak a házban. Mint kiderült, törött ablakokat javított az üveges. Az iparost munkája végeztével bekísérte Déryné (ah). A nagy író sokallta a százötven forintot, mely a sürgősségi felárat is tartalmazta, csak százat fizetett. Az ajtóval szemben ültem, láttam, a felesége odakünn az üveges zsebébe csúsztatta az ötvenest.

Déry szerint Zelket több súlyos betegség gyötörte a börtön óta. A legsúlyosabb a gyógyíthatatlan hipochondria. De a többibe belehalhatott volna. Igazi pechvogel, mondta Déry. Egyik lakása börtönre nézett, ott rosszul érezte magát. A másik temetőre. Ott még rosszabbul.

Ilyen előzmények után futottunk össze az Új Írás szerkesztőségében. Zelk a szokásosnál is alacsonyabbnak tetszett. Csapottabb vállúnak. Tömöttebb aktatáskájúnak. Hatalmasabb szeműnek. Párásabb tekintetűnek. Hozzám lépett: Barátocskám, sokszor összefutottunk, írásaidat is olvastam, de nem tudtam, hogy te vagy az, most láttam fényképes interjúdat, és meg foglak jegyezni. Mire én: Erre a kis időre már nem érdemes.

Nem voltam tisztában azzal, hogy mit mondtam. Akkoriban szavam járásává lett e borúlátó fordulat, úgy értettem, arra a kis

időre, amíg még létezem, amíg el nem múlnak képességeim, amíg a pályán maradhatok – bárki irodalmi nyilvánosságát egyetlen tollvonással eltörölhette vagy évekre szüneteltethette a kultúrpolitika. Arra figyeltem föl, milyen hangosan percegnek a szerkesztőségben a plafonra erősített neonlámpák, eddig észre se vettem. Mindenki hallgatott. Emlékszem, jelen volt Örkény István, lesújtóan pillantott rám. Amikor odahaza elmeséltem, mi történt, s ráébresztettek, mekkora barom vagyok, elöntött a víz. Egy hipochondernek emlegetni azt a kis időt… egy hipochonder fővádlottnak! Szégyelljem magam.

Azonban íme bizonyság Isten és ember előtt: nincsen olyan rémes helyzet, mit ne lehetne tovább rontani. Hetekkel később a rádió pénztárában álltam sorba. A költő került mögém a súlyos aktatáskával. Izzadtam újra. Soká fogalmazgattam védőbeszédem, mire hátra mertem fordulni, akkor az összekészített mondatok helyett, hadarva: Drága Zelk úr… költő elvt… bácsi kérem, amikor én, hogy erre a kis időre már… azt nem úgy értettem, hogy amíg föl nem tetszik dobni a bakkan… ööö… meg tetszik h… épp ellenkezőleg, hogy én – s így tovább, reménytelenül belegabalyodva. Zelk várt, nem segített, csak nézett, párásan és szomorún, majd: Barátocskám, hagyjad abba, nem vettem a szívemre! – de láttam a szemében, hogy nem ez az igazság. Nagyon megbántottam, immár másodszor. És aztán meghalt. Nem miattam. Szerencsére a két eset között tizenegy év múlt el.

Jó volna most akként folytatni: a két külföldre szakadt fővádlottat is megismerhettem. Tardos Tiborhoz lehetett valamelyes szerencsém, Háy Gyula azonban örökre kisiklott a kezem közül. Immár mind kisiklottak. Vagy inkább föl.

Párisba beszökött a

Mark Twain volt az első író Amerikában (és a világon), aki rájött, hogy a személye is pénzt ér, nem csak a műve. Rendszeresen utazott felolvasókörutakra, tekintélyes honorárium ellenében. Végül már föl sem olvasott, csak leült a dobogón, s úgy tett, mintha épp alkotna. Az emberek pedig nézték. Miután leszurkolták a belépti díjat, kábé egy pár kurta szárú csizma árát. Ezt ő ezernyolcszázhetven táján vezette be. A példa Amerikában se volt ragadós.

Száz évvel később Páris (s-sel, Ady iránti hódolatból) szívében, a Quartier Latin közepén bárki megtekinthette, amint a kor talán legvilághíresebb francia írója, Jean-Paul Sartre ír. A Café de Flore emeleti termében. Néha más nagy írókkal társalgott. Elsősorban Simone de Beauvoirral, élete társával, ki saját jogán is halhatatlan volt. Sartre addigra már Nobel-díjasnak számított, azért ez az ige, mert kilencszázhatvannégyben neki ítélték, ám ő politikai és morális okból visszautasította. Úgy érezte, minden díj elköteleződés, ami a független értelmiségi léttel össze nem egyeztethető. Gyakran ott ücsörgött egy másik Nobel-díjas is, Albert Camus (ő átvette ötvenhétben), bár csak hatvanig volt erre módja, akkor végzetes közlekedési balesetet szenvedett a kiadója autójában. Megölte a kiadója, susogták a párisi rossz nyelvek. A többiek neve kevésbé csönghet ismerősen. Ültek. Vitáztak. Jegyzeteltek. Kávéztak. Nagyjából minden délután.

Az érdeklődők pedig gyülekeztek a kávéház előtt. A kevésbé tájékozottak az alsó szint földig érő üvegablakain át bámulták a bent ülőket, igyekezvén kitalálni, melyik az a Sartre. Sok sötét keretes szemüvegű férfit lefényképeztek az amerikai turisták, őt tippelvén világhírű írónak. A beavatottabbak fölnyomultak az emeletre. Megálltak a terem sarkában, s leplezetlenül bámulták Jean-Pault és körét. Olykor ujjal mutogattak rájuk. Néha vakuk tüze lobbant. Mindez ingyért. Néhányszor magam is ott ólálkodtam, a hetvenes évek végén. Én legalább nem fényképeztem, mint az amcsik.

Hol máshol írhatnám e sorokat, drága olvasók, mint a Café de Flore-ban, az emeleten. Kétezernégy május elsején. E szent helyen

ünneplem beléptünket Európa erődítményébe. A francia fővárosban a munkásosztály nagy nemzetközi ünnepén több fölvonulást szerveznek, az egyik halad odalenn, és képzeljék, Sztálin portréját viszik az élen. De hagyjuk ezt.

Föntiek bizonyára azért futnak át az agyamon, mert élt egy magyar író Frankhonban, akit a szemem láttára bámultak, tevékenység közben. A helyszín a „Malom” volt, Saint-Pierre-du-Vauvray-ben, Páristól százvalahány kilométerre északnyugatra. A tevékenység a mosogatás. A hajdani vízimalmot a körötte emelt épületekkel egzotikus üdülőteleppé alakították. A fizető vendégeken túl a tulajdonosnő rendszeresen nyaraltatott egy-két fővárosi értelmiségit, a couleur locale avagy a kultúrhangulat kedvéért. A legnevesebb azok közül, akikkel én találkoztam a malomban, Maurice Pons volt, gondolom, nálunk senki nem ismeri, noha jelent meg könyve magyarul az Európánál.

Tardos Tibor, mint kikövetkeztettem, eredetileg a főnöknő – vagy annak lánya, testvére – szeretőjeként került a képbe. A liaison szűntével is szívesen látták. Házimunkát végzett. Elég felületesen, de az nem számított. Fő, hogy a többi vendég súgva adhassa szájról szájra: A pasas, aki mosogat, híres magyar író, az ötvenhatos forradalom hőse, a fővádlott, évekre tömlöcbe zárták! Ez tetszett a jámbor nyaralóknak, fűszerezte az étkezést záró szertartásos sajtevést. Nekem kevésbé volt ínyemre, mikor Tardost meglátogattam ott. Beálltam mellé konyhafiúnak. Fiatal magyar író, odahaza üldözik! – ez terjedt rólam, az egyik vendég adta tudtomra az este dzsungelében. Kiderült, Tardos terjesztette, hogy meglegyen a renomém. Vagy hogy ellensúlyozza mosogatásunk tökéletlenségét. Kilencszázhetvennyolc nyarát írtuk.

Pesten élő testvére révén kerültem vele kapcsolatba. Tardos Péter Három Méter. Linkóci slágerszöveg-szerzőként működött. Megrögzött agglegény volt. Másfél utcányira lakott, át-áthívtuk vacsorára. Ő említette, hogy a testvére több novellámat lefordította franciára, s közöltette a Cahier de l’Est havilapban. Tényleg? Igen. És miért nem értesített? Most értesít, általam… üzeni, ha Párisban jársz, keresd föl, nála van a honoráriumod.

Tibor kevéssé hasonlított Péterre. Nem volt langaléta. Se sovány. Se kisétkű. Ellenben igen májfoltos. Szemüvege mögött pajkos halszemek. A nyúlfarknyi Rue Mullerben lakott, a Sacré Cœur tövében. Hatodik emeleti garzon. Nyikorgó csigalépcső. Közös vécé a folyosón. Élelmet Tardos a földszinti fűszeresnél vásárolt. De nem szerette kifizetni. A tulaj algériai, magyarázta, nincs bátorsága nem hitelezni egy fehér embernek. Értettem. Noha bőrszíne alapján Tardost inkább rózsaszín embernek mondtam volna.

A hatvanas évek elején, szabadulván a börtönből, azonnal útlevélért folyamodott. Egy darabig nem kapott. Amikor igen, Frankhonba indult a feleségével. Egyetemi éveit Párisban töltötte, vállalt némi szerepet a második világháború alatt az ellenállásban, a maquis-ban is. Kiválóan beszélt franciául. Amint a vonat elhagyta a KGST-övezetet, Tardos az étkezőkocsiban két konyakot rendelt. Felesége szemére hányta kevéske frankjuk tékozlását. Arra iszunk, hogy soha nem megyünk vissza Budapestre! – így Tardos. Az asszony őrjöngött. Ő később haza is tért.

Párisba beszökött a Tardos. A francia irodalmi élet a diktatúra áldozatát tárt karokkal fogadta. De nem méltányolta. Arrafelé a bohém életvitel önmagában nem visz a Parnasszusra. Tibor Tardos félsikerű maradt. Legközelebb az áttöréshez a Tybor álnéven publikált kelet-európai kalandregényével került (Mini-passeport). Ebben egy húsz év körüli magyar srác kalandjait mesélte el egyes szám első személyben, aki a béketábor országaiban utazgat a „kis útlevéllel”, máshová azzal nem is mehetne. Tudható, sejthető, hogy az egyik gyereke élményeiből kerekedett a cselekmény. Két fia élt Budapesten. Hol egyik, hol másik látogatott ki hozzá, dédelgetve a gondolatot, hogy új életet kezd a francia demokráciában. De az se bizonyult könnyebbnek, mint idehaza boldogulni.

Boldogulni – boldoggá lenni – csak Tardos tudott játszi könnyedséggel. Őneki ahhoz elég volt a kinti levegő. Élvezte, hogy mindenkit ismert. Hogy Jean-Paul Sartre-ral tegeződött. Hogy nem kellett félnie sem az ávótól, sem a smasszertól, sem a cenzúrától. Imádta a francia fővárost. Annak két kis szigetét. Az Öreg Hidat. Negyedik Henrik zöld lovas szobrát. A halászó macska utcáját. A nőket. A pernod-t és a calvadost. A saját hibátlan kiejtését. Az

uvuláris r-reket. A semmittevést. Tán még a szegénységet is. Úgy érezte, valamiképp a szabadság szükségképpeni velejárója.

Fordított. Avatottan. De csak ha fölkérték. Örkény egyperceseit Minimythes címmel ültette át. Műgondjáról heves és szellemdús levélváltásaik tanúskodnak. Kár, hogy a franciák kevésbé méltányolták Örkény és Tardos velős humorát, mint én. Írói segédmunkákkal kereste a betevőt. Ő fogalmazta könyvvé az akkor Kanadában élő Kopácsi Sándor ötvenhatos emlékeit: Au nom de la classe ouvrière. (A munkásosztály nevében.) Töredelmes vallomás: az önök szerény krónikása gépelte le kettejük végtelen beszélgetéseit magnókazettákról. Éhbérért. A sok száz oldalas nyers szöveget húzta-fazonírozta önéletrajzzá Tardos, Kopácsi nevében. Nyomorgós francia ösztöndíjon voltam Párisban, kellett nagyon az az éhbér. Nem Tardos fizette, hanem az Opera Mundi kiadó. Ám Tardos számlájára utalták át, tőle kellett elkunyerálni. Nehezen adta, sokára, kicsi részletekben. E szempontból algériainak számítottam. Illik-e egy fővádlottról efféle kisszerű részleteket közölni? Határeset.

Tardos Tibort valamikor-valamiért-valamivel megsértette a garçon a Café de Flore-ban, attól fogva bojkottálta. A szomszédos Les Deux Magots volt a magyar irodalom Párisba szakadt vagy ott veszteglő nagyjainak törzshelye a huszadik század elejétől. Demagógra magyarosították. Tardos Két mágusnak hívta. Ott szeretett üldögélni. Ha meghívták. Egyébként drágállta a két kínai varázsló ember nagyságú faliszobrával díszített kávéházat. Súlyos anyagi gondokkal küzdött. Félvállról vette őket. On se débrouillera – mondogatta. Boldogulunk.

A rendszerváltás után, amint tehette, kétlaki lett. Érdekes módon itthon is boldogult (fentebb leírt értelemben). Az AB OVO örömest sajtó alá rendezte volna az íróasztalában heverő műveit. Ilyeneket nem húzott elő. Csupán lapokban megjelent karcolatait gyűjtötte néhány vékonyka kötetbe. Mi a frászt csináltál oly sok évig? – kérdeztem, félig viccből. Éltem, felelte egészen komolyan. Tavalyig tehette. Ma, 2004. május elsején, biztosan pezsgőt rendelne: Arra igyunk, hogy végre a többi magyar is Européen.

Éva, kedves Éva

Zavartan nyomogatom a billentyűket, s az jár a fejemben, hogy e sorokat illene régimódi (nem elektromos) írógépen lekopogni. Elővehetném a padlásról a Consult (made in Czechoslovakia), az persze egy lapon sem említhető a te Mercedes-eddel, neked ugyanis írógépből jutott ez a márka, nem autóból. Tőled amúgy is távol áll (még nehezen megy a múlt idő) a huszadik század majdnem minden technikai vívmánya.

Éva, kedves Éva, itt forgatom a számban a hírt, amelyet a kiadód vezetője adott tudtomra távbeszélőn (azért se rajongtál), nyersen és egyszerűen hangzott, az éjjel meghaltál, meghalt Éva, Janikovszky Éva. Kedves Éva, ne haragudj, hogy ügyetlen stiliszta módjára ismételgetem a neved, gondolom, a korrektúrából te kihúznád, de jólesik belekapaszkodnom, hiszen amíg elhiszem, hogy beszélhetek hozzád, addig nekrológra talán nincs is szükségünk. Semmi kedvem tőled búcsút venni. Köszöntenélek inkább. Szerbusz, Éva.

Próbálom elképzelni, mit szólnál, ha tudnád, rám esett a választás. Meglehet, gondoltál erre az utolsó hónapokban, sokat foglalkoztál a kis-és nagybetűs halállal, magad mondtad, szeretnéd már, ha kínjaidnak végük szakadna. Nem értettük, hogyan adhatod föl te, aki annyira imádsz élni. Kivételes élvezettel tudtál enni, inni, aludni, legalábbis a régi szép vagy szebb időkben, amikor még egészséges voltál. Betegségedből nem csináltál se titkot, se legendát, emelt fővel fogadtad, s csak legutolsó heteidben fakadtál ki, ismételgetve, hogy ami veled megesett, több a soknál. Tűrte Éva, ameddig tűrhette. Ahogyan elmesélted, átélhettük, miként válik munkadarabbá a beteg ember a magyar egészségügy bugyraiban, miként veszítjük el méltóságunkat és önbecsülésünket. A nevünket se jegyzik meg, híres írónő ide vagy oda, ketteskék és hármaskák vagyunk a kiszolgáltatottság e mélypontján. Nem lehet ezt jól csinálni, vélted, s kacagtál hozzá, ahogyan mindig is tetted, ha nehezen bírtad a magad vagy mások fájdalmát.

Írok rólad, kedves Éva, de gyötör a lelkifurdalás, miért éppen most, amikor már nem biztos, hogy olvashatod (ez a lehetőség persze

világnézetfüggő). Miért nem próbáltam-akartam elmondani mindazt a szépet és jót, amit tudtam és tudok, munkáidról és személyedről, amíg még nem volt semmi baj. Amíg fölmehetett az ember a Bajza utcába, kőhajításnyira a Magyar Írók Szövetsége székházától. Amíg ellátogathatott a Duna menti nyaralódba (utóbbi lehetőséggel sosem éltem, pedig hívtál többször). Amíg előadtad az irodalmi körökből származó pletykákat, s meghallgattad, amit mi meséltünk e tárgykörben neked. Szeretted a pletyizést. Igaz, írhattam volna rólad már többször és többfelé, de – tudod, milyen az ember – beértem azzal, hogy élőszóban mondtam el. Pedig biztosan jólesett volna, ha valamelyik könyvedet nyomtatásban dicsérem, erről lemaradtunk, hiszen e bús alkalommal úgyse hinnél nekem. Otthonosan mozogtál az emberi lélek útvesztőiben. Én se most jöttem a hathúszassal, sejtettem, mennyire bánt, hogy az említett (és úgynevezett) irodalmi körök kevéssé méltányolnak, most bezzeg mindenki szeretni fog, jósoltad. Igazad van. De mit tegyünk? Lehetséges, hogy a dicsőség olyasvalami, amiből kell, hogy jusson egy nagy adag az elhantolás utánra. Az utókor hosszabb távon rendre igazságot szolgáltat, tenéked magyarázzam?

Inkább arról essék most szó: van-e élet a halál után, kedves Éva. E kérdésről immár többet tudhatsz, mint én, valaha beszélgettünk erről, akkor úgy vélted, okosabb, ha nem számítunk ilyesmire. Lehet, hogy okosabb, ám egyszersmind nehezebben elviselhető. Csöndesen reménykedem, hátha tévedtünk. Annyi bizonyos, hogy a klisék egy része sokat ér, hiszen csak az a gondolat kopik klisévé, amit annyira igaznak érzünk, hogy agyonismételgetjük. Például azt, hogy akit sokan szeretnek, az nem halhat meg, mert bennünk él tovább. Fintorogsz vagy sem, kedves Éva, éppen eleget hagytál magadból bennünk, s most nem csak a könyveidre célzok. Bennem a személyed is megmarad, érzem, sokáig, kérlek, ne legyintgess, ne vessed ellen, hogy nekrológban ezt illik állítani, mert bár lehet, hogy ebben is igazad van, én egész életemben idegenkedtem a nekrológoktól. Azt hiszem, valójában még sosem írtam ilyesmit, pedig vesztettem el több hozzám igen közel állót a kortárs magyar irodalomból. Talán illett volna nyomtatásban gyászolnom őket, amikor hozzád hasonlóan elszálltak életünkből, főként Gáll Istvánt vagy Mándy Ivánt, de

Ladányi Mihályt és Örkény Istvánt is. Nem vitt rá a lélek haláluk időpontjában, immár magam sem értem az okát. Telefonáltak napi-, heti-, havilapok szerkesztői, írnék-e nekrológot, hívott olykor a család, mondjak gyászbeszédet, mindig visszautasítottam. Féltem, a temetőben nem tudnám előadni a szövegem, belesírnék. Attól is tartottam, hogy aki nyilvánosan gyászolja híres halottját, kissé mintha az annak járó reflektorfénybe nyomakodna. Vannak rutinos siratók a magyar irodalomban, mindig lenéztem őket. Túl szemérmes voltam. Gyakran túl szemérmesek vagyunk, igaz, Éva?

Most, túl az ötvenen, természetesnek vettem s megtiszteltetésnek, hogy a kiadód és a családod engem kért erre. Beletaláltak. Úgy hiszem, pontosan érezlek, hanghordozásod utánozhatnám, ha akarnám, s-eid és sz-eid lelkes susogását éppúgy, mint a mondandódba szúrt angolszász idiómákat, melyeket hangulatfestő elemnek szántál. Hallom a papucsod neszezését a szőnyegeken, ránézésre kortársaid lehettek, a porszívód azonban mindig gondos munkát végzett. Látom apró tárgyaidat a könyvespolcon és az asztalon, talán helyesebb, ha nem festem le őket, mindazt, amit közreadandónak ítéltél, úgyis megírtad már róluk. Célszerű, ha egy író személyiségét a szövegeiből állítja össze az olvasó, ha kell vagy lehet, segítségül hívhatja az interjúkat, amelyekben ő maga beszél. Nem visz rá a lélek, hogy meleg hangulatú környezetedről bármit ideidézzek, hadd maradjon ez azoké, akiket te személyesen engedtél a legbelső körödbe.

Midőn a magasságos kultúraügyi minisztérium is értesült sajnálatos hogylétedről, házhoz szállították neked a Kossuth-díjat, a küldöttséget a miniszter vezette, mesélted, milyen nagy örömöt szereztek. Ám azért nem hagytál kétséget afelől, hogy tudod, amit tudsz. Most bezzeg adják, mert gyanítják, már csak ideig-óráig vehetsz át kitüntetéseket. Nem válaszoltam, persze, eltaláltad. Ha akarnálak, se csaphatnálak be, kedves Éva, általában a vesénkbe láttál. De én sose próbálnálak becsapni. Őszinték voltunk egymáshoz, amióta megismerhettelek, sokkal később a kelleténél. Meglepetésvendégként vitt föl hozzád valaki, akit mind a ketten szeretünk-becsülünk. Örültünk egymásnak. Úgy diskuráltunk, mintha hosszabb ideig különböző országba szakadt rokonok

találkoztak volna. Éva, kedves Éva, mostan egy darabig újra egymástól távol lakó rokonok lehetünk csak, de tudod jól, a kellően erős emberi érzelmeknek nem árt sem a tér távolsága, sem az idő vasfoga.

Sejtem, kitűnő társaságba keveredsz, amúgy is vonzod az olyat. Ha szerencséd van (és miért ne volna?), szövetkezhetsz megint Réberrel, a rajzolóval, kit szellemi sziámi ikrednek tituláltál. Átölelheted a férfiút is, akinek a nevén híressé váltál. Találkozhatsz elvesztett barátaiddal. S ha létezik az a nagy Úr, kihez oly sokan fohászkodnak e sárgolyón (mindegy, miként s mely nyelven szólítják), ő biztosan nyájasan fogad, s a jobbjára ültet. Mert a jók ottan kapnak helyet, kedves Éva, akármilyen világnézetet vallottak idelenn.

Hogyha pedig mindez így leszen, már nem is kell annyira sírnunk, hisz rendet találsz odafönn, legalább olyan alaposat, mint amilyet idelenn raktál és hagytál magad körül. Mi mást mondhatnék még, kedves Éva? Boldog volnék, ha mindazzal, amit leírtam, örömöt szerezhetnék neked, még egyszer utoljára, Éva, Janikovszky anyuka, tisztelt kolléga, szerkesztő asszony, Janika, írónő, kedves Éva.

Eteti a szúnyogokat

Miért volt az, kérdi ifjú olvasóm, maga is szépreményű szerző, hogy a szocializmusban pontosan tudtuk, kik az irodalmi pártkatonák, mégsem utáltuk őket egy emberként. Igen. Túl sok pártkatona volt, egy kalap se lehetett akkora, hogy beférjenek alája. Akadtak köztük szeretetreméltóak is. Igazán akkor váltak azzá, amikor kihullottak a hatalom kegyeiből. Mai példám Jován – Jovánovics Miklós.

Gimnazista koromban azt is megpróbáltam, mi történik, ha az ember postázza remekműveit a szerkesztőségnek. Az Új Írásba két novellát küldtem. Több hónap múltával hármat kaptam vissza. A harmadikat ráadásul lány írta. Odagépelte a címét-számát. Fölhívtam, kicsi ideig jártunk, mindegy. Nem értettem a szerkesztőséget, én azért postáztam nekik nagyszerű munkáimat, hogy közöljék, nem pedig hogy sajnálattal visszautasítsák, hogyan érthettek ennyire félre?

Egy-két évvel később olvastam a Népszabadságban, hogy új főszerkesztőt neveztek ki az Új Írás élére. Fizimiskája a fotón drámaian különbözött az akkori lapszerkesztőkétől, akik elhízott vidéki állatorvosra, illetve csüggedt lélektani páciensre emlékeztettek. Jován fiatal volt, déli színekkel, s már a szeme sem állt jól. Reméltem, ő érteni fogja, mit várok tőle. Küldtem. Minden hónapban érdeklődtem telefonon. Közölte a titkárnő, hogy ügyem Tóth Edéhez tartozik. Tóth Edének kellemes hangja volt. Még nem, mondta. Még nem. Sajnos még nem. A negyedik hónapban magához rendelt. Addigra már meglehetős jártasságra tettem szert a visszautasító levél-olvasásban. Első mondat: dicséretféle. „Jó íráskészségről tanúskodik”. Második mondat: lényeg. Nem közöljük. Ez általában „de”-vel indult.

Az Új Írás szerkesztősége néhány egymásba nyíló szobában működött a Hungária-New York negyedik emeletén, szemben az Autó-Motorral. Ide léptem be, az izgalom verejtékében úszva. Tóth Ede épp az ajtóval átellenes íróasztal mögött ült. Szélessége meghaladta magasságát. Előhúzta a kéziratomat, belefogott abba a

bizonyos első mondatba. Türelmetlenül közbeszóltam: De? Nem értette. Mondtam, én már megszoktam, hogy jön a de, ne kíméljen. Zavarba jött, s rövid szünet után: Tulajdonképpen nincs de. Nincs? Nincs. Akkor… közlik tehát? Deeehogy, én csak a kidobóember vagyok. Értem, és ki a következő lépcső? Tóth János. Csupa Tóth dolgozik itt? Nem, a főszerkesztő elvtárs szerb.

Jován a negyedik-ötödik szint volt. Mire őhozzá kerültem, ősz lett, én meg negyedikes. Élőben annál is vonzóbb férfinak találtam, mint a fotón, s a szeme még kevésbé állt jól. Nem ismertem senki mást, akin a káderi (kádári?) kék öltöny elegánsnak hatott. Ülj le, apám! Mikor megtettem, hosszú percekig csak szemlélt. Én tudok várni, de nem a végtelenségig. Van de? – kérdeztem. Vegyük egymást komolyan, mondta. Értésemre adta, a lapja fölfedez engem, ami óriási felelősség, tekintettel arra, hogy még középiskolás vagyok. Jól gondoljam meg, ezzel az írással akarok-e színre lépni, vagy hozok egy másikat, szebbet, érettebbet.

Talán hallgatnom kellett volna rá. Ám azt hittem, beugrató kérdés ez. Ha elfogadta, hozza le! – mondtam. Csalódottan nézett rám. Kijelentette, nem publikálhatok a saját nevemen, Vámos Tiborként, mert az foglalt, az ismert kutató gyakran ír a lapba. Vegyek föl megkülönböztető betűt, legyek pölö Vámos X. Tibor. Inkább ne, nyögtem. Vámos Y.? Az se. Akkor válasszak más keresztnevet. Miklós? – kérdeztem viccből, mert ő az volt, vártam, hogy elnevesse magát. Biccentett, áthúzta a Tibort a lap tetején, s odakörmölte a Miklóst. Hiszen megmondta, vegyük egymást komolyan. Így lettem Vámos Miklós.

Bennem nem tudatosult, hogy a Miklós név már annak előtte is az enyém volt. A személyimben a NÉV rovatban az állt: Vámos Miklós Tibor. (Néhány hónappal később kaptam kézhez, a gimnáziumban osztotta ki az ofő.) Azt hittem, Jován, a pártkáder ezt már el is intézte.

Anyám kérdésemre elmesélte, ő azt akarta, elsőszülött fia az apja keresztnevét viselje, amint az a rendes katolikus családokban szokás. Máig sem értem, miből gondolta, hogy katolikusok vagy rendesek lehetnénk (anyja neve: Weisz Gizella). Apám viszont azt akarta, hogy az ő Auschwitzban elpusztult apja nevét viseljem, mementóképpen. Mint minden vitában, ebben is anyámé lett az utolsó szó. Két

keresztnevem ábécésorrendben került az igazolványba, de az igazit – a Tibort – húzták alá.

Mire a lap lehozta azt az írást, már nyomdászipari tanuló voltam. Jován dörzsölte a tenyerét, nagyszerű, apám, munkáskáderként sokkal nagyobb az esélyed! – azt nem mondta meg, hogy mire. Fintorogtam, én inkább deklasszált elemnek éreztem magam, azért dolgoztam az Egyetemi nyomdában, mert nem vettek föl az egyetemre a Haraszti miatt – ez már tényleg nem tartozik ide.

Jován pártkáder volt, ám az efféléktől abban különbözött, hogy soha nem teljesített túl. Ha a magasságos kulturális főelvtárs utasította valamire, végrehajtotta, ha nem, elment a falig, olykor néhány centivel kijjebb tolva azt. Lakást kapott Óbudán, Dunára nézőt. Szeretett oda vendéget hívni. Még jobban szeretett vendégeskedni. Hozzánk is eljött, különböző címeinkre. Imádták a nők. Ebből adódott a legtöbb problémája. Egy ízben magához rendelte az említett főelvtárs, és szigorú fejmosásban részesítette zavaros magánélete miatt. Állítólag ekképpen: Maga túl sokat nőzik, Jovánovics elvtárs! Maga meg túl keveset, Aczél elvtárs! – felelte ő. A főelvtárs ordított azután, oroszlán módjára. Sokaktól hallottam. Bánnám, ha népköltészet volna. Az tény, hogy Jován leváltása gyakran került terítékre, az Új Írás a többi lapnál valamivel bátrabban közölt olyasmit, amit odafönn rosszallottak. Végül csakugyan elküldték, a helyére Juhász Ferenc ült, őt meg az ÉS-hez vezényelték. Nem bántam, gyakran írtam oda is. Még később a Magvető könyvkiadó igazgatója lett. Ez se zavart, köteteim zöme ott jelent meg. Ő azonban mindig visszavágyott az Új Írásba. Kérdeztem, miért nem érzi jól magát a Vörösmarty téren, az elizélt palota legtetején lévő irodában. Azért, mert én sajtómunkás vagyok, azt szeretem, ha a két karom könyékig nyomdafestékes. Mint hajdani kéziszedő, pontosan értettem, mire gondol.

Szerette a márkás italokat. Konyak, whisky (főleg ha skót), vodka. A nyugati gyártmányú cigarettát. De még inkább a társaságot, melynek előbbieket egy főpincér szakértelmével kínálgatta. Örömmel mondott tósztot a koccintáshoz. Talán ezért szervezte oly lelkesen az Új Írás baráti estjeit a Hungáriába. Ott a nyeretlen kétévesek elvegyülhettek az élő klasszikusokkal. Érdekes, akkoriban ilyesfajta

rendezvényeken hiánytalanul megjelentek a magyar irodalom óriásai, meg azok is, akiket csupán a kultúrpolitika kiáltott ki annak. Jován őket kerülte. Pontosan tudta, hogy Déry és Örkény író, míg – mondjuk – (nem, inkább ne mondjuk) X és Y nem az. Déry nagy kedvvel ugratta. Egy ízben megfenyegette: Ha a főszerkesztő úrelvtárs továbbra is ragaszkodik a selyem nyakkendőkhöz, nem adok több írást. Jován azt felelte, nála az elegancia világnézeti kérdés, különben se lehet mindenki anarchista. Déry tegezésre váltott, te ne dumálj, aki nem kommunista vagy, hanem hedonista. Jován biccentett, igen, de ez maradjon köztünk.

Egyszer tanúja voltam, miként gyakorolja a rá bízott cenzurális hatalmat. Ifjú szerző művéből szeretett volna kihúzatni egy részletet, mely a szovjet hadsereg jelenlétére utalt. Apám, kezdte Jován, nagyon sajnálom, de ezt nem lehet. Miért nem? – így ifjú szerző, álnaivan és támadásra készen. Mert Magyarországon nincsenek szovjet csapatok, mondta Jován. Nincsenek? Nincsenek, és ha volnának, annak közzétételét egy még nálad is megbízhatóbb elvtársra bíznánk. Ifjú szerzőből kibuggyant a röhögés.

Kevesebb sikert aratott azokban a politikai vitákban, melyeket a testvérével, a rendszer által megzabolázni sose sikerült szobrásszal folytatott. (A magasságos főelvtárs színe elé emiatt is többször citálták.) Miért nem marad már nyugton, tudhatja, milyen kínos nekem, ha a Szabad Európának nyilatkozik, most megint aláírt valami kiáltványt, hívatni fognak – égnek fordított hüvelykjével mutatta az irányt –, mi a rossebbel védekezzem? Ötödéves voltam az állam-és jogtudományi karon, jogelméleti érvet ajánlottam: Utoljára Werbőczy Hármaskönyve büntette az embert olyasmiért, amit a rokona követett el. Jován gondterhelten hümmögött, nem hinném, hogy Werbőczy segíthet rajtam.

Panaszkodni fehér asztalnál szeretett. Kérdeztem tőle: Ha ennyire unod, hogy cseszegetnek, miért nem választasz más foglalkozást? Egyrészt semmi máshoz nem értek, másrészt amíg én vagyok a boksz-zsák, addig nem titeket cseszegetnek.

Amikor ráomlott a rendszer, átmenetileg link hirdetési újságoknál ügyködött. Irodalmat közölt bennük, amíg a tulajdonosok hagyták. Pontosan értette, mi történt, biztosra vette, számára nincs többé hely.

A mór megtette kötelességét satöbbi. Visszavonult. Kapcsolatot bontott szinte mindenkivel.

Fölkerestem otthonában. Nyitott ablaknál iddogáltunk. Mézes alkony, rovarzümmögés. Kérdeztem, mivel telnek napjai. Azt felelte, eteti a szúnyogokat.

Ó u. 5.

Érdemes eljátszani a gondolattal: ismersz-e igaz embert? Másként: ki a legderekabb azok közül, akikkel valaha is kapcsolatba kerültél? Számomra könnyű a válasz. Gáll István. (A prózaíró. Sokan összetévesztik Gaál Istvánnal, a filmrendezővel.) Nem tudom, mekkora író volt. De azt tudom, mekkora Ember.

Törékeny test, betegségtől merev gerinc, határőr korában aknára lépett és felrobbant, ettől a körme göcsörtösen nőtt vissza, hosszúkás koponya, kíváncsi kamasztekintet. Utcán futottunk össze először, megállított, én vagyok-e az a Vámos. Nem kérdezhettem vissza, hogy ő volna-e az a Gáll, eladdig nem hallottam róla. Harmincnyolc lépésre laktunk egymástól. Húszéves lehettem, kezdő novellista. Azon nyomban fölhívott az otthonába. Két nagyméretű, magas szoba az Ó utcában, negyedik emelet, lift nincs. Az egyik fal mentén akkora polcrendszer, mint a Szabó Ervin Könyvtárban. Regényekről beszélgettünk. Hármat rögtön kölcsönadott, szinte rám tukmálta őket. Sokat tanultam tőle, lassacskán szakavatott olvasóvá képzett.

Gyakori látogatója lettem. Hetenként többször becsöngettem reggel tíz óra körül, együtt sétáltunk el az Új Íráshoz, kertek alatt, cikcakkban. Fölmentem vele a szerkesztőségbe. Vagy nem. Intéztem ügyeimet másutt. Utána együtt ebédeltünk a Kulacsban, ahová a lapnál állományban lévők ebédjegyeket kaptak a kiadóvállalattól. Séta haza. Kávézás nála. Szocializmus volt, ráértünk hűteni a lét. Különösen ő, mert hajnalok hajnalán kelt, háromtájt, odaült hatalmas íróasztalához, gyötrődve próbálta teljesíteni a penzumát, tizenöt gépelt sort. Hétkor abbahagyta, úgy mondta, ennyi munkaóra a mi szakmánkban elég. A nap további része számára várakozás volt a másnapi dologidőig. Hogy a francba tudsz fölkelni minden áldott reggel ilyen korán? Egyszerű, beállítom a vekkert… és azzal biztatom magam az ágyban, hogy most én leszek a legnagyobb magyar író, aki már ébren van.

Hamarosan az Új Írás prózarovatának vezetője lett. E munkát a szerzők szempontjából üdítően végezte. Én addigra tapasztaltam, nem az elutasítás a fájdalmas, hanem a hosszú várakozás. A gyorsan

visszaadott szöveget viheti az ember máshová, harag nélkül, azzal a gondolattal nyalogatva a sebét, hogy amit mindenki szeret, azt nem szereti senki. Gáll István a kézirattal beóvakodó szerzőket hellyel – továbbá napi-és hetilapokkal – kínálta, majd ültő helyében végigolvasta a szöveget, bármilyen terjedelmű volt. Ha tetszett neki, így szólott: Fasza! – a kézirat jobb fölső sarkába odakanyarította a nevét. Ha nem, nyújtotta: Kösz, de ezt inkább nem. Sose próbált vigasztalni, ebből érezhettük, nem is szorulunk rá.

Úgy tartotta, a fiatal írókat szeretni kell, az öregeket – a vén szarosokat, hogy szó szerint idézzem – elég tisztelni. Közülünk kevesen voltak munkaviszonyban, a többség tehát nem kaphatott OTP-hitelt. Azazhogy mégis, mert Gáll István bármelyikünknek szívesen ajánlkozott kezesül. Ha az adós egy részletet nem törlesztett időre, a bank a kezes fizetéséből vonta le a megfelelő összeget. Gáll boldogan állta a cecheket, annyi fáradságot se vett, hogy szóljon az érintetteknek. Kérdeztem, miért nem. Ez a legkevesebb, amit nekünk, vén szarosoknak meg kell tennünk a fiatalokért, felelte ő.

Sokan vagyunk, akik hálával tartozunk neki, de kevesen maradtunk, akik nem feledkeztünk meg róla. Esterházy Péterről, akit a kultúrhatalom kezdetben gyanakvással szemlélt, Gáll írta az első terjedelmes tanulmányt 1980-ban, mely eo ipso bizonyos védettséget biztosított. Ő ugyanis fontos elvtársnak számított, évekig az Írószövetség párttitkára volt, rebesgették róla, hogy magas rangú ávósként szolgált az ötvenes években. Az igazság annyi, mesélte, hogy kiskatonának hívtak be a határőrséghez. (Valamiképpen az a fegyveres alakulat is az ÁVH-hoz tartozott). Nem bánta a pletykákat, tiszta haszon, ha félnek tőle.

Kevesen tudják, hogy a Mozgó Világ létrejöttét – először negyedévenkénti antológiaként – ő harcolta ki a pártközpontban, s ő állította össze az első számokat. Élt azzal, hogy megbíznak benne, de soha nem élt vele vissza. Mielőtt a Mozgóra engedélyt, papírt és pénzt adott a magasságos főelvtárs, Gáll többször tanácskozott a fiatal írókkal, akik folyton lapot akartak, s különféle szerkesztőségeket alapítottak a kávéházban. Egyikük – már rég letűnt a színről – durván tetemre hívta Gállt. Rebesgetik, hogy ha lesz lap, Gállt nevezik ki az élére, micsoda pofátlanság, miért nem egy fiatalt

(például őt – ezt nem mondta, de értettük). Gáll dühbe gurult, kisszívem, sziszegte fojtott hangon, én nem tehetek róla, hogy tibennetek nem bíznak, a pártközpont csak olyat hajlandó kinevezni, aki párttag, plusz bajszos (ez azt jelentette: népies, azaz nem zsidó), plusz hajlik a kompromisszumra, következésképp én leszek kénytelen kínlódni veletek, máris nagyon sajnálom magamat!

Utálta a mellébeszélést, röviden, célratörőn fejezte ki magát. Papíron is. Valamelyikünk (úgy rémlik, Simonffy, a Jegenye) kitalálta róla, hogy ő a legtömörebb magyar szerző, mert csak annyit kell írnia a borítékra feladóként: Gáll I., Ó u. 5. Nagyon lassan dolgozott. Ismert irodalmi adoma kezdődik így: Négy prózaíró tért vissza a székesfővárosba a szigligeti alkotóházból, kéthetes beutalás után. Sok változatban hallottam, többen mesélik saját magukat téve főhősül. Szóval. Négy író utazik a vonaton Budapest felé, három kövér meg egy sovány. Kérdi a sovány: Mit írtatok Szigligeten? Válaszok: Egy fél kisregényt és egy felvonást. Négy novellát és egy rádiójátékot. Két elbeszélést meg egy forgatókönyvet. Visszakérdeznek: Hát te? Én ezt! – a sovány előhúz a zsebéből másfél oldalnyi gépelt szöveget, darabokra tépi, kiszórja a vonatablakon. Hölgyeim és uraim, lebbentsük föl a fátylat. A szereposztás a következő volt. Első kövér: Csurka István. Második kövér: Galsai Pongrác. Harmadik kövér: Abody Béla. Sovány: Gáll István.

Mindig vállalta a felelősséget. Egyszer hírhedt szürke Trabantjában ültem, mikor a zebrán elé futott egy kisfiú. Mindketten megúszták. A srácot azért kórházba vitte a mentő. Mi, utasok, tanúsítottuk, hogy egészen lassan haladt. Gáll a rendőrnek azt mondta, fogalma sincsen, mennyivel.

Rajongtam Amerikáért. Kinevetett. Győzködtem. Legyintett. Végül csak átrepülte az óceánt. Fölvillanyozódva tért vissza, újabb tengerentúli utak és regények tervével. Igazad volt, komám! – veregette a hátam. Úgy érezte magát, mintha kicserélték volna. Az Új Írás munkatársai hosszabb ideje remélték, végre őt nevezik ki főszerkesztőnek. Minden szükséges adottsággal rendelkezett. Számtalanszor fölkérték, visszautasította. Az USÁ-ból kalandvággyal telten jött meg. Örülhettek, elvállaltam, mondta más-vagy harmadnap, szűk baráti körben. Úti kalandjait mesélve berúgott a

szerkesztőségben. Ilyenkor állapotát rendre azzal magyarázta, hogy azt az utolsó pohár pezsgőt már nem kellett volna meginni.

Este hazatérve, a fürdőszobában látta, csöpög a vécé. Tudta a forszát, fölállt a kagylóra, hogy megigazítsa a tartályban elmozdult gumiharangot. Italosan megfeledkezett a betegségéről. Bechterew-kórral küzdött, gimnazista kora óta. Rohamosan meszesedtek a csontjai, főleg a gerince. Ha elengedi magát, derékszögbe görbül, mint sok falusi anyóka. Ő nem engedte el magát, számára létkérdés volt az egyenes gerinc. Tornázott, úszott, harcolt a szervezetével. Ez komoly fájdalmakkal járt. Zokszó nélkül tűrte. Minden gyakorlat és kezelés ellenére már-már alig tudta forgatni a fejét, vállát, derekát. Jogosítványát csak protekcióval hosszabbították meg. Minderre ama végzetes pillanatban nem ügyelt, éberségét elnyomta a vérébe szívódott szesz. Óvatlanul hátrahajolt, ahogyan az egészségesek tennék, hogy mélyebbre nyúlhasson a tartályban. Egyensúlyát vesztve lezuhant. Fejét beverte a légmelegítőbe, hátát a kövezetbe. Több csigolyája eltörött. A felesége kiment a zajra, részeg disznó, gondolta (mesélte később). Nem tudta, hogy Gáll nyaktól lefelé megbénult. Napjai maradtak. Élt ötvenegy évet, hárommal kevesebbet, mint én idáig.

Ha volt Mesterem, ő volt az. Egyúttal atyai barátom. (Tizenkilenc évvel születtem nála később.) Írásai ugyan távol álltak ízlésemtől, mégis mindent neki mutattam meg kéziratban. Elemzései pontosak, érvei következetesek voltak, azokból némi transzponálással kiszámíthattam, adott munkám milyenre sikeredett ahhoz képest, amilyennek szántam. Ő volt az Olvasóm. Munka közben az ő kaján arcát láttam magam előtt. Halála után egy darabig még úgy írtam, hogy az járt a fejemben, vajon mi volna a véleménye. Idővel ez elmúlt belőlem. Azóta nincsen ilyen Olvasóm.

2000-ben – halála után tizennyolc évvel – levelet kaptam az özvegyétől. Bizonyos könyvemről úgy vélte, Gáll büszke volna rá(m). Tudom, ilyesmit nem szabad komolyan venni. De mégis… bár igaz lehetne, mindkét irányban. Bár olyan jó volna az a regény. Bár fölkereshetném őt az Ó u. 5.-ben. Egyre fájóbban hiányzik életemből Gáll István, az Ember.



Az Ember, 1972 tájt

A siker bűn

Csinos szakdolgozatcím lehetne: Az alkohol esztétikája a magyar irodalomban. Töméntelen kolléga merült alá a töményben, szemem láttára. Csak akkor szerepelhetnék e tudományos műben, ha én írnám. Mert szinte soha nem iszom, anélkül is részeg vagyok. A szeszek ízét se szeretem. Ettől még lehetnék notórius iszákos, némelyikük fintorral, szinte utálkozva dobja be a kupica tartalmát. Talán nekik sem az élvezet kell, hanem a hatás. Már utaltam Ladányi, a feledésbe merült költő tanításárSa, visszautasításkor mondjam azt: Tudod, a májam! – hadd higgyék, hogy elittam. Simonffy András, a Jegenye (öles termete miatt hívtuk így), ezt nem vette be, gyér bajsza alatt pengévé húzta az ajkát, s megjósolta egy soha véget nem érő nyáréjszakán: Igyál, vagy ki fogunk közösíteni!

Mentségemre fölhozom: viszont dohányoztam, húsztól harmincig rengeteget, elérve – sőt megdöntve – a napi háromcsomagos kerületi csúcsot. Jelzem, a magyar írók dohányzásának témaköréből is készülhetne szakdolgozat. Ismertem egy munkás-paraszt szerzőt, aki a cigiket a fölhasználás napjának előestéjén konyakba mártotta. A szivarosok élén Lukács György állott, a többször kiátkozott filozófus-esztéta, akihez ekkortájt még fölmehetett a magamfajta alkalmas időpontban beszélgetni. Lukács eskü alatt vallotta, hogy napi négy-hat szivar a hosszú élet titka, s a magáéval sikeresen bizonyította. A szivarosok kétharmada a legócskább, papírba csavart magyar termékeket kedvelte, nem olcsóságuk, hanem utánozhatatlan aromájuk miatt. Gáll István, az Ember se volt hajlandó mást a szájába dugni.

Valamiért az a hiedelem gyötört, hogy nekem kell megmentenem a legrondább betegségtől, pedagógiai céllal szétboncoltam egy Csongort az asztalán. A barna külső réteg alatt – melyet dohánylevél-utánzatúra nyomtattak – előbukkant egy vastagabb lap, indigókék, olyasfajta, amilyenbe az iskolásfüzeteket kötik. Gáll István, az Ember, csak röhögött, lőttek az elrettentő hatásnak. Hoztam neki külföldről szopókás Upmannokat lapos bádogdobozban, egyetlen próbaszál után elkínálta a vendégeinek.

A füstszűrő megjelenése két szektára osztotta a szerzőket. A derékhad ragaszkodott a hagyományoshoz, csak lassacskán hódított tért a filter. E téren mintha Déry és Örkény lett volna az úttörő. Örkény rajongott a francia italokért és cigarettákért. Úgy emlékszem, Mándy Iván volt az a kivételes személy, akit nem ejtett rabul sem az ivás, sem a szívás, ha mégis rágyújtott, akként fogta finom művészujjaival, ahogyan a pezsgőspohár nyakát az angol arisztokraták. Vas Pista bácsi iskolát teremtett az egészségvédő szipkával, amelyben állítólag benne marad a kátrány és a nikotin zöme. A proletárírók két pionírja igen sokáig maga sodorta a cigarettákat, de lehet, hogy csak nyilvános helyen, az is lehet, hogy kizárólag az Új Írás baráti találkozóin, hadd tanuljunk. A munkás származásukkal hivalkodók a staubot a hüvelyk-és a mutatóujj közé csippentve, a tenyér öblébe rejtve szívták. Többen pipáztak szutymákolva, különösen a falusi származásukra büszkék.

Az úgynevezett fiatal írók közt alig akadt, ki ne hódolt volna mindkét szenvedélynek. Kábítószer idehaza még nem létezett a hatvanas évek végén, a Coca-Coláról pedig már tudtuk, nem bódít, hizlal. Eleinte hárman voltak a fiatal írók: Simonffy–Császár–Marosi, így illett emlegetni őket, akár egy focicsapat támadó ékét. Remélem, még mind a három név jelent valamit a művelt olvasónak. Ivásban biztosan Császár István volt az aranyérmes. Erős paprikát morzsolt a pálinkába. Hajnóczy Péter még nem jelent meg a színen, hogy letaszítsa a dobogó tetejéről. Császárt ugyanúgy becéztük, mint a szerinte róla elnevezett uszodát. Bár A fűtő Hajnóczy híres könyvcíme lett, Csaszi hosszabban és gyakrabban működött fűtőként, élete több szakaszában. Dolgozott ennél különösebb szakmában is, tűzoltókészülék-ellenőrként. Bizonyára ő volt és lesz az egyetlen József Attila-díjas e munkakörben. Szegény családba született, óbudai prolikörnyékre – ő mondta így –, apja szinte belefulladt az italba, anyja erőlködve kormányozta a család hajóját. Rémlik, virágárusítással próbálkozott, befogta a gyerekeit, a férjét nem sikerült, csak így emlegette: A hülye apátok!

Császáron alig látszott, ha tele volt – szintén az ő kifejezése. Nyelve ugyanolyan gyorsan forgott, talán valamivel rekedtebben dörmögte történeteit, amelyekről ő is tudta, amit mi, hogy inkább

meg kéne írnia őket. Nem tartotta tisztes iparnak a szépirodalmat, ha a foglalkozását kérdezték, tűzoltókészülék-ellenőrnek mondta magát. Kötete soha nem jelent volna meg, ha egy reggel rajtaütésszerűen föl nem keresi őt Gáll István, az Ember: Komám, add ide a novelláidat, de rögtön, elviszem a kiadóba! Császár a vetetlen ágyon ült, más-, vagy inkább harmadnaposan, zsörtölődött, mit akarnak tőle ilyen hajnali órán (fél tizenegykor), menjenek a fenébe. Gállt azonban nem olyan fából faragták, hogy engedelmeskedjék: Kisszívem, majd ha összeszedtem a kézirataidat, szunyálhatsz tovább! – huzigálta a fiókokat, rakosgatta egy mappába a gépelt papírokat. Császár beletörődött a sorsába, mutogatott, ott is van egy (a kisszekrény tetején), meg ott is (az ágy alatt).

Fényes csillagnak számított a hetvenes években, jól ment neki, készült sikeres film az írásaiból, tévéjáték is, meghívást kapott a zártkörű pályázatokra. Ha az ember nem adott be semmit, akkor se lett komoly baj (jelige: vesszen az előleg). Kereshetett pénzt, de semmi látszata. Öl, butít és nyomorba dönt. Léte színvonalán csak leghűségesebb társnője, Éva javított. Az óbudai lakótelepen éltek, két szoba összkomfortban, melyet a panel lehetőségein belül kényelmesre és ízlésesre alakított a női kéz (s pénztárca). Éva újságot írt, Császár, kevesebb elszántsággal, novellákat. Többször jártam náluk, a jelek szerint úgy használta a szobáját, mintha független volna a lakás többi részétől. Hagyta, hogy Éva kiszolgálja, de a fuszekliját nem engedte kimosni, állította, akkor menthetetlenül beleszeretne az a drága nő. Elújságolta, Évával abban egyeztek meg, igyék otthon. Semmi szükség arra, hogy a kocsmába hordja a pénzt, ott sokkal drágábban mérik a szeszt, szépen bevásárolnak a közértben bort, sört, pálinkát, lerészegedhet a szobájában, így nem szorul valamely lump alak kegyére, hogy hazajuthasson. Ivott tehát otthon, boldogan. Legalábbis egy darabig. Évát aztán elhagyta, vagy Éva hagyta el őt.

A Hungáriában mellém telepedett. Emelkedett társalgást folytattunk az orosz regényírókról. Hetvennégyet írtuk, én még a jogi karra jártam. Hirtelen azt kérdezte: Tudsz adni egy ötöst? Bólintottam, benyúltam a zsebembe, az abroszra számláltam öt magyar forintot. Rábandzsított, enyhe undorral, majd legyintve

fölállt, átült valakihez. Akkor… mégse kell? – szóltam utána bátortalanul. Fogalmam se volt, mennyire tele van. Lezöttyent a helyére egy másik kolléga, azt hiszem, Simonffy, a Jegenye. Hallván tőlem, mi történt, kinevetett, hogyan lehetek én ilyen naiv, Csaszi ötszázat kért! Szégyenkeztem. Néhány évvel később egy maszek ruhaboltban (vö. butik) hallottam, amint a tulajdonosnő a fiához fordul: Mukikám, tudnál adni egy tízest? A sokat tapasztaltak bölcsességével állapítottam meg magamban, nyilván nem tíz forintot kér, na de… tíz száz?? – tízezerre gondolni se mertem, akkora összegnek számított. Rajtam nem lehet segíteni, mindig lemaradok egy nullával.

Hajnóczy Péter, amikor megérkezett, még Császárnál is jegyzettebb név lett. Sosem értettem, miért nem barátkoznak. Szúrós tekintetét – éhes oroszlán – nehéz volt állni. Ő ritkán kért pénzt kölcsön, gyufát annál gyakrabban. Egyszer elmesélte (később megírta), ismer valakit, aki minden telefonfülkében otthagy egy szál cigarettát a rászorulóknak, de gyufát nem biztosít. E példát néha követi, ám gyufát ő se mellékel, valahogyan sosincs nála. Darab ideig minden telefonfülkében otthagytam egy doboz gyufát, remélve, hátha összetalálkozik Hajnóczy cigarettáival.

Nagy hatalmú szerkesztő a fülem hallatára nehezményezte alkoholizálását, ha nem inna, sokkal sikeresebb lehetne. Hajnóczy rávillantotta a szemét, s azt felelte: A siker bűn. Ezek szerint nem tudta, milyen sikeres. Bátran kell élni, s érdemes meghalni, amint lehet, oktatott egyszer a körúton, a Népszava könyvesbolt kirakatánál. Mikor lehet? – kérdeztem. El, míg lehet s szabad, cseh földön biztosabb, válaszolta. Világnézetéhez híven tűnt ki a színről.

Császár Istvánnak gyönyörű húga volt, bemutatta. Épp egy írótárssal randevúzott. Császár kifejtette, jobban örülne egy fűtőnek. Mesélte, a húga süldőkorában mindig kiszaladt a ház elé, ha odagördült a postakocsi, s dallamos hangon fölkiáltott: Póóóstakocsi, vigyen eeel! Csaszi hozzáfűzte: Én is arra vágyom, hogy végre vigyenek eeel! Nem mondta, hova. Ekkoriban megint kazánt fűtött, immár nagypapaként. Vágya kisvártatva teljesült. Ha van arra italbolt, ahová vitték, Hajnóczy biztosan összebarátkozott vele. S még

sokan mások, akik a magyar irodalomból támasztják ott a kerek talponálló asztalt.

A sárkány soványít

Simonffy András, a Jegenye, egy fejjel magasodott nemzedéke, s kettővel a többi ember fölé. Édesapja (horthysta főtiszt) alkatát örökölte. Hosszúkás, vékony koponyája vitorla módjára feszült a légnek, ha ráért, akkor is gyors tempóban húzott előre, futni kellett utána a járdán. Vastag lencsés, színezett szemüvege mögül megbocsátó gúnnyal szemlélt bennünket. Fényképen láttam először, a Körképben, ajtófélfát támasztva, mélységes borúlátással nézett valahová lefelé. Később elmesélte, a neves fotós kiszállt a lakására, művészi portrét készíteni róla, ám helyette a kutyáját fényképezte majd félórán keresztül, ezt bámulta ő, tűnődve, hogy voltaképpen kinek a feje kerül a Körképbe. A kutya egyébként mindig olyan pesszimistán pislogott, mint a Jegenye azon a fölvételen.

Tudtam, hogy ő a nagy Simonffy (de azt még nem, hogy a Jegenye), neki fogalma se volt, hogy én vagyok a kis Vámos, amíg Gáll István, az Ember, tudtára nem adta, ezekkel a szavakkal. Hatvankilenc nyarán, a Kulacs étteremben. Simonffy viharvert kalauztáskájában a háromnapos szendvics épp úgy elfért, mint a friss, ropogós kötetek és a kétszersült gépiratok. Legjellegzetesebb a keze volt, óriási lapáttenyér, seprűnyél vastag ujjak, széles körömlemezek. Az efféle mellső végtag nyers fizikai erőt, ám némi ügyetlenséget sejtet. Simonffy, a Jegenye, ezzel szemben kecsesen használta őket. Könyvet mindig úgy nyitott ki, mintha félne, kárt tesz benne.

Ekkortájt még egyikünk se hitte, hogy valaha lakásunk lehet, özvegy szülőnél, rokonnál, al-vagy társbérletben éltünk. Simonffy a Ráday utcában, mely az idő tájt még nem alakult vigalmi negyeddé, sötét volt, kutyakakában gazdag. Talán macskakakában is. A tömb ékessége, a háromjegyű számmal azonosított italbolt szintén erősen szaglott. Onnan hordta föl Simonffy a vizezett borokat, csatos üvegben. Elképesztő méretű, igen magas előszobába érkezett a látogató, ahonnét minden irányba nyílottak a cirádás szárnyas ajtók. Simonffy és felesége, a tüzes tatárlányra emlékeztető Csi Tak Csi (így mutatkozott be, hozzátéve: barátoknak Csi), irdatlan

szekrénysorokkal választotta ketté az egyik tágas termet, birodalmuk addig ért. Képzeljék el, milyen gyönyörű gyerekek születhetnek egy Jegenye és egy tüzes tatárlány frigyéből, épp olyanok jöttek a világra.

Simonffy keveset beszélt, sokat főzött, Csít nem engedte a sparhelthoz, legalábbis vendégek jelenlétében. A debreceni gulyás, az alföldi slambuc és a Ráday utcai lecsó volt a specialité de la maison. Tudományos elméletet alakított ki a paprika és a hagyma szeletelési módjairól, függően attól, mely étel alapját képezik. Nála azonban minden étel alapját emezek képezték, a felépítményt pedig az, amit épp a jégszekrényben talált. A gulyáslevesben olykor alaktalanra főtt kemény tojás úszott, a lecsóban sajtdarabok olvadtak fonalasra. Ami a legfontosabb, Simonffy az ételt nem kavarta, csak rázta, az edény forró fülét szorongatva, vastag bőrét nem bántotta a hő. Nekem nagyon ízlett a főztje. Ha tehettem, beállítottam. A telefon nevű kommunikációs eszköz használata köreinkben még nem volt jellemző. A beállítást „fölesés”-nek mondta a korabeli szleng. Fölestem tehát. Simonffy bármit csinált, boldogan hagyta abba, legboldogabban az írást: Jaj, de jó, hogy jössz! – kiáltással.

Amint besötétedett, számítani lehetett rá, hogy még valaki fölesik. A többes szám pontosabb. Simonffy a jövevények láttán kivirult. Az általános örömünnepet az se rontotta el, hogy a nyakkendőben érkezők láttán a fiókból előhúzott egy méretes szabóollót, s haladéktalanul lenyisszantotta e polgári ruhadarab végét. A polc oldalára rajzszögezte a szerzeményt, kalligrafikus betűkkel aláírta, kiről vágta le. Remélem, e becses gyűjtemény a Petőfi Irodalmi Múzeumba került. Én csak azért nem szerepelek benne, mert szinte soha nem hordok nyakkendőt (tévéműsor erősíti a szabályt – ám attól még nagyon messze voltunk). Simonffy úgy vélte, a nyakkendő a rendszer kiszolgálóinak jelképe, hiába fejtették ki többen, hogy a kravátlit már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt föltalálták.

Először a Mozgó Világot szerkesztette, mely nagyalakú negyedéves antológiaként indult, az Írószövetség védernyője alatt. Aztán ő lett a kidobóember az Új Írásnál. Ám inkább rükvercben működött, próbálta átnyomni arra érdemes kezdők kéziratait a felettesein. Ugyanolyan szenvedéllyel fürkészte írótársait, mint én,

sőt nálam tovább lépve, rövid amatőrfilmeket is készített róluk. Szeretném tudni, mi lett a sorsuk. Én Szmena fényképezőgépet kattogtattam (a Pajtás szovjet édestestvére), felvételeim zöme elkallódott. Őróla megmaradt néhány homályos.

Imádott játszani, villanyvasúttól a kártyáig bármivel. A tarokkra én tanítottam, évekre belehabarodtunk. Ahhoz négy ember kell, mi azért sokszor játszottuk ketten, S. bal, S. jobb, V. bal, V. jobb. Általában Simonffy bal keze nyert. Persze, mert összedolgozott a jobbal – mind a kettő gyűlölt veszteni. Nehéz anyagi körülmények között élt, de adott magára. Íróasztala a Váci utcai iparművészeti boltból származott, árából az egész szobát berendezhette volna. Munkaeszköz, magyarázta.

Ha megszorult, nem akként kért kölcsön, mint a többiek, alázatos arccal, zavartan, ó nem. Simonffy, a Jegenye, ilyenkor előkapta maga gyártotta csekkfüzetét (csekk még nem létezett a köznapi forgalomban), a téglaforma lapokon az alábbi gépelt szöveg állott: „A mai napon átvettem …, azaz ……… Ft-ot, 1 2 3 4 5 6 (megfelelőt bekarikázni) havi kölcsönre ………-tól, aki ……… alatti lakos. A visszafizetést az állam helyett ÉN garantálom.” Dátum, aláírás. Még valami pecsétfélét is előre odabiggyesztett, krumplival készítve. Ezt töltötte s tépte ki szenvtelen arccal, így hidalva át a kínos perceket, míg a hitelező előbogarászta a bankókat.

Ügyintézésben nem volt ennyire flott, amikor az Új Írástól elküldték, vissza kellett jelentkeznie az MNK Művészeti Alap irodalmi szakosztályához (ez az alakulat beírta a személyibe, hogy foglalkozása: író/tag, így nem vitte el a szabadúszót a rendőr közveszélyes munkakerülésért). A bürokratikus aktust soká halogatta. Volt nagy csodálkozás, amidőn végre rászánta magát, az iratokból világossá vált, kijelentkezni is elfelejtett, mikor állásba ment, így évekig két helyen fizették helyette a tébét.

Annyi mondanivalónk volt egymásnak, hogy a szóbeli érintkezés nem bizonyult elegendőnek, hosszadalmas levelezésbe fogtunk. Ő az Új Írás fejléces papírján küldte szellemes üzeneteit, szigorúan magázott, így zárván sorait: S. kapitány, a hajóhídról. Én V. matróz voltam, a gépházból. Egészen addig, amíg joghallgatóként be nem osztottak szakmai gyakorlatra a XIII. kerületi tanácshoz. Onnan végre

hivatalos okmányokkal intézkedhettem. Mindenekelőtt beidéztem S. kapitányt, lakásügyben, álnéven. Fütyült rá. Fokoztam a szigort, jelenjen meg autóbaleset tanújaként, ha nem, akkor…! – és tértivevény. Erre már beslattyogott. Azután kergetett a tanács épülete körül, kifulladásig.

Családostul nálunk időztek. Szőke kisfia (óvodás) rajzok tucatját készítette. Az egyiken az apja volt látható, amint egy sárkánnyal harcol. A sárkány többfejű grillcsirkére hasonlított. Simonffy fölolvasta a képaláírást: A sárkány soványít. Milyen poétikus, állapítottuk meg, hisz valóban, amíg az ember sárkányokkal csatázik, addig aligha hízhat el. A kissrác sírva fakadt. Ő ugyanis azt körmölte oda, pici sajtóhibával: A sárkány sovány itt.

S. kapitány viszont már pocakosodott. Elvált. A dukai kastélyba költözött, azt tervezte, a két dolgos kezével építi újjá. A rendszerváltozás után eltűnt az életemből. Nem értettem, miért, míg megtudtam, ő főszerkeszti a Hitelt – ahelyett hogy regényt írna. Bizonyára látatlanban úgy döntött, csakis különböző szekértáborokhoz tartozhatunk. Ezt fájlaltam, azt hittem, lehetek én a szekértáborokon kívül. Írtam neki erről szóló levelet. Nem válaszolt.

Hallomásból tudom, a dukai kastéllyal (vagy annak kezelőjével) meggyűlt a baja. Utolsó éveit állítólag Devecseren töltötte. Emberek, merre van Devecser? Szegeden született, negyvenegyben, Ajkán halt meg. Élt ötvennégy évet. Munkássága bántóan csonka maradt, tucatnyi remek novella, meg a Kompország katonái, édesapjáról és sorstársairól. Nem tudom, melyik ronda betegség oltotta ki életét, azt sem, milyen körülmények között. Arra mérget vennék, hogy bátran viselkedett. A Jegenyék állva halnak. A kapitányok emelt fővel.

Utoljára a szentendrei szigetspiccen akadtunk össze. Ott sátorozott a kapitány, bográcsban főzött mélyvörös levest a víz mentén. A matróz kétpárevezős csónakon érkezett. Bár több éve nem beszéltünk, úgy tettünk, mintha nem így volna. Közlékenynek bizonyult. Kérdezte, emlékszem-e, mivel hívtam fel őt hatvankilencben, legelőször. Nem tudtam fölidézni. Azzal: találkozni szeretnék vele, barátkozás céljából. Feledtem, hogy ő hanyagolt el, bűntudatom támadt, ígértem, jelentkezem. Azt mondta, ő is keres

majd. Remélem, komolyan gondolta. Mire cselekedtem volna, földi telefonon már nem érhettem el.

Semmi nem jár

Ladányi, a szigorú szavú, azt mondta, adjak be kötetet. Milyen kötetet? hová? Saját kötetet, a Magvetőhöz. És azt hogy kell? Fogod a kézirataidat, ciklusba rendezed, odaviszed, átadod, vársz… a kiadó az örökmécsesnél van.

Igenis. Vittem a mappát az örökmécseshez. Járókelőktől érdeklődtem: Hol a Magvető? Nem tudták. Maigret felügyelőként szimatoltam körbe a teret, végül rátaláltam a cégtáblára. Odvas lakásba jutottam, ha emlékezetem nem csal, az első emeleten. Félhomályos folyosók, üveges könyvszekrények, zárt ajtók. Végül az egyik szobából emberi hangok szűrődtek ki. Kopogtam. Nincs válasz. Tizenkilenc éves múltam, izzadt a tenyerem. Lesz, ami lesz, benyitottam.

Szűrt fényben gomolygó porszemek. Két összetolt íróasztal, rajtuk s a földön is papírkötegek, meddig a szem ellát. Egy férfi és egy nő ült egymással szemben, a dossziéhalmoktól alig látták egymást. Nevüket jótékonyan elhallgatom. A nő – töltöttgalamb, koszorúkontyos, ingerült – félig állt, hogy a férfi – gyérülő hajú, zakós, szintén ingerült – arcába kiálthassa a papírtornyok közti résen át: Figyeljen ide, itt már nem lehet dolgozni a maga kupleráját miatt, ha nem rak rendet, bizisten fölgyújtom az egészet! Bagoly mondja verébnek, így a férfi. Valóban, a nő asztalán se voltak alacsonyabbak a stószok. Ekkor vettek észre. A férfi maga elé húzott egy iratot, úgy tett, mintha sürgős dolga volna. A nő grimaszolt, azt olvashattam az arcán: mindig rám marad a munka neheze. Mit óhajt, fiatalember? A kötetemet hoztam – gyürködtem az én kis dossziémat. Adja ide, majd értesítjük! – az egyik halomra dobta. Mikor? Három hónap! – közölte.

Ég a kezük alatt a munka, gondoltam. De akkor mi tart ilyen soká? Négy hónap múltán visszamerészkedtem az oroszlánbarlangba. A szoba zárva, szabadságon voltak. Fél év elteltével ismét megjelentem. Emberi hangok szűrődtek ki. Kopogtam. Nincs válasz. Immár húszéves voltam. Benyitottam.

Szűrt napfényben gomolygó porszemek. Itt már nem lehet dolgozni a maga kupleráját miatt! – a töltöttgalamb nő. Bagoly

mondja verébnek! – a karót nyelt férfi. Úristen, azóta ez megy? – gondoltam. Ha nem rak rendet, bizisten fölgyújtom az egészet! – sipította a nő, s ezúttal a tettek mezejére lépett, öngyújtójával lángra lobbantotta a két íróasztalon időközben tovább növekedő, buján egybeolvadó papír-középhegységet. Tudtam, abban van az én kéziratom is, fejhangon fölvonyítottam: Tűz van! A karót nyelt férfi megvetőn pillantott rám: Csigavér, fiatalember, ezek a mostani szar papírok rosszul égnek. Igaza volt, inkább csak füstölt.

Amikor – közelgett a huszonegyedik születésnapom – végre elolvasták a novelláimat, örömmel láttam, hogy csupán a lapok széle pörkölődött meg. Végül a magasságos igazgató úrelvtárs színe elé jutottam. Addigra a kiadó beköltözött a Vörösmarty téri dobozházba, melyet épp most rombolnak le.

Vigyázz vele, figyelmeztetett Ladányi, a szigorú szavú. Hogy értve? Ávós. Na hiszen… és akkor mit lehet vigyázni? Tartsd a szádat! Így hát némán ültem a sarokkanapé szélén. Kardos György úrelvtárs kopasz volt, szűkszavú, szomorú szemű. Nem ilyennek képzeltem az ávóst. Hosszan lapozgatta a lektori jelentéseket, azután így szólott: Fiatalember, a maga írásait kiadásra érdemesnek ítéljük, nem biztos, hogy mindet, az se biztos, hogy a jelenlegi formájukban, de okvetlenül megjelentetjük – hatásszünetet tartott. Féltem örvendezni. Rám ripakodott: Fölfogta? íróvá van avatva! mennyi pénz kell?? Nem értettem: Tessék? Elvesztette a türelmét: Mennyi előleget kér? Szédelegtem: Hát, amennyi jár… Fölemelte a hangját: Semmi nem jár! de azér adunk! menjen át a szomszéd szobába, ott ül a helyettesem, beszéljék meg.

Éreztem, a kiadó uránál és parancsolójánál leszerepeltem. Abban a kisebb szobában mérlegképes könyvelőnek látszó férfi ült, művészeti albumba mélyedve. Sík Csabának hívták, láthattam a folyosón a névtábláját. Jöttömre se nézett föl. Krákogtam, kedves igazgató helyett… Sík elvtárs, azért küldtek, hogy megbeszéljük az előleget. Épp csak egy szemvillanásra méltatott, bámulta tovább a reprodukciókat: Nem áll módomban. Dühbe gurultam: Figyeljen csak, lehet, hogy nem fejeztem ki magam érthetően, Kardos György elvtárs, az ön igazgatója, azt üzente, kapok előleget! Ne kiabáljon, így ő, hallottam, de nem áll módomban.

Darab ideig szobroztam ott hülyén, aztán távoztam, alaposan bevágva az ajtót. Kétségeim támadtak, hogy egyáltalán a direktor volt-e, akivel az imént beszéltem. Szemére hánytam Ladányinak, mért kellett épp egy ávóshoz küldenie. Nincs más, magyarázta ő, a Szépirodalminál még nehézkesebb, Kardos legalább első kézből tudja, meddig mehet el, s addig el is megy. A részletek hallatán Ladányi, a szigorú szavú, biccentett: Valóban, nekünk semmi nem jár, csak a szánk, az se mindig!

Úgy hittem, történetem a Magvetővel lezárult. De érkezett postán a szerződés, benne számok, az előlegé is. Bizakodtam. Kijelölt szerkesztőm havi gyakorisággal berendelt, csuklóztatott, lassacskán kiderült, szinte minden novellám tüzetes átírásra vagy cserére szorul. Miért engem akarnak kiadni egyáltalán? E kérdésre hamarosan megkaptam a választ. Nagyalakú küldemény érkezett postán. Benne a kéziratom. Mellette az igazgató úrelvtárs levele, mely arról tudósított, hogy szövegeim még az első kötetek szokásosan alacsony színvonalát sem érik el, ezért visszaküldik, érlelgessem a fiókomban. Dátum, Kardos György kézjegye. (Ekkor még nem tudtam, a titkárnője ír alá helyette.) Rohadt ávós, sziszegtem. Érdekes, amikor elfogadta a kötetet, ez nem zavart. Ne tagadjuk, mind így voltunk vele. Ha kiadott: bátor, rendes. Ha nem: ávós, szemét.

Szállt a hír, szájról szájra, Haraszti és Dalos, a két magyar ellenzéki miatt állt a bál a pártközpontban. Valamennyi barátjuk és szoros kapcsolatuk aktuális kötetét visszapostázta a Magvető. Néhány hét múlva csöngött a telefon, Kardos György izgatott titkárnője: Hol a maga kézirata? Hol volna, csókolom, a fiókomban. Azonnal hozza vissza! Nem lehet, kérem, még érnie kell. Na ne hülyéskedjen, fizetjük a taxit, most rögtön induljon! Hát, indultam. Mi történhetett, sose tudtam meg. Talán enyhült a politikai irányvonal. Így mentek dolgaink a hatvanas-hetvenes évek fordulóján.

Szép volna akként folytatni: és kiadták. Arra azonban még várnom kellett vagy másfél esztendőt. Elébb beválogattak egy antológiába. Ahol a sziget kezdődik. Mi, akik szerepeltünk benne, úgy hívtuk, Ahol a part szakad. Fotót közöltek az ifjú szerzőkről, alatta néhány soros bemutatkozásukat. A fényképen úgy festettem, mint egy stréber gimnazista. Magamról többek közt az írtam: Szociális író

szeretnék lenni. Az első korrektúrán ezt olvashattam: Szocialista író szeretnék lenni. Gyanítottam, a szerkesztő műve ez. Óvatosan visszajavítottam. A második korrektúrán megint szocialista volt. Minő örömmel állítanám, hogy ismét kijavítottam. De nem. Mai napig szégyellem. És most, hogy nulla bátorság kell hozzá, csöndesen megismétlem, szociális író szeretnék lenni. Még mindig.

Végre csak megjelent az a kötet (Előszó az ábécéhez). Huszonkettő voltam. Boldog beteljesülés? Nem egészen. Kortárs kartársaim zöme több évvel később jutott kötethez, érthető okból megutáltak. Talán szívességet tettem volna magamnak, ha nem engedelmeskedem az izgatott titkárnőnek.

Kardos György még fogadott néhányszor. Vagy inkább hivatott. Mindig elvtársi többesben beszélt. Féltem tőle. Állítólag nagyvonalúan bánt azokkal, akiket kedvelt. Én nem tartoztam e körbe, mégis ragaszkodtam a Magvetőhöz a nyolcvanas évek elejéig. (Akkor átkényszerültem a Szépirodalmihoz.) Jó volt belépni a dobozpalotába, körbekörbézni a páternoszteren, kuporogni az első emeleti büfében, neves rock zenészek társaságában.

Könyveim soha nem akkor jöttek ki, amikorra betervezték. Ha azt ígérték, ősszel, átcsúszott tavaszra. Az egyik audiencián panaszkodtam Kardos Györgynek, mire ő: Azt nem mondtuk, melyik ősz. Fogalma se volt, milyen érzés a szerzőnek a bizonytalan végű idő lepergetése. Az ember várt. Az íróember. Türelmetlenségét visszafojtva, leplezve. Magában felbőszült bika módjára toporzékolva, a valóságban alázatos telefonokkal érdeklődve a szerkesztőnél. Még nem. Még nem! Még nem!!! – mind ellenségesebben. Egyszer aztán, amikorra szinte le is mondtál róla, csöngött a telefon, a kiadó gondnoka, a bírságoló rendőr szemrehányó hanghordozásával: Tessen má jönni a példányokér, mer útba vannak! A könyv megjelenése ünnep helyett olyasféle érzés volt, mintha a munkádat kidobtad volna a kukába. Dédelgettem a gondolatot, hogy harminc tiszteletpéldánnyal a hónom alatt elballagok a Liszt Ferenc térre, az Ady-szoborhoz, ott aztán nagyot kiáltok, hogy mindannyian meghalljátok: Emberek, ihol az új könyvem! – s meghajolok a négy égtáj felé, míg a járókelőkből összegyűlt tömeg vastapsol.

Szép lett volna, ha egyszer megteszem. Addig vártam vele, míg a régi Magvető a kilencvenes évek elején a csőd szakadékába zuhant. Említett munkatársai és vezetői nincsenek az élők sorában. A kiadó később föltámada halottaiból, mostanában virít. Remélem, ifjú szerzőinek minden jár, nem csak a szájuk.

Kis piros tojás

Kardos G. György – remélem, emlékeznek rá – azért lett G., hogy megkülönböztesse magát a hírhedt kiadóigazgatótól. Fölöslegesen aggódott. Úgy emlegették, Kardosgé, de mindenki Gyurija lett. A mi Gyurink. Valamennyien szerettük. Néhányan még annál is jobban. Például Spiró György. És Bächer Iván. És Békés Pál. És én. Amikor először megpillantottam, snájdig amorózó volt, mosolyogtak rá a nők. Meg a férfiak. Irigyeltem. Titkát csupán jóval később értettem meg. Mindig ő mosolygott először.

Az Élet és Irodalomban dolgozott. A hatvanas évek legvégén a szerkesztőségben az a szokás járta, hogy a munkatársak elolvasták egymás írásait, mielőtt továbbadták a rovatvezetőknek. Többször láttam-hallottam, miként tette ezt a mi Gyurink. Míg az ő kéziratába mélyedt a kolléga, lesütött szemmel ücsörgött. A kritikai megjegyzéseket együttérző tekintettel fogadta, sőt elfogadta, vita vagy ellenérv nélkül, szinte helyeselve. Épp csak azt nem mondta, ugye, milyen vacak? Ezt is csak később értettem meg, következetesen leszólta önmagát, nehogy más tegye. Előbb-utóbb egy pesti viccel tompította a helyzet élét. Viccfa volt – a nótafa mintájára. Gyűjtötte és alakítgatta a csattanókat. Gyanítom, némelyiket ő találta ki. Előadásukkor színészi tálentumot mutatott. Ha sikert aratott a poénnal, boldogságtól fénylett a nagy, meleg szeme. Produkcióját lágy raccsolása tette egyedivé.

Irodalmi sikereit mintha kevesebbre becsülte volna a mi Gyurink. Gáll István, az Ember, úgy tartotta, Kardos G. Györgyé a legjelentősebb regényírói teljesítmény a hetvenes években. Hozzáfűzte, a rá jellemző cinizmussal: De hiába, sajna sose fogják elismerni nagy magyar írónak. Miért? – kérdeztem én. Gáll nevetett: Túl jóképű, túl jókedvű, túl… zsidó. Ennek ellenére akkoriban nemzedéke sztárírójának tetszett, izraeli időszakát megörökítő három regényét sok nyelvre fordították. Ám ezt tőle nem tudhattuk meg. A szépirodalom a képessége volt, nem az ambíciója. Azt hiszem, elsősorban arra vágyott, hogy társasági emberként imádják. És

imádták. E téren a sokkal és a még többel sem érte be. Szeretethiánya akkora lehetett, hogy pótlására ebben az életében nem kerülhetett sor.

Gyakran ült vendéglátóipari helyiségekben, kissé bronzbőrű ujjai közt az elmaradhatatlan cigaretta, előtte talpas üvegpohár, melynek a szárát kedvvel cirógatta. Köréje gyűltünk. Élvezte, ha bibliai idézetekkel kápráztathatja el hallgatóságát. A Tórából nem mondott részleteket, pedig hosszú passzusokat tudott fejből. Talán ő is úgy érezte, túl zsidó. Volt egy kedvenc mellékfoglalkozása. Házassági tanúként működött. Ha ez idő tájt bárki izraelita esküvőt kötött (nem túl sokan tették, túl zsidós, ugyebár), olyan tanúra volt szükség, aki képes leírni a nevét héberül, s az ilyet nagyítóval keresték e hazában. A mi Gyurink megfelelt a kívánalomnak. Föladatát teljes komolysággal és erőbedobással végezte, soha nem mulasztván el megáldani az ifjú párt. Panaszolta nekem, jó húsz év múltán, hogy nem érti, mi van, egyre fiatalabb emberek kötnek házasságot.

Egyik társa igen okos, literátus asszony volt. Rossznyelvek rebesgették, ő írta a mi Gyurink regényeit. Effélét persze csupán a nagyon jó könyvek kapcsán találnak ki a rosszmájúak. Tény, hogy a trilógia után Kardos G. György sokáig nem rukkolt elő új opusszal. Pénzkereseti munkákba temetkezett, írt zenés színházi tinglitanglit, krokit és publicisztikát, tévéjeleneteket. Tömérdek filmforgatókönyvbe piszkált bele. Őhozzá a rendezők rendszerint akkor fordultak, amikor egy másik író a forgatókönyvet már elszúrta. Vagy odakente. Hívták a reménytelen ügyhöz Kardos csodadoktort. És ő jött, sértődés nélkül, atyaian mosolyogva. Semmi baj, drága gyerekek, ez az én sorsom, mondta megadón. Örökös pénzzavara miatt hálás volt, ha szakmunkát bíztak rá. Gyakran túlvállalta magát, késett, olykor nem is teljesített. Az ilyesmit azonban a szocialista színházak és filmvállalatok tűrték.

Jellemző eset az Arthur Schnitzler-adaptációé. Említette a Vígszínháznak, hogy a szerző Körtánc című színjátékát magyar viszonyokra alkalmazná. Ötletét tetszéssel és szerződéssel fogadták. Hónapokon át mesélte presszókban és kávéházakban, hogy állati klassz lesz, a címe már meg is van: Körmagyar, ugye, milyen jó? Remek, és hol tartasz? Az elején, mondta bocsánatkérőn. Ez azt

jelentette, egyetlen sor sincs még a papíron. Nem is lett. A darabot végül Kornis Mihály hozta tető alá.

Kardos G. György utolsó felesége pályakezdő színházi szakemberből lassacskán színházi segéderővé fokozta le önmagát, saját pályájára nem maradt energiája a férje, s aztán a fiuk mellett. A mi Gyurink idősen lett újra apa. Mégse vigyázott magára, mindent szeretett, ami árt. Egyszer szóvá tettem, kisgyerekes atyaként illene sokáig élnie. Széles mosollyal válaszolta: Ki neveli föl a mezők liliomait és az erdők fáit?

Jobbnál jobb regény-s novellatémákat mesélt el, fehér asztalnál. Sosem értettük, miért teszi, a közfelfogás szerint ha elmondogatod, kimegy belőle a spiritusz. Ő azonban pontosan tudta, ezeket se fogja megírni, beéri a társaság szórakoztatásával. Föl nem foghattam, mire vár. Míg egyszer kedvenc könyvesboltjában találkoztunk. Nézegette a tömött polcokat, s kifakadt: Látod, mi a francnak kínlódjak, ha ennyi jót összeírtak már! Igen, feleltem, de még több rosszat, javíthatnád az arányt. És ha én is rosszat írok?

Utált egyedül lenni. Rejtélyes okból vásárolt magának egy méregdrága elektromos fúrógépet. Körbetelefonálta rokonait, barátait és ismerőseit, főleg az írótársakat: Gyerekek, senki nem fúr nálam profibban, hívásra házhoz megyek! Ajánlata nagy föltűnést keltett, két értelemben is. Egyrészt senki nem nézte ki belőle, hogy képes egy lyukat előírásszerűen létrehozni. Másrészt a mi szakmánkban azért sokan fúrtak profi módon, ha nem is lyukakat. És nem olyan édesen raccsolva, mint ő.

A rendszerváltás után egyre kijjebb szorult az irodalmi berkekből. Hírlapíróként kereste a kenyerét. Ótvaros lapokba is ontotta tárcáit. Azt hitte, a bulvársajtóé a jövő, ha ott hangadó lehet, előbb-utóbb reflektorfényt kap az irodalmi munkássága. Számítása nem vált be. Félek, kevesen veszik kézbe a regényeit. Pedig azt hiszem, Gáll István, az Ember, nem értékelte túl. Bízom benne, eljön még a mi Gyurink ideje.

Fiatalkorában belefogott egy színházi tárgyú kisregénybe, néhány fejezet megjelent az Új Írásban, félbehagyta. Az AB OVO Kiadó nevében hosszan kérleltem, fejezze be. Viccel ütötte el. Egyszer aztán dühbe gurultam, s otthonában kinyittattam vele azt a derékmagas

beépített szekrényt, melyben a kéziratait tartotta. Nagyalakú spirálfüzetek tömkelege buggyant ki belőle, legalább háromszáz darab. Tűrte, hogy keressem a színházi történet meglévő részeit. Gondoltam, legépeltetjük, hátha befejezi. Láttam, a nagyregényeit is efféle füzetekbe írta, ceruzával vagy golyóstollal. Itt-ott a lapok hátoldalára vagy a margóra pedig az alkalmi cikkeket, krokikat. A szövegek összefolytak, mint a tengerbe áramló vizek. Ilyen slendrián szerzővel még nem találkoztam. Ekkor mesélte, hogy ő az ágyon hanyatt fekve (!), a spirálfüzetet fél kézzel maga fölé tartva ír. Elképzelni is kényelmetlen volt.

1990-ig legendás barátság fűzte olyasvalakihez, aki azután a szélsőjobb egyik kulcsfigurája lett. Utcán találkoztak. Gyurikám, most mit szólsz hozzá, folyton leantiszemitáznak, pedig te tudod a legjobban, hogy én mindig veled barátkoztam meg a Rézzel! Kardos G. György eltűnődött, s azt felelte: Igazad van, Pista, te nem antiszemita vagy, hanem csak nagyon buta! Több tucatszor elmesélte e kalandját a fülem hallatára. Néhányszor meg is írta.

Ekkor már sokat betegeskedett, a szívét támadta meg a kór. Súlyos operáción esett át. A Kútvölgyiben, ahol a nála is súlyosabb állapotú Kapás Dezső rendezőt ugyanazon az emeleten ápolták. Pontosabban, fájdalommentesítették. Én Kardosgét látogattam, de vele is összefutottam. Kapás csont és bőr volt, tudta, hónapjai vannak hátra. A mi Gyurink tudta, kevés éve. Az előtérben ücsörögtünk, Kardosgé persze cigizett. Milyen igazságtalanság, dünnyögte Kapás, hogy amikor meghalunk, nem marad belőlünk semmi… maradhatna az emberből legalább egy kis piros tojás! Ne reménykedj, válaszolta Kardosgé, egy kis piros lófasz se marad, úgy elfelejtenek.

Otthon lett rosszul. Várták a mentőt. Bächer Iván szerint a mi Gyurink, mielőtt eszméletét vesztette volna, feleségének gáláns gavallérként kezet csókolt, s azt mondta, ne haragudjál. Arra célzott, hogy a továbbiakban megélhetéséről már nem gondoskodhat személyesen, s rá kénytelen hagyni a gyereknevelés minden gondját is. Remélem, elnyeré bocsánatát.



Megalakul az AB OVO könyvkiadó (1991)

Rosszabb
a lóversenynél

Hiszik-e vagy sem, boldogult úrfikoromban néhányszor a magyar filmmel udvaroltam. Az úgy volt, hogy az ember moziba vitte az áhított nőt (pattanásos bakfist), mert a sötétben minden megtörténhet, ugyebár. Amcsi vagy olasz filmből kevés volt, szovjet filmből sok. Észszerű középút a magyar művészfilm, melyben akadnak szerelmi jelenetek, az se baj, ha a cselekmény vontatott, úgysem a vásznon kibontakozó akciók miatt ültünk ott. Hölgyeim és uraim, legjobban a Szerelmesfilmmel lehetett udvarolni. A korai Jancsók is megjárták, a sok meztelen ló és nő látványa engedékenyebbé tette a Lolitákat. Nem csoda, ha – Nemeskürty tanár úr kifejezésével – filmbubus lettem.

Kilencszázhetvenöttől a magyar filmgyártásban működtem hősiesen, tizenhét lankadatlan évig. Dramaturgként. A papa túrja a dramát, mondta a lányom az óvodában, midőn Pipi néni a foglalkozásomról érdeklődött. Sokat tanultam a filmesektől. Legelőször azt, hogyan kell taxit hívni. X. Y. kétszeres Kossuth-díjas kiváló művész vagyok, küldjön gyorsan egy kiskocsit! – az egyik élő klasszikus harsogta ezt a telefonba. Az idő tájt még két méretű taxiból választhatott az ember, amiként létezett kispörkölt is. Elhatároztam, ezt sosem fogom így csinálni.

Az Objektív Stúdiónál túrtam a dramát, annak megalapítása pillanatától. E munkalehetőségre Szabó B. István akkori filmfőigazgató hívta föl a figyelmemet, aki korábban prózarovat-vezető volt az Új Írásban (az ő helyét vette át Gáll István, az Ember). Az addigi két állami játékfilmgyártó stúdió mellé alakul egy harmadik, nem lesznek gazdasági követelmények, a szabad művészeti kísérletezés a cél, oda kéne dramaturg. Jól hangzott. Kevéssel később fölhívott Szabó István maga, hallja, szívesen dolgoznék az új stúdiónál. Kis híján elejtettem a kagylót. A Szerelmesfilm rendezője telefonált! Találkozóra hívott egy kávéházba. Ez a sors szeszélye folytán annak az épületnek a

földszintjén üzemelt, amelybe néhány év múlva költöztem családostul. Szabó István személye, ha lehet, még műveinél is nagyobb hatást tett rám, nemzedéke legtisztább arcával és tekintetével. Kérdezgetett, mi a célom a filmgyárban. Bevallottam, elsősorban a kötetlen munkaidő vonz, lehetővé teszi, hogy regényt írjak, amúgy filmrajongó volnék, de nem szakember, abban se vagyok biztos, mi a dramaturg. A rendező és az író társalkodónője, sommázta ő. E definíció pontosnak bizonyult.

Így festett az Objektív Stúdió rendezői kara: Szabó, Sára Sándor, Kósa Ferenc, Rózsa János, valamint az immár néhaiak: Huszárik Zoltán, Kardos Ferenc, Gábor Pál, Szörény Rezső. Dramaturgtársam Kardos István (a rendező öccse) volt. Az Objektív Stúdió tényleg kísérleti lett, mert fönnállása első évében filmgyártással csak kísérletezhetett, a főigazgatónak felküldött forgatókönyveket kivétel nélkül visszautasították, politikai okból, hiába volt a stúdióvezető Marx. Nem Károly, József. Mind keserűbb pánikhangulat uralkodott a három egymásból nyíló irodaszobában. Értekezlet értekezletet követett. Újra tanultam valamit, hogyan sértegethetjük a másikat oly módon, ostyába csomagolva, hogy ne legyen joga megbántódni. Tájékozatlanságomat jelzi, hogy amikor szememre vetették, engem jobban izgat a regényírás, mint a forgatókönyvek, vérig sértve fölpattantam, s az ajtót bevágva távoztam. Pedig igazuk lehetett, noha minden rám bízott föladatot elvégeztem. Már az utcán jöttem rá, fönnhagytam a táskám, benne a kulcsok, az igazolványok, a pénztárca, a kézirataim… Mit volt mit tenni, vissza kellett kullognom. De az ember nem csaphatja be kétszer ugyanazt a folyót – amikor paradicsomvörösen beléptem, nem adták oda a táskám, kánonban röhögtek.

Késhegyig menő vitákat folytattak egymás forgatókönyveiről és másokéiról. Ki-ki a saját filmjét kereste és hiányolta a többiek tervében, ami roppant szórakoztató volt, ha az ember nem a témára figyelt, hanem a beszélők karakterére. A filmesek, úgy éreztem, jóval olvasottabbak az íróknál. Persze, tudjuk, a suszternek lyukas a cipője… Cselekményről, jellemábrázolásról és szerkezetről is tudatosabban gondolkodtak. Ennek nagy hasznát vettem. Makk Károly például kifejtette, hogy egy jó filmben (talán színdarabban

vagy regényben is, teszem hozzá) legalább hétszer választ kell kapnunk az alábbi kérdésre: és aztán mi történt? A dán királyfi hazatért az iskolából. És aztán mi történt? Megjelent atyjának szelleme… satöbbi. Ha ennél kevesebb a fordulat, a cselekmény vélhetőleg túl sovány egy másfél órás mozihoz. Később tudtam meg, hogy Makk Károly is csak továbbadta e módszert, mentora, Radványi Géza bácsi (Valahol Európában) tanította neki.

Huszáriknak különleges hangja volt, reszelős, mégis zengő, mint a trombitáé, melyet nem fújtak meg elég erősen. A soha véget nem érő stúdiótanácskozások unalmát rajzolással enyhítette. Keze vészesen remegett, gyógyszertől, alkoholtól, feszültségtől, képzőművészeti stílusa légiesen lebegővé vált. Rajzolt a füzetébe, szalvétákra, olykor az asztalra. Több firkáját sokáig őriztem, míg elmerültek a sorozatos költözködések örvényeiben. Nem tárgyakat, élőlényeket ábrázoltak, nőt, gyereket, lovat, kutyát, kecskét. Kérdeztem: Miért nem fest? Azt mondta, festene ő a kamerával, ha engednék filmet csinálni. Ritkán engedték.

Gábor Pál kisfiúnak látszott a többiekhez képest. Ennek megfelelően bántak vele. Sajnos, én is. Angi Vera című filmjét a stúdióban alaposan leszóltuk. Világsiker lett. Vészi Endre írta, aki eljött a vérzivataros elfogadásra. Megdöbbent, milyen hangon beszélnek egymással a filmesek. Ennél nagyobb szeretettel bánhatnátok a kollégákkal, vélte. De kérlek, ez a filmgyár, mondta Kardos Ferenc, itt csak a színészek dicsérnek. Pedig Kardos volt az úriember a csapatban. Mire én odakerültem, a színészek se sűrűn dicsértek. Hacsak nem magukat. A szájhagyomány Páger Antalnak tulajdonítja, hogy saját filmjét nézve a kisvetítőben így szólott: Egészen a hatásom alá kerültem!

Ez idő tájt neves külföldi filmesek egymásnak adták a kilincset a gyárban. Arra járt Cesare Zavattini (a neorealizmus forgatókönyvíró-pápája), Sidney Lumet (Tizenkét dühös ember) és Lindsay Anderson (Ha). Őt hosszan kísérgettük a városban Kepes Andrással, Szentendrére is kivittük. Nagyon érdekelte a magyar múlt és jelen, de akármit meséltünk neki, mindenre azt mondta: Tiszta Hitchcock!

Woody Allen nálunk még nem volt ismert, én azonban már láttam az Annie Hallt Párizsban, annyira tetszett, hogy többször egymás

után. Bámészkodás céljából betértem a Tour d'Argent-ba, a város egyik híres éttermébe, úgy tettem, mintha keresnék valakit, a legszerényebb menüt se tudtam volna kifizetni. Az egyik sarokasztalnál olyasféle szemüveges muki étkezett, mint Woody. Pontosan tudtam, ő nem lehet. Találkozott a tekintetünk. Másnap olvastam a Figaróban, hogy Woody Allen rangrejtve Párizsba érkezett, s a Tour d'Argent-ban vacsorált. Javasoltam az Objektívben, hívjuk meg, de azt mondták, nem komoly filmes. A stúdió falán nagyalakú kép lógott, Fellini és Bergman elmélyülten beszélgetett kempingszékeken, ők voltak rendezőink példaképei. Mit tesz Isten, egyszer a cannes-i filmfesztivál régi épületében intett nekem a nagy Federico. Zavarba jöttem. Újra intett, közeledjem. Már-már bedőltem, amikor elhúzott mellettem Jane Birkin – az olasz mester őreá vágyott.

Révész György (Angyalok földje) magyar mester volt. Nem az Objektívnél, hanem a Nemeskürty tanár úr vezette Budapest Stúdiónál. Hívatott a tanár úr, előadta, Révész Gyuri most rossz passzban van, előző filmjét Adyról készítette, nagyon levágták, segíteni kéne rajta, írjak neki valamit, ami ránt egyet a karrierjén. Ez az igehasználat tetszett, a föladatot vállaltam. Sikerült rántanom egyet a karrierjén, de nem a kívánt irányba. Hanyatt-homlok című filmünk úgy megbukott, hogy az ő pályafutásának gyakorlatilag vége szakadt. A bukás méreteit jellemzi, hogy kevéssel a bemutató után a mozit bezárták és tatarozni kezdték. Aki nem hiszi, járjon utána, a Puskin mozgóról van szó. A film szerencsejáték, állította Huszárik Zoltán, reménytelen szenvedély, rosszabb a lóversenynél. Révész György miatt mégis furdal a lelkiismeret, ha eszembe jut. És mindig eszembe jut, ha az egykori Lumumba utcában járok. Jelenleg Róna utca. A százhetvennégyes szám alatti épületben, ahol hajdan a négy játékfilmstúdió üzemelt, most az egyik mindenható kereskedelmi tévétársaság székel. Sic transit gloria mundi.

A hajdani zenetermet, ahol a magyar rock klasszikus lemezfölvételei készültek, tévéstúdióvá alakították. Előterében vagy húsz éve neves magyar filmrendezők és operatőrök fejszobra látható. Egyikük orrán igazi drótkeretes szemüveg, olyan, amilyet valóban hordott. A szocializmusban ezt nagyjából havonta lopták le a híres orrnyeregről. A gondnok idővel rakott oda újat. Pillanatnyilag a

tévétársaság biztonsági őrei posztolnak a közelben. Nem a szobrokra vigyáznak, arra ügyelnek, hogy illetéktelenek be ne hatolhassanak a kockázatmentesen pénzelvű televíziózás fellegvárába. Mellékhatásként a szemüveg is védelmet kaphat. Minden rosszban van valami jó.

Szobrot nem közlünk

Mulatságos játék figyelnünk embertársainkat, miként vásárolnak maguknak szellemi táplálékot. Az sem érdektelen, miként vesznek testit. Persze, bármely tevékenysége közben tanulságos az emberállat. Könyvesboltban különösen izgalmas meglesnünk az írástudókat. Vas Pista bácsi nehezen tudott dönteni, rakta a köteteket a hóna alá (később: a kosárba), ám ahogyan talált újabbakat, pakolt is visszafelé szorgosan. Déry Tibor néhány oldalt azonnal magáévá tett a boltban, és sok könyvnél ennyivel beérte. Örkény István oda-vissza lapozgatott, hosszú perceken át. Weöres Sándor mindig megsimogatta a címlapot.

Általában a tollforgatók két alapmagatartást tanúsítanak. Van, aki, mint Kardosgé, a sok könyv láttán lehangolódik, te jó Isten, mennyi mindent összeírtak már! És van, akit gyerekes izgalomba hoznak. Ilyen volt többek közt Berkes Erzsi, akit nemzedékem kritikusi édesanyjának éreztem. Imádott ide-oda repkedni a polcok közt, s közben futtatni az eszmét a magyar írókról. Ő mondta egyszer, hogy az az író menthetetlen, aki az antikváriumban a saját könyvére bukkanva nem vásárolja meg azt habozás nélkül. Hiszen ha félárat sem adna a művéért, hogyan remélheti, hogy bárki kétszer annyit áldozzon rá. Jó, vetettem ellene, de mi van, ha az illetőnek egy csomó könyve van az antikváriumban, annyi pénz esetleg nincs nála. Berkes Erzsi szemében kaján láng villant, akinek egy csomó könyve van az antikváriumban, az legalábbis gyanakodjék.

Azóta enyhe gyomortáji szúrással lépek a használt könyvek árudáiba, s nagy ívben kerülöm a V betűt. Üzletben a szerzőt boldoggá teszi saját művei látványa, antikváriumban boldogtalanná. A legfájdalmasabb természetesen az, ha dedikált kötetre bukkanunk. Dedikált kiadvány áruba bocsátása sértésszámba megy. Természetesen vannak érthető-megbocsátható esetek. De bizonyosan válságos pillanat átélni, hogy egy személyessé tett munkád közprédává vált, ráadásul leértékelve.

Baráti kéz juttatta vissza hozzám korai novelláskötetem viseltes példányát. Antikváriumból. Nagyon rég nem láttam belőle. A

dedikáció keltezése szerint 1977. május 11-én nyújtottam át a harminc tiszteletpéldányból egyet. Emlékszem, igen, rögtön azután, hogy megkaptam őket a Vörösmarty téren a Magvetőben. Földalattin és hatos villamoson siettem a tízesével világosbarna papírba bugyolált könyvekkel, hogy osztogassam a számomra legfontosabb személyeknek. Föltéptem az egyik csomagot, s ez volt a második példány, amelyet átadtam. (Az elsőt Gáll István, az Ember kapta. Az övé, remélem, még nem került antikváriumba.)

Az alábbi sorokat kanyarítottam a belső címlapra, kissé folyós golyóstollal: „Berkes Erzsinek, mint mindig, most is, ám azonban ezuttal különösképpen”. Az ezúttalról hiányzik a vessző. Az enigmatikus szöveg arra utalt, hogy mindennap várható volt a lányom világrajövetele, s épp erről beszélgettünk a dedikációt megelőzőn. Az csak most jut eszembe, hogy ha Berkes Erzsi nemzedékem kritikusi édesanyja volt (bár nálam például csak tízzel született korábban), akkor ebből adódóan lányomnak elméleti nagyanyja.

A mesélt időszakban a Magyar Nemzet irodalmi rovatát szerkesztette. Emeleti szobája pincére emlékeztetett. Óriási íróasztala fölött hirdetőtábla, melyen a neki írt legfurább leveleket tette közhírré. Emlékszem egy olyan szerzőre, aki Szerző Aladár néven bányásztörténeteket akart a lapba erőltetni. Mások kikérték maguknak Berkes Erzsi barokkos körmondatokba csomagolt visszautasítását. Egy pályakezdő lehülyekurvázta. Minderre, úgy látszik, büszke volt, ha egyszer kirakta. A levelek által elfoglalt tábla mellett a falra az alábbi vastag betűs föliratot rajzszögezte: SZOBROT NEM KÖZLÜNK! Eszerint az összes lehető műfajjal bombázták.

Berkes Erzsi imádott traccsolni. Falusi ízekkel, de bölcsészkari körmönfontsággal fűzte a szót, összeházasítván a vidéki Magyarország élményvilágát és szókészletét a magyar szak fogalmaival, és az általa annyira szeretett régies fordulatokkal. Őt hallgatva jöttem rá, huszonévesen, hogy elavult tizenkilencedik századi magyar szerzőket is lehet élvezettel olvasni. Hangsúlyozása, akár a parlando éneklés.

Az én gyerekkoromban még nagyra becsülték azokat, akik szellemesen és ízesen meséltek, köréjük gyűltek társaságban, színházi

szünetben, kávéházban. Nyolcéves lehettem, mikor a szüleimmel Hévízre utaztunk. A tó közepén stég állott, melyet mindig kisebb tömeg vett körül. Az volt a pletykapad. Idősebb, általában pocakos urak üldögéltek rajta, profi történetmesélők, egyikük adomázott, a többi ember hallgatta a vízből, néma csöndben. Berkes Erzsi főszerepet játszhatott volna, ha arra jár – s ha nem kerüli a nyilvánosságot oly betegesen. Ő csak négy-vagy hatszemközt csillogtatta elmeélét. Akárhány szerkesztőségben működött, mindig az ő íróasztala vált pletykapaddá. Akik egyszer végigélvezték valamelyik kiselőadását, törzsvendégként jártak vissza, akkor is, ha épp nem kéziratot hoztak. Benéztünk, úgymond.

Rebesgették, hogy egy nagydarab, akkor igen sikeres magyar író szeretője. Nem tudtam elhinni. Amilyen hülye vagyok, rákérdeztem. Berkes Erzsi mosolygott, s azt mondta: A magánélet azért magán, hogy az ember lánya megtartsa magán-ak!

Legjobban a fiatal írók könyveiről szeretett írni és beszélni. Amíg ilyen sokat ír rólatok az ember lánya, még csak meg se sértődhettek! – hirdette. Ebben tévedett.

A később Sándor György humorista által népszerűvé tett csattanót is tőle hallottam először: Fiatalok, tiétek a jövő… úgy volt, hogy a miénk lesz. Berkes Erzsi nem viccnek szánta, mindkét állítást halálosan komolyan gondolta. Simonffy, Császár, Hajnóczy ugyanúgy a kedvencei közé tartozott, mint a hetvenes években jelentkező (s hamarosan áttelepülő) erdélyi új nemzedék. Ti még álmodni is csüggedtek vagytok, mondotta. Mérges lettem, írtam egy kisregényt, húsz fejezet, húsz álom, na, most dumáljál, gondoltam. Kritikáját így kezdte: Egy csüggedt fiatalember csüggedt álmait tartja kezében az olvasó. Igaza lehetett, alapjában véve a cenzúrát akartam kijátszani, hiszen álmodni csak szabad?!

Családi élete összezavarodott. Immár mindig sötét ruhát hordott. Akárhányszor összetalálkoztunk, elsütöttem kedvenc szerzője, Csehov híres darabkezdését: Miért jársz mindig feketében? Berkes Erzsi cinkos mosollyal vágta rá újra meg újra: Gyászolom az életemet! – híven Anton Pavlovicshoz. Pedig ez idő tájt még teljesen egészséges volt. Kis játékunkat akkor is megtartottuk, amikor már mindketten untuk.

Rengeteget politizáltunk, azaz szidtuk a rendszert. Annál is gyakrabban a bajszost, azaz Aczél Györgyöt. Berkes Erzsi katasztrofálisnak ítélte kulturális közállapotainkat. Addigra vezető színházi kritikussá avanzsált. Persze, a megbírált színészek és rendezők nem szerették, kívülállónak tekintették. Marhák, mondta ő, mér′ a bévülállóknak akartok színházat csinálni? A pályakezdőket részrehajlással kezelte. Még inkább a be nem fogadottakat. A hivatalban lévő igazgatókat és főrendezőket kettőzött szigorral recenzeálta.

Pletykapadja a Mozgó Világ szerkesztőségébe került, ha nem csalódom, munkakörileg a versrovatot vezette, praktikusan semmi dolgunk nem volt egymással, verset ugyanúgy nem írtam, mint szobrot. De változatlan lelkesedéssel be-benéztem. A rendszerváltozás utáni jelenvalóságunktól kiütéseket kapott, irtózott a jobboldali retorikától, menjetek ti a zanyátok…! – mennydörögte, hangja átvillámlott a prózarovat szobájába, gyakran ránk csukták az ajtót. Rögeszmésen ismételte életfilozófiáját: Belehalni – igen, no de komolyan venni?

Arról panaszkodott, hogy különös változást érzékel a magyar színházak termeiben. Egyre keményebbek a székek. Mit jelenthet ez? – tette föl a költői kérdést, s így folytatta: Vagy az ember lánya hátsója puhul, vagy az előadások romlanak. Eztán a csehovi kezdet mellé fölvettük a repertoárba: Keményednek? – így én. Rendületlenül! – így ő. Más összefüggésben is szívesen idézett híres verssorokat a reformkorból. Egyszer kifejtette, akkor kellett volna élnie. Azt nem mondta, mikor kellett volna meghalnia. De biztosan nem akkor, amikor tényleg. Hanem később. Sokkal később.

Betegségéről nem akart beszélni: Hagyjuk, a világon a legjobban azt unom, hogy vagyok. Midőn állapota rosszabbra fordult, távozott a Mozgó Világtól. Írt még kritikákat, de csak beküldte a szerkesztőségbe. Immár kerülte az embereket. Színház előcsarnokában láttam utoljára. Nem mertem a fekete ruhára kérdezni. Nem akartam a keményedő székekre – már alig maradt Berkes Erzsin valami, amit nyomhatnának. Ki kellett volna mennem a temetésére. Ezuttal különösképpen. Nem bírtam.

Vigasztaló, hogy vélhetőleg nem az ember lánya adta el a dedikált kötetet. Nyilván az örököse. Vagy ingóságainak fölszámolója. Még csak meg se sértődhetek. Erzsi, ez igazán nem szép tőled.

Tudom, amit nem

Mióta azzal foglalkozom, HOGY VOLT, gyakorta kényszeresen mentegetőzöm, hátha a drága olvasónak már fogalma sincsen azokról a személyekről, akik az én egem fényes csillagai. A kicsi mérges öregúr – egyik legszebb írása címét aggattuk rá – a valóságban tényleg kicsi volt, madárcsontú. Tényleg öregúr, csupa ránc. De nem volt mérges. Noha adódott oka a méregre bőven elég. A tizenkilencedik században született, a marcali kúriában, ahol most zeneiskola működik. Kassák köréhez tartozott. Részt vett a Tanácsköztársaságban, és, hogy úgy mondjam, még ismerte Lenint. A fehérterror elől Bécsbe menekült. Onnan Berlinbe, majd Moszkvába. Visegrádi utca című regénye (valaha kötelező irodalom volt) Kun Béla előszavával jelent meg. Ennek köszönhette, hogy 1938-ban a Gulagon kötött ki, majd tízévi fogság után száműzték Szibériába. Ötvenötben rehabilitálták, hazaköltözött Budapestre. Kiadták bizonyos könyveit. Ő írta az Oldás és kötést, melyből Jancsó Miklós a híres filmet rendezte. Na, szabad a gazda?

Nem vicsorgott sem a rendszerre, sem azokra, akik lefogták-őrizték. Még az se hozta ki a sodrából, hogy új regényét betiltották, csupán háromszáz titkos, számozott példányban, pártvezetőknek postázva jelenhetett meg. Ha nem így alakul, talán világszerte ő kapja azt a figyelmet, ami Szolzsenyicinnek jutott. Egy tizenhatodik századi spanyol arisztokrata grandezzájával hordozta törékeny vállain a sorsa súlyát. Hiányzott belőle Szolzsenyicin ádáz dühe. Így pontosabban ábrázolhatta, mit él át az ártatlanul bezárt emberállat. Akitől mindent elvettek. Aki mindent elvesztett. Csak önmagát nem – jó esetben. Erre adott tanulhatatlan példát. Méret és erő néha fordított arányban áll, nála okvetlenül. Amilyen pici, oly megtörhetetlen.

1969 nyarán kerestem föl a lakásán, a Várban. Hátsó szándékkal. Ha jól számolom, hetvenhárom éves korában. Protekciót akartam kérni tőle. Indokom az lehetett, hogy néhány hónappal hamarább írt nekem egy kedves levelet. Erről az Új Írás hivatali helyiségében szereztem tudomást. Jován főszerkesztő hívatott oda telefon útján,

mint mondta, fontos ügyben. Ránk zárta a szoba ajtaját, mielőtt megkérdezte: Tudsz te arról, hogy egy nagy magyar író levelet küldött neked, ide címezve?! – gyanakvóan figyelt. Nem… kicsoda? Lengyel József.

Maradjak az őszinteség talaján. Csalódott voltam. Lengyelről keveset tudtam. Azt igen, hogy a kommunista párt alapítói közé tartozott. Féltek tőle, de kissé le is nézték. Jován átadta a borítékot. A benne rejlő dicsérő első bekezdést álszerénységből átugrom. A másodikban buzdított, írjak sokat, egyben figyelmeztetett, ne hagyjam oda rendes pénzkereső foglalkozásomat, mert ha pénzért kell írnom, annak rossz vége lesz, Jean-Paul Sartre például híres íróként is megtartotta bankhivatalnoki állását, ez a jó megoldás. Amit a kicsi mérges öregúr nem tudhatott: nyomdászipari tanulóként semminő pénzkereső foglalkozással nem rendelkeztem.

Az Új Írás közölte aztán ezt a levelet, amivel épp elég bonyodalmat zúdított a nyakamba. Többen elkönyvelték, olyasfajta szilárd bolsevik lehetek, mint ő. Talán ezért voltam olyan bárdolatlan, hogy nem köszöntem meg a sorait se telefonon, sem írásban. Hamarosan megkaptam a katonai behívót. Végső kétségbeesésemben eszembe jutott, a kicsi mérges öregúr elintézhetné, hogy Budapestre vezényeljenek. Tán azt is, hogy elbliccelhessem az egészet. Rebesgették, nekem Gáll István, az Ember, mondotta, hogy Aczél és Kádár kifejezetten tart tőle. Ha ő fölemeli a szavát, az Moszkváig hallik.

Mindezek után egy szeles nyári estén baktattam a Tóth Árpád sétányon, a Várban, ahol minden évszakban úgy tetszik, akárha karácsony volna. Mentem, hogy egyfelől hálás szavakat rebegjek, másfelől segítségért esedezzem. Tizenkilenc évesen egyik se könnyű kenyér. Valójában nincs olyan életkor, amikor az volna. E vizit előtt sebtében belekaptam az életművébe. Novellái levettek a lábamról. A biográfikus tényektől elszörnyedtem. Olyasvalakihez igyekszem, aki körülbelül annyi időt töltött a Szovjetunió minden igényt kielégítő lágereiben és száműzetésben, mint az én teljes létezésem. Beleborzongtam. Gyötrött emberi roncsra számítottam. Nyájas dédnagyapa fogadott, akkori élettársa (vagy tán felesége?) nyitott ajtót. Gáll szerint az ápolónőjével bútorozott össze. Lakótelepi

szobaméret, világosra festett falak. A füles fotelban üldögélt, lábán, mely nem ért a földig, posztópapucs. Asszonya teát szervírozott lekvárral – orosz színdarabba kerültünk –, majd tapintatosan visszahúzódott a konyhába.

Kezdtem a makogást, igen hálás vagyok a leveléért, minő megtiszteltetés. Közbeszólt, hagyjad ezt, szép volt, jó volt, tán igaz se volt… mondjad inkább, mi van veled? – kíváncsi gyerektekintet a ráncok örvényeiben. Igyekeztem körvonalazni, mi van velem, töprengve, hogyan állhatnék elő a farbával. A kicsi mérges öregurat élettényeim untatták, az érdekelte, mit írok. Erre adott válaszomat sem értékelte, mér' nem regényt? Azt mondtam, egy novella fölépítésével is nehéz megbirkóznom. Bólogatott, mutogatta, vegyek le bizonyos könyveket a polcáról, s vigyem kölcsönbe. Gogol, Csehov, Gorkij. Igen ám, de oroszul. Jeleztem, nem tudnám elolvasni. Megdöbbent, mi a bánatot (az eredetiben másképp) tanultok ti az iskolában a nyelvórákon? Nem mertem elé tárni a valóságot. Azt tanultuk, hogy Lenin v razlive. Orosz remekírókhoz édeskevés. Ígértem, beszerzem az általa ajánlott irodalmat magyarul.

Addigra forró pirog érkezett a konyhából, szalvétával takart fémtálcán. Ügyem előadására képtelennek bizonyultam. Minthogy megdorgált, amiért csak most jelentkeztem, s biztatott, jöjjek újra, a második látogatáson kiböktem a problémámat. Csodálkozott, te meg akarod úszni a katonaságot? Hát… szeretném. De miért, egy év, békeidőben, itthon, mulatság! Beharaptam az ajkam, persze, az ő tizennyolc év Gulágjához és száműzetéséhez képest. Feszélyezett csönd lett. Kisapám, kezdte, tanuljad meg a Lengyel József-i hármas szabályt, magára valamit adó ember nem kér protekciót, nem fogad el alamizsnát, nem nyal segget. Sejtettem, súlyosan leszerepeltem. Nevetett, az nem baj, ha még sok mindent nem tudsz, az a baj, ha nem tudod, hogy nem tudod.

Azóta, röviden szólván, tudom, amit nem tudok. Akkor bevonultam búsan Kalocsára, az úgynevezett 37-es Budapesti Forradalmi Ezredbe, a Jurinovics Miklós laktanyába (nem tévesztendő össze Jurisics Miklóssal, a kőszegi hőssel). Lengyel József tévedett. Nem volt mulatság.

A leszerelés után egy darabig minden izgatott, idős magyar írók kevésbé. Őt se kerestem. Gáll István, az Ember, vitt el hozzá, valamelyik rémületesen szürke Trabantján, egy pindurka faluba, Monoszlóba, a Balaton-felvidékre. A konyha padlatán ücsörgött, mögötte az ablakon áttetsző szúnyogvászon, ennek dacára vérszívók és legyek ármádiája döngött a lámpa körül. A kicsi mérges öregurat a csípések se zavarták, itt jól érezte magát. Halk szavú asszonya pogácsával, gyümölcsökkel, háziborral traktált bennünket. Gáll prózát kért Lengyeltől az Új Írás számára. A kicsi mérges öregúr kacagott, semmi kedvem írni, látod, milyen szép errefelé, inkább bámészkodom!

Ekkor még nem árulta el, hogy hiába ködösítettek az orvosai, rájött, egyik betegsége halálos, a két valószínű végkifejlet csúnyábbika (nem szívbaj). Későbben a Várban említettem neki, első saját otthonunk vásárlódik, vélhetőleg tavasszal beköltözhetünk, boldoggá tenne, ha, mihelyt ideje engedi, ellátogatna hozzánk. Nos, nem ígérhetek semmit, mert rákom van! – ő nem félt kimondani. Rémületem látva vigasztalt, ne szarj be, nyolcvanhoz közeledvén már a rák is lassú az emberben, s ha nem siet, a végén még valami másba fogok belehalni, az volna csak a mulatság! – szerette e szót.

Ám a kór az ő esetében magasabb sebességbe kapcsolt, a mulatság elmaradt. 1975-ben, kevéssel végnapja előtt így vigasztalta szeretteit: Semmi baj, gyerekek, szerencsém van, amit el akartam mondani, nagyjából-egészéből elmondtam.

Gyönyörű nekrológokat írtak róla. Weöres Sándor költeményben gyászolta. Mára azonban a feledés iszapja borítja. Az ifjabb nemzedékek a Lengyel vezetéknév hallatán Lászlót emlegetik, a harcos publicistát. Irodalmárok Pétert, a regényírót. Ám akinél van hitelem, olvassa el gyorsan a Kicsi, mérges öregurat. Az Oldás és kötést. Az Igézőt. Hogy nem kaphatóak? Talán majd… addig is könyvtár, folyóirattár, antikvár.

Nem is tudom

Apró gyerekkoromban abban a privilégiumban lehetett részem, hogy – mint azt néhai édesanyám mondotta – hazánk legnagyszerűbb művészeit láthattam, közép-közelről. Ez pedig úgy volt, hogy a mama barátnője a Luxor kávéház felírónőjeként kereste a kenyerét. Vasárnap délelőtt olykor belátogattunk hozzá, s kaptunk a személyzet számára önköltségi áron beszerezhető süteményekből. Máskor a térítésmentesen eltulajdoníthatóakból is. Imádtam odajárni, elsősorban a sarokház (habba bugyolált csokis süti) miatt. Anyám egyetlenegyszer se mulasztotta el, hogy az úgynevezett művészasztalra bökdössön, s magyarázza, ki kicsoda hazánk legnagyszerűbb művészei közül. Benedek Tibor (paródiáit – bejgli, gyalogos – sokszor hallottam a rádióban). Alfonzó. Salamon Béla. Rodolfó. Utóbbi egyszer odahívott, és pénzdarabokat varázsolt a számból. Édesanyám izgalomba jött, könyörgött, ezt tanítsa meg neki, tudniillik mi nagyon rosszul állunk. Kérését a mester visszautasította, műhelytitok.

Már felnőtt fejjel értesültem arról, hogy Kardos G. György is törzsvendég volt ottan. Őt a mama nem mutatta. Valamint Pataki Ferenc fejszámolóművész, ki állítólag gyakran a lányait is magával vitte – hm. Egyikük a fáma szerint így tanulta meg a napok nevét: Hétfő, kedd, szerda, csütörtök, péntek, szombat, luxor. Másikukat feleségül vettem.

Hazánk ama legnagyszerűbb művészét, akiről most vagyok szólandó, gimnazista koromban ismertem meg. A budai Ifjúsági Parkban vártunk szereplésünkre (Gerilla együttes), az egyik rozzant fémasztalnál ittuk a korszak alkoholmentes slágerét, az Utasüdítőt, melynek én nemcsak a színét, a nevét is szerettem. Hatvanhatban jártunk. Asszem. A színpadon parodisták váltották egymást. Egyikük mindenre emlékeztetett, csak utánzóművészre nem. Termete inkább Móricz Zsigmondét idézte, nem pedig táncolni s énekelni egyként kész esztrád-személyét. Arcán a kiglancolt, szüntelen vigyorba merevült hakni-álorca helyett őszinte emberi szomorúság. Kemény vonások, mélyen ülő, tág szempár. Leginkább mégis természetes

hanghordozása ütött el az akkori parodisták erőltetett tónusától. Azt a számát adta, hogy miként vesznek részt a lottóhúzásban a különféle embertípusok, a karrierista, a párttitkár, az újgazdag satöbbi. A reakciós – ő nevezte így – panaszkodott, amiért minálunk kézzel kell hajtani ezt a rohadt kereket, majd kihúzta a számot, s drámai hangon: ötvenhat! Az évszám elhangzásával vastapsot aratott, mire a kisz-es rendfenntartó gárda pisszegett.

Többször összefutottunk vidéki föllépéseken. A hatvankilenc-hetvenes szezonban aztán majdnem minden este találkoztunk. Mert amíg én Kalocsán védtem a hont, a zenekar a Mikroszkóp Színpadra szerződött, a kontraktus még egy évre szólt. Az első rész Komlós János hosszúra nyúlt konferanszaiból s blődli-jelenetekből állt. Mi két vicces számunkat adtuk elő. Szégyenkeztem, amiért a kabaréba keveredtem, s az év leteltével az együttesből is kiléptem. Színházi szabály szerint minden résztvevőnek a produkció kezdete előtt egy órával meg kell jelennie. Hofi Gézát abban az idényben szerződtette Komlós János.

Hofi hatkor óraműpontossággal érkezett a Rátkai-klubba, mely egyben a Mikroszkóp büféje és társalgója volt. Ott fogyasztottuk a vacsoránkat, rendszerint ugyanannál az asztalnál. Mi a jelenésünk végeztével távozhattunk volna. Ám az előadás teljes második részét Hofi adta. Legalább ötvenszer megnéztem. Talán százszor is. A közönség ugyancsak vissza-visszajárt hozzá, gyakorlatilag ez volt az első fővárosi éve, futótűzként terjedt a híre. Még soha nem láttam, hogy valaki ilyen mértékben tartsa a markában a hallgatóságát. Hofi magánszáma mindig kicsit változott, de – a közhiedelemmel ellentétben – ő nem szívesen rögtönzött. Valamennyi poénját előre kitalálta, gyakorolta, sőt főpróbát is tartott, gyakran rajtunk. Ami nem sült el, azt be se vitte a pódiumra.

Sokszor odasietett hozzánk a színház titkára (jelenleg az izraelita hitközség egyik tekintélyes vezetője), ránk szólt, csöndesebben legyünk, behallatszik a nézőtérre. Mert nagyon röhögtünk. Nemcsak mi, a Rátkai más vacsorázó-kvaterkázó vendégei is, akik utálták, hogy a klubjukba betelepedett Komlós politikai kabaréja, ám imádták Hofit. Megjegyzem, a színházi titkár legfontosabb feladata az volt, hogy kikészítse s átnyújtsa Komlósnak a pohárka feszültségoldó

konyakot, valahányszor a színről kijött vagy oda bement. Komlós kísértetiesen rettegett a rivaldafénytől, domború homloka előadás előtt-alatt izzadmányos, tenyere ragacsos lett. Miért akart mindenáron szerepelni, nem értettük. Akit a mozdony füstje megcsapott, ugyebár. Hofi ellenben olyan könnyedséggel lépett a világot jelentő deszkákra, ahogyan a madár ugrál az ágon.

Fölmászkáltam a lakásukra, az Anker közbe. Felesége, kit azután szomorú hamarsággal tüntetett el a betegség, mindig örült. Nem énnekem, bármely látogatónak. A hírek szerint Hofi azonnal búskomorságba esett, ha nem volt vendégük. Depressziós humorista? Igen. Aki mulattat, az ritkán mulat. Otthonuk legértékesebb tárgyát, a vécélánc végén fityegő porcelánfogantyút többször is megmutatták, mivel arra a kékes mintát a házigazda pingálta, saját kezűleg. Porcelánfestő volt az eredeti szakmája. Hofi sörözgetett, a Kőbányait szerette, hat üveggel is fölhajtott egy-két óra leforgása alatt, s nehezményezte absztinenciám. Adtam neki dedikált példányt a könyveimből. Azt mondta, fölösleges, ő még csak a nagybetűket tudja. Szerette játszani a bunkót. Úgy képzelem, önvédelemből, esélyesebben tologatta hátrébb a cenzurális falakat az udvari bolond csörgősipkájával a fején.

A Mikroszkóp műsorát a néhai Marton Frigyes főrendezte. Gyakorlatilag ő fedezte fel Hofit, s tette országosan híressé a rádiókabarébeli Táncdalfesztivál-paródiával. Marton cinikus ember volt, mi jól ismertük, a hatvanhetes szerencsétlen pol-beat fesztivált is ő rendezte. Az volt a szava járása: Én tudom, mitől döglik a légy. Mire Hofi: Én nem akarom tudni! Tény, hogy Marton beszélte rá, foglalkozzék politikai témákkal. Úgy látszik, e korszakban attól döglött. Hofi vonakodott, ő legszívesebben énekelt volna. Hang és muzikalitás terén könnyen lepipálhatta az akkori dalnokokat, ezt később bebizonyította. Nekem azt mesélte, anyjától kapott kedvet az énekléshez, aki mindig együtt nótázott a rádióval. Apja viszont epés megjegyzésekkel kommentálta a tévéműsorokat, innen származott az ötlet, hogy ő is ezt tegye. Színésznek készült, nem vették fel a főiskolára. Porcelángyári munkásként látogatta Rózsahegyi Kálmán színiiskoláját, Sas József, Sztankay István, Szuhay Balázs és Cseh Mária (később: Torgyánné) társaságában.

Az Ötszemközt című tévéműsorban Vitray Tamás kérésére nem humorizált, komolyan felelgetett. Általános megdöbbenést keltett, hogy milyen közel áll a személyisége a színpadon alakított kisemberekéhez. Ezután már kerülte az interjúkat. Amikor a Lehetetleneket készítettem a televíziónak, nagyon szerettem volna csinálni egyet ővele is. Következetesen elhajtott: Nem akarom, hogy tudják, milyen ember vagyok. De hátha szeretnék, amilyen vagy! Rázta a fejét, én se szeretem.

Komlós halála után átpártolt a kis Madách (újabban: Örkény) Színházhoz. Első felesége halála még komorabbá tette, már nem örült annyira, ha kerestem. Bármily hihetetlen, csak hatvanhat éves volt, amikor szívbajokat és szemműtéteket követően az égi kabaréhoz szerződött. Álmában. Talán dúdolgatva. Na, söprés. Szertartásos állami temetését bizonyára fintorogva nézte odafönttről.

Még a mikroszkópos időkben történt, hogy Dalos Györgyné egy másik lány társaságában kisírt szemmel rontott be a Rátkaiba. Dalos Frédit és Haraszti Micut lefogták, tiltakozásul éhségsztrájkolnak Baracskán. Kérjünk segítséget (Berki meg én) Komlóstól, aki köztudottan jó belügyi kapcsolatokkal rendelkezik. Hát, valójában azt mondták, megbízható ávós. Beszéltünk vele, bizonygattuk, két derék fiatalemberről van szó, félreértés történhetett. Másnap Komlós közölte a klubban: Gyerekek, intézkedtem… már táplálkoznak. (Később kiderült, csak etetett minket, a lefogottak éhségsztrájkoltak tovább.)

Hofi mindezeknek szem-és fültanúja volt. Odaintett magához: Ökör, komolyan azt hitted, hogy a rabbinikus főelvtárs segít? nem tudod, hogy soha senki nem segít? csak magadra számíthatsz… szocializmusban meg pláne! Látta, elbúsultam. Vigasztalásképp másnapra meghívott ebédre a Berlin étterembe, ugyancsak a Vígszínházzal szemközt, kőhajításnyira a Luxortól. Minthogy fogyókúrázott, harcsapaprikást evett túrós csuszával – de kenyér nélkül.

A Berlin jelenleg amerikai stílusú étterem. A Luxor jelenleg galéria. Dalos jelenleg kétnyelvű szerző Berlinben. Haraszti jelenleg médiafelelős Bécsben. Hogy én jelenleg mi vagyok Budapesten, nem is tudom már.



Berki Tamással. Lemezfelvétel Kelet-Berlinben (1967)

Lassú rívásba kezd

Mindig szerettem volna megtanulni valamelyik zeneszerszámon annyira, hogy beszélhessek vele. Elolvadok, ha Stan Getz játszik, a szaxofonkirály (van-e ki e nevet nem ismeri? ha van, sietve induljon a lemezboltba). Ha Oscar Peterson zongorál. Ha João Gilberto énekel szambát. Ha Paco de Lucía pengeti a húrokat. És midőn agyamban lassú rívásba kezd a gitár, illetve csilingel a fekete zongora, fehér billentyűkkel, általában eszembe jut Téháipszilon János, a zenetudós. Az ELTE zeneesztétika professzora. Az MTA Bartók Archívumának spiritusz rektora. A népdalkutató. A publicista. A zenetudományok doktora – e cím senkire sem illett jobban.

Mi becéztük Téháipszilonnak, anyakönyvi neve Maróthy. Ha társaságban odaült a zongorához, órákig nem jutott szóhoz más. Komoly nehézséget okozott számára, hogy miként gesztikulálhatna, noha a két keze a klaviatúrán, s a harmadikkal cigarettázik. Kossuthot szívott, körömre. Általában a billentyűket lezáró függőleges faelemre rakta, ha a dallamnak és a magyarázatnak mindhárom kezére szüksége volt. Olykor ráégett. Nem bánta. Talán észre se vette. Azt még nem említettem, mennyire szeretett nősülni. A zongora – gyakrabban pianínó – hátterében gyerekek, feleség. A gyerekek néha a lábán lógtak, míg pedálozott. Nem zavarta. Az aktuális feleséget előbb-utóbb odaszólította, hogy énekeljen, s kísérte. Rossznyelvek szerint lánykérés előtt megskáláztatta a hajadonokat.

A Gerilla együttes révén ismerkedtünk össze, eljött egy próbánkra. Csapnivalóan játszottunk. Neki nagyon tetszett. Lekottázta, mely népdalokból származnak az általam barkácsolt akkordmenetek. Csodálkoztam. A megnevezett népdalok zömét sose hallottam. Az nem számít, mondta Téháipszilon János, benne vannak a génjeinkben. Érdeklődött, ki a kedvenc énekesem. Tűnődés után az akkoriban pályakezdő Máté Pétert neveztem meg. Egy ilyen slájmgyár? – így Téháipszilon János. A Beatles-t vagy az Illést kellett volna mondanom, de nem együttesre kérdezett.

Azt hittem, egy életre lebőgtem. Tévedtem. Állandó szurkolónkká vált. Úgy gondolta, mi vagyunk elméletének igazolása: igenis, létezik

városi népzene. Ez volt a vesszőparipája. Lehetetlenség, hogy Magyarországon csak falusi közegben teremjenek a dalok, biztosan keletkeznek a nagyvárosok sűrejében is, csak nem gyűjti senki. De János, ezeket mi fabrikáljuk, vetettem ellene. A népdalokat is fabrikálja valaki, akinek azután feledésbe merül a személye! Ennek őszintén örültem, mást se kívántam inkább, mint azt, hogy a Gerilla együttessel kapcsolatos működésem merüljön feledésbe.

Spanyol-, Francia-és Olaszországban szintén akadt egy-egy elszánt zeneesztéta, aki a városok anonim dalait igyekezett rögzíteni. A leghatékonyabb Sergio Liberovici olasz zeneszerző volt, ő lemezeken publikálta, amit talált. A hatvanas évek csúcstechnikája szerinti miniatűr magnetofont rejtett a köpenye alá, s különböző olaszországi tárnákba szállt alá a bányászokkal teherliften, mikrofonja rögzítette, amint a vájárok szerszámaikkal és csajkáikkal a liftet verve éneklik csasztuskáikat. Téháipszilon János meghívta Budapestre, többször találkozhattunk vele.

Téháipszilon János olaszul ugyanolyan tempóban hadart, mint az anyanyelvén. Angolul, németül, spanyolul és oroszul is. Állítólag ógörögül szintúgy, ezt nem állt módomban hallani. Megcsodálhattuk ama miniatűr magnetofont – kazettást addig sose láttunk –, Liberovici mutogatta fölvételeit, arcán üdvözült mosollyal. Téháipszilon hallgatta, hasonlóképpen. Ő is szert akart tenni ilyesféle anyagra. Vállalkozó tanítványait küldte alá a hazai bányákba. Az eredmény nem igazolta föltevését. A magyar bányászliftekben általában hallgattak. Vagy káromkodtak. Ha kivételesen dalra fakadtak, többek közt Máté Péter slágereit búgták.

Csatlakoztam a Szerezzünk-örömet-Téháipszilon-Jánosnak szektához. Magam is iparkodtam városi népzenét keríteni a Tesla magnó szalagjára. Nem sikerült. Amikor behívtak katonának, a laktanyában próbálkoztam. Mi, előfelvett jogászok, az erdészekkel együtt szolgáltunk Kalocsán, utóbbiak, ha eleget ittak, rázendítettek erre-arra. Téháipszilon János valamennyi fölvételnek örült, de mindről kimutatta, falusi népdalok változatai, obszcén szöveggel. Türelmem elvesztvén, kreáltam egy városi népdalt, cigányzenei frázisokat keresztezve a mozgalmi zene akkordjaival. Első két sorára még emlékszem: „Lakbér, lakbér, miért mész föl, / minden pénzet

elemésztöl…” Téháipszilon János vakargatta az üstökét: Tréfálsz te, ugye?

Élete főműve egy lexikonkötet vastagságú szakmunka, Zene és polgár, zene és proletár (Akadémiai, 1966). Ebben, ha jól értettem, azt bizonygatta, hogy vannak eredendően burzsoá és eredendően proletár dallamok. Mindezt több száz lekottázott zenei részlettel illusztrálta. Kérdeztem, ennek fényében miféle dallamokat csinálhatok én, vállalati jogász apával, adminisztrátor anyával? Kispolgáriakat, vágta rá ő. Odaült a zongorához, s a Marseillaise eredetéül szolgáló motívumokat eljátszva magyarázta, hogyan kerültek bele ismert zeneművekbe, és valójában miként értendő a könyve alaptétele. Mindkettőnket magával sodortak a melódiák, már nem érdekelt, mi vagyunk-e proletárok vagy bizonyos futamok. Azóta se találkoztam senkivel, aki ilyen magabiztosan játszana részleteket szinte bármelyik híres szerzeményből, kotta nélkül, kapásból.

Ezen a délutánon tudtam meg tőle, hogy eredetileg zeneszerzőnek készült, diplomát szerzett az akadémián, a legígéretesebb ifjú tehetségek közé sorolták. Akkor miért nem komponálsz? Elkomorodott, sajnos, túltanultam magamat. Micsoda? Én már bármilyen muzsikát találok ki, rögtön eszembe jut, honnan ismerem. Sokáig emésztettem e gondolatot. Eszerint tehát alkotóművész csak az lehet, aki a saját műfajában nem tanulta magát túl. Vagy akinek rosszabb a memóriája, mint Téháipszilon Jánosé – az egyszer hallott zene örökre agya viaszlemezeibe karcolódott.

További diplomáit az ELTE bölcsészkarán szerezte, művészettörténetből és filozófiából, utóbbit Lukács Györgynél. Ugyanott lett egyetemi tanár, amikor rájött, magyarázni legalább annyira szeret, mint játszani. Még valamit művelt szívvel, lélekkel. Embertársai ugratását. A KISZ szervezett egy gyűlést a protest songról a rock hazai művelőinek, a Központi Művészegyüttes és a Rajkó zenekar közös, Rottenbiller utcai székházában. Sok korabeli zenekar tagjai jöttek el, biztosan emlékszem Bródy Jánosra, Máté Péterre, néhány Omega-és Liversing-tagra, homályosan másokra. A pártot (vagy a KISZ-t, esetleg mindkettőt) bizonyos Drábik elvtárs képviselte, akinek a szemüvege fölülmúlta a fejméretét. Ebben a

műfajban, sommázta Drábik elvtárs, a legfontosabb a szöveg, igazam van, Maróthy elvtárs? Valóban, Drábik elvtárs, de azért ne feledkezzünk meg a zene jelentőségéről. Igen, örvendezett Drábik elvtárs, akkor a legfontosabb a szöveg és a zene, igazam van, Maróthy elvtárs? A legnagyobb mértékben, Drábik elvtárs, persze, az előadás se mellékes. Igen-igen, Drábik elvtárs immár tűzben égett, tehát a legfontosabb a zene és a szöveg és az előadás! A rockerek tapssal, füttyögéssel díjazták eme épületes kinyilatkoztatást. Téháipszilon János együtt nevetett velük. Valamelyik felesége a spanyol polgárháború valamelyik hősének lánya volt, ez némi mentességet biztosított számára, mellyel gyakran élt, ha valakin segíteni kellett, de a maga számára nem kamatoztatta. Az övénél ramatyabb lakásban kevesen éltek, térdesebb nadrágot, könyökösebb zakót egyetemi tanár aligha hordott.

A rendszerváltás után ritkán találkoztunk. Egyszer a Madách téri önkiszolgáló étteremben futottunk össze. Téháipszilon János kedvelte az efféle helyeket. Nemcsak az alacsony árfekvés és a gyorsaság miatt, hanem mert úgy tartotta, nem demokratikus dolog, hogy mások szolgáljanak ki bennünket. Kíváncsiskodtam, mit szól a politikai fejleményekhez, tudtam, párttag volt. Nézd, huszonötben születtem, kiütést kapok a tőkés társadalom gondolatától is, mit mondhatnék? Azt, hogy milyen jó, eztán írhatsz-beszélhetsz, amit akarsz, utazhatsz külföldre korlátozás nélkül. Ugyan… beérem azzal a perspektívával, ha megígéred, hogy képes leszek eltartani, akiket kell… nagy a család. Hümmögtem, nem volt bátorságom megígérni neki, az ország vagy a fapados kapitalizmus nevében.

Arról nem hallottam, mely mértékben sikerült az eltartás. Arról igen, hogy betegséggel küzdött. És nem ő nyert.

Legkedvesebb munkatársába – jobbkezébe – egy kutyaeledelboltban botlottam. Téháipszilon János halála után egyik napról a másikra utcára tették az MTA Bartók Archívumból, azóta eladó itt, a gyereke üzletében. Kérdezte, amennyiben Maróthy-emlékülést szervezne, innen a kutyaboltból, részt vennék-e? Természetesen. De nem jelentkezett. Így hát kénytelen vagyok emlékülni egymagamban, lassú rívásba kezdve, képzeletbeli hangszeren.

Elfeledett írók faluja

Nemcsak az a kérdés, hogy hová tűnt a sok virág, hanem hogy hová tűntek az elfeledett írók. Talán egy bizonyos településre költöztek, távol a világ zajától. Egyforma, pici kockákra emlékeztető házacskákban éldegélnek, a helyszín leginkább Beloianniszra, a Fejér megyei görög községre emlékeztet. Oda kerül, akinek a hírneve idő múltán elszivárog, mindegy, méltán vagy méltatlanul. Most végre szót értenek egymással, a közös nevező összehozza őket. Délelőttönként gyülekeznek a főtéren, s kórusban szidják azokat, akik fönnmaradtak az idő rostáján, szintén mindegy, méltán vagy méltatlanul.

Kérdés, mely elv szerint utalja ki nekik a házikókat a település önkormányzata (szerintem a polgármester: Herczeg Ferenc). Talán időrendben. A felvégen Heltai Jenőtől Szép Ernőig, az alvégen Vészi Endrétől Rákosy Gergelyig… Á, ez túl logikus volna. Nem csodálnám, ha magasság vagy testsúly alapján osztódnának el a lakhelyek. Esetleg öltözködési szokások szerint. Ámbár a magyar szerzőket általában nem a ruha teszi. Akadtak azért tipp-topp íróink. Nem a káderi egyenöltönyösökre gondolok, hanem azokra, kiknek nyakkendője és zakója színben harmonizált. Nadrágjuk centivel se rövidebb-hosszabb a kelleténél, bokájuk nem villant elő, s a hajtóka nem buggyant a cipőre (mint az enyém). Frizurájuk gondosan nyírt-fésült. Borotválkozásuk mestermű. Iskolapélda: Illés Endre. A débonnaire. Ha van könyvkiadó vállalat az elfeledett írók falujában, egészen biztosan ő vezeti.

Az én nemzedékemnek az Illés elsősorban a legjobb beatzenekar volt, s csak sokadsorban Endre. Akit irodalmi berkeken kívül össze-összecseréltek Illés Bélával, Illés Lajossal (nem az együttes zongoristájával, hanem a szerkesztővel), sőt olykor Illyés Gyulával is. Számomra se jelentett túl sokat a neve, míg Gáll István, az Ember, föl nem hívta a figyelmem Illés Endre cipőinek sajátságos nyikorgására. Az Új Írás egyik baráti találkozóján. Amikor az ezüst-ősz férfi – színben hozzá illő öltönyben – bevonult, hirtelen csönd lett. Nem biztos, hogy mindenki a talpzenét hallgatta, lehet, hogy a

Szépirodalmi szerzői csöppnyi szolgalelkűségből csöndesültek el. Hanem az a lábbeli valóban különleges volt. A szocializmusban működő maroknyi kisiparos egyikének keze munkája lehetett, akinél fél évig kellett várni az új cipőre. Igazi bőr, természetesen. Az öltöny tiszta gyapjú. A nyakkendő békebeli selyem. E nagyvilági férfiú azonban falucskában született, a poétikus nevű Csütörtökhelyen, a huszadik század legelején. Gimnáziumba Lőcsén járt, egyetemre Budapesten, az orvosi karra, maga Korányi Sándor volt a professzora. Ám Illés inkább tollal gondolta kúrálni az emberiséget. Publikált a Nyugatban, eleinte kritikusként. Később szinte valamennyi lehetséges műfajjal próbálkozott. Életműve legalább másfél sort tesz ki egy átlagos polcon. Nehéz megítélni, mekkora értéket képviselnek. Most nincsenek a köztudatban.

Annak idején kétszer is megkapta a Baumgartent, a korszak irodalmi csúcsdíját. Harminckevés évesen már a Révai Könyvkiadó irodalmi vezetője. Az maradt kilencszázötvenig, a cég államosításáig. Akkor lefokozták, a műszaki osztályon tengődött, míg ötvenhétben a Szépirodalmi igazgatójává nevezték ki. Ama székben ült aztán huszonkilenc (!) esztendeig. Úgy tartja a fáma, íróból nem lészen jó kiadó, mert irigy a többi szerzőre, s előnyben részesíti baráti körét. Illés Endrét tudtommal e vád nem érhette. Igaz, az írók zöme a baráti körébe tartozott.

Sokáig csak látásból ismertem, mivel én a szomszéd vár, a Magvető szerzője voltam. A hetvenes évek végén két kötetem is kiszuperálták. Előbb színdarabjaimat, mondván, a Magvető drámákat nem ad ki. Jó. De aztán a Zenga zének című regényt is visszaadták, súlyos politikai kifogásokkal. Ez fájt. A Magvető a Vörösmarty téri elizélt palota kilencedik és tizedik emeletén működött. Akkoriban még volt autóközlekedés a téren, s taxiállomás is. Beültem az egyik Moszkvicsba, elébb haza – a drámákért –, majd a Szépirodalmiba vitettem magam.

A kiadó a Hungária kávéház épületében foglalt el egy fél szintet, talán a harmadikon. Földúltan rontottam be a titkárságra két paksamétámmal. Csiklandó kávészag, szűrt fények, megértő női arcok fogadtak. Van valami baj? – így egyikük. Nincs… igen… Bandi b… Illés elvtárssal szeretnék… ha kaphatnék egy időpontot, mivel…

ugyanis… – nagyjából ezt makogtam. Megnézem – felelte a kedves barna asszony. Azt hittem, a naptárra érti. A Magvető direktorának színe elé csupán hosszadalmas egyeztetés után járulhatott a magamfajta, ehhez voltam szokva. Tessék befáradni! – s máris ott ültem Illés Endrével szemközt, a régimódi, fakarfás fotelban.

Hálálkodtam. Félbeszakított: Írót mindig fogadok, azért vagyok itt! E pofonegyszerű gondolatot ajánlom minden irodalmi főparancsnok figyelmébe. Kicsit megnyugodtam, mondtam, hogy nem akarok mellébeszélni, a Magvetőtől jövök, drámákat nem adnak ki, hát, rendben, és cenzúra ugyan nincs, de azért… ezt a regényt meg politikailag elfogadhatatlannak tartják, mert ötvenhatban játszódik, pedig egy hatéves gyerek szemszögéből… – tétován félbehagytam. Illés Endre bólogatott: Cenzúra ugyan nálunk sincs, de azért… érted, ugye? – s mert olyan képet vághattam, mintha nem érteném, hozzáfűzte: Ki kell adnom valakinek! Rendben… hagyjam tehát itt? Persze, és a drámákat is – kivette kezemből a két dossziét.

Ezután társasági hangon hogylétem felől érdeklődött, mit írok, miből élek, melyek a körülményeim. Hirtelen a két háború közti évekbe röpített az időgép, akkor folytathattak efféle beszélgetéseket a szerzők és a kiadók. Olvastam erről, ám azt hittem, ilyen már nincs. Ez az óra alapvetően megváltoztatta nézeteimet a saját hivatásomról. Addig minden tapasztalatom azt jelezte, társadalmunkban az író afféle szolgáltató, akit szigorún megítélnek a szerkesztőségi és kiadói felelősök – politikailag, erkölcsileg, nyelvtanilag, stilisztikailag –, s kissé le is néznek. Mi, léha írók, csak úgy körmölünk, a magunk hülye feje szerint, ők, a szakemberek, bezzeg pontosan tudják, mit s miként kellene, azaz lehet.

Vélhetőleg Illés Endre is belépett a megfelelő alapszervezetbe, s rendelkezett a szükséges kapcsolatokkal. De akik a szocializmusban jót tehettek velünk, mind káderek voltak! Ha erről nem beszélünk, igazságtalanok vagyunk. Ha csak erről – akkor is.

A történet folytatása sem érdektelen. Első utam a negyedik emeletre vezetett, az Új Írásba, hol Gáll István, az Ember, végighallgatván beszámolómat, bólogatott: Od'adja Pándinak! Ezt értettem. Cenzúra ugyan nincs, de ha a kézirat politikailag nem támadhatatlan, avagy a felelőst ezzel kapcsolatban kínozta sanda

gyanú, nem Janda Samu magánnyomozóhoz fordult, hanem a maroknyi félhivatalos irodalmi cenzorhoz. Fogalmam sincs, milyen felosztás alapján kerültem Pándi Pálhoz. Tömzsi, makacs tekintetű embernek látszott, rebesgették, ifjúkorában birkózott. Ami a legfurcsább, még aznap szembe jött a Blaha Lujza téren, köszöntünk egymásnak, tömött aktatáskájára néztem, sejtettem, benne viszi a kéziratom.

Hónapokkal később hívattak a Szépirodalmiba. Ott a szerzőket ábécé szerint két csoportra osztották. A-tól talán K-ig egy hölgy főszerkesztette őket, Márványi Judit. K-tól Z-ig egy úr, Z. Szalai Sándor (lehet, hogy a Z. miatt?), a Gárdonyi-kutató. Nekem ő olvasta föl a lektori jelentést. Ennek első bekezdése arról szólt, hogy a regényem politikailag teljesen elhibázott, és semmiképp se jelenhet meg, oly durva tévedések kerültek bele, amelyek mellett nem mehetünk el szó nélkül, íme mutatóba néhány. Oldalakon át következett a hibalista. Az egyes pont azt nehezményezte, hogy a szerző úgy képzeli, az első gyónás megelőzi az első áldozást.

Z. Szalai kezében remegett a papír. Ő pontosan tudta, mi a helyzet a gyónással és az áldozással. Kiélveztem a zavarát, majd így szóltam: Nézd, kérlek, én alapjában véve zsidó vagyok, de ez a rész önéletrajzi, gyóntam-áldoztam, mindig ilyen sorrendben, erre tisztán emlékszem. Rosszkedvűen összehajtogatta a papírt, akkor hagyjuk ezt… megbeszélem az öreggel. Kisvártatva mehettem Illés Endréhez, ő mindentudó mosollyal ajánlotta: Javítgassad kicsit… érted… aztán hozzad vissza. Értettem. Gáll István, az Ember, kitanított. A javítgatás azt jelentette, hogy a gépelt sorok egyikét-másikát golyóstollal rajzolt körkörös vonalakkal olvashatatlanra firkáltuk, majd fölébe írtuk pontosan ugyanazt, így látszott, rengeteget változtattunk. Ha kitörne a balhé, volt bizonyíték, a szerkesztők sok mindent átírattak.

A Szépirodalmi Könyvkiadó díjat alapított első igazgatója emlékére, ám csak néhány évig osztogatták, mert a cég a rendszerváltáskor csődbe ment. Talán nem lehetetlen, hogy valaki egyszer még életre keltse. Az elfeledett írók falujában sokan reménykednek.

Hull a zóóó

Ha közelg a karácsony, többet gondolok az elfeledett írók falujára, mint más évszakban. Fájdalmasabb elképzelnem a hajdani kollégákat a hópaplanba bugyolált házikókban, mint nyáridőn, akárha azt hinném, ilyenkor még magányosabbak. Bezárkóznak, hátukat a kemencének vetve melengetik emlékeiket.

Amidőn az átkosban év vége felé jártunk, a magyar íróktól rövidebb műdarabot kértek a napi-és hetilapok. Rang volt a karácsonyi összeállításokban szerepelni, örömmel fogadtuk a fölkérést. De azért morogtunk, mint majdnem mindig és mindenen. Jól emlékszem az egyik ilyen morgásra, a Nemzetiben. Nem a színházban, az étteremben. Elsősorban Rákosy Gergely (mond valamit még a neve?) és köre járt e vendéglátóipari helyiségbe, a Blaha Lujza téren, közel a gyógyszertárhoz, melyet a bennfentesek Örkény-patikaként emlegettek. Rákosyék alaposan összekülönböztek a Hungária kávéház újgenerációs pincéreivel. Azt már nem tudom, mi volt a konkrét sérelem, mindenesetre kijelentették, oda többé be nem teszik a lábukat. Sértetten átvonultak a Nemzetibe. Amennyire a szocialista vendéglátóiparra emlékszem, bizonyosra vehető, hogy a Hungária teljes személyzete gyászba öltözött, még a konyhán is sírtak, sőt kitűzték a fekete lobogót. Megjegyzem, egyedül Rákosy tartotta magát következetesen a fogadalomhoz, a többiek lassacskán visszaszivárogtak.

Rákosy Gergely raccsolt. Azon kevesek közé tartozott, akiknek kifejezetten jól állt. A raccsolók két nagy csoportba sorolhatóak. Van, aki errezés helyett jézik, mások véznek, mint az én egykori kémiatanárnőm. A vézőkkel meg lehet csinálni azt a viccet, hogy érdeklődünk: Tanárnő kérem, rágni tetszik a körmét? Mire ő: Nem levágtam, levágtam! Igen, le tetszett rágni! – és osztfői rovó. Rákosi Gergely jézett. Nem tudom, megfigyelték-e, aki selypít, annak a nevében föltétlenül akad sz vagy s vagy cs. Aki jézik, az pedig Jákosy Gejgely.

Mi a fjancot akaj máj megint az összes szejkesztő, dohogott Rákosy a Nemzetiben, hogyhogy kajácsonyi novella, olyan nincs, csak jó

novella és szaj novella… mitől lesz egy novella kajácsonyi? Vészi Endre (remélem, őt azért ismerik), akitől ugyanazok a szerkesztők kértek karácsonyi novellát, nem raccsolt. Halkan beszélt. Nagyon halkan. Csak az érthette, aki jól figyelt. Azt felelte: Attól karácsonyi a novella, hogy esik benne a hó. Rákosy a Lenin körút felé mutatott: De nem esik, hétágja süt a nap!

Ritkán fordult elő, hogy ők ketten egy asztalnál ültek. Noha Rákosy tisztelte Vészit. Vésziről nem lehetett tudni, kit tisztel, rosszat senkiről nem mondott. Jót is ritkán. Általában hallgatott (de ez Rákosy egyik novelláskötetének a címe, többes szám első személyben).

Rákosy tojásdad, zömök emberke volt, aki mindent akart, például egyszerre őszült és kopaszodott. Állandó dühroham gyötörte. Ötvenhat után börtönbe zárták. Sose bocsátotta meg. Szemüvege által fölnagyított szembogarából az empatikusabbak kiolvashatták, örökös kétségbeesését leplezte haraggal. Előbb írt groteszk novellákat, mint Örkény István.

Vészi Endre se volt nagytermetű, de rajta minden arányosnak látszott, nyakkendő nélküli sötét öltönyei divatosnak, ősz üstöke elegánsnak. Szappanfőző atyja gondossága és saját eredeti mestersége – vésnöknek tanult – precizitása sütött minden mozdulatából. A poharat is úgy fogta, mintha szerszám volna. Munkásköltőből lett munkamániás író. A munka szó még egy vonatkozásban nyomta rá a bélyegét az életére. Majdnem meghalt a munkaszolgálatban, harminchárom kilósan tért vissza Budapestre. Miért beszélünk Vésziről olyan keveset? – tette föl a kérdést Vas István az Új Írásban a hatvanas évek végén, s ilyesféleképpen folytatta: Azért, mert nehéz beszélni arról, akit nem tudunk beskatulyázni. Ez Rákosyra is illik.

Mit kerestek egy asztalnál a Nemzetiben? A Hungáriát (nem Rákosyék távolmaradása miatt) hirtelen tatarozni kezdték, évekig zárva volt. Ha a szerkesztőségek környékén be akartunk ülni valahová, maradt a zajos Emke, meg a drágább Nemzeti. Ezennel szabaduljunk meg egy közkeletű tévhittől. A szocializmus időszakában úgy tartották a literatúra urai és parancsolói, hogy a kávéházi író azért ül ott a cigarettafüstben és a zacc fanyar illatában,

mert nem kíváncsi a való életre. Az igazság: az ötvenes-hatvanas években kevés író rendelkezett önálló lakással, saját szobával még kevesebb. Az albérletekben íróasztal se jutott mindenkinek, télidőn olykor a fűtést is nélkülözni kellett. Az irodalmi kávéházban célszerű magasságú munkafelület, jó világítás és hőfok várta a szerzőket. Mikor én járni kezdtem a Hungáriába, a főúr még adott papírt, tollat, ceruzát, ha kértünk. Néha rövidebb-hosszabb hitelt is. Amint nyugdíjazták, a többiek már nem értették, miféle papírra vágyom, egyikük a számlát hozta.

Azon a bizonyos napon Demény Ottó (hm?) ücsörgött még a Nemzetiben, meg én. Vészi csitítgatta Rákosyt: Addig örülj, amíg kérnek! Öjülök, de mi a jossebet íjjak a kajácsonyjól? Írd meg, hogy itt bosszankodsz, tanácsolta Vészi, írj önmagadról. Az engem nem éjdekel, így Rákosy. Majd: És te mijől fogsz íjni? A gyerekkoromról, mondta Vészi vonakodva, egy családi karácsonyról… a gyerekkorom egy aranybánya. Ijigyellek, nekem bojzasztó szaj gyejekkojom volt. Dეményhez fordult: És te? Én a szerelemről, felelte Demény, karácsonykor szerelmes szoktam lenni. Könnyű a költőknek, gondoltam én.

Vészi Endrét szinte mindenki kedvelte, s a barátjának vélte. Az ilyen emberek gyakran találják magukat egyedül. Ő maga elég hamar mondogatni kezdte, hogy meghaltak a barátai. (Már tudom, milyen érzés.) Rákosy Gergely kicsi, de szilárd baráti körrel rendelkezett. A sors szeszélye folytán valamennyien kövérek voltak. És ez még túl enyhe jelző. Métermázsa alattiak labdába se rúghattak. Galsai Pongrác (Na?) Abody Béla. (Na???) És – nebbich – Csurka István. Még egy közös vonásuk: a lovira jártak mindannyian.

Rákosy eredeti szakmája agrármérnök, ő tényleg értett a pacikhoz. Azt is tudta, rajtuk csak veszíthet az ember, így, ahogy vannak. Nem bánta. Minden versenynap garantált mérgelődnivalók tömkelegét nyújtotta. Még ádázabbul tudott azon dühöngeni, ha valaki nem olvasta az általa fő művének tekintett kisregényt, melynek az alábbi címet adta: Zííí-zúúú. Ebben egy őrá emlékeztető, harcias magyar író azon fortyog, miért nincsen sikere, miért nem őt olvassák hatalmas tömegek, ahelyett hogy a kortárs szovjet író, Sólem Guzmirovics A drága tajga című remekét falnák. Rejtély, mi a titka Sólem

Guzmirovicsnak. Hacsak az nem, hogy őt erőlteti a kiadó és a terjesztő, például minden vásárló a vaskos kötet mellé kap ajándékba egy tajgamókust. Plüssből. Igen, de hátha mégis jó ez a mű, melynek csetlő-botló városi értelmiségi főhősét a helybéliek elnéző szeretettel avatják be a tajgaélet rejtelmeibe. A Rákosy teremtette magyar szerző visszaemlékszik, járt ő a tajgán, ha nem is jószántából, mi volt ott a legjellemzőbb? A rengeteg szúnyog. Nekilát megkeresni Sólem Guzmirovicsban a szúnyogokat. De nincsenek sehol. Beérné egy utalással is, egy pici zííí-zúúúval. Hiába.

Amikor először találkoztunk, rám rivallt: Olvastad a Zííí-zúúút? – olyan hangerővel, hogy nem sikerült kivennem a címet, visszakérdeztem. Vagyis nem, dörmögte búsan. Legközelébb hozta dedikálva a kötetet, benne a Zííí-zúúú. Sokszor tett így. Elvégre ha már a kiadó és terjesztő nem őt nyomja, hanem Sólem Guzmirovicsot, cselekednie kell. Rengeteg pénzébe került ez. Nem bánta.

Vészi sosem érdeklődött, olvastam-e tőle bármit. Biztosra vette, hogy nem. Megszomorította a huszadik század, másikhoz nem volt szerencséje. Kilencszázhetvennyolc fontos év lett a számára, Kossuth-díjat kapott, és bemutatták Angi Vera című legendás, világsikerű filmjét (már említettem, de jólesik még egyszer: Gábor Pál rendezte). A Kossuth-díjat Szabó Magda, Galgóczi Erzsébet és Gáll István, az Ember, társaságában vette át. Gáll beszámolója szerint letargikus hangulatban, kifejtvén, túl kései ez már. Rákosy soha nem kapta meg a magas kitüntetést, noha erősen vágyott rá. Érdekes, hogy kettejükkel együtt szintén a filmgyárban találkoztam utoljára, méghozzá megint karácsony előtt. A pénztárban álltunk sorban. A legjobbkoj, mondta Rákosy, ebből vásájolok ajándékokat! Vészi tétován biccentett, siessél, amíg van kinek.

Mindkettejüket sajnáltam. Magamat fiatalnak éreztem, erősnek és kitartónak. Sejtettem, hogy túlélem őket, de azt nem, hogy ennyire fognak hiányozni. Persze, nem zárható ki, hogy egyszer az elfeledett írók falujába vetődöm. Ööö… talán nem úgy… hátha mehet oda az ember látogatóba.

Vákuumkályhás pedig nincsen

Az ország talán legnagyobb élő költőjét Sanyikázták a szerkesztőségekben és a kávéházakban. Mert lelkében ugyanaz a csöngei kisfiú maradt, aki csak bámészkodott az ablakból, s már tizenévesen azon búslakodott, hogy az öregek hamar elmennek. Fejformája is őrizte a kamaszt, örökké tarajba meredő dús haja, huncut szeme, homloka közepén a három függőleges ránc, kicsi szája durcás kunkora. Legfőképp pedig magas hangszíne, mely mintha megrekedt volna a mutálás állapotában.

Az én nemzedékem utóhada már az ő gyerekversein nőtt föl. A Bóbita-Bóbitát vagy az izzik-a-galagonyát nagyjából mindenki fújja. A lányom nemzedéke énekli is, hála a Kalákának és Halmos–Sebőnek. Arra kevesen gondolnak, hogy a gyerekversek zöme 1951 és ’56 között íródott, talán azért, mert költőnk mást nem publikálhatott. Mondhatjuk-e, hogy többé-kevésbé a Rákosi–Révai kultúrterrornak köszönhetőek? Nem mondhatjuk.

W. S. mester – nincs bátorságom nyomtatásban Sanyikázni – igen nagy szerepet játszott szexuális érésemben is. Egy erotikus költeménye kézről kézre járt a suliban, rongyosra olvasott folyóiratlapon. A versről nem tudtuk, hogy időmértékes, a szerzőről, hogy akként ejtendő a neve, mint a szín. Úgy mondtuk, „Veöres”, ha egyáltalán. A költemény arról szólt, miként veszi el a fiúcska a hölgyecske szüzességét. Pontosabban, utóbbi miként adja azt oda önként. Ilyen lányokra vágytunk. Az utcabeli ellenneműek csak egymással barátkoztak, a velünk való érintkezéstől dölyfösen elzárkóztak, semmit se kaptunk tőlük.

A legelső költőt, akivel jósorsom összehozott, Vida Jánosnak – Viduskának – hívták. Az általánosban. Megelőzte a korát. Soha nem is hagyta, hogy az beérje, így sinológusnak (Kína-szakértőnek) tanult. Korai versei (késeiekről nem tud az irodalomtörténet) az űr rejtélyes titkairól szóltak. Például a magányos bolygóról, mely csak száll az égben, nem sejtvén, hogy még saját fénye sincsen, s útja vége majd a

pusztulás lesz. Mindez időmértékben. Úgy éreztem, labdába se rúghatok mellette, talán ezért választottam a prózát.

Viduskával ketten szerkesztettük a Kürtszó című stencilezett orgánumot, ez csak annyiban tartozik ide, hogy sok időt töltöttünk együtt. Ő mutatta Weöres egyik kötetét. Így derült ki, hogy az illető nem csak gyerekeknek ír. Vida tervezgette, kapcsolatot keres hozzá, képzőművész édesanyja bizonnyal talált volna utat-módot. Megállapodtunk, ketten megyünk, interjút kérünk a Kürtszó számára. Jólesett ábrándozni a részletekről. Az országos irodalmi élet fölfigyel lapunk e közleményére, szárnyára kap bennünket a hír, példányszámunk kilencvenről kétszázra ugrik.

Múlt az idő. Hírét vettük, hogy W. S. mester más irodalmárokkal a kerület egyik iskolájába látogat, a Forradalmi Ifjúsági Napok keretében. A padokkal és székekkel telizsúfolt tornaterembe nyomakodtunk, kiűzetéstől félve – nem volt világos, hogy részt vehetnek-e, akik nem ide járnak. A vörös drapériával burkolt pulpitus mögé telepedtek a literátorok. Habozás nélkül a csinosabb férfiút gondoltam Weöresnek. Mellétrafáltam. W. S. mesternek az a kis muki bizonyult, aki – hahh – picit Viduskára emlékeztetett. A snájdig viszont Jován volt (ezt véletlenül tudtam meg, sok év múltán, tőle). Amint a bemutatások elhangzottak, az iskolát képviselő tanerő vagy igazgató kérte, tegyük föl kérdéseinket az igen tisztelt költő elvtársnak, szerkesztő elvtársnak és irodalomtörténész elvtársnőnek (az ő kilétét azóta se sikerült tisztázni).

Az ilyenkor szokásos reménytelen hallgatás végén erélyes asszonyság jelentkezett, acélkék köpenyben és fekete keretes szemüvegben. Kémiatanárnőnek tippeltem, de mint mondta, magyar szakos, épp ezért nyomatékkal kérdi a körünkben jelen lévő költő elvtársat, mit képzel magáról, mért publikál olyan verseket, amelyek a serdületlen ifjúság fejét teljesen megzavarják, hogyan fér össze a szocialista erkölccsel, nem sül le a képéről a bőr… A fölháborodott szózuhatagból lassacskán kihámozhattuk, ama költemény miatt hívta tetemre, melyből mi olyan sokat tanultunk.

Feszült csönd lett. W. S. mester tétován fészkelődött a székén, majd így szólt, jellegzetes, fisztulás hangján: Hát, kérem szépen, az úgy volt, hogy én azt a bizonyos versikét csupán játszásból írtam, a

magam szórakoztatására, s amikor komoly munkáimat beküldtem, véletlenül abba a papirosba csomagoltam őket, sajnálatos módon a szerkesztő elvtársak félreértették a dolgot, és közölték… meg tud nekem bocsátani, drága hölgyem? Láthattuk, a tanárnő nem képes megbocsátani. A snájdig férfi viszont nehezen álcázta, hogy teli szájjal röhög. Lehet nagy költő vicces ember? – e dilemmát emésztgettem. Eladdig biztosra vettem, a lánglelkű poéta, minimum gümőkóros, maximum enkezével vet véget életének, de okvetlenül és főállásban senyved, az emberiségért, a világforradalomért, az igazságért, satöbb-satöbb.

A gimnáziumban már nem Viduska, hanem Dalos György volt a házi költő, ám ő végzett, mire odakerültem. A bentlakásos poéta szerepét bizonyos Pass Lajos játszotta, akinek a verseit hozták az országos lapok, de a tananyagba beletört a bicskája, ő nem középiskolás fokon, ugyebár. Néhány irodalompártoló tanárnak köszönhetően röpke öt-hat esztendő alatt eljutott az érettségi vizsgáig, amelyen ugyanők lökdösték által. Pass Lajos minden szempontból megtestesítette az eszményi költőt. Betegeskedett. Sovány alkatához lázas szempár társult, valamint házmester szülők. Egy alagsori szobában éltek négyen (vagy öten). Kőhajításnyira a József Attila-i helyszíntől, melyről tudható, hogy sok vonat járt arra.

Pass Lajos íróasztalán egy könyvbölcsőben éppen öt versgyűjtemény volt: József Attila, Radnóti, Vörösmarty, Arany és Petőfi összes. Hosszúkás cédulát helyezett elébük, fölirattal: SOHA KÖLCSÖN NEM ADHATÓ, MINDENNAP HASZNÁLATOS KÖNYVEK. Ami azért szökött szembe, mert jószerivel nem is volt több irodalmi mű abban a szobában. W. S. mesterről délutánokon át vitatkoztunk, Pass úgy tartotta, formalista. Amikor rámutattunk, hogy véleménye egybeesik a Rákosi-korszak cenzoraiéval, megrázta barna loboncát: Akkor is! Mit válaszolhat az ember? Én olykor azt feleltem: Iz-zik a ga-la-go-nya! Amivel végsőkig kihoztam a sodrából.

Ígéretes fiatal költőnek tartották a hetvenes években. Pass, alkoss, gyarapíts. Rossz anyagi helyzete nem változott. Régi barátaitól örökké kölcsönöket kért, senki nem számított rá, hogy valaha is visszaadná, a háta mögött úgy mondtuk: passügyi adó. Híven az elvárásokhoz, Pass nem élt soká. Bár Petőfihez képest azért mégis.

Szerintem már csak én emlékszem rá. Bemutatta az Első ének című antológia, rengeteg pályakezdő társaságában. Egy ízben, Új Írás baráti találkozón, szóba került ez a gyűjtemény. W. S. mester sorolta, kikben lát kakaót, Passt is említette. Híztam. Siettem hozzá, tudtára adni a jó hírt. Pass megenyhült: Weöres újabb versei már nem annyira formalisták, mondta kegyesen.

A kötetben szereplő tömérdek ifjú költő a kétsoros önéletrajzok szerint majdnem mind bölcsész volt. Kivéve Verbőczy Antalt, aki „vákuumkályhás”. Miféle mesterség lehet az? Sokkal később találkoztam Verbőczyvel, rákérdeztem. Azt mondta, vákuumkályhás pedig nincsen, ő is a bölcsészkarra járt, csak ezt unalmasnak találta.

Volt szerencsém tisztelgő látogatást tenni W. S. mester otthonában. Egy kanapén ült, vagy inkább feküdt, sötét öltönyben, juhászgyulásan félrecsúszott nyakkendővel. Pécsi éveiről mesélt, megtudván, hogy majdnem tüke pécsi vagyok – ott fogantam. Idővel kiviláglott, ismerte a nagyapámat, Vámos Miklóst, a bőr-és cipőkereskedőt. Vámos Miklós Király utcai üzletében vett magának lábbelit hitelbe, joghallgató korában. Apámra, Vámos Tiborra nem emlékezett, noha ugyanarra az egyetemre jártak, azonos időben. Károlyi Amy, a felesége, mézédes süteménykékkel traktált. Vaskemények voltak. Leküzdöttem néhányat. Múlt heti, gondoltam. Vagy évi… január végén jártunk. Tudtuk, hogy az oktalan költésnek (a szó két értelmében) nem hívei.

Pécsett jártunk, többen, könyvhéten, s azonos szállodában helyeződtünk el. A szobákat az Írószövetség fizette, de a reggelit nem. Örkény István a személyzet lelkére kötötte, ha Weöresék lejönnek az étterembe, bármit kérjenek, szolgálják föl, a számlát azután ő rendezi. Így is lett. A vonaton Amy beszámolt a fölséges napkezdő lakomáról, s megkínálta Örkényt egy szalámis zsömlyével: Aki előrelátó, az csomagol is!

Nagyon rendetlen vagyok, jelentette ki más ízben W. S. mester, ha Amy nem tartana köröttem rendet, betemetne a világ. Nem Amyn múlott, hogy idővel így is betemette. Egy évvel a rendszerváltozás előtt. Amy utóbb követte. Oda is. Úgy látszik, a rendesség se segít.

Eszembe jut, mennyire örült volna Weöres Sándor, ha megéri, hogy nem annak a világnak a zűrzavara veszi körül, hanem a

mostanié. Vagy nem?! Doktor úr, én olyan bizonytalan vagyok.

Mester embernek özvegye

Súlyos teher nyomja az özvegyek vállát. Még súlyosabb, ha életük embere (asszonya) hírnevet szerzett magának. Minálunk Szendrey Júlia az örök példa, bármit tett lánglelkű férje vértanúsága után, magára vonta kortársai rosszallását. Soha senki nem írta a javára, hogy kibírta Petőfi nélkül, s képes volt új családot teremteni. Nevelőapát biztosítani a kis Petőfinek. Mintha azt hinnők, az özvegy egyetlen helyes magatartása a halott szolgálata, s az ehhez szükségképpen társuló gyász, életfogytig. Az se vetődött föl, hogy pindurkát nehezteljünk Sándor költőre, amiért habozás nélkül magára hagyta ifjú feleségét, rohanván a csatamezőre – tudom, tudom, a haza üdve fontosabb egy asszonyénál. Ámbár a haza végső soron asszonyokból és emberekből tevődik össze, ennek az a következése, hogy ha kivétel nélkül minden férfiú otthon maradna a családja kedvéért, nem lehetne háború, s ez is a haza – a hazák – üdvére válnék. Á, hagyjuk inkább a dagadt ruhát másra, az utópiát meg Morus Tamásra.

Hegyeztem a zabot egykoron a Hungária kávéházban, Simonffy, a Jegenye társaságában. Stílszerűen Hungária melegszendvicset fogyasztottunk, mert épp az imént vettük föl honoráriumunkat ugyanabban az épületben, a harmadik (?) emeleti pénztárban. Befutott Gáll István, az Ember, vízváró nadrágban, gondterhelten. Tömött aktatáskáját a padlóra eresztette, üvegszaggató sóhajjal: Jaj! Kérdeztük, mi a gondja. Újabb sóhajjal: Nincs szörnyűbb az írók özvegyénél… ma kettő is bejött a szerkesztőségbe, szemememre hányták, nem foglalkozunk eleget a halottjukkal… mi a francot csinálhatnék? Ajánlottam, nyissanak temetői rovatot a lapban, havonta látogassanak el valamelyik írónk sírhelyéhez, s tájékoztassák a nagyérdeműt a mécsek számáról, a feliratok aranyozásának állagáról. Simonffy tovább fűzte: Készüljön interjú a kispadon sírdogáló özveggyel (búsözveggyel). Esetleg az odalenn nyugvóval is, kényelmes-e a koporsó. Hárman, egymás szájából véve ki a szót,

összerögtönöztük az első riportázst Déryvel és Dérynével. Mindez akkor viccesnek hatott.

Nem számítottam rá, hogy néhány évvel, illetve évtizeddel ezután mind Gállnak, mind Simonffynak is lesz özvegye (a Jegenyének kettő), akikkel találkozhatom, s ugyanolyan zavarban leszek, mint annak idején az Ember. A HOGY VOLT özvegyek névsora immár egy A4-es lapon el se fér, Örkény Istvántól Mándy Ivánig, Vas Istvántól Nagy Lászlóig, Karinthy Cinitől Ladányi Mihályig, mind-mind hagytak hátra drága asszonyokat, kikkel jóban, rosszban, s akiknek meg kellett birkózniuk az eltávozott nagy ember nyomasztó örökségével. A halál még a kínkeserves párkapcsolatot is megszépítheti.

Örkényné mondta nekem, még a gyászév elején, hogy ő nem szeretne a férje irodalmi helytartójaként működni, néki az ember hiányzik, s elszörnyed a tudattól, hogy soha többé nem simogatja meg úgy. Szinte szó szerint ezt hallottam Gáll Istvánnétól is. Ám a dolgok másképp alakulnak. Kénytelenség foglalkozni az életművel. Posztumusz kiadások lesznek, szerződések érkeznek, dönteni kell különféle ügyekben. Olykor a nagy író érdekei eltérnek az özvegyétől, ilyenkor még nehezebb a helyzet. Úgy látom, nincs jó megoldás, csak rossz, és még rosszabb. Nehezen vagyok képes egyetérteni azzal a gondolattal, hogy valaki a hátralévő életét egy halott munkadarabjainak gondozására áldozza. De az se tetszik, ha adott szerző kimúlása után mindaz, amit csinált, ellenőrizetlen közpréda. Jaj – Gáll megfelelő sóhajával: Nem szeretnék nagy író özvegye lenni! Erre kevés az esélyem. Ámbár… ki tudja.

Valaha réges-régen, a nyolcvanas évek végén bejáratos lettem egy világhírű amerikai szerző – főleg drámaszerző – otthonába. Házába. Háromnegyed órányira „A Várostól”, amint az amerikaiak szeretik emlegetni New Yorkot. Arthur Miller előadásokat tartott a Yale egyetemen, ahol – hív olvasóim tudhatják – tartósan időztem. Izgatták a magyarországi állapotok, ebédelni invitált egy olasz étterembe, ő fizetett. Elia Kazan téved, amikor azt állítja önéletrajzában, hogy Arthur Miller sose rendezi más helyett a számlát. Aligha ildomos Millerről írnom e sorozatban – a feleségéről

annál inkább –, hiszen szerencsére él, sőt virul. Lekopogom. (De hiába. Lásd a következő HOGY VOLT-ot.)

Meghívott a házába. Amidőn többszöri eltévedés után lefékeztem Connecticut legfestőibb dombvidékén annál a kúriánál, borjú méretű farkaskutya fogadott. Hátsó lábaira emelkedve a kocsi ajtajának támaszkodott, nem tudtam kiszállni. Némi tétova után az anyósoldalra csusszantam – könnyedén tehettem, ülések helyett abban a Mercuryban egybefüggő, bőrözött pad volt –, ám addigra a fenyegetőn lihegő eb is átügetett oda, s immár azt az ajtót nyomta kívülről. Próbáltam még sebesebben visszakozni, ő volt a gyorsabb. Kínos percek múltak el, míg váratlan ötlettől vezérelve, egy életem, egy halálom – lecsavartam az ablakot. Csóválni kezdte a farkát. Óvatosan megsimogattam a füle tövét. A kutya jóváhagyón biccentett, s odébbállt.

A házban törékeny, izgő-mozgó asszony fogadott, köszönés helyett hadarva magyarázta, hogy a kutya tulajdonképpen teszt, aki nem jön rá, mi a teendő, azt kár volna beengedni! – nagyon-nagyon nevetett. Inge Morathnak hívták. Sokkal fiatalabbnak saccoltam a férjénél. Jóval alacsonyabb és beszédesebb is volt. Angol kiejtésén legalább négy másik világnyelv hagyta rajta a nyomát, francia uvuláris r-rek, német ch-ek, spanyol gy-k, olasz tempó… Soha ennél mulatságosabb akcentust nem hallottam, állandó mosolygásra ingerelt. Érzékelhettem, hogy ők ketten tökéletesnek tetsző összhangban élnek, s ennek talán az az alapja, hogy Inge Morath annyira szórakoztató, a férje pedig annyira kiváló közönsége. Nem tudtam szabadulni a gondolattól, milyen rémes lesz, ha ez a csupaélet asszony megözvegyül.

Arthur Millert gyötröttnek és öregnek láttam. Előző felesége köztudottan Marilyn Monroe volt. Mellette átélhette, hogy nem Monroe lett Millerné, hanem inkább ő Monroe-bá. Válásuk (1961) annyira megviselte, hogy ha „A Moziszínésznő” szóba került, úgy tett, mintha nem hallaná, Inge pedig szakavatottan és villámsebesen terelte másfelé a beszélgetést. Inge Morath-ot egyébként a maga jogán is világszerte ismerik, legalábbis a fotóművészetben jártasak, mert Henri Cartier-Bresson és Robert Capa munka-és sorstársa, a Life, a Paris Match és más híres magazinok fényképésze volt.

Van egy fotográfia, amelyen családostul állok a nagy drámaíró és neje társaságában, a birtokhoz tartozó tó partján. Inge Morath úgy kacag, mint aki épp most tudta meg, hogy telitalálata van a lottón. Arthur Miller annyira csüggedten néz a kamerába, mintha arról kapott volna hírt, hogy mindenét elvesztette – ahogyan az apja, a világválság idején.

Nagy házat vittek, sok érdekes emberrel találkoztam náluk. Amikor hazajöttem Budapestre, váltottunk néhány levelet, majd a kapcsolat elhalt. Inge Morath a kilencvenes évek elején váratlanul fölbukkant itt, telefonált. A már oly sokszor említett Hungária-New York kávéházba vittem, gondoltam, ilyen Amerikában nincsen, tetszik majd neki. Nem tévedtem. Lelkesedett, ahogyan szokott, végül kameráját rám szegezte a karzaton. Utóbb a képet megjelentette az egyik albumában, amelynek az a címe: Duna. Igaz, ami igaz, én is örvénylek olykor. Esetleg folyok elfele.

2002-ben nem Inge Morath özvegyült meg, hanem Arthur Miller. Sose próbáld kiszámítani a jövendőt, a Végzet (hívőknek: az Úr) megtréfál. Ha ugyan bármilyen összefüggésben tréfának nevezhető a haláleset. A nekrológokban olvastam, hogy mindössze nyolc év volt köztük. Persze, a naptári kor nem számít. Inge Morath megejtően fiatal volt. Féltettem a nagy drámaírót. Volt rá jó okom. Gyakran alakul úgy, hogy kevés vártatva követi a sírba az egyedül maradó a szeretett társat. Írtam Millernek, amerikai (manila) borítékban, részvétet nyilvánítottam, s elküldtem a tóparti fotót. Többre nem futotta. De sokszor eszembe ötlött, mi lehet vele.

Idén kilencvenéves. Új színdarabot írt, már megint Marilyn Monroe-ról. Ezúttal nem Maggie-nek titulálta, mint A bűnbeesés utánban, hanem Kittynek. Rábukkantam egy friss interjújára a világhálón. Nála több mint ötven évvel fiatalabb lány a barátnője. Szereti a nők társaságát, nélkülük unatkozik. Minden áldott nap odaül munkaasztalához, a fényképek szerint ugyanabban az udvarházban. Pontosabban a telken lévő kis deszkaépületben. Köszöni, jól van. Ha tudta volna, hogy ilyen sokáig eláll, jobban vigyáz magára.

„Az mester embernek özvegye szégyent a cégérre sose hozzék." Egy üveghutás végrendeletében olvastam e jámbor kévánságot.

Vigye tovább az özvegy a bótot, híven elholt házastársa elveihez és eszméihez, ez volna a kötelessége. Hát, nem tudom. Már az is nagy szó, ha a gyász múltával képes tovább vinni önmagát. Aki végrendeletet fogalmaz, erre buzdítsa az érintettet, a cégér nem olyan fontos. Illesse több figyelem és tisztelet az özvegyeinket. Potenciális özvegyeinket is. Akivel élsz, az lesz az. Vagy – légy erős! – te.



Arthur Millerrel a tavánál (Inge Morath fölvétele, 1989)

Egy perc félhomály

Arthur Miller meghalt. (Pedig én lekopogtam, bal kézzel, alulról, háromszor.) Reménykedem, hogy hétköznapi babonáimnak, ha már nem működnek, legalább kontraindikációjuk nincsen. Fontos volna tudnom, mert lassan egy éve azért nem iszom kávét, hogy Gabriel García Márquez a lehető legtovább éljen. Olvastam, roppant súlyos betegségen esett át, s egészségügyi okból megtartóztatja magát a feketétől. Szolidaritásból csatlakoztam. Ám most már nem vagyok egészen biztos abban, hogy ez jó ötlet. Mind a folytatástól, mind az abbahagyástól félek. Aki szolgálhat e dilemmát megoldó tanáccsal, jelentkezzék!

Úgy érzem, immár el kell mesélnem, amit Arthur Millerről személyes tapasztalásból tudok. Íróasztalom fölött, a kitűzögetésre szolgáló parafán régóta ott lóg az egyik fekete-fehér fényképe. Második felesége, Inge Morath kapta le, 1963-ban. Ama udvarház konyhájában, melyre az ötvenes években tett szert, az első komoly színpadi sikerek nyomán érkező jogdíjakból. Az Isten háta mögött található, ha ugyan létezik ilyesmi a méregdrága connecticuti dombságban, másfél-másfél órányi autózásra New Yorktól jobbra, New Haventől balra.

Végtelennek tetsző, kanyargós erdei út vezet oda. Keskeny horhos. Ha szembe jő egy másik kocsi, valamelyik sofőr soká tolathat, míg kitérőt talál. Miller már Marilyn Monroe-val is itt élt, volt persze lakásuk Manhattanben. Kortársai akkoriban őt kiáltották ki a földrész legokosabb emberének, Marilynt pedig a legszebb nőjének. Ahogyan Norman Mailer írta, összejött a nagyszerű amerikai agyvelő a nagyszerű amerikai testtel. Kár, hogy nem született egy-két gyerekük. Bár agyunkba ötölhet G. B. Shaw bon mot-ja: Mi van, ha a férfi szépségét, és az asszony eszét öröklik? Bár annak alapján, amit az isteni Monroe-ról összeolvastam, nem lehetett buta. Miller se volt csúnya, én vonzó férfinak láttam.

Habozom, merjem-e leírni, milyen fura nevet viselt a földút, mely a birtokához vezetett. De föltételezem, amerikai betörők nem olvasnak magyarul. A telefonban félrehallottam a címet: Top Hat

Road (Cilinder út). Tetszett, hogy a híres drámaköltő a számomra főként színpadról ismerős Keménykalap útján él. Ilyen nevű azonban a térképen nem akadt. Valójában Tophet Roadnak hívták. Később Miller magyarázta el, ez héber eredetű szó, eredetileg Topheth. Töve, toph = dob. Topheth = szent temető, ahol a pogány zsidók Tanit és Ba'al Hammon isteneknek pici gyerekeket áldoztak föl, halálsikolyukat nyomta el a dobpergés. A mai angolban a Tophet jelentése: pokol. És te itt laksz? – kérdeztem aggódva. Miért is ne, akkor ennél csak jobb jöhet! – így ő, azzal a félmosollyal, mely a kitűzött fotón is látható. A rusztikus konyhaasztalnál ül a nagyhírű színpadi szerző, boltozatos homloka ránctalan, kezében fém szemüvegtok, előtte vizespohárban bor, oldalt a dugó hever az asztalon. Immár így marad meg emlékezetemben, amíg élek – ezúttal nem kopogom le.

A Yale School of Drama dékánja mutatott be, ilyképpen: Magyar drámaíró! Arthur Miller biccentett: Neve nincs neki? A dékán már tovább lépett, én meg, nem tudván visszafojtani: Van, de nem jut eszünkbe! Miller újra biccentett, ő se forszírozta, hogy idegen hangzású áruvédjegyem hallja. Később szót váltottunk. Ajánlotta, megfelelő alkalommal ebédeljünk együtt. Következő látogatásakor nem voltam biztos abban, hogy komolyan gondolta, ám ő már messziről integetett: Magyar drámaíró! – ez maradtam neki. Annak ellenére, hogy egy ízben jeleztem, én inkább regényeket gyártok. Eleresztette a füle mellett. Ha telefonált, bemutatkozás helyett így recsegett a kagylóba: Hungarian playwright?

Magyarország jobban izgatta, mint én. Arról, hogy mi újság odahaza, nem tudtam sokkal többet, mint amit ő is olvashatott a The New York Times-ban. 1988 végén jártunk. Féléve Connecticutban múlattam időmet. Miller a szocializmus sűrejében többször ellátogatott hazánkba, emlékezett egy tömzsi, szemüveges íróra, mint mondta, fontos elvtársnak tűnt, mégis folyékonyan beszélt angolul. (Boldizsár Ivánra tippeltem, PEN-elnöki minőségében fogadhatta.) Mit gondolsz, kérdezte Miller, most összedől a rendszer? Milyen rendszer? A szocializmus, nálatok! Á, ki van zárva! – állítottam én, a csalhatatlan jövendőmondó, majd hozzátettem: Szerencsénk lesz, ha a lányom megéri, hogy összedőljön.

Szívesen fogadott látogatókat a birtokán, a pokol tornácán. Többször hívott nagyobb társaságba. Színészek, rendezők, kritikusok, a New York-i színházi világ aktuális potentátjai ülték körül a végtelennek tetsző kecskelábú asztalt. Olykor a környéken lőtt vadak húsát ettük, szomszédaitól kapta ajándékba. A hosszú, egyik oldalán fedett verandával szegélyezett főházon kívül még két terebélyes épület állt ott, az egyik hatalmas istálló volt valaha, Miller a sarkában barkácsműhelyt rendezett be magának, szerette a kétkezi munkát.

A birtokhoz tartozó völgyben közepes tó felszínét borzolta a szél, úszásra és evezésre használták. Jobbra, a dombon, pindurka deszkaház árválkodott, szürkére pingált lécborítással. Decens színét leszámítva a Balaton partján látható kalyibákra emlékeztetett. Oda húzódott vissza, ha dolgozott. Vagy ha bizalmasan akart politizálni, legtöbbször vacsora előtt, szűk férfikörben. A házikó gyakorlatilag egyterű volt, oldalán végigért a munkaasztal, rajta (a kor) legmodernebb IBM szövegszerkesztője, mellette azért biztonság kedvéért hagyományos írógép, arrafelé nem ritkaság az áramszünet. Sok könyv, papírok, újságkötegek. Egyszer elárulta, azért végzi a munkáját itt, mert így a kudarcai nem kötődnek az otthonához. Ezt pontosan értettem.

Fülledt délutánon ketten ücsörögtünk a faházban, a kelet-európai változásokról elmélkedvén – ő az upheaval szót használta, a The New York Times nyomán, mely UPHEAVAL IN THE EAST (Fölfordulás Keleten) címmel közölte tudósításait rólunk. Hirtelen, saját szavába vágva, megkérdezte, elolvasnék-e valamit, ma délelőtt írta. Nem hosszú, dünnyögte bocsánatkérő mosollyal. Zavarba jöttem, afféle makogtam, hogy megtiszteltetésnek veszem. Jó, jó! – nyújtotta a papírlapot. Sorköz és szinte margó nélkül töltötte be a szöveg. Arra számítottam, az upheavalről lesz szó. Ám Connecticut állam oktatási politikáját kritizáló cikk volt, azt bizonygatta, hogy itt csupán a tehetősek gyermekei juthatnak megfelelő neveléshez, illetve már ők sem, mert a komoly tandíjat beszedő magánegyetemek, mint a Yale vagy a Connecticut College, egyre inkább akként táncolnak, amint a szponzorok fütyülnek. A stílus szabatos, az érvelés cáfolhatatlan. Nem értettem, mit vár tőlem. Talán azért kéri a véleményem, mert látszólag a Yale oktatójaként működöm?

Haboztam, magyarázzam-e el, hogy úgy csöppentem e státuszba, mint Pilátus a krédóba. Hol fog megjelenni? – kérdeztem, időt próbálván nyerni. Sehol, én nem vagyok szakember. Ütődött ábrázatom láttán így folytatta: Hogy akkor minek írtam? csak úgy magamnak, szoktam, ha valamit meg akarok érteni… neked azért mutatom, mert kíváncsi vagyok, mit szól hozzá az, akinek az országában ingyenes a felsőoktatás.

Lapos mondatokkal dicsértem a cikket, a fejemben egészen más járt. Szégyenkeztem. Istenem… milyen fölfuvalkodott ember vagyok én. Eladdig még soha nem jutott eszembe, hogy ha valamit megírtam, a témának ne volnék szakembere, ellenben mindig a közzététel igényével ültem a billentyűkhöz. Mennyivel kevesebb oldalt kéne kinyomtatni, ha mindenki alapos önvizsgálatot tartana, csakugyan szakembere-e a tárgyának, mielőtt leadja kéziratát. Miller a világ egyik – sőt talán „a" – legjelentősebb drámaírójának számított. Évtizedek óta rebesgették, hogy ő a következő Nobel-díjas. Ezt az egyet nem kapta meg, minden más lehetséges irodalmi babért és elismerést besöpörhetett.

Másik délutánon panaszoltam neki, nehezemre esik, hogy angolul fogalmazzak, noha itteni megélhetésem érdekében rákényszerülök. Megértőn bólogatott: Nem is könnyű, ajánlok egy hasznos könyvecskét, Strunk & White: The Elements of Style, az én problémáimat általában megoldja. E ponton emlékezetem cserben hagy, nem tudom, hogy csak megmutatta a karcsú kötetet, avagy nekem is adta. Itt van előttem. Az angol fogalmazás e kézikönyvecskéjét tényleg nagy haszonnal forgathatja, aki amúgy bírja a nyelvet. Miller úgy vélte, csupán a stiláris finomságokban nem igazodom el, azt természetesnek vette, hogy az angol nyelvet rendesen megtanulom, mielőtt írásra vetemednék. Még inkább szégyenkeztem.

1990-ben hazaköltöztem. Hézagos levélváltás után kapcsolatunk meglazult. Egyszer még ellátogattunk hozzá. Többször már nem lehet.

Hogyan végezhet egy ilyen jószívű emberrel épp a szívelégtelenség, ezt sose fogom megérteni. Élt nyolcvankilenc évet. Ott halt meg, az áldozati temető utcájában, az udvarházban, amit

annyira szeretett. A gyászhír másnapján a Broadway színházaiban, ahonnét hosszú évtizedek óta kiszorultak az ő társadalmi drámái, egy perc félhomály fogadta a nézőket. Azután teljes fényerőre váltottak a rivaldák és szuffiták, eljátszódtak a bevált zenés-táncos izék, s mindaz, amire újabban tódul a nép.

Kavargatják
a papírokat

Összerezzenek, ha író úrnak szólítanak. Még inkább, ha művész úrnak, ami persze a televíziózás következménye. Örvendek, ha szerkesztő uraznak, ahogyan a régi szép időkben (huszadik század kezdete) volt szokás. A szerkesztő legalább foglalkozásnak hangzik.

Mint már említettem, az általános iskolában Viduskával lapot szerkesztettem. A Kürtszót. Kiszállt hozzánk a tévé Úttörő Híradójának stábja. Az igazgatói irodában készült a fölvétel. Kérte a riporter, mutassuk be, hogyan folyik a szerkesztés. Leültünk, mintha beszélgetnénk. Nem elég látványos! – a riporter fölbontott egy tábla géppapírt, szétszórta a tanári asztalon. Ezek közt keresgéljünk, lapozgassunk, jó hevesen. De… nincsen rajtuk semmi! Az a felvételen úgyse látszik, így ő. Az operatőr székre állt, fölülnézetben vette, amint az ifjú szerkesztők vadul kavargatják a papírokat. Mint utóbb megtudtam (nekünk nem volt televíziónk), a nézők mindezt gyorsítva láthatták. Bizonyára nagyon szórakoztatónak tetszett a redakciónkban zajló elmélyült munka.

A gimnázium havilapjánál (Diákfórum) már nem sikerült pozícióba kerülnöm. Idősebb, okos fiúk állították össze, többek közt Takács Ferenc. Csak az maradt, hogy írjak bele, olykor álnéven.

A jogi karon nem volt irodalmi újság. Mint kiderült, a bölcsészkaron sem. Átjártam az ottani alkotókörbe. Csaplár Vilmos vetette föl, hogy alapítsunk lapot, s mi magunk kavargassuk a papírokat. Az alkotókör tanár felügyelői – Király István, Koczkás Sándor, Kulin Ferenc (már csak utóbbi él) – nem örültek, de nem is feküdtek keresztbe. Kaptunk ígéretet papírra, nyomdára. Hosszú ülések sorozatán alakult ki a koncepció. Király vetette föl, hogy ha már lapot szerkesztünk, ne belterjeset. Fölösleges ahhoz ragaszkodnunk, hogy a szerző épp az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatója legyen, elég, ha van némi köze az ELTÉ-hez. Ennek örültünk. Kértünk írást mindenkitől, akit szerettünk. Csaplár találta ki a címet (Jelenlét), az is az ő ötlete volt,

hogy rovatok helyett keveredjék a vers a kritikával, a próza az esszével. Ami akkoriban szentségtörésnek számított. Ám ő különösen kitartónak bizonyult az akadályok felőrlésében.

Akkor aztán hivatott bennünket Király István professzor elvtárs. Nemcsak tanszékvezető volt, hanem a titkos tanácsadók és főcenzorok egyike is, mellesleg a Szovjet Irodalom című kiadvány főszerkesztője… képzelhetik. Ereinkbe fagyott a vér, amíg Király elvtárs az első szám anyagát lapozgatta az irodájában, ahová bezsúfolódtunk. Indulatosan kezdte, hangja a fölső cé regiszterében vibrált. Mit képzelünk tulajdonképpen, mért akarunk közölni boldogot-boldogtalant, ez azért az ELTE bölcsészkar kiadványa, szó se lehet arról, hogy bárki, BÁRKI belekerülhessen! Név szerint ki volna a bárki? – kérdezte valaki, talán Csaplár. Hát példának okáért Petri, hogy kerül ő ide? – ököllel csapkodta az asztalt.

Aha… innét fú a szél. Tudtuk, hogy Petri György épp rossz fát tett a tűzre, egyik szabadszájú verse miatt az illetékesek – gyaníthatóan főképp maga a Király – rendszerellenesnek nyilvánították. Na de Király elvtárs, kezdtem (könnyen beszéltem, én nem arra a karra jártam, engem tehát nem vizsgáztathatott), ön javasolta, hogy ne legyünk belterjesek, hanem inkább nyissunk! Nyissunk, nyissunk, de azért ne a végtelenségig, kell valami szabály, teszem azt, aki ide jár, vagy mondjuk egy éve végzett, az befér a csapatba, más nem! Petri tavaly végzett, jelentette Csaplár, az ítélethirdetők feszes szájtartásával. Ne beszéljenek mellé! – rikácsolta Király elvtárs, parancsoláshoz szokott tekintete eltorzult. Mért nézzük őt madárnak, nem tollas a háta!

Ijesztő volt, s egyszersmind nevetséges. Első gondolatom: mindjárt szívinfarktust kap. A második pedig: hogyan lehet ez ugyanaz az ember, akivel családi vonalon már találkoztam, noha az alkotóköri gyűléseken úgy tesz, mintha elfelejtette volna. Első feleségem nagynénje és az ő férje (bizonyos Ullmannék) a fasizmus elől Londonba települtek. A férj kezdetben a BBC-nél dolgozott, majd Oxford legpatinásabb egyetemének francia tanszékét vezette. Király és ő azonos egyetem padjait koptatta hajdanán, onnan a barátság. Valahányszor Király elvtárs Angliában járt – ő utazhatott –, lejmolta Ullmannékat, szállásra, zsebpénzre, könyvre, ingyenfuvarra.

Ullmannék egyik budapesti vizitje kapcsán futottam össze Király elvtárssal. Akkor nem látszott szigorúnak, vigyorgott rám, mint a vadalma, s az ifjú kollégának járó figyelemmel érdeklődött irodalmi hogylétem felől. Az tehát színjáték volt, gondoltam az irodájában. Elfutott a pulykaméreg: Király elvtárs, maga se nézzen madárnak minket! ha arról van szó, hogy Petrit ki kell venni az anyagból, mondja azt!

Olajat öntöttem a tűzre, még fülrepesztőbben üvöltött, szégyelljük magunkat, így beszélünk vele, amikor ő tartja a hátát miattunk! Tény, hogy egy ponton vettem a kabátom (tél végén jártunk), velem ne ordítsanak így. Fontolgattam, bevágjam-e magam mögött az ajtót. Ekkor azonban mesei fordulat következett, Király fölállt, karomnál fogva húzott vissza, nem nézett rám, de bocsánatot kért, amiért elvesztette uralmát az idegei fölött, beszéljük meg a dolgot higgadtan. Hát, megbeszéltük. Petrit kihagytuk. A papírok kavargatóinak tudniok kell kompromisszumot kötni.

A Jelenlét további számai efféle skandalumtól mentesen láttak napvilágot, ha jól emlékszem, évi egy-kettő. Amint diplomát szereztem, kapcsolatom megszakadt a lappal. Azóta távol tartom magam a papírkavargatástól. A törekvés kölcsönösnek bizonyult, a szerkesztőségek is távol tartották magukat tőlem. Kivéve egyetlen, különös esetet. Mikor a Mozgó Világ havilappá vált, Veress Miklós állt a kormányrúdnál. Ismertem, a pol-beat fesztiválról, ő írta Dinnyés József számának szövegét: „Ez ám a karrier!" Amikor politikai okból kirúgták, a lap, melynek addig a KISZ KB volt a kiadója, átkerült a minisztériumhoz, Kulin Ferenc lett a főszerkesztő. Két-három év múltán őt is egy publikáció szabadszájúsága miatt távolították el. A szerkesztőség szolidaritásból testületileg fölállt.

1983 vége táján jártunk. Hívattak a Fehér Házba, a párt fellegvárába. Még sose jártam ott. Próbáltam kitalálni, mi a frászt akarhatnak. Aggódtam. Bebocsátás előtt komoly ellenőrzésen estem át, táskám tartalmára is kíváncsiak voltak, de nem motoztak meg. Sokadik emeleten, Dunára néző szobába vezettek, vakított az évszakra nem jellemző napfény. Szemben velem két módfölött fontos elvtárs foglalt helyet. Emez Aczél elvtárs jobbkeze volt. Amaz talán a bal. Letegeztek, mint egy sliccgombot, akarsz egy jó erős kávét,

Vámos elvtárs? Köszöntem, de nem kértem. Előadták, hogy ujjászervezik a Mozgó Világot, vállalnám-e a vezetését. Tudtam, mi történt Kulinnal és társaival. Nem tudják, hogy tudom? Mindenesetre úgy tettek.

Engem idősebb írók arra oktattak, jellemes ember semmit nem vállal ezeknek. Az állami funkció olyan, mondotta Déry Tibor, mintha kutyaszarba lépnél. Ennek megfelelően azt hazudtam: Elnézést, én túl szétszórt vagyok efféle pozícióhoz. Rendben, akkor a prózarovat vezetését? Ismét kivágtam magam a pácból: Bocs, sajnos kiütést kapok a fiatal íróktól! – előrehajoltam, hogy felálljak. A jobbkéz intett, maradjak: Anyagi helyzeted milyen, Vámos elvtárs? Kitűnő – újra fölegyenesedni próbáltam. A jobbkéz újra intett, még nincs vége: Lakáshelyzeted? Megoldott, feleltem. Rövid levezető futás után elengedtek. Rohantam haza – sétatávolságra laktunk –, s ekként összegeztem a történteket: Megúsztam. Akkoriban már puhult a rendszer, nem tartottam retorziótól.

Másnap azért aggódtam egy kicsit. Többen fölhívtak, hallották a Szabad Európában, hogy hivatalos felkérést kaptam a Mozgó Világ főszerkesztésére. Itt a millió forintos kérdés: Ki tájékoztatta a Nyugat-Németországban működő rádiót? Én nem. A feleségem sem. Akkor pedig? Netán a jobbkéz? Vagy a bal? Maga Aczél elvtárs? Esetleg poloskák voltak a pártközpontban?

Aczél egyébként a nyolcvanas évek végén váratlanul a velünk szemben lévő házba költözött a Pozsonyi úton. Új, tetőteraszos otthonában a magyar értelmiség néhány kiválósága rendezgette a hatalmas könyvtárat, láthattuk őket az erkélyről. Az épület kapujához odakerült a jellegzetes szürke fakabát, a posztoló rendőrrel. Évek múltán néztük a tévén a történelmi pillanatot, amint Aczélt kiszavazzák a pártvezetésből. Percekkel (!) az adás után törpedarus teherautó kanyarodott a szemközti házhoz, hipp-hopp, elvitte a fakabátot a rend őrével együtt – többé nem járt.

1991-ben leszólított a benzinkútnál egy kopottas, borostás férfi. A jobbkézre ismertem benne. Hová lett az elvtársi elegancia? Jelenleg munkanélküli, mondta, de majd csak lesz valahogy! – visszaült a Skodájába. Megálltam, hogy ne kérdezzem, anyagi helyzete milyen. Fekvő emberbe ne rúgjál, tanította Örkény István.

Rosszul is megtanul

Vigyázzon, mert észre se veszi, és nemcsak jól tanul meg írni, hanem rosszul is! – figyelmeztette Gabriel García Márquezt a Kolumbiában időző katalán irodalmár, don Ramón Vinyes, mielőtt örökre kitűnt volna az életéből (visszautazott Barcelonába). Hozzáfűzte: Ez a veszély mindenkit fenyeget, aki túl sokat dolgozik újságoknak. Megfontolandó. Ámbár akad néhány ellenpélda. Nagyjából a magyar irodalom színe-java, Ady Endrétől Kosztolányi Dezsőig, Karinthy Frigyestől Örkény Istvánig. A két világháború közti időszakban ez volt a szépíró rendszeres pénzforrása. Ady motívuma inkább lehetett a magyar ugar jobbítása, bár ki tudja. Móricz Zsigmondot nemzedéke leganyagiasabb írójának tekintette a többi. Pedig az ő pénzérzékükről is anekdoták sorozata számol be. Nem tudom, megsértődnének-e, ha olvasnák, hogy erről elmélkedem. Talán nem. Akkoriban becsülték, ha valaki sokat keres a tollával.

Úgy tartja a fáma, Karinthy Frigyes és mások gyakran fizettek egy-egy krokival a New York vagy a Centrál kávéházban, melyet azután a pincér szállított a szerkesztőségbe, hogy ellenértékét rövid úton kasszírozza. Ezt mindig irigyeltem. Sose jutottam arra a fokra, hogy napi-vagy hetilapba szánt kéziratom pekuniáris egyenértékként használhassam a vendéglátóiparban.

Ifjan s bohón skribáltam újságcikkeket, közepes mennyiségben. Talán nem ártott. Lehet, hogy már tudtam rosszul is írni. Bevallhatom, mert én biztosan nem sértődöm meg, szigorúan pénzügyi okból dolgoztam a sajtónak. Lengyel József korábban közhírré tett tanácsát – az ember soha ne írjon pénzért – megfogadtam, de kiegészítettem egy szóval: szépirodalmat.

1968-ban új napilap indult, a Magyar Hírlap, a Hungária kávéház épületében. Egy-két emelettel az Új Írás szerkesztősége alatt, ahová bejáratos voltam. Hallottam, hogy évfolyamtársam, Soltész Pista édesapja – István – vezetőféle. Bekopogtattam. Néhai idősebb Soltész kísértetiesen hasonlított a fiára, húszkilónyi plusszal. (Soltész Pista jelenleg a Parlament hivatalában vezetőféle. Immár szakasztott úgy

néz ki, mint annak idején az apja, olykor fölfedezem a tévéközvetítésekben, a pulpitus szélén ül. Időnkint súg valamit az elnöklőnek, erről ráismerek, vizsgákon is segített másoknak.) Bevallottam idősebb Soltésznak, hogy szégyen ide, szégyen oda, pénzszűkében vagyok, érdeklődtem, írhatnék-e ide. Semmi akadálya, így ő, ez a hírrovat, legyek olyan kedves hozni valamit. Ööö… mit? Na jó – fogta a közületi telefonkönyvet, kinyitotta, találomra. Például… mi lehet az a Lánchíd-bizottság, nézz utána. Ismét fölütötte valahol. Derítsed ki, van-e uborkaszezon a Globus konzervgyárnál, két-két flekk, aztán majd meglátjuk.

Távoztamban hüledeztem, ez így megy? Hamar belejöttem. Immár én lapozgattam a telefonkönyvet. Később elszemtelenedtem. Amikor fölavatták a Vörösmarty téren a szürke kultúrpalotát, páternoszterral indultam a legfelső emeletre, s onnan ereszkedtem alá. Az épületben működő valamennyi – kábé harminc – cégről tudósítottam, szépen sorban. Mit véd a Szerzői Jogvédő Hivatal. Mi újság a Magvetőnél. A Corvinánál. Az ORI-nál. A Filharmóniánál. Stb.

Nyáron akadt olyan lapszám, amelyben egy teljes oldalt töltöttek meg a cikkeim, különféle álneveken: Vámos Tibor, VT, Miklós Tibor, MT, és ZJ. Utóbbi a Zakariás Jeromos rövidítése, ezt gimnazista koromban találtam ki magamnak. Soltész szerkesztő úrtól sokat tanultam, pontosabban a ceruzájától. Nagyjából mindig kihúzta az első bekezdést. Ne rugaszkodj neki, hanem csak írjad, hajtogatta. A felesége még nála is fontosabb elvtárs(nő) volt. Autóbaleset áldozata lett. Amikor Pista elmondta, mi történt, megkönnyeztem. Futólag ismertem Soltésznét. Hatalmi helyzetéről nem volt tapasztalatom. A magánemberiről igen. Elfogadtam volna anyukámnak.

A Magyar Hírlapot a Film, Színház, Muzsika kedvéért hagytam ott. Ahová Gáll István, az Ember ajánlott be. Hm… tévékritikusnak. Eladdig ő töltötte be ezt a szerepet. De már mérhetetlenül unta, s a pénzre se szorult rá. A néhai Hámori Ottó főszerkesztette a lapot, Sándor Iván volt a helyettese. Ő igen találóan ajánlott a figyelmembe régi magyar szépirodalmi műveket, melyekről még nem is hallottam. Közvetlen főnököm a szintén néhai Sas György lett. Sajnos, korábban a fiával együtt jártam a nyomdászipari-tanuló iskolába. Sas ennek következtében nem tudott – nem akart – komolyan venni. Hétfőnként

kellett leadnom a cikkem. Ekkoriban ez csak úgy ment, hogy az ember beballagott vele a szerkesztőségbe – szintén a New York házba, egy emelettel a Magyar Hírlap fölé (vagy alá?). Minden hétfőn összevesztünk. Akárha ő egy másik televíziót nézne. Noha akkoriban idehaza csak az MTV sugározta adásait, fekete-fehérben. Boldog idők?

Közölt cikkeimbe beszivárgott Sas György ízlése. Nem örültem. Fizikai fájdalmat éreztem, amikor ákombákom betűivel összefirkálta a piros kerettel ellátott oldalakat, amelyekre gépelni kellett a hazai sajtóban. Gáll csak úgy állhatott föl, ha szerez valakit maga helyett, ez lettem én. Engem sem akartak elengedni, nehéz gályarabot találni, pláne a tévé elé. Ráadásul olyat, akinek van érkezése hetenkint víni Sas Györggyel.

A piros keretes oldalak, melyeknek „fejét" soha senki nem töltötte ki (szerző, cím, gépelte – ha jól emlékszem a rovatokra), évekig szerepeltek rémálmaimban, noha csupán tizenhárom hónapig működtem a tévések ostoraként. A hetvenes évek elején. A nyolcvanas évek végén az amerikai sajtóba csöppentem. Ugyanolyan hívatlanul, ahogyan a magyarba.

A városban, ahol a Yale egyetem működött, s piciny fogaskerekeként én, a New Haven Register a helyi lap. Az én fülemnek olyasképpen hangzott, mint a Cinkotai Hírharang. Azonban egész Connecticutban olvasták, rangos orgánumnak számított. Bekopogtattam a szerkesztőségbe, mert – bármily hihetetlen – kellett a pénz. Senkit nem ismertem, mégis szívélyesen fogadtak. Ajánlottam, írnék Kelet-Európáról s annak kultúrájáról. Örültek. Így lettem rendszeres munkatársuk. Hasonló módon kerültem egy patinás New York-i hetilaphoz, úgy hívják, The Nation. A Nemzet. (Őket hazatértem után is tudósítgattam Budapestről.) Cikkeim zöme általános helyzetjelentésféle volt – odakint az ilyet úgy hívják, mood piece. Néhány Kelet-Európa íróiról szólt, leggyakrabban a csehekről, az ő köteteik jelentek meg akkor az USÁ-ban, Hrabaltól Kunderáig. A magyarokról persze mindig írtam, ha tehettem. Elégedett voltam a szerkesztőségekkel, s talán ők is velem. Pedig piros keretes oldalak helyett számítógépes diszken várták a

szöveget, én még csak Commodore 64-essel rendelkeztem, annak a lemezét nem kérték, mindent papíron adtam le.

Ironikus sommázatot írtam a magyarországi cenzúra természetéről és módszereiről a hatvanas évektől napjainkig (1989). A New Haven Register visszautasította. Úgy vélték, túl kínos téma, fölveti a kérdést, mi van az itteni cenzúrával. Cenzúra, itt??? De mennyire! – a szerkesztő sorolni kezdte az eseteket. Nem írhatnak szexuális szavakat. Nem támadhatják a város bizonyos vezetőit, mert függenek tőlük. Tiszteletben kell tartaniok a kiadó politikai elveit. És ami a legfontosabb: ügyelniük kell, hogy vegyék a lapot, tehát csak az jelenhet meg, amit várhatóan izgalmasnak talál az olvasó.

Elküldtem ugyanezt a cikket a The New York Times OP-ED oldalának, ahová a néhai Ring Lardner Jr. ajánlott be. Az OP-ED rövidítés föloldása: Opinions-Editorials (Vélemények-Szerkesztőségi álláspontok). Visszadobták. Arra hivatkoztak, nem elég vicces. Dühbe gurultam, még jó, hogy a cenzúra nem vicces… Írtam egy vérgúnyba mártott humoreszket: Hogyan legyünk amerikaiak? Minden bekezdés első mondata: „Ha én amerikai volnék…” Végig feltételes módban űztem belőlük gúnyt, sorra véve anyagiasságukat, műveletlenségüket, (ön)cenzúrájukat, lélektani ingatagságukat, szakadatlan mosolygásukat. Postáztam. Lelkendezve telefonált az OP-ED szerkesztő, ezt boldogan közlik, kért, keressem föl. Bevonatoztam Manhattanbe, hiúságom legyezgette, hogy a világ leghíresebb napilapjának reményteljes szerzőjeként léphetek a toronyházba, ahol készül.

A szerkesztő (sajna, ő is néhai már) ismét hosszan dicsért. Ebből sejthettem, jön a feketeleves. Jött. Volna egy apróság, bökte ki a nagyon rokonszenves, Lennon-szemüveget viselő férfi. Azt a bekezdést, mely a szabad fegyverviselésen ironizál, legyek szíves törölni. Miért? Mert mostanában heves viták folynak róla a Kongresszusban, kínos volna, ha a The New York Times az egyik oldalra állna. Ha viták folynak, akkor nyilván a másik oldalra is állnak némelyek, vagy nem? De… azonban mégis ragaszkodnom kell a húzáshoz, így ő, azzal zárván mondatát: I am afraid. Regényekben szó szerint szokták fordítani: Attól tartok. Noha értelme csak annyi:

Sajnálom, ez a helyzet. Udvariasabbá teszi a kategorikus imperatívuszt.

„Ha én amerikai volnék, vásárolnék egy pisztolyt. Meg egy géppisztolyt. Néhány gránátot is, mert épp árleszállítás van. Tüzet nyitnék a Times Square-en és más forgalmas helyeken. Nem vallanám magamat bűnösnek. Ügyvédemnek azt állítanám, lökött vagyok. Elhinné. A bíró nem. Tíz évet kapnék. Amikor kiengednének a börtönből, vennék magamnak egy értékes új kézifegyvert, szabadulásom örömére.”

Fenti bekezdés nem jelenhetett meg a The New York Times-ban. A többi igen. Keresztnevem elírták, az ékezeteket mellőzték, így a szövegért bizonyos Milos Vamosra hárult a felelősség.

Lehet azt érzeni

Boldogult úrfikoromban egy darabig úgy tartottam, a magyar költészet a legeslegjobb a világon. Erre az alábbi indított. Gimnazista voltam, amikor Váci Mihály (emlékeznek még rá?) megjelent a Szabó Ervin Könyvtár hatodik kerületi fiókjában, s közönségét – mind a tizenkét érdeklődő gimnazistát – beavatta mestersége titkaiba. Azt állította, költészetünk a legeslegjobb a világon. Attól fogva én is ezt gondoltam. Egy év múltán Garai Gábor (és ő dereng?) szintúgy ellátogatott abba a könyvtárfiókba, a feketére kormolódott, gangos bérház első emeletén, a Novhét tér és a Népközt sarkán. Föltette a kérdést: Akik költészetünk világelsőségéről papolnak, ismerik-e példának okáért a dán poézist? vagy a máltait? vagy a belgát? Vele szintúgy egyet kellett értenem.

Ő nagy hatást tett rám azzal is, hogy hosszú, keskeny utolsó ujjpercét végig beborította a körme (karma?). Állítólag felmenői sorába egy indián keveredett valahogyan, tőle örökölte. A továbbiakban jól el tudtam képzelni az indiánok markát a tomahawk nyelén. Garaié kétszer átérte volna. Akként vélekedtem, hogy költészetünk pazar, de megeshet, hogy a dán, a máltai s a belga is az. Utána kéne néznünk. Garai még arra hívta föl a figyelmünket, hogy míg más nyelveken a költő szó általában az alkotni igéből származik, nálunk a kelből (tészta, kiscsibe). A magyar költő tehát egyfelől a pékkel, másfelől a csirketenyésztővel rokonítható, bár kevésbé hasznos a tevékenysége. E szkeptikus gondolatot következő magyar dolgozatomba beleírtam, magamévá téve, noha az intertextualitás még nem volt divat. Egyest kaptam, a tanár úr az inkriminált kijelentést vörös tintával hullámosan aláhúzta, a margóra pedig kérdőjeleket biggyesztett.

Divatozott a rím és a ritmus mellőzése, ez gondot okozott nekem. Honnan tudhatjuk, prózával vagy verssel van-e dolgunk? E tárgyban Váci Mihály az alábbi eligazítással szolgált: Lehet azt érzeni!

Alighogy leérettségiztem, Váci meghalt, éppenséggel Hanoiban, rebesgették, hogy a demokratikus Vietnám tradicionális szeszkészítményeit alkalmazta az ottani vírusok semlegesítésére, de a

mellékhatásokról nem kérdezett senkit. Temetése után költészete viharos sebességgel kiment a divatból. Garai Gábor se járt jobban, noha később. Még vagy tizenöt évig töltött be különféle írószövetségi és pártfunkciókat.

A búsongók máig eltökélten hiszik, hogy poétáink többet érdemelnek külföldön. De nem járnak utána, mennyi az annyi. Elég sok költőnk jutott az irodalom nemzetközi rivaldafényébe. Kár, hogy feledésbe merült, milyen sűrűn jelentek meg például Illyés Gyula versei külföldön, elsősorban franciául. Nemcsak antológiákban és lapokban. Önálló kötete reflektorfényt kapott. Volt szerencsém egy fölolvasásán megjelenni Párizsban, a hetvenes évek végén. Legalább kétszáz személyes termet töltöttek dugig ottani hívei. A versek franciául hangzottak el, színész és fordító előadásában. Ám a legdübörgőbb tapsot Illyés aratta, amikor recsegős hangján magyarul szavalt. Vacsoránál elbeszélgettünk a frankofil irodalmárok örök témájáról: milyenek a franciák. Éjféltájt többen elkísértük a költőt s feleségét a szállodához, az Hôtel des Balcons-t állítólag Ady Endre iránti tiszteletből választották. Nyomorgós ösztöndíjam lejárta s hazatértem után szerettem volna fölkeresni, udvariasan kitért előle. Mint utóbb megtudtam egy hozzá közelálló literátortól, valamely félreértés folytán a magyar állam hivatalos delegáltjának (spionjának?) vélt. E kétes dicsőségről tán okosabb volna hallgatnom, de – így volt.

Pilinszky János versei a szokásosnál valamivel könnyebben engedték magukat más nyelvre áttenni. Ebben bizonyára szerepet játszott, hogy oly kitűnő fordítók kezébe kerültek, mint például Ted Hughes. Pilinszkyvel több ízben találkozhattam Deme Gáboréknál. Gabi, aki korán eltávozott, külcsínre délszaki férfi volt, remek északi humorral, foglalkozására nézve tévé-és filmdramaturg. Feleségével, Csomós Marival Zuglóban tulajdonoltak egy kétszobás szabványlakást. Nagy meglepetésemre inast (!) tartottak. A kistermetű, idős férfiú tökéletes háztartási alkalmazottnak bizonyult. Csomós művésznő tisztelőjeként került az életükbe. Önmagát következetesen „öregasszonynak” titulálta (sejtetni engedvén szexuális preferenciáját). Ha valami nem tetszett neki, azt mondta: Tessen békén hagyni, ma raplis az öregasszony! Deme Gábor

váratlanul beteg lett, nagyon, nagyon-nagyon, sorsát türelemmel viselte. Csak azt nem bírta, ha valaki késett, a kifogásokat végig se hallgatta: Bocs, de nekem erre sincs időm, mer′ én viszont a közeli jövőben meghalok! (Sajnos, tényleg.)

Ám azon az estén, amelyről beszámolok, még minden rendben volt, sült kacsára hívták vendégeiket, Pilinszkyt és minket. Nem emlékszem, hogy az inas úr szakácskodott vagy a házigazdák. A költő jelentős késéssel érkezett, noha taxin. Negyedóránként telefonált, hogy máris befut. Míg vártuk, Gabi titoktartást kérve elmesélte, hogy a nagy poéta fülig szerelmes egy külföldi (talán német) hölgybe, emiatt az utóbbi időben kissé megbízhatatlan. Pilinszky azonban egyedül jött, s nekem úgy tetszett, inkább Csomós Mariba szerelmes. A haja égnek állt. Gyermek-alkat, prédikátor-tekintet. Hihetetlenül lassan nyesegette, rágcsálta a kacsacombot, s váltig a háziasszonyt szórakoztatta. Két keze úszott a levegőben az evőeszközökkel együtt. Új verseiből is felolvasott azután, kettévágott A4-es lapokról, melyeket a térdére fektetett. Később arról beszélt, hogy legszívesebben monumentális operát írna, boldogság volna kiszabadulnia a tanúk nélküli munka poklából. Éneklős hangsúlyai, szaggatott mondatfűzése és árnyalatnyit raccsolós r-jei a fülemben maradtak. Szinte minden kijelentését kérdéssel zárta: …érted? … tudod? Soha senkivel nem találkoztam, aki ennyire fontosnak érezte, hogy szavai száz százalékos pontossággal jussanak el a beszélgetőtársakhoz. Én persze nem egészen értettem-tudtam, miről beszél, ám erről hallgattam, mint dinnye a fűben.

Pilinszky Jánost kevésszer láthattam. Nagy Lászlót heti rendszerességgel. Ő volt az Élet és Irodalom képszerkesztője. Eredetileg festőnek tanult. Megejtő arc. Korán ezüstre váltott haj, szarvas-tekintet. Üldögélt egy széken, szerényen. Kezdetben a régi szerkesztőség hatalmas előcsarnokában, abban az ódon bérházban, szemben a Nemzeti Bankkal, amelyet lebontottak. Aztán a Széchenyi utcai modern iroda lépcsőföljáratánál lévő kis fennsíkon, utálta a szűk irodai helyiségeket. Ölében nyitott rajzmappa, mellette az izgatott képzőművész. Nagy László ráérősen végiglapozta a grafikákat és metszeteket, egyetlen szó nélkül. Amint bevégezte, másodszor is átnézte. Harmadjára kiválasztott nyolcat-tízet. Azokat

fürkészte újra, akár a figyelem szobra, míg kikötött kettő-háromnál. A többit visszarakta a mappába. A képzőművész fejet hajtva fogadta a döntést. Soha nem vettem észre, hogy vitatkoztak volna véle. A többi rovatban bezzeg parázs szócsaták dúltak, olykor ajtócsapkodás jelezte a szerzői érzékenységet.

Nagy László rendszerint ült, midőn én arra haladtam, így csak sokára vettem észre, hogy a járáshoz botra szorul. Amikor szembe bicegett velem a folyosón, elakadt a szavam. Érzékelte, mi jár a fejemben. Lefékezett, beszélni kezdett, már nem emlékszem, miféle irodalmi témáról, hogy múljon a feszély.

Miután szert tettem egy viharvert Trabantra, megesett, hogy hazavihettem. Csakis akkor, ha fiatal társnője és költőtársa, Kiss Anna nem volt jelen. Ha igen, ketten bandukoltak, elöl a költő a bottal, mögötte, picit lemaradva a hosszú hajú, csöndes széplány. Nagy László az Árpád fejedelem útján lakott. Ablak s erkély a Dunára nézett. Úgy mondta, ez az otthona kárpótolja az összes többiért. Fontolva beszélt, óvatos fejmozdulatokkal. Egyszer részleteket mondott József Attila A Dunánál című verséből. Alant csilingelt a megénekelt folyam.

Két keze az ölében nyugodott, míg szavalt, moccanatlanul. Ezt csak azért említem, mert nem tudom magamba fojtani, mit oktatott nekem Major Tamás a helyes szavalás alapelveiről. Akkoriban autoritásnak számított e téren. Állami ünnepség elképzelhetetlen volt nélküle. A Gerilla együttes révén ismertem meg. Utóbb általam írt filmekben játszotta apámat, sőt egyszer nagyapámat. Idővel abba az épületbe költöztem, ahol ő élt. Ez is a Dunára nézett, csak éppen Pestről. Gyakran találkoztunk a parkban, sétáltatta a kutyáját. Ma nem tehetné, kitiltották onnan az ebeket. A szeme egyre inkább cserben hagyta, idővel már csak akkor ismert rám, ha beszéltem hozzá. Megesett, hogy egy dakszlit vitt haza – a foxija helyett. (Vagy fordítva?) Tanítását ezennel továbbadom. Szavalás közben kis terpeszben állunk, mindkét tenyerünket oldalt a nadrág varrására szorítjuk. Ha közepesen fontos gondolathoz érünk, jobb kezünket fölemeljük, laza tenyérrel. Ha nagyon fontos gondolathoz, jobb mutatóujjunkat figyelmeztetőn a levegőbe döfjük. Ennyi az egész. Állítólag őneki ezt maga József Attila magyarázta el.

Hát… a fene tudja. Volt szerencsém hallani, amint a fent említett költők saját verset mondanak. Ők más elvet követtek. Lehet azt érzeni.

A Szabó-bableves

Azért a fene egye meg. Közhelyek folynának a papírra, hogyha hagynám. Csupa közhely. A haláleset már csak ilyen, ugye, kedves Magda. Megbeszéltük.

A lapzárta alakulása folytán volt módom elolvasni, mit írtak a mélyen tisztelt kollégák abból az alkalomból, hogy egy bizonyos délutánon kiesett a könyv a kezedből. Egyúttal a toll is kiesett a kezedből, ahogyan mondani szokták, ez is közhely, író éjjel-nappal a tollát fogja. Közkeletű tévedés, hogy írónak a tolla fontosabb volna, mint a szeme, amellyel lát és olvas.

Azért a fene egye meg, egye meg a fene. Hosszabb ideje nem láttalak. A részletekről nem szeretnék beszámolni, magánügy. Mert arról is híradást kaptam a megjelent nekrológokban, hogy mindenki ismert, mindenkinek vannak Szabó Magda-élményei, mindenki becsült, szeretett, mindenki tudta, te vagy a legnagyobb. (Simply the Best.) Különös pálfordulat ez. Halott író jó író (a halott néger mintájára). Olvasom, milyen óriási író voltál, halhatatlanságod vitathatatlan tény. Ez örvendetes, nyilván örülsz, ha valaki elmeséli neked odafönt. Lehet, hogy nem szükséges, hallod. Látod.

Érdemes ezért meghalni? Nem, kedves Magda, nem érdemes.

Annyi bizonyos, hogy ha már meg kell – így érdemes. Nem a kieső könyvre utalok, hanem arra, hogy akkor szerencsés elmúlni, amikor már aligha fölfelé vezet az út. Amikor a betegségek még viszonylag keveset gyötörtek. Amikor a lélek, a tudat és az érzelmi ügyosztály még nagyjából ép. Amikor még életben vannak szeretteink közül némelyek, s akad, ki szívből sírva eltemet. (Nem a minisztériumra, a debreceni önkormányzatra vagy a Szépírók Társaságára gondolok.)

Az utóbbi években azért sokan elmentek körülötted. A sors különös szeszélye folytán életemben először Janikovszky Éváról, legkedvesebb barátnődről írtam abból az alkalomból, hogy már nem olvashatta, amit róla összehordtam, a helyzet által feszélyezve. Sokakról nem írtam effélét, fölkérések ellenére. Arra, hogy tőled nyilvánosan elbúcsúzzam, magam ajánlkoztam. Te érted ezt? Én nem. Csak érzem, hogy ezt kell tennem. Márpedig az érzés fontosabb,

mint az értés. Mindkettő fontosabb, mint bármi, amit e világ kínálhat: pénz, hírnév, kényelem, siker. Ezt te nagyon jól tudtad, ehhez alakítottad életstílusodat. Én, sajnos, nem mindig.

Egyszer olyasmit mondtál a feleségemnek (szintén zenész), hogy a férfiak borzalmasak, ha baj éri őket, például levágja a kritika a könyvüket, azonnal négykézlábra állnak, nincs más, nekünk, nőknek kell tartanunk bennük a lelket. Ami azt illeti, tartottad is Szobotkában, aki megmaradt annak. Nyilvánosan és baráti körben is hirdetted, kettőtök közül ő a nagyobb író, kár, hogy ezt a kritikusok nem tudják. Házastársi nagyvonalúság? Vagy elfogultság? Vagy komolyan gondoltad? Talán igen. Halála után egész könyvet írtál róla. Ha most találkoztok, és tudtára adod, biztosan boldoggá teszed. Az se volna utolsó, ha fölvinnél neki egy példányt. Gondolom, erről szó sincs, különben se volnál olyan bornírt, hogy a magad könyveit olvasgasd. Ha valamit, gondolom, a Bibliát vinnéd, azt se magyarul.

Amikor a férjed meghalt, garzonlakását – a te otthonoddal egy házban – pontosan úgy hagytad, ahogyan ő. Az íróasztalon ott maradt a toll – golyós, ha jól emlékszem –, nem úgy, ahogyan kiesett a kezéből, hanem ahogyan lerakta, mielőtt (talán) kórházba került. Vajon a te tollad és írógéped most hol lehet? Befűztél-e tiszta papírt? Fölteszem, Géza tágas házában van, ahová egy ideje kiköltöztél pasaréti zugodból. Pestkörnyék. Sok kutya. Cicák. Madarak. Géza biztosan gondját viseli majd a lakásodnak, Szobotkáéval együtt. Sejtem, ez tetszik neked. Lehet, hogy a végrendeletedbe is beleírtad.

Támadt egy kis kavarodás a temetésed körül. Géza szerint úgy kívántad, hogy földi maradványaidat a hamvasztás után osszák ketté, ötven-ötven százalékos arányban. A fele kerüljön a Farkasréti temetőbe, Szobotka mellé. A másik fele Debrecenbe, a papád és a mamád nyughelyébe. Poétikus ötlet. A nemzet nagy írója megosztja önmagát szülővárosa és az évtizedek óta otthonául szolgáló metropolisz, valamint a fölmenői és a választott párja között. Így a budapesti és a debreceni hivataloknak is szervezniök kell végső utadat. Híveid dönthetnek, itt vagy ott róják le végső tiszteletüket. Hallottam olyan tervről is, hogy a Művészetek Palotájában ravataloznának föl.

A Népszabadság mai száma azt írja, a korábbi hírekkel ellentétben mégis Debrecenben hantolnak el, december elsején. Csaplár Vilmos fölkért, mondanék néhány szót a sírodnál a Szépírók Társasága nevében, amelynek ő az elnöke. Hát… természetesen. Ámbár ez igen pontatlan. Lehet-e az természetes, hogy egy ember, aki az átlagos kollegiálisnál valamennyivel közelebbi kapcsolatban állott egy másik emberrel, utóbbiról meghatott bekezdéseket rebegjen, míg előbbi egy díszes faládában fekszik, kihűlve, de az alkalomra öltöztetve és fésülve, avagy – mint esetünkben – a nagy hőfokú kemencében elégetve, s az erre a célra rendszeresített, marokba férő, hengeres alumínium tokban… (mi volna a kellő szó?) porlódik. Ha ez természetes, akkor az egész élet természetellenes. Fordítva tehát. E tárgyban ismét föltörnének a közhelyek, mint a gejzír. Ez az élet rendje, bla-bla-bla. Lassacskán mind elmegyünk. Satöbbi.

Félórán belül kiderült, hogy a minisztérium szerint lesz budapesti temetés (is?), tizedikén. Fájdalom, aznap este érkezem haza Párizsból, aligha lemondható irodalmi rendezvényről. Vagy, fütyülve szervezőkre, közreműködőkre, frankokra, kiadóra, maradjak itthon? Kedves Magda, csak egy szavadba kerül. Küldj báminő jelet, s cselekszem. Még van néhány napunk. Ha nem jelentkezel, úgy veszem, beéred azzal, hogy gondolok rád. Temetőben szónokolni amúgy is a legnehezebb publikus föladatok egyike, úgy emlékszem, ritkán vállaltál ilyesmit. Én még soha. Neked jóval több efféle alkalmat kínált a kilencven év, mint nekem az ötvenhét.

Eddig.

Magda, kedves Magda, milyen volt, amikor nemzedéked legnagyobbjai szép sorban megelőztek az állami temetések sorában? Hogyan érezted magad, amikor egyedül hagytak azok, akikkel indultál? Akikkel rivalizálhattál. Akik a fegyvertársaidnak számítottak. Akiket szerettél. Hogyan vészelted át, hogy voltaképpen túlélted az egész generációdat, Dérytől Örkényig, Illyés Gyulától Faludyig? És hogyan viselted el azokat az éveket, amikor az állami irodalomirányítás bojkottált? Majd azokat, amikor a posztmodern irányzat félresöpörte a realistákat, téged régimódinak, történeteidet múlt (XIX.) századinak ítélték az értékosztó körök vezérei. Annyi tudható a hivatalos életrajzodból is, hogy te nem álltál négykézlábra,

hanem tanítottál, és persze, írtál. Gyerekregényeket, ha mást nem lehetett. Melyeknek bábája Janikovszky Éva volt, Éva, kedves Éva.

Ám azután elolvadt a jég. Az Európa könyvkiadó ajánlkozott, hogy helyettesítse a megszűnt Szépirodalmit. Pedig az Európa a világirodalomra szakosodott. Észre kellett volna vennem, hogy erről van szó, téged már nemes egyszerűséggel a világirodalomba sorolnak. Újrakiadások, életműsorozat, s minden, amit egy kiadó a szerzőjéért megtehet. Eközben, ha már világirodalom, rohamosan sokasodtak a fordítások. A legrangosabb díjak itthon. Egészen a Corvin-láncig. Annak a Horthy korszakbéli elődjét Déry Tibor egyik regényalakja, a nemzetközi hírű professzor – nebbich – a vécéláncon tartotta. [Kenesei István e cikk megjelenése után fölhívta a figyelmemet, nem pontosan a vécéláncon, hanem: „intézeti laboratóriumában az ajtó melletti fogason…, az árnyékszék kulcsával együtt."] Hogy Magda, kedves Magda mire akasztotta, nem tudom. Azt igen, hogy a Prima Primissima üveglovával a rideg marhatartás szabályai szerint járt el, idegesen kerülgette: Itt áll ez a dög nagy ló, alig lehet bemenni tőle a lakásba!

Ezt igyekszem jól megjegyezni. A díjak abban a percben elvesztik értéküket, amint az ölünkbe hullanak. Még az új autók is jobban tartják, pedig ha a tulajdonos kihajt velük a telepről, húsz százalékkal érnek kevesebbet. Következésképp hülyeség rájuk vágyakozni.

Magda csöndes félmosollyal vette tudomásul a híreket, amelyek egyre komolyabb hivatalos babérkoszorúk nekiítéléséről érkeztek. Egy kivétellel. A francia Femina-díj, amelynek valódi súlyával a magyar irodalmi élet talán máig sincs tisztában, még őt is kizökkentette a flegmájából. Boldogan utazott ki, hogy átvegye. Féltucatnyi nyelven beszélt, így az adományozóknak tolmács nélkül köszönhette meg, hogy személyében egy kelet-európai írót jutalmaztak.

Szabó Magda azonban nem kelet-európai volt, hanem EURÓPAI, kultúrája és életműve alapján. Biztonsággal mozgott valamennyi földrészen, a hétköznapi valóságban éppúgy, mint az olvasói szívekben. Emlékszem, amikor a Szépírók valamelyik fesztiválján négyesben (ő, Géza és a jogokat képviselő ügyvédnő) azt latolgattuk, hogy egy bizonyos kínai könyv vajon melyik Szabó-regényt

tartalmazza. Kínaiul nem értett. Mérget vennék rá, hogy ott, ahol most tartózkodik, elegendő idő lesz, s előbb-utóbb belevág, hogy megtanulja. Mindig csodálta a keleti kultúrát.

Beszéltem Gézával, így történetesen tudom, hogy voltaképp nem a könyv esett ki a kezedből, kedves Magda, bár az jobban fest a nekrológokban, hanem a folyóirat. Éppenséggel a Magyar Tudomány. Tartozom egy vallomással, ritkán volt a kezemben. Legyek őszinte: soha. Nagyon szeretném tudni, mit olvastál a Magyar Tudományban, kedves Magda, Géza azonban erre nézvést nem szolgált fölvilágosítással.

Azt viszont elmesélte, hogy Jókai-bablevest ettél, mely kedvenc ételeid egyike. Lehet, hogy át fogjuk keresztelni Szabó-bablevesre. Ezúttal annyira ízlett, hogy repetát is kértél. Jóllaktál. Lepihentél. Tanulmányozni kezdted az említett sajtóterméket. Mely azután kicsúszott az ujjaid közül, amikor Géza szerint előbb álomba merültél. Majd halálba. (Bár ilyen vég jutna nekem! – mondta Géza. S mondom én is.) Lehet halálba merülni? A válasz világnézetfüggő. Bizonyos hitrendszerek folyónak képzelik az utolsó utat jelen életből – valahová. Mások szerint röpülés következik, legalábbis a jóknak, fölfelé, kifehéredéssel, esetleg szárnynövesztéssel. A rosszaknak zuhanás, lángkín a kénköves tüzekben. Neked nyilvánvalóan az előbbi jut. Szállasz tehát. Próbálok ennél a képzetnél maradni.

Vers, véres kézzel

Nem tudom visszafojtani ezt a kijelentést, pedig kéne, illene: Faludy Györgyről sokat beszélnek, amióta meghalt, de nem több értelmeset és jót, mint életében. Kortársunk volt valaki, aki folyton heves érzelmeket keltett kollégáiban, kritikusaiban és olvasóiban. Úgy hinném, ez a legtöbb, amit művészember elérhet. De tartok tőle, nézetem kisebbségi ebben a hazában. Nálunk az irodalom legnagyobbjainak munkásságát és szellemét szinte kötelezően lengi be valamiféle fennkölt unalom. Távolságtartó tisztelettel viszonyulunk hozzájuk. S akihez nem, azzal kapcsolatban rögvest fölvetődik a gyanú: hátha nem is tartozik az igazi nagyok közé. Ha ez a fokmérő, Faludy Györgyöt nem lehetett távolságtartón tisztelni. Vagy rajongtunk érte, vagy leszóltuk. Vagy a hívei közé tartoztunk, vagy abba a szekértáborba, ahol igyekeztek fitymálni. Harmadik út nincs. Ugyanúgy megosztotta a nemzetet, ahogyan a politikai pártok. Jobb-és baloldal egyaránt megpróbálta kisajátítani. Minthogy nem hagyta, tulajdonképp mind a két front lemondott róla.

Azt szerette, ha a megismerkedés pillanatától Gyurkának hívják. Mesés élete volt. Állampolgára lehetett vagy hat országnak. Egyikben sem érezte magát otthon. De azért mindenütt megtalálta a maga örömét. Alapos jártassággal rendelkezett hét-nyolc nyelvben, köztük két holtban. Üldözték vagy átkozták, olykor elüldözték vagy bezárták, függetlenül attól, hogy miféle politikai rezsimben élt. Volt tanár, katona, szerkesztő, műfordító, többszörös férj, hű barát, szeretett nőt és férfit, nevelt gyereket és kutyát, írt verset és prózát, olvasott szépirodalmat és tudományos szakmunkákat, szinte válogatás nélkül. Könyvtárait időnként elvesztette vagy elvették tőle, aztán fogta magát, és mindig összegyűjtött egy másikat. Így élt, léhán és szerényen, magabiztosan és elégedetten. Szerintem ma már mindenki tudja, hogy Einstein tanácsára nem hordott zoknit és nem járt fodrászhoz. A jellegzetes Faludy-imázs tehát tulajdonképp Einsteinnek köszönhető. Ami azt illeti, erősen hasonlítottak egymásra.

Kevés embernek volt Faludynál lesújtóbb véleménye a kortársairól. Először is, a huszadik századi emberről, mint olyanról. Biztosra vette, hogy nincs messze az az idő, amikor mindannyian megfulladunk ezen a földgolyón, a természet elleni bűncselekményeinknek köszönhetően. Másodszor, az élő és holt kollégákról. Lelkesen szólta le a régi és a kortárs magyar irodalmat, számára persze a Nyugat szerzői is kortársnak számítottak. Megbízták, még a múlt század derekán, állítson össze magyar költészeti antológiát, angol nyelven. Feladatát komolyan vette, szerkesztőtársaival mérlegelte a legszebb magyar verseket. Majd arra az álláspontra jutott, hogy amelyik lefordítható, az nem elég jó. Amelyik elég jó, az lefordíthatatlan. A megbízást visszamondta. Még lesújtóbb véleményt alkotott a huszadik századi magyar prózáról. Állítása szerint egyetlen világszínvonalú regény se született minálunk. Fukar kezekkel mért, de hisz nagy úr volt. Könnyen megbocsátotta neki az ember, tapasztalván, ennél is szigorúbban ítéli meg a saját műveit.

Déltájt kelt. Reggeli teáját akkor itta, amikor a többség ebédelt. Kora délután írt. Este örült, ha meglátogatták. A modern technika áldásait átoknak érezte. Nem tartotta szükségesnek, hogy a hozzá fölugrók előzetes telefonnal jelezzék szándékukat. Amikor először jártam nála, még a titkárán keresztül vezetett hozzá az út, akivel egyszerűbb volt angolul társalogni, mint magyarul. Később világossá lett, hogy inkább az élettársa ez a férfi. Eric Johnsonnak hívták, Kanadában született, változatos pályát futott be, volt többek között balett-táncos, katonatiszt, rádióriporter. Mindketten elmesélték, hogy a Pokolbéli víg napjaim angol kiadása lórúgásszerű hatást tett rá, meg akarta keresni a szerzőt. Tájékozatlan lévén Kelet-Európa zavaros ügyeiben, Magyarország fővárosában próbált rátalálni. Érdeklődött az Írószövetségben a híres magyar író elérhetősége felől. Ott fagyos arccal közölték vele, hogy ilyen nevű tag nincs a szervezet listáján. Kalandos módon és véletlenül futottak egymásba Málta szigetén. Eric engedélyt kért, hogy fölbontogassa a költő íróasztalán tornyosuló levélhegy elemeit. Több ezer fontot „talált” a borítékokban, azaz csekkeket, illetve megjelent versekről és fölvehető honoráriumokról szóló értesítéseket. Titkárul ajánlkozott. Gyurka az

ajánlkozókat soha nem utasította el. Aztán összebarátkoztak. Összemelegedtek, hm.

Együtt tértek haza a rendszerváltozás után. Faludy György a Jászai Mari téren lelt otthonra, egy hatalmas, hét-nyolc szobás lakásban, mely azelőtt FIK vagy KIK iroda volt (én úgy emlékszem, valamiképp lakásügyekkel foglalkoztak ezek a cégek a szocializmusban). Faludy állítása szerint azért kapott ilyen hatalmas légteret – sose derült ki, hogy a főpolgármestertől, a köztársasági elnöktől, vagy úgy általában a nemzettől –, hogy Faludy György emlékmúzeum létesüljön ottan. Gyurka két nagy szobában élt, egy kisebbet a konyha mellett Eric használt. Minthogy a Pozsonyi úton laktam, gyakorta meglátogattam, útban hazafelé. Sajátságos ellentmondás, hogy közvetlenül az ő otthona alatt működött az amerikai gyorsétterem. A gumiszendvicsek és az általános eldobhatóság temploma fölött ücsörögtünk tehát. Ittunk, beszélgettünk. Pontosabban inkább ő beszélt, én pedig hallgattam. Sokszor nem egyedül. Szerette vegyíteni látogatóit. Az egyszerűség kedvéért mindenkit tegezett, s elvárta, hogy tizenévesek is visszategezzék.

Több tévéműsort készítettem vele, róla. Szerintem jól sikerültek, bár nem mindig arra válaszolt, amit kérdeztem. Rengeteget tanultam tőle. Történeteit soha nem fogom elfelejteni. Arany Jánosról vagy Janus Pannoniusról úgy mesélt, mintha iskolatársai lettek volna. Nem tudom, minden adat igazolható-e, nem is érdekel. Azt tudom, hogy ha a magyar gimnazisták irodalomóráin Faludy György számolna be más szerzőkről, sokszorosára nőne az olvasási kedv.

Ismerőseim egyszer csak kérdezgetni kezdték, igaz-e, hogy a költő egy unokája korú (sőt, inkább déd…) lánnyal jár. Azt válaszoltam, lehetetlen. Mígnem Faludy, szokásával ellentétben, fölhívott. Hallottad? – kérdezte hideglelős hangon. Ebből értettem meg, hogy tévedtem, a hír igaz. Hidd el, mondta, ezt nem én csinálom, csak úgy csinálódik. Elhittem. De az esküvőre – a lakodalomba, hogy az ő szavát használjam – nem mentem el. Tartottam tőle, hogy a bulvárlapok parádéjává lesz. Igazam lett. Gyurka megorrolt, de nem éreztette. Nekem úgy tűnt, huncut tréfának tekinti az egészet. Azonban visszahallottam, hogy nagyobb társaságban kijelentette,

halála után válik majd világossá, hogy kik az ő igazi barátai. Azok, akik a felesége társaságát ugyanúgy keresik akkor is, mintha ő még élne. Hölgyeim és uraim, ezen a próbán megbuktam. Egyáltalán nem keresem az özvegy társaságát. Ennek ellenére az a kényszerképzetem, hogy Faludy György igaz barátja voltam. Vagyok.

Házasságáig, vagyis addig, amíg a Jászain lakott, gyakorta vittem Budapest ígéretes éttermeibe vacsorázni, mert tudta értékelni a konyhaművészet és a pincészet remekeit, nálamnál sokkal inkább. Én az ő társaságát tudtam értékelni. Nehezére esett beszállni az autóba, mindig segítettem, amennyire hagyta. Egy ízben sikkes, de távoli (Kispest) vendéglőbe készültünk. Miután a Jászain bezöttyent az anyósülésre, nem engedte el a kocsi tetejét, amit én nem vettem észre. Rácsaptam az ajtót a kapaszkodó kezére. Ezt se vettem észre. Nem szólt. Az éttermi asztalnál dugdosta a kezét. A feleségemnek tűnt föl, hogy erősen vérzik. Hívtuk a pincért, a költő tiltakozott, semmiség, ismételgette, nem számít. Előkerült a mentődoboz, kezelték a sebet, bekötözték. Gyurka mosolygott. Az a képtelen ötlet vert fészket az agyamban, hogy szinte élvezi. Megmutathatja, mint már annyiszor: az a férfi, aki állja. Számomra máig fáj az emlék. Melynek tárgyi bizonyítékát gondosan őrzöm. A hosszúra nyúlt vacsora után az üzletvezető hozta a vendégkönyvet, írjunk bele valamit. Fogalmam sincs, mit körmöltem a nagyalakú füzetbe. Gyurka négysoros verset rögtönzött. Könyörögtem, ne hagyjuk itten, másolja át a jegyzőfüzetembe. Fogta a tollat a bekötözött kezével (a vér már átütött a gézen), s jellegzetes, imbolygó betűivel odaírta a vonalas lapra. Most közzéteszem, gondolom, egy eredeti Faludy hiányozna az életműkiadásból.

Két jóbaráttal élvezkedtem itt –
egy vendéglőben, amely megsegít,
jó étellel, kis borral – a csikket
nagyon sajna, nem szívhattam már itt el.
2001. aug. 23. Faludy Gyurkád

Odahaza kitéptem, bekereteztem. Az eredetit ne kérje senki, nem adom. Megjegyzem, a csikket azért nem szívhatta már ott el, mert dohánymentes asztalt kaptunk, újfent az én figyelmetlenségem miatt.

Tartok Gyurkámról egy nagyalakú fotót is, Balla Demeter készítette, valamely irodalmi rendezvényen, kevéssel az éttermi kaland után, 2001 szeptemberében. Nézünk a kamerába, fekete-fehérben, mind a ketten zakóban, mutatom az ujjammal, látod, onnan most épp fotóznak. Arcomon a rajtakapottak zavara. Faludy ellenségesen figyel, mintha azt kérdezné, ki zavarja már megint a köreit. Vakító hajkoronája a bőrömhöz ér, akárha a fehér szálak egy tincse az én szakállam volna. Ezt a képet sem adom. Szükségem van rá, hogy néha magamon érezzem szigorú tekintetét.

Faludy költőről sokszor az a blődség jut eszembe, hogy talán Városody néven kellett volna publikálnia, elvégre jellegzetes városlakó. Igaz, a Faludy reformkorian csöng, és ez se lehet véletlen. Bár én inkább az újjászületés (renaissance) időszakába tartozónak érzem. Nehéz megértenem, mit keresett ő a huszadik és huszonegyedik században. Igaz, akinek az újjászületés nemcsak a szenvedélye, hanem többé-kevésbé a mestersége, az megjelenhet bárhol, bármikor, bármely inkarnációjában. Remélem, a következő menetben is a kortársa lehetek.

Erzár Lávin: Lónap

Nézem ezt a nagyalakú könyvet az íróasztalomon. Valaki visszanéz a címoldalról. Szokták mondani a sikerült fényképről, rajzról, festményről, mely embert ábrázol: tisztára mintha élne. De kérem tisztelettel, mért ne élne? – gondolom ilyenkor. Ezúttal torkomra forr a szó. Ama pillanatban, amikor az ismeretlen fotós elkattintotta a gépét, az alany élt. Azóta halt meg. Legalábbis fizikai értelemben. „Ismeretlen fotós”, ez is fölös szóvirág. A kolofonból (a könyv műszaki, kiadói és egyéb adatait tartalmazó pirinyó betűs szövegből) kiolvasható: Urbán Ádám munkája a kép.

Lázár Ervin néz a színes fotóról. Jellegzetes, összevissza ritkuló és borzolódó hajjal. Vastag szövésű, sötét kardigánban, ilyeneket hordott. Egyik kezében a szemüvege, másikban a golyóstolla. Mindkettő teljesen átlagos célszerszám. Bordó színezetű, világos vonalakkal rovátkázott inge fönt nyitva, mint rendesen. Utálta a nyakkendőt, a városi ember – a káder, a hivatalnok – szimbólumának tekintette. Gyér bajsza és szakálla a szokásos szélfúttaságban látható a képen. Hanem a szeme. Az nem olyan, mint a valóságban. Lázár Ervin szeme mindig huncfutul csillogott. Na jó, lehet, hogy nem mindig. Talán csak annyiszor, ahányszor találkoztam vele. Ezen alkalmakkor általában oda is szólt valami elevenbe találót. Csípőset, de sose fájót.

A leírt fotón azonban Lázár Ervin szomorú. Buddha szomorú. Ez volt az első fontos novelláskönyve. Recenzeáltam az Új Írásban, a hetvenes évek legelején. Az egyik elbeszélésében rentonák és kadőrök szerepeltek, s más hasonló szófacsarintások. Minek hatására én a szerzőt úgy tituláltam: Erzár Lávin. (Abban az évben Azsef Jótilla kajat dípott.)

Kíváncsi lettem, pontosan mikor látogatott el a lakására a fotós, és kérte meg, ülne ahhoz az asztalhoz, melyet szőnyegre hajazó terítő takar, s tenne úgy, mintha épp írna. Úr ír. Hivatásos tollforgató mi mást tehetne, ugyebár? A háttérbe gondosan odakomponálódott a dugig rakott könyvespolc. Hm, éppen ott árválkodott azon az asztalon Lázár Ervin egyik naplója? nyitva? ahol tartott? Vélhetőleg

ez is inkább Urbán Ádám kérésére történt. Mindenesetre az író engedelmes modellként még a jobb keze három ujját is a papírra eresztette, kissé gyerekes betűinek karavánjára. Nem kizárt, hogy csak a fényképezkedés miatt volt szomorú (nem a betegség ült ki a vonásaira), kevesen szeretik az ilyen procedúrát. Az is belejátszhatott, hogy nem szívesen tett úgy, mintha. Általában az igazit szerette, nem a mímelést. Akármint is volt, ragyogó portré készült róla. Mintha a fotós tudta volna, hogy alanya a nem túl távoli jövőben elhalálozik, akkor aztán kiadják a naplóit, kapóra jön majd a könyvtervezőnek egy fölvétel, amelyen éppen azok egyikét írná, ha nem zavarná holmi kamerával fölszerelkezett képénc.

Nagyítóval el tudtam olvasni a kézírását, egy bizonyos július 8-ika, csütörtök van, sajnos, az évszámra rányomtatták a „Lázár"-t, mindenesetre 2-vel kezdődik, ennek alapján hosszabb lapozgatás után rátalálok a könyvben.

„2005. júl. 8. csütörtök

Ezeket a betűket csak a fotózás kedvéért írom. Urbán Ádám, Urbán Tamás fia fotózgat –

Ez idő szerint az Amfiteátrumnál kellene lennem. De ki tudja, hol leszek eszek szek ek ekek leszelekek

föl-tétlen = Előszó – utószó, utóhang, utóélet, utójáték

Elr = [befejezetlen]

Mit írjak, tisztelt szerkesztőnő? Hogyan bíbelődjek én most a szavakkal."

Ezt körmölte, míg Urbán Tamás fia exponálgatott. Szomorúsága okai föltárattak tehát. A jeles író unatkozott. És késésben volt. És megfelelő kétségben önnön létezése jövő idejét és helyszínét illetően.

A napló kifejezés voltaképp pontatlan. Hat jegyzőfüzetét nyomtatták ebbe a gusztusos, nagyalakú könyvtárgyba. Terebélyes, de azért még erőlködés nélkül olvasható az ágyban is. Egyet fizet, hatot kap. Itt-ott némi facsimile írásmintával. A füzetek némelyike vékonyka, a többi megfelelően vastag. A személyes krónikába ágyazva itt is, ott is novellák, mesék. Különös fénytörést kapnak a mindennapok gondjait és merengéseit rögzítő bekezdések közé szorulván. Akit érdekel, hogyan dolgozott ez a magát komolyan soha nem vevő író, ebből a posztumusz kötetből megtudhatja. Játszik a

szavakkal, ha örül, ha bánkódik. A nála tanultabb, műveltebb (vagy annak vélt) kollégák keltette kisebbségi komplexusát se díj, se siker meg nem gyógyította. Voltaképp a hivatásos ítészek is csak akkor döbbentek rá, mekkora író volt, amikor már a nekrológokat fogalmazták. Ő maga ekként válaszolt mindazoknak, akik „felnőtt" művekre, s főként nagyregényre biztatták: „Sokan számon kérik rajtam a nagy művet. Csak azt tudom rá válaszolni: az én nagy művem ez a kicsi."

E mondatot nem csak az ő naplójából másolhatom ide. Van még egy megrendítő forrás. A kíváncsi olvasó abban a különleges szerencsében részesülhet, hogy Lázár Ervin bizonyos följegyzéseinek érzelmes kommentárjait is megkaphatja. Ha kézbe veszi a feleség (nehezemre esik azt írni: az özvegy), Vathy Zsuzsa legújabb novelláskötetét. Életünk, halálunk. A címadó szöveg két részből áll. LÁVA (a férj) naplórészleteit követik ÁRVA (a feleség) azonos idejű vallomásainak odavágó bekezdései. Aki persze csupán eme páros lelki vetkezés végére válik árvává. Ritka gyöngyszem a kisregény méretű dupla monológ, a férfi és női szemszög sokértelmű összeszikrázása. Élveboncolás, együttes erővel.

Elképzelem, milyen rémséges lehetett ÁRVA számára újragépelni LÁVA ilyesfajta gondolatait (bár az átélt valóságnál azért talán nem rémesebb):

„Csak az orrom ne vérezne ilyen gyakran. Halál úr kopogtatta a szívemet. Vérnyomásom kétszáz körül van…

Elég rossz állapotban vagyok. Úgy két év óta. Elfogyott az energiatöltetem. Az ember belegondol: lassan hetvenéves, és küszködik, azért, hogy még három évig élhessen (szenvedhessen). Milyen hülyék vagyunk! Panaszkodunk, kapaszkodunk. Ahelyett, hogy azt mondanánk: egy nehéz és fáradságos út végére értünk. Hurrá! Ott is várnak bennünket. Hát megjöttél? Örülünk, megöleljük egymást…

Szeretnék megszabadulni attól az embertől, aki vagyok. Megváltoztatni a nevemet. Valami mást kezdeni…

Az ördög meg a halál miért hímnemű? Mennyivel könnyebb volna meghalni, ha a halál nőnemű volna! Írni most nincs kedvem."

A nehéz hetek egyik mélypontján ÁRVA ezt veti papírra:

„Megjött a szövettani vizsgálat eredménye: a daganat rosszindulatú, mint ahogy várni lehetett, de az öt nyirokcsomó negatív, vagyis egyikben sincs rákos sejt. És a fokozat is olyan, hogy komoly esély van a gyógyulásra. Ugye, nemhiába reménykedtem? E.-hez még a betegség se lehet rosszindulatú.”

A remény hal meg utoljára – előbb mindig az, akit szeretünk. Istenem, mért mindig azok halnak meg a kollégák közül, akiket szeretek?

1969-ben ismertem meg Lázárt, Simonffy Andrásnál (ő is milyen rég elment már), többek társaságában. Szakonyi Károlyra tisztán emlékszem, másokra sajnos nem. Lázár kissé kapatosan ült két írókolléga felesége közt, időnként megfogta a combjukat. Csak az egyik hím sértődött meg ezen, asszonyát a karjánál fogva vonszolta ki a szobából, a lakásból. Ervin behúzta a fejét: Ajjaj! – és nevetett. Az én első feleségemhez fordult: Szereti maga ezt a fiút? – az igenlő válasz hallatán, akár egy kaján nyomozótiszt, az iránt érdeklődött, tudja-e az ifjú hölgy, hányas cipőt hordok, inget viselek. Midőn az ifjú hölgy (tizenkilenc évesek voltunk, Lázár egy híján harminc) átment e vizsgán, Ervin megkérdezte tőle, tudja-e, hogy iksz lába van. (Tudta.)

Naplóiban többször megemlít. Olyképpen, hogy ha nem szeretném annyira, nem örülnék. Például 2000. szeptember 24-én, vasárnap, Kisszékelyen az alábbit veti papírra:

„Mióta lehozattam a számítógépet, alig írok a füzetbe. (Meg a számítógépbe se! Csak játszom vele, de szemérmetlenül röhög rajtam.) [Itt meg kell jegyeznem, nálam látott először computert, és akkor ő röhögött rajtam, amiért azt hiszem, lehet rajta írni. VM] Ma jöttünk, mert tegnap fölléptem Vámos műsorában. Rögtön jövök. Biztosan nem kellett volna, de elcsábított a pénz. Így aztán ma jöttünk, holnap megyünk, én csak azért írok, hogy nyoma legyen ittlétünknek.”

Ervin, semmi baj, értem, megértem. Örülök, hogy elcsábított a pénz, abba a tévéműsorba, és még három másik egész estésbe, melyeket én gyártottam veled, rólad. Lehet, hogy nem kellett volna. Talán nekem se kellett volna effélével foglalkoznom. De azt hittem, jó, ha ezen a módon is nyomát hagyjuk ittlétünknek, méghozzá

olyasfélét, amelyről viszonylag sokan tudomást szerezhetnek. Bocsáss meg, ha kényelmetlen vagy kellemetlen perceket okoztam. Hidd el, ha te bármire fölkértél volna, engem a te személyed csábított volna el. (Bizonyára a pénz is, igen.) Bocsásd meg az én vétkeimet, legalább a veled kapcsolatosakat. Nemcsak azt, hogy tévéműsorokba keveredtél miattam-általam, hanem hogy utolsó hónapjaidban elhanyagoltalak. Tudod, kisgyerekeim születtek, s bármily furcsa, hozzám el se jutott a betegséged híre.

Minden rosszban van valami jó. Hogy így alakult, én csak azt az erőtől kicsattanó lényedet őrizhetem magamban, amelyhez volt szerencsém. A másikról, a szenvedőről, az elsorvadóról csupán a Naplódból kaptam képet. Vérző szívvel olvastam. Vigyázhattál volna magadra jobban. Több sport, kevesebb zsíros hús, száraz bor. Persze, Zsorzs (ejtsd: Sors) apó is vigyázhatott volna rád jobban. (Isten nevét hiába ne vegyed.) Nem tudom, haragudjam-e rá, vagy csak morogjak, lehetne könyörületesebb és méltányosabb.



Szakonyi Károllyal Leányfalun (kb. 1973)

Csak a végtelenben

Ücsörögtünk Mándy Ivánnal a Különlegességi Cukrászda előtt a járdán. Pontosabban az oda kitett székeken s asztalnál. Korombéli férfiak földobódott csapata kanyarodott be a sarkon, Ivánnak köszöntek, megálltak. A rövid beszélgetésből világossá lett, hogy Jutka – Iván Jutkája – kollégái, orvosok, valamiféle amatőr bridzsversenyről jöttek. Egyikük angol nyelvű kártyaszakkönyvet szorongatott – Adventures in Card Play –, s magasztalta. Mándy Iván végighallgatta a dicshimnuszt, és azt mondta: Majd átadom neki. Kinek?? A szerzőnek. Maga ismeri??? – teljes döbbenet. Az illető nem tudta, nem is akarta elhinni, hogy a Kelsey–Ottlik páros második fele magyar volna. Azt végképp nem, hogy ez az író – gyanús egzisztencia – a barátjának tudhatja.

Engem két dolog lepett meg. Az kevésbé, hogy Ottlik Géza ekkora autoritás a versenykártyázásban. Az inkább – bocsánat –, hogy még él. Kértem Mándyt, hozzon össze vele. Nem lesz könnyű, vélte ő. De azért csak megszervezte. Hallottam Vas Pista bácsitól, hogy Ottlik Géza bújtatta nyilas időkben a Riadó utcai villájában, és nem csak őt. Kevés emberrel találkoztam, aki életét kockáztatta másokért. Még kevesebb íróval. (Pontosabban eggyel sem.) Az ilyen szobrot érdemel. Sőt, szoborcsoportot. A gondolattársítás szeszélye folytán kell ide szúrnom, hogy Major Tamásról tényszerűen tudom – vannak tanúk –: kommunista elvbarátaival rendszeresen öltött lopott nyilas egyenruhát, s mentett ki téglagyárba és máshová zárt zsidókat. Az egyik társa – hm – Aczél György volt.

Ottlik Géza sehogyan se bírt (s akart) lemenni a szocialista kultúrpolitika torkán. Kevés híján internálták, főként mert ősi nemesi család sarja – ozoróci és kohanóci. Édesapja a császári és királyi kamarás címet viselte, ez is nagy bűnnek számított, hiába hunyt el hamar, a fiának mindössze két évig örülhetett. Kilencszázötvenhétig Ottlik műfordítóként kereste a kenyerét, ekkor jelent meg a Hajnali háztetők. Irodalmi körökben később se mutatkozott. Interjút ritkán adott. Egyetlenegyszer láttam a televízióban fölbukkanni, kevéssel a halála előtt. Emlékezetem szerint Vas István és Mándy Iván

társaságában ült valamiféle kertben, közös múltjukról beszélgettek csöndeskén. A kamera és a mikrofon mindannyiukat feszélyezte.

Ottlik szelleme úgy lebegett az elismert szerzők feje fölött, mint aki létezik is, meg nem is. József Attila-díjat csupán a nyolcvanas évek elején adtak neki, nemzetközi sikereire fittyet hányva, amikor közel járt a hetvenhez. Állítólag – hm, hm – Aczél még akkor is ellenezte.

Szemtől szemben zavarba ejtő jelenség volt. Mint aki gyűlöl beszélni. Kérdés hallatán a magasba tekintett. Lehet, azt mérlegelte, válaszoljon-e egyáltalán. Ha végre rám nézett, tekintete fogva tartott, mint lepkét a gyertyafény. Próbálom eldönteni, látszott-e azon az atlétikus, halszálkás zakót viselő férfiún, hogy milyen nagy jellem. A bátorság és a becsület nem föltétlenül mutatkozik külsőleg. Mégis azt hiszem, róla lerített. Ha ezen rágódom, mindig a nyitott gallérból előtörő, korát meghazudtolón izmos nyaka jelenik meg agyam vetítővásznán. Akinek a feje ilyen szilárd talapzatot kapott, aligha alkuszik. Tudtam, hogy az Iskola a határon minden európai nyelven kiadódott – beleértve természetesen az angolt is –, szép sikerrel. Erre tereltem a szót, ő legyintett: A kis világhír nem világhír. Kérdeztem, mivel foglalkozik mostanában. Il faut cultiver notre jardin, felelte, darabos kiejtéssel. Gondolom, köztudott, hogy Voltaire Candide-jának utolsó sora ez. Mándy Iván nem szégyellte, hogy az idegen nyelvekkel hadilábon áll, lefordíttatta magának. Műveljük kertjeinket. Hol az a kert, az isten szerelmére! – így Mándy, égre emelt arccal.

Azért a kis világhír is világhír. Örkény István nemzetközi karrierje feledésbe merült, pedig a drámáit bizonyos években több helyütt játszották, mint a méltán népszerű Molnár Ferencéit. Ki emlékszik arra, hogy Füst Milán és Déry Tibor igazán és komolyan esélyesnek számított a svéd királyi akadémia döntéseikor? A kis világhír persze hamarabb múlik, mint… a nagy.

Ottlik Géza 1990-ben halt meg. Nemcsak jelentős író volt, de a gerincesség élő szimbóluma is. Ha már itt tartunk, két efféle jelképet jutott osztályrészemül ismerhetni. A másik Mészöly Miklós.

Neki szintúgy jutott kis világhír. Németországban inkább közepes. Ő se bírt (akart) lecsusszanni a rezsim torkán. Szigligeten ismertem

meg, télidőn. Buzdított, csatlakozzam hozzá egészségügyi sétáin, melyekre naponta többször kerített sort az ősparkban. Hosszú lábain fürgén tört előre a hóban, szinte futni kényszerültem utána. Valójában nem énnekem szólt a meghívás, mindenkit invitált, aki elég ifjú volt ahhoz, hogy magától ne merészeljen csatlakozni. Alaine, a felesége, akit ő utánozhatatlan kedvességgel Alinak szólított, néha velünk tartott, máskor nem.

Mészöly szeretett beszélni, de hallgatni is tudott. Amikor magyarázott, lassan formázta a mondatokat, zöngedúsan, lágy hangsúlyokkal. Egyik első körsétánkon említette, a prózaírásban ő azt a kezdeti időszakot szereti leginkább, midőn készülő munkája szereplőinek nevet ad. Amint a hősre ráragadt a név, a sorsa ötven százalékban eldőlt. Bevallottam, hogy én a telefonkönyvet lapozgatom e célból. Azt felelte, ő elemi iskolai osztálytársaiból indul ki, s addig torzítgatja a nevüket, míg szinte magától kipattan az igazi. Kérdeztem tőle, a Vámos milyen sorsot juttat eszébe. Festőt vagy kereskedőt, mondta pillanatnyi habozás nélkül. Gyanítom, talán Vámos Rousseau miatt gondolt képzőművészre. Hogy mely ok miatt illene hozzám a kereskedelmi pálya, az bonyolultabb. Meg kellett volna kérdeznem, mit szól a Weissbergerhez – ám akkoriban még fogalmam se volt arról, hogy így hívták homonnai (jelenleg: Humeni, Szlovákia) születésű dédapámat, aki izraelita szeszfőző volt a székesfővárosban, a Baross utca 67. alatt. Mást nem is tudok Fehérhegyi úrról.

Barátkoztam Komoróczy Gézával, a villás szakállú professzor úrral és szeretteivel. Járkáltam hozzájuk családostul. Kitudódott, hogy Mészölyék a szomszédaik. Szinte észrevétlenül szivárogtunk át Alihoz és Miklóshoz. Vagy ők az innenső lakásba. Úgy tetszett, mintha a professzor és az író közeli rokonok volnának. A nyelvészet, a történelem és a könyvek adták az eszmecsere gerincét. Ám előbb-utóbb a házuk gondjára terelődött a szó. Mészöly Miklós időtlen idők óta élt ott, azokban a szobákban, ahová még dr. Basch Lóránt ügyvéd hívta, albérlőnek. Akit annak idején Baumgarten Ferenc Ferdinánd kért föl, hogy alapítványa kezelője legyen, Babits Mihály oldalán. A három nagy B – így hívták őket a hátuk mögött, csipetnyi iróniával – döntötte el, kit illet a babérkoszorúnak számító díj.

A szocializmus kitörésekor az idős úr egyedül élt, aggódott, hogy társbérlőt telepítenek be hozzá. Miután a hatvanas évek közepén meghalt, Mészölyé lett a lakás. Az épület nagy része sokáig az irodalmi múzeumhoz tartozott, a rendszerváltozás környékén azonban értékesítették egy feltörekvő vállalkozónak. Aki utóbb vételi ajánlatot tett Komoróczyék és Mészölyék otthonára is, kínálva mind magasabb árat. De én itt akarok maradni, mondta Mészöly Miklós indulatosan, menjen innen ő. A történet vége szomorú. Komoróczyék eladták a magukét, máshová hurcolkodtak. Mészölyék nem. Miklós azonban végül csak költözni kényszerült. A végtelenbe.

Amíg élt, minden pályatársának segített, kit arra érdemesnek ítélt. Ha lehetőségei mást nem engedtek, jó szóval, biztatással. Németországi diadalai folytán a magyar irodalom önkéntes nagykövetévé vált. Több kor-és kartársa neki köszönhette első germániai megjelenését. Saját fülemmel hallottam Berlinben a forró pletykát, mely szerint Miklosz Mezoli a kinti befolyását irodalmi nagyságán túl annak köszönhette, hogy a németek rácsudálkoztak, miként lehet egy vasfüggönyön túlról idekeveredett – tehát barbár – szerző ennyire olvasott, ennyire úriember, ennyire nemes arcvonású. Kimondom: kevés vonzóbb személlyel találkoztam. Ami a legbosszantóbb, idősödvén ez nála nem csökkent. Inkább fokozódott. Harmonikus arcvonásai szobrász vésője után kiáltottak. Római legionárius frizurája ezüst színben érte el igazi pompáját. Nefelejcskék, mindig kissé párás szeméből áradt a szelídség és a megértés. Viseltes kockás flanelingeit, sötét kordnadrágjait akként hordta, mint mások a szmokingot.

Ottlik Géza közelében állandóan zavarban voltam. Miért? Bár tudnám. Mészöly Miklós törekedett rá, hogy akivel beszél, jól érezze magát. Mándy Iván semmit nem tett ezért, mégis az otthonosság levegőjét árasztotta. Egyszer a barátságról beszélgettünk. Kérdeztem tőle, ha annyira szereti, miért nem találkozik gyakrabban Ottlikkal. Mándy hosszan merengett, majd sóhajtott. Azt mondta: A párhuzamosok is csak a végtelenben…!

Hogy én miért nem találkoztam többet mindazokkal, akiket szerettem-tiszteltem (s ez igazán mérsékelt körvonala érzéseimnek), arra más a válasz. Sose gondoltam, hogy halandók.

A Zsebrádiószínház pályázatának nyertesei: Horváth Péter, Mészöly Miklós és Vámos Miklós (Köztük, balról a második Sári László dramaturg)



Hetvenes évek eleje

ÍRHATNÁM POLGÁR

Mottó
Olvasva íródik az énem,
holnapra már egy könyvként.
Leszek teremtőm s teremtményem,
leszek, mi velem történt.
Miguel de Unamuno
(VM magyarítása)

A könyvek városa

Olvashatnám is, persze. Sőt, főleg. Asszem vagyok olyan (jó?) olvasó, mint író. Írül olvasok, olvasul írok. Bocs. Mindenesetre írás és olvasás: ikrek. Közösek a gondok és az örömök. Csak épp Íróországban kevesebb a boldogság. Így jutottam arra az elhatározásra, hogy néhanap átteszem székhelyem Olvasóországba. E sorozat könyvekről szól. Soha olyan ízzel s élvezettel nem tettem magamévá nyomtatott szövegeket, mint amióta elmúltam ötven. Idevágó élményeimet szeretném megosztani önökkel.

Elcsípett párbeszéd az utóbbi napok gyűjtéséből: Szerencsére most már elég magas a könyvek árfekvése karácsonyi ajándéknak! – így az egyik öltönyös férfiú. Ja, ha legalább ötezer, nyugodtan adható! – a másik. Pláne ha sok benne a fotó! – a harmadik. De akkor tízezer az árfekvés! – az első.

Anyám, én nem ilyen lovat akartam! Uraim, mondhattam volna, nehogy véletlenül lekaparjátok az árcédulát, a szeretett személyt tájékoztatni kell az árfekvésről. Esetleg vegyetek mellé ékköves gyűrűt, az a biztos, a gyémántok a lány legjobb barátai, ahogyan a néhai Marilyn Monroe énekelte a mozgóképben. Ám mi, előnytelenek és öltönytelenek, járhatunk tovább a közkönyvtárba, tekintet nélkül az évszakra. Imádom a tépett borítójú, ronggyá olvasott köteteket. Pénz verve, asszony számlálva, könyv olvasva, ugyebár. Könyv, könyv, KÖNYV! Ki ismer engem és szeret, tudhatja, mennyire irtózom a szóismétléstől. Láthatják, kettőnek ismétlésétől mégsem idegenkedem. KÖNYV. KÖTET. Őket szívesen tudásanyjázom. Minél többször, annál szenvedélyesebben. (Az angol mondás – the more, the merrier – sajna nem erre utal.) Pedig én az olyasmit is hibának – szóismétlésnek – tekintem, hogy: belépett a beteg. Vagy: megint megjött. Emezek elkerüléséért olykor ép és egészséges mondatokat rontok csípőficamossá. Tiszteljük barátaink agybaját.

Künn szitál a hó, egyúttal bágyadtan mosolyog a nap. Ilyenkor ki veri a feleségét? Jobb helyen már becsomagolták a fenyőfa alá készítendő nyomdatermékeket, fentiek értelmében emezek közt

kevés a szépirodalom – kivételt csak a többkötetes opuszok és a díszkiadások képezhetnek. Idebenn, hála a korszerű fűtésnek, tavaszi a hőfok, s két kisded játszódik, lendkerekes műanyag automobilokkal. Könyvfogyasztásuk egyelőre a leporelló, főleg a vízhatlan változat a kádban. Mi ez? Pá (lámpa). És ez? Gaga (autó). És ez? Namini (mazsola). Ha szerencsém lesz, amint eljő az ideje, rákapnak az általános iskolai olvasmányokra, elébb Gárdonyira, Jókaira, Mikszáthra, később pedig merészkednek mind beljebb a szépirodalom rejtelmes erdejébe. Ha nem, valamit ki kell találnom. Sokszor hallhatni: Mit csináljunk, a gyerek soha nem vesz könyvet a kezébe. Nézi a tévét. Bújja az internetet. Hallgatja a cédét és az mp3-at.

Édes gimnazista lány dedikáláskor vonogatta a vállát, ő sajna istenigazából nem olvasott tőlem semmit. És nem istenigazából? – így én. Ezt nem értette. A kötetet a barátnőjének vette, magyarázta. Ő maga azért nem ér rá olvasni, mert inkább élni akar. Nem vitatkoztam, hely és idő aligha lehetett alkalmas rá, hogy kifejtsem híres novemberi téziseimet az olvasásról, esetleg egy páncélautó tetejére állva. Pedig aki élni akar, annak falnia kéne a könyveket. Az irodalom az életet tartalmazza. Csak felületes rátekintésre a másokét. Aki nem olvasta a Vörös és feketét, örökké azt hiheti, fülig szerelmes, noha csupán beleheccelte magát valamely törekvésébe. Aki nem olvasta az Anna Kareninát, egymaga kénytelen rájönni, hogy amikor már csinálhat bármit, többé semmi nem tetszik a szeretőjének, rögvest szakítani kell, az pedig a halál egyik műneme, még ha túléljük is. Aki nem olvasta a Száz év magányt, talán észre se veszi, ha egy széplány fölrepül a környezetéből az égbe, noha mindennapos eset.

Sorolhatnám tovább a példákat, fogom, de nem most. Az antisznobokat úgyse győzhetném meg. Előbb-utóbb valamelyik bedobja a kínosnak vélt kérdést: Ugyan mért olyan fontos a szépirodalom, annyi minden más van e világon!

Mi, literátorok, büszkén beszéljük a közös nyelvet, címekre és szerzőkre akként hivatkozunk, mintha mozgalmunk titkos jelszavai volnának. Ahhoz azonban nem ragaszkodunk, hogy tudjuk a Thalész-tétel levezetését. Ismerjük a vegyületek és gázok kémiai

összetételét, értsük, mit is jelent valójában az einsteini képlet: E = mc2. Blattoljunk violin-és a basszuskulcsban, fújjuk az olimpiák bajnokainak névsorát, a történelmi évszámokat, a helyesírás valamennyi szabályát. Nem beszélve az idegen nyelvekről. Az világos, hogy angolul és németül illik érteni. (Mennyire?) De mi a helyzet a göröggel? a latinnal? az orosszal? továbbá a két igazi világnyelvvel, a kínaival és a spanyollal?

Amennyiben minderre időt akarunk szakítani, a szépirodalom kiszorulhat a látóterünkből. Ám van itt egy fordított arányosság, amelyre érdemes odafigyelni. Meggyőződésem, sőt tapasztalatom, hogy ahány jó könyvet olvastam, annyival több életem volt, lesz. Minél gyakrabban merülök el abban, hogyan léteznek, cselekszenek és gondolkodnak más emberek, törzsek, népcsoportok, annál tisztábban látok, érzek, értek, következésképp kevesebb indítékom marad, hogy acsarogjak bárkire. E gondolatmenetet követve hamar elérhetünk odáig, hogy csak szépirodalmilag művelt emberfők valók kormányba, parlamentbe, hivatalba. Aminek előfeltétele volna, hogy a szavazásra jogosultak zöme ossza nézeteimet, azaz maguk is olvasottak legyenek. Jó terv. Most már csak az hibádzik, mondanám meg, miként juthatnánk idáig. Rendben. Azután próbálok kicsit a vízen járni.

Szőttem egy szerényebb tervet: mivel kísérletezzem, ha az enyéim olvasásköteles korba érnek. Arra buzdítom őket, írjanak. Ne pénzért vagy hivatásként. Csak úgy. Szerintem aki sose küzdött még mondattal, nem élvezheti annyira másokéit, mint az, aki meredt már zavartan a fehér papírra. Megteszi néhány elszánt vers kamaszkorban. Egy-egy fontos levél. Vagy akár a napló. E ponton talán igyekeznem kéne meggyőzni önöket, hogy az írás csakugyan az olvasáshoz vezető ösvény. Én azonban Elliot Aronson szociálpszichológus tézisét vallom: soha senkit nem győzhet meg más, mint saját maga. Aki hisz nekem, tegyen próbát. Aki nem – az is, legalább kalandvágyból. Ha jót akartok olvasni, magyarázom a kisfiúknak öt-tíz év múlva, kell egy táskába s hón alá könnyen simuló, lehetőleg bőrbe kötött, vastagabb füzet, jegyezzétek föl, mi történik veletek. Napi tíz sor elég. Ettől függetlenül bátran

képezhetitek magatokat befektető bankárrá vagy atomfizikussá vagy balett-táncossá, ahogy tetszik.

Magamat ismerve, a Moleskine® gyártmányait (ha ez reklám, ellenszolgáltatás nélküli) ajándékozom nekik, azaz Hemingway és Picasso legendás noteszát, a borító fekete, a lapok makulátlanok, sarkuk kerekített a szamárfül kivédésére, könyvjelzőül függőleges gumiszál szolgál. Aki efféle irkába körmöl, átmenetileg híres festőnek vagy szerzőnek képzelheti magát. Én akkor is ilyet nyomok a kezükbe, ha addigra kimegy a divatból – raktárkészletet halmozok föl. Naplózáshoz töltőtoll járja, s nem árt a színes tinta, ha rám hallgatnak, smaragdzöld, majmoljuk Kosztolányit.

Kérdés, lesz-e még egyáltalán kézírás, mire ezek az aprótermetűek felnőnek. Ujjaink közé szorított tollszerszámból eregetni a téntát a papírra igazán fölséges érzés. Tudom-tudom, az a korszerű, amikor billentyűzet parancsára monitoron tör előre a betvek szabadcsapata, a hadrend gombnyomásra átcsoportosítható, az ütőerő bármeddig javítható. Mindegy, naplót teljesen fölösleges javítani.

Arra a drága szülő ne számítson, hogy a csimota macskakaparásába valaha is belétekinthet. Csak az érdemli meg a napló nevet, amit más nem láthat. Igazán következetes lépés följegyzéseink elégetése, hitelesen igazolja, hogy soraink gyúlékonyak. Aki ezt elmulasztja, azt utolérheti a végzet: magánhasználatú följegyzéseit a hálátlan utókor kinyomtatja. Saját naplómat, mely panaszkönyv inkább, tervezem tűzre vetni, s hogy eddig miért nem tettem meg, annak egyszerű az oka. Emlékezetem mankójaként használom olykor-olykor, így szükségem lehet rá még egy ideig.

Utóvégre változatlanul a könyvek világában szeretnék élni. Vagy legalább a könyvek városában. Létezik olyan, a Földközi-tenger keleti partján, Gebál (Gubla). Pillanatnyilag úgy hívják, Jbeil. A mai Libanon területén található, Bejrúttól harminchét kilométer, északra. Én a József és testvéreiben olvastam róla. Görög neve Byblos, ami annyit tesz: íróanyag, papirusz. Azzal kereskedtek. Innen származik a Biblia szó. Istenem, de szeretném, ha Budapest jelentene valami szépirodalommal kapcsolatosat! Magyarország fővárosa: Líra. Vagy: Epika. Esetleg: Literatúra. Mámorító érzés volna.

Görög az ég

Ha én hajléktalan volnék, a hideg téli napokat kerületi közkönyvtárakban tölteném. Vethetnék ellenem, hogy ha én hajléktalan volnék, kielégítetlen szükségleteim listáján a betűéhség nem állna az élen. Talán nem is szerepelne a sorban. Ez igaz lehet, ámbár hajléktalanja válogatja. Állítólag magas arányban találhatóak köztük egyensúlyukat vesztett értelmiségiek. Amennyiben hajléktalanként sose jönne rám az olvashatnám, akkor is fölfigyelnék arra a tényre, hogy a közkönyvtárak általában jól fűtött termekben működnek, tiszta mellékhelyiségekkel. A beiratkozási díj alacsony összege a szocializmusból maradt hátra, azt a néhány forintot rááldozhatnám az összekéregetett pénzből. Lágyabb szívű könyvtáros hölgyek talán elengednék nekem. Komoly előny, hogy a kerületi könyvtárak gyakran tökéletesen elhagyatottak. Megeshet, hogy nem egészen hibátlan eleganciájú utcalakó ruházatom láttán s mosdatlan szagom érzékelvén igyekeznének elhessegetni – alkotmányos jogaimra hivatkoznék.

Aki hallja, adja át, miközben a Fedél nélkült vásárolja, autóablakon keresztül: a könyvtárak nyitvatartási ideje megbízhatóbb, mint a nappali melegedőké. Ideje mozgalmat és gyűjtést kezdeményezni: hajléktalanokat a közkönyvtárakba! A szóban forgó intézményeknek is jó volna, hiszen szükségességük legfőbb indoka a magas(abb) látogatottság lehet. Célszerű beszereltetniök néhány nyilvános zuhanyzófülkét, s rááldozni egy-egy tálca ingyen zsíroskenyeret. Amennyiben a hajléktalanok némelyike ráfanyalodna az olvasásra, javulnának végre a statisztikák is.

Szellemi értelemben sokszor átéltem már a hajléktalanságot. Bizonyára ez is szerepet játszik abban, hogy bősz könyvtárba járó vagyok, több mint negyven éve. Ebből kábé harminc során az Írószövetség Bajza utcai ódon gyűjteményét látogattam, de amint kiléptem a tagok közül, a szervezet elnöke levélben jelezte, többé nem mehetek oda. Azóta a III. kerületi Platán Könyvtárat boldogítom. Itt a kötetek zömében a Textilszakszervezet Központi Könyvtárának

ovális pecsétje látható. Az nyilván megszűnt, az állomány idekerült. Készségesek a hölgyek, nincs sok olvasó. Tovább megyek…

Az agg kötetek korhadó fahasábok illatát árasztják. A régi szerzőkéi elkorhadt törzsekét. Harmos Ilona műveit nem sokan vették ki előttem. Pedig egy-két éve a Noran hármat is megjelentetett újra. Ha a férje adta írói álnevén, Görög Ilonaként emlegetem, még mindig kevesen lehetnek büszkék magukra, tudván a megfejtést. Legyen tehát Kosztolányi Dezsőné (1885–1967). Róla szól a férj híres költeménye (Ilona, Ilona…), mely azért szinte mindenkinek dereng, szavalóversenyeken bravúrstüklinek számít.

Dezsőnét szeretik leszólni. Pontosabban az írásait. Többször állcsúcson vágták a közeli múltban is. Gőgös férfiúi fanyalgással. Mivégre publikálja a föntebb nevezett kiadó a -né szövegeit. Nem hősnőnk az egyetlen, akit azonos szakmájú férje agyonnyomott. Jólesik időnként elolvasnom Ilona önéletírását (Burokban születtem), mely novelláit és portréit is tartalmazza. Vagy a háborús évekről szóló naplóféleségét (Tüzes cipőben), illetve a Karinthy Frigyesről és az uráról, Didéről írt köteteit. Ha az ember csupán egyre szakít időt, a Kosztolányi Dezsőt ajánlom. Ebben nem az az izgalmas, amit a címszereplőről megtudhatunk. Róla alaposabb forrás a saját naplója és a levelei (amelyekről majd máskor). Ilona fő témája egy vonzalom negyedszázada. Avagy: jelenetek a házasságukból. Kevés ennyire pontos leírást olvastam arról, hogyan izzik tartós párkapcsolattá a felületes ismeretség. Miként éli át nő és férfi, ha dörög az ég. Mely módon lehet ép ésszel átélni a társ lassú haldoklását.

A (kis)polgári családból származó leány fölrúgja a családi tradíciókat, színésznőnek tanul. Megfelelően sikeres, mégis átnyergel a pegazusra, noha szárnybontogatását a hírneves kolléga, akivel megosztja az ágyát, némi rosszallással figyeli. Didének nincs szüksége irodalmi riválisra a családban, jobban örülne nyájas házikritikusnak. Verseit és novelláit nagy kedvvel olvassa föl a feleségének, féloldalanként gyötörve halálra a visszatérő kérdéssel, nem unja-e. A két háború közt az unalmat még halálos véteknek tartották a Nyugat köreiben, e téren csupán a század utolsó harmadában váltak megengedővé a szakma ideológusai. Mindezek a tanulságok izgalmasak, de Ilonát nem emiatt érdemes olvasni.

Amilyen tárgyilagosan adja elő, hogyan menekültek ők ketten ismeretségük elején a másik elől, makacsul és kitartóan, éppen olyan higgadtan taglalja a végső éveket, amelyeket K. D. borzalmas betegségén túl más is beárnyékolt. Nemcsak a mosónők, a nyugatosok is korán halnak. Többségükkel a leggonoszabb betegség végzett. Ilonának a sejtburjánzással párhuzamosan szembe kellett néznie az öregedő férfiak szokásos csapdahelyzetével. Dide, karnyújtásnyira a haláltól, beleszeret egy asszonyba. A viszonyt a híres férfiak gátlástalan kegyetlenségével bonyolítja. A házaspár Stockholmból (eszünkbe juthat Karinthy Frigyes svédországi utazása az ő koponyája körül) tért vissza, akkoriban a rádiumkúrát még csak ott alkalmazták. Ilonával a kinti professzor közölte a rossz hírt, amit a bécsi és budapesti orvosok a kor szokásai szerint letagadtak.

Dide pocsékul érezte magát. Pihenni, írni és olvasni utaztak – Ilona szerint egy kastélyba, az Új Magyar Irodalmi Lexikon szerint újságíró-üdülőbe – vidékre, ahol kevés a férfi, sok a nő. Ilona hívta föl az ura figyelmét egy asszonyra, aki gyerekkel és nevelőnővel érkezett. A férje megcsalta, s az apja holttestét a Dunából fogták ki. Dide kijelenti, néki a nevelőnő tetszik. Ez azonban a szokásos figyelemelterelő füllentés. Hamarosan Ilona a saját szemével látja, amint Dide a nővel édeleg. Három-négy asszony erről sugdos egymás és Ilona fülébe. „Tudom – mondom. – Hagyni kell őket.” Ugyanezen az oldalon értesülünk róla, hogy a drága Dezsőnek akadtak már efféle húzásai. Egy ízben azzal tért haza: „látott egy fiatalasszonyt a Kecskeméti utcában, egy kispolgári nőt, aki nyilván bevásárolni ment a csarnokba, és amikor ezt a nőt meglátta, azt érezte, hogy nem bír nélküle élni. – Hogy ki ez a nő, miféle emlékeket ébresztett bennem – mondta –, nem tudom, és bár a nő rám mosolygott, megszólítani nem mertem, de segítsz, ugye, segítsz megkeresni nekem. Ugye megtalálom – sóvárgott… Megígértem, hogy segítek megtalálni a nőt.” Hát, amint a slágerben éneklik, túl szép ahhoz, hogy így igaz legyen. Persze, rendkívüli férfiak és rendkívüli asszonyok közt hihetetlen is megesik. Mindenesetre ránk maradt egy gyorsírásos jegyzete 1934-ből (Ilona idézi): „Minden nőbe szerelmes vagyok… Ó, a női karok között…!”

A vidéken töltött időszak után Dide tovább epekedik odahaza. A hölgy szerelmes leveleit Füst Milán kézbesíti. Ilona a férjét visszaküldi a kastélyba, a nőhöz. E második fölvonás után a hazatérő Kosztolányi kijelenti: Jaj, Manyikám (ő így becézi hitvesét), én feleségül veszem! – zokog. Ilona azt ismételgeti, nem lesz semmi baj. A válásba is beleegyezik. Erre azonban nem kerül sor, a nagyvonalú nyilatkozat hatására Dide öleli-csókolja, és marad. Akár pontosan így történt, akár nem, roppant lelkierőt igényel, hogy egy memoárban (a szépítés szinonimája, vélte Jean-Paul Sartre) leírja ezt a szenvedő fél. Különösen ajánlott olvasmány megcsaltaknak és megcsalóknak.

Még Ilona egy számomra különösen kedves munkájára hívom föl a figyelmet, ez többhelyütt olvasható. Az önmagát lágynak és generózusnak ábrázoló asszony portrésorozatot készített a „Nyugat-lányokról", azaz minden idők legerősebb írócsapatának oldalbordáiról. Ha rövid akarok lenni (s miért ne akarnék?): beléjük vágta a kést. Ady Endre Csinszkájáról közli, csak nála szellemileg alacsonyabb nők társaságát szerette, legjobb barátnője a kor híres kurtizánja. Babits Mihályné Tanner Ilona (költői neve Török Sophie) jellemzői: nárcizmus, hőbörödöttség, féltékenység. Füst Milánné: szűnni nem akaró természet, mindig bóvlit ajándékoz. Hatvany Lajos valamennyi társadalmi réteget végignőzte, Juliskát bordélyból szerezte, Christa bárónő, Marton Böske handlé, Somogyi Loli proletár. Móricz Zsigmond Jankája lapos mellű puritán, Simonyi Máriája színésznő, vallásos metressz, aki túl hamar unalmassá öregedett. Németh Lászlóné Ella aranyszőke vendéglőskisasszonyból szürke korcsmárosnévá vedlett. Karinthy Frigyes Judik Eteljének rosszak a fogai, teste, mint az elkelt tészta, Bőhm Arankája nemi bohóc. Utóbbi kapcsán megemlítendő, hogy Karinthy Frigyes unokája, Márton, úgy tartja (írja), Ilonka az ő nagyapjába volt végzetesen szerelmes.

Nem tudom, mit mondottak volna ezek az asszonyok Harmos Ilonáról. De az kivehető a portrésorozatból, hogy az akkori irodalom legfontosabb értékítéletei a Nyugat-lányok köreiben születtek. Tűnődöm, van-e nálunk mostanában efféle hangadó irodalmi nőszövetség. Mintha valamelyest a jelenlegi magvetős szerzők asszonyai örökölték volna a jogart – jogkört. Hogy utóbb melyikük

készíthet vérgúnyos beszámolót a többiekről, nem sejthető. Ha lesz ilyen, és kiadják kötetben, a Textilszakszervezet Központi Könyvtárának ovális pecsétje már aligha kerülhet bele. Nekem hiányozni fog.

A homár ára

Akire rátör az olvashatnám, annak ugyanúgy a homár viszi el az idejét és pénzét (végtére e kettő szinte ugyanaz), mint annak, aki lakást újít föl. Homár kifestetünk, veressük le a csempét is… Homár elolvastuk Kosztolányi feleségének emlékezéseit, nehéz ellenállni, én például meg se próbálom, hogy kézbe ne vegyük a drága Dezső életművét. Kis könyvtárban is nagy polcot töltenek meg. Ráadásul az ínyenc olvasónak bizonyára volt szerencséje az oeuvre gyakorta emlegetett-hivatkozott csúcsaihoz. Mit vegyünk ki? Tudnunk kéne, mivel rendelkezünk odahaza. Rémlik, majdnem mindennel, csakhogy a rémlés veszélyesebb a teljes tudatlanságnál. Különben is, a birtokunkban álló könyvtárgyakkal olykor úgy vagyunk, mint azzal a kedves ismerőssel, akivel egy házban lakunk. Bármikor átballaghatnánk hozzá, így szinte sose tesszük. Mindegy, a tépett és gyűrött kötetek varázsa miatt olyat is kölcsönzök, mely esetleg otthon kushad, csinosabb változatban. Szeretem megnézni a kartonon, kicsodák vitték haza előttem.

Akadnak aktuális motívumok. Neves kollégám, Esterházy doktor jelenleg Esti Kornél változatokat ír. Vajon mit akar velük, s miért éppen rájuk szakosodik ebben az időszakban? Bizonyára nem az azonos kezdőbetűk – Est – végett. Kornél tehát jön velem. Ámbár tizedmásodpercre megtorpan a kezem: ötvenöt éves vagyok, és már legalább hatszor olvastam. Átlag 9,1 évenként tehát. Ha az éretlen kort leszámítjuk, 6,7 az eredmény.

Németh Gábor szaktárs mesélt egy lányismerőséről, ki albérletről albérletre kénytelen vándorolni. Egyetlen könyvespolca van, adott magassággal és szélességgel – annyi kötete lehet. Ha újat vesz, valamelyik régit el kell adnia-ajándékoznia. Nehéz döntésekre kényszerül. Amennyiben az ő helyzetében volnék, s Kornél mellé egyetlen Kosztolányit tarthatnék meg, a Levelek – Naplókhoz ragaszkodnék. Réz Pál, Kelevéz Ágnes és Kovács Ida munkálkodta össze (Osiris, 1996). A leveleket Dide 1901-től 1936-ig írta, diákkorától haláláig. A két napló 1900–1901-ben, illetve 1933–34-ben született.

Nem tudjuk, vetett-e papírra személyes följegyzéseket egyéb időkben.

Ilonka memoárjában olvasható, milyen nyomorúságos hajlék volt a Tábor utcai ház, amikor megvették, s mennyi erőfeszítésbe tellett, hogy rendbe hozzák. Sok-sok homár… azt mind a mesternek kellett összeírnia. Az épületet 1944 őszén telibe találta egy bomba. Miféle hadicélpontra dobhatták le? Kosztolányi hátrahagyott papírjainak jelentős része is tönkrement.

Somlyó György versben írta meg a jelenetet, amikor az apja Kosztolányi társaságában várt rá az iskola előtt. Dide fölkapta, s szinte az égbe emelte. Tehette, száznyolcvanöt centisre nőtt. A magasak népszerűek. Nemes Nagy Ágnes szerint a Nyugat nagy korszakának becegyereke volt. A Dide a Dezső eredetijéből alakult ki. Desiderius jelentése: áhított. Őt tényleg mindenki áhította. Ne kerülgessük, szerették. Vetélytársai is. A levelekből kiderül, olykor kevés kíméletet tanúsított irántuk. Adyról például ezt írta Babitsnak 1906-ban Szabadkáról, miután elküldte neki Endre új – „hülye” – kötetét: „A jobb darabokat (Fehér csönd, Csókok násza stb.) nem most írta, s ő rosszaknak tartja. Föltétlenül szóljon arról is, mit tart a magyar-szidásról, a Bús magyar ugar-féle kifejezésekről, mely őt, a nagyratörőt (ugyan hova a fenébe siet?) tönkreteszi. Nekem viszket a tenyerem, s fölpezsdül bennem ugyanaz a vér, mely a nagyapám eréből 1848-ban lecsurgott az isaszegi síkra. Mert vadmagyar, fájdalmasan magyar vagyok minden szociológiai tanulmányom ellenére is, s az is maradok…”

Érik az embert meglepetések. Dide, a jellegzetesen városi költő vadmagyarnak nyilvánítja önmagát, s a magyarságot védelmezi Ady Endre ellenében. További érdekes kérdés, hogy miért ő küld Ady-kötetet Babitsnak, Szabadkáról. A levelek böngészése erre választ ad. A Nyugat vezérhajói rendszeresen adnak postára egymásnak könyveket és kéziratokat, Kosztolányi főképpen Babitsnak és Juhásznak. Privát kölcsönkönyvtár-hálózat, riválisoknak. Az ember irigykedik. Milyen szép is lehetett az, amikor a szerző első gondolata nem az volt, hogy friss munkáját a redakcióba nyújtsa be, hamarább küldte a pályatársaknak, véleményért, esetleg tájékoztatásképpen, ládd, itt tartok én, mutasd cserében, merre vitorlázol te.

Babitssal közli továbbá, hogy: „A modern irodalom trónusába egy kiállhatatlan és üres poseurt ültettek: Ady Endrét…” A pozőrnek pedig ezt írja: „Kedves Ady Endre, én Önt a leveleiért szerettem meg. Az egyik volt az a kegyetlen, embertipró írás, mellyel szegény Tóth Bélára sújtott le; a másik az, amellyel engem s poézisomat juttatta Tóth Béla sorsára.” Egyáltalán, Dide az őt ért kedvező és kedvezőtlen bírálatok nyomán rendre tollat ragad. Ha nem volna szentségtörés, oda lyukadhatnék ki, hogy a mi Dezsőnktől sem állt távol egy kis helyezkedés. Hízelgés. Hm, seggnyalás. Babits és Juhász esetében több levélváltás idézi föl a korabeli paródiát: „Uram, zseni lakik önben! Uram, önben nemkülönben.” Sajátságos, hogy mind a két korrespondencia akadozik, végül megszakad.

Babits az Esti Kornélt nem szerette eléggé, távolodásuk egyik oka ez. A másik, hogy ő addigra túl magas pozícióba emelkedett nagyhatalmú szerkesztőként és a Baumgarten Alapítvány kurátoraként, az ifjúkori lázas és bajtársias hangütés aligha folytatható.

A legtöbb levél (172) címzettje természetszerűleg Harmos Ilona, a feleség. Őt követi, kevéssel lemaradva Tevan, a kiadó. Majd Babits, Füst Milán, Juhász Gyula és Csáth Géza, azaz Brenner Jóska, a közeli rokon. Tűnődöm, miért csupán egyetlen levelet kapott a testi-lelki jóbarát, Karinthy Frigyes, de kézenfekvő a válasz, véle a budapesti időkben szinte naponta találkozott a kávéházban, miképpen Somlyó Zoltánnal is. Ámbár ki tudja, hány levelet semmisített meg az angolszász légierő bombája. Ilonka leírásaiból tudhatjuk, mennyit marháskodott a két nagy Ká (nem úgy értem) a főváros utcáin és villamosain. Színleltek verekedést. Jártak hátrafelé. Követtek el gonosz tréfát egymás vagy kívülállók rovására. Sziporkázták a szóleleményeket a Centrálban és más kávéházakban. A nyelv állandó hajlítgatása az írói munkaidő leteltével se szünetelt. Babits Mihály, akit a játékos Ká-khoz képest fennköltnek, kissé savanyúnak könyvelt el az utókor, szintén kedvtelve játszott a szavakkal, csak úgy. Ő vette észre, hogy a római fővezér visszafele olvasva = rézevő fia Mór. És: erőszakos = sok a szőre. Karinthy az alábbi oda-visszák kitalálója: szerda = adresz; nyávogni = ingovány; mozi = izom, keleti telek = keleti telek. Híres-hírhedt intarziáiból csak egyet, mutatóba, melybe

Dide teljes nevét varázsolta bele: Jó itt a (sör) koszt, ó lány, ide zsörtölődés nélkül jöhet az ember. (Az y és az i cseréje megengedettnek számított.)

Faludy György szíves közlése, hogy olykor éjnek évadján telefonoztak egy-egy lehetetlennek vélt feladat megoldásával, máskor küldöncöt szalajtottak vele. Az akkor fénykorukat élő írók és költők joggal hihették, e nemes versengés a literatúra köreiben a világ végezetéig folytatódik. Most itt vagyunk, a két Ká által megénekelt és emlegetett huszonegyedik században, a harmadik évezredben, s fehér holló az olyan tollforgató, aki e komolyan komolytalan nyelvújítást mindennapos feladatának érezné. (Szépírásban azért akad, ki mesterfokon műveli, elsőként Lázár Ervin jut eszembe.) Miért vitte magával a sírba e bohó játékszenvedélyt a Nyugat első nemzedéke? Miért nem éledt föl újra? Talán mert a második világháború és Auschwitz után más értelmet nyert a mindennapos jókedély? Talán mert ők voltak az utolsó generáció, mely még sziklaszilárdan bízott a halhatatlanságban? Talán mert az ő nyelvi tehetségük egészen kivételes volt?

Kosztolányi Dezső legfájdalmasabb levelei Stockholmból érkeztek. Nemcsak neki fájtak, az olvasónak is. Didét a legújabb csodaszerrel, rádiummal kezelték. A két Ká lelkesedett a tudomány legújabb vívmányaiért. Kosztolányi boldogan írja le, hogy 1 gramm rádium 1 óra alatt 1 fokkal melegebbre fűt 138 gramm vizet. Ámulva tapasztalja, hogy a svéd orvosok „beszélőgépre” mondják a diagnózist, melynek lemezeit visszajátszva gépelik le a titkárnők a szöveget. Azt is izgalmasnak találja, hogy meghalni svédül: dö (vö. az angollal: die).

E ponton képtelen vagyok magamba fojtani egy családi legendát. Fiaim húsz éve halott dédapja, dr. Bollobás Béla cselédkönyves orvos volt a János kórházban, ahol Kosztolányit többször operálták, betegsége végső stádiumában. Az irodalombarát ifjú doktor magánszorgalomból látogatta, igyekezett elterelni a figyelmét az állapotáról. Megegyeztek, ő másnapra bevágja a Hajnali részegséget, míg Kosztolányi bizonyos latin szakkifejezéseket. A dédpapa sikeresen vizsgázott a versből, ám a betegnek már nem volt hangja. Egy csepp alvadt vér vöröslött fehér pongyoláján. Gyilkosok vagytok,

susogta némán, a foltra mutatva. Az orvosokra értette? Vagy az emberiségre? Ezt latolgatva az ember elnémul.

Nobel-díj felesben

Két gyerekkori napló vált a magyar irodalom vitathatatlan részévé. Karinthyé és Kosztolányié. Csiklandós kaland hazavinni őket, s párhuzamos életrajzként olvasni. Mindkettőhöz ráadásnak adják a leveleiket. (Kosztolányi: Levelek – Naplók, Osiris, 1996.) Karinthy esetében ráadásként csokornyi én-központú szösszenetet kapunk. (Naplóm, életem, Magvető, 1964.) Akad egyéb kiadás is, én most ezeket forgatom.

Ők ketten szinte ugyanakkor vetették papírra, milyennek látták a századfordulót már elölgombolós úrfiként. Karinthy 1898-tól 1900-ig, Kosztolányi 1900-tól 1901-ig örökíti meg saját szellemének formálódását. A látásmód itt-ott jelzi a későbbi géniusz csíráit. Meg azt, hogy a zsenihez nem az őrült áll legközelebb, amint azt mondani szokták, hanem a romlatlan észjárású gyerek.

Karinthy Frigyes Ernő vitatható helyesírással ugrik neki a feladatnak, hogy az apjától kapott naplókönyvnek mondja el sérelmeit és (világ)politikai nézeteit. A második bekezdésben említi: „Az ország házában dühösködnek. Éljen Függetlenség! Apczúg Fejérváry!" Panaszolja, hogy a magyaroknak is meg kell ünnepelniük a császár jubileumát, „pedig hát semmi közünk se volna hozzá." Iskolai gondjait önkínzó részletességgel ecseteli. Rossz tanuló. Előszeretettel használ német, ritkábban francia mondatokat, grammatikailag nem mind ép és egészséges. Fütyül rá. Játék ez. „Agyő világ! Bonszuár!… Gut. Ezentúl zontág írok csak… Azért mert be kezdem látni hogy ez nem napló, ez nem lesz nekem nagy koromban érdekes. Az hogy leírom unalmasan a mi történt; az semmi, abba semmi nincs, az által nem bírom mosti gondolkodásmódomat megismerni, nem bírom magam a mostani időbe beleképzelni. De nem tehetek róla én ebbe a naplómba nem úgy írok, mint igazán a szívem, vagy mondjuk az eszem legeslegfenekén van. Ez nem én vagyok; ez csak egy kereplő, mely a történeteket meséli. Mit csináljak? Nem csinálok semmit, maradjon minden a régibe, írok ezentúl úgy ahogy eddig; hogy ép valami dolgom legyen és hogy ép mondhassam hogy naplót vezetek.

Hagyjuk a gramaticát! Adui!” Az író és műve azonosságának és különbségének alapdilemmája összegződik itt. Mindezen kevéssel a várható világvége előtt mereng – Talk csillagász jóslata szerint 1899. november 13-án a Leonidász nevű csillag összeütközik a Földdel és elpusztítja. „Hát azér tanultam én, meg minden? Abczúg mulya üstökös…” Kár, hogy a mondott napról Kosztolányinak följegyzése nem áll rendelkezésünkre.

Dide egy hónapig gyakorlásként – és talán szintén játékból – németül vezette a kamaszkori naplóját, sajnos ez a rész megsemmisült. Mindketten szíves örömest alkalmaznak régies magyar fordulatokat és igeidőket, akárha stílusgyakorlatként tennék. Az ő legelső társadalmi kommentárja törvényszéki tárgyalásokról szól. „Hány gazembert ítélnek el, s hány ártatlant vetnek a börtön fenekére! No, de így van ez a földön, nincs itt igazság!” Ennek ellenére alaptónusa a megörökítés derűje. „S érdemes valóban naplót írni, ha elgondolom, mily jó és kellemes érzés lesz azt olvasni, majd akkor, midőn meglett ember leszek, mily édes lesz majd meggyújtani az emlékezés fáklyáját, midőn a kandalló mellett kis csevegő gyerekek ülnek, s mellettem egy szép és jó feleség, kivel megosztom a föld örömeit, terhét.” Jegyzé e sorokat 1900. okt. 22-vel, midőn tizenöt és fél esztendős vala. Néki kevés panasza lehetett az iskolára, lévén többé-kevésbé eminens tanuló.

Karinthy nem emlegeti az Urat, Kosztolányi annál többször. Tőle vár segítséget és támogatást, nemcsak magának, de (az ekkor még területileg nagy) Magyarországnak, s az egész világnak is. Ekkoriban a legfontosabb nemzetközi konfliktus a búr háború. Angliát olyasféle megvetéssel tekinti a serdülő ifjúság, mint az én gimnazista koromban az USÁ-t vietnami agressziója miatt. Hajrá, búrok! Midőn az angol királynő haldoklik, majd jobblétre szenderül, Kosztolányi megjegyzi: „Én a magam részéről csak örvendek rajta, mert a búroknak ez igen nagy előny.” Karinthy ekkor már nem ír naplót, de még 1900-ban megállapítja: „A búrok győztek!” Elsiette.

Mindketten sokat olvasnak, megtudhatjuk, hogy mi tetszett, mi nem, a lista azóta is érvényes. Buzgó színházlátogatók. Fricinek Budapesten bővebb választék jutott, mint Didének Szabadkán. „Bosszantó egy dolog, ma is valami ostoba bohózatot adnak… Hogy

a szabadkai színészek nem tudnak okosabb darabokat adni.” A legérdekesebb mégis az, amikor írói terveikről számolnak be. Vagy éppen azzal kapcsolatos alapelveik kialakulásáról. Kosztolányi: „Rossz, ha az ember érdemeit, tehetségeit nem ismerik el, de százszorta rosszabb, ha jóakaróik vagy a túlságos buzgalomtól elkapott közönség túlbecsüli azt.” Bölcs szavak. Példái vitathatóak: Ocskay brigadéros, Bródy Sándor, Herceg (sic!) Ferenc.

Hamarosan új érzemények kerülnek a naplók középpontjába. „Olvasgatok és nem tanulgatok, mert égek a szerelemtől…” – így Kosztolányi. „Mert én most már nem vagyok gyerek már mindent tudok, a mit nekem még nem kéne tudni” – így Karinthy. Később ez fokozódott. Jó volna tudni, olvasták-e ők valaha egymás gyerekkori naplóját. Ha igen, mit szóltak hozzá? Tartok tőle, hogy eszükbe se jutott megmutatni a másiknak. Míg éltek, e zsengék becse aligha izgatta őket.

Karinthy levelei épp olyan érdekfeszítőek, mint a Dide által írottak. Számuk azonban töredéke annak, amennyit Kosztolányi írt. A statisztika itt azt mutatja, hogy a leggyakoribb címzett báró Hatvany Lajos, az írók legtekintélyesebb mecénása a két világháború közt. Karinthy a szoros baráti körébe tartozott. Korrespondenciájuk visszatérő témája, mit tagadjuk, a lejmolás. Nem a báró kérincsélt. A legkülönösebb kérincsélő üzenet lekottázott zenei sorral indul, az öt vonalra violinkulcsban jegyzett dallam – la, la, la, do fa, la – számomra ismeretlen. Fölötte: „Lacikám!” (Hatvanyt gyakran becézi így.) Alatta pedig: „Muszáj adnod százat – ha tudsz, nem tudok hazamenni különben. Egy héten belül egyenértékűvel viszonzom. Bocsáss meg. El kell hinned, hogy sokkal jobban el voltam és vagyok szánva soha többé nem koldulni, mint ahogy a legkeményebb szívek el vannak szánva nem adni! Ölel Karinthy.” Az egyenértékű mit jelenthet? Hogy pénzben törleszt, nem pedig természetben? Vagy azt, hogy a báró ne számítson kamatra (sem)? Ugyancsak érdekes a kitétel: ha tudsz. Hatvany a kor legvagyonosabb emberei közé tartozott.

Kevéssel a föntit követően ezt kapta a báró úr: „Lacikám, személyesen és élőszóval nem tudom kinyögni, az ember végin mégiscsak a tollát kényszeríti olyan disznóságra, ami a torkának

derogál. Köztünk maradjon. Ne szólj senkinek, még nekem se – ha ma délután négyig nincs ötszáz pengőm, a legrémesebb bajok vannak, lakással és gyerekkel és velem.” Karinthy a kor legjobban kereső írói közé tartozott. Mindezt (sovány) vigaszul idézem, anyagilag csehül álló kortárs szerzők földerítésére.

Karinthy és Kosztolányi megfogadta, ha Nobel-díjat kapnak, elosztják testvériesen (sőt fifti-fifti). Ennyire szerették egymást. De azért: „Istenem, segíts meg, de ne segítsd meg a Karinthyt, vagy ha már mindenáron meg akarod őt segíteni, akkor inkább engem se segíts meg” – fohászkodott Dide. Nem kellett volna. Nobel-díj helyett daganatos betegségen osztozkodhattak. Kosztolányinak a beszélőkéjét támadta meg, Karinthynak egyenest a gondolkodókáját. Érdekes véletlen, hogy mindkettejüket Stockholmban kezelik, igaz, különböző gyógyintézetekben, Karinthyt a Serafin kórházban operálják, Kosztolányit a Radiumhemmetben sugarazzák. 1936-ban csupán hónapokkal kerülik el egymást a svéd fővárosban. A számlát egyikük se tudná állni, írószervezetek kérnek számukra árengedményt, s adakozás segít, Karinthy esetében komolyabb mértékű, a fő pénzcsap természetesen ezúttal is Hatvany Lajos.

Arthur Koestler figyelte egyszer Karinthyt a kávéházban a társaság Napjaként villogni. Azt írta róla, hogy még nem látott ekkora tömegben ilyen magányos embert. Tartok tőle, ugyanez lehetett volna a véleménye Kosztolányiról is.

Irodalmi körökben többektől hallottam, hogy Karinthy temetésén mondotta Kosztolányi: Ez a marha volt köztünk az egyetlen zseni. Jelen morfond kapcsán rá kellett jönnöm, ez már csak azért is valószínűtlen, mert Dide két évvel hamarabb hunyt el. Karinthy Ferenc úgy tudja, Babits fogalmazott így az apjáról. Mindegy. Esti és Kaniczky máma már nem vetélkedik. Utóbbi modorában: Ez a két marha volt köztünk az egyetlen zseni.

Tavaszra már repülök

Kiadóbéli ismerőseim morognak, minek is foglalkozom régebben megjelent, olykor alig kapható könyvekkel. Azért, mert szeretném közkeletűvé tenni a fölismerést: az olvasás nem (mindig) kerül pénzbe. A könyvtár mellett rájárhatunk a jobb szívű barátaink polcain sorakozó példányokra. Mások köteteiben rejtett értékekre bukkanhatunk. Ilyenek az aláhúzások és margójegyzetek, melyek elsőrangú képzeletgyújtó anyagok. Szerencsés esetben találhatunk ráadásként a lapok között ezt-azt. Ama műben, melyről alant vagyok beszámolandó, egy német átutalási blankettára – Zahlschein – leltem, 14 eurót és 50 centet küldött általa valaki Magdeburgból a kedvezményezettnek. Továbbá egy csoportos gyerekjegyre a babelsbergi Filmparkba (ez kicsiben olyasmi, akár a Disneyland stúdió része, ahol a forgatás kulisszatitkait tárják föl). Aj, de jó volna tudni, miféle história lehet a banki átutalás és a jegy háttere (kitalálom), s miért vette ki magdeburgi emberünk a Platán Könyvtárból épp Karinthy Ferenc naplóját. (Ezt is. Rokona? Barátja?) Ki a frász olvassa e divatból tökéletesen kiszorult szerző műveit, s főleg soha véget nem érő, háromkötetes naplóját? A német úr. Meg én.

Karinthy Cini személyes vallomásai terjedelemben sokszorosan fölülmúlják az apja e műfajba sorolható szövegeit. Ami a prózáját illeti, szeretném tájékoztatni a nagybecsű Magyarországot, hogy Franciahonban éppen most komoly siker az Epepe. A cím a súlyos atya, Karinthy Frigyes és barátainak egyik kedvelt rögtönzéses játékából származik. Franciául Épépé. Nem valami csöppnyi vállalat, hanem a Gallimard-Denoël adta ki. A nagy tekintélyű Emmanuel Carrère lelkendező előszavában Swifthez és Kafkához hasonlítja, remekműnek nyilvánítja. Nekem a regény inkább Huxley Szép új világát juttatja eszembe. Budai (a franciában Budaï, így a kinti olvasónak Büdei, de legalább nem Büde), a nyelvész, Helsinkibe tart, elalszik a repülőn, s egy ismeretlen, nem létező országban találja magát. Ahol a helyi nyelv ismerete nélkül vesz részt szerelemben,

munkában, mozgalomban, forradalomban, anélkül, hogy értené, mi történik vele.

Többé-kevésbé így él a civilizált ember, az 1970-es látlelet egyre érvényesebb. 2006 elején jártam a Gallimard-Denoël hivatali termeiben, ott azt mesélték, hogy örüljek: az Épépé szép kritikákat kap, és szépen fogy. További Karinthy Ferenc művek kiadására készülnek. Örültem. Már csak az a kérdés, miért nem hangos ettől a magyar irodalmi pagony. Tudom a választ. Cini nem vitte be a szerkesztőségekbe a fénymásolatokat, nem kürtölte szét franciaországi diadalát. Akkor pedig ugyan honnét tudnák a drága magyar szerkesztők?

A naplók három vastag kötetet töltenek meg. Kevéssel a szerző halála után dobta piacra a Littoria kiadó (azóta se hallottam róla), spórolós fekete-fehér borítóval, a fedélterv egyszerű számítógépes sorminta. Sajtó alá rendezte a néhai Jovánovics Miklós, az Új Írás és a Magvető hajdani vezetője. Régi ismerősöm. Munkáját nem dicsérhetem. Hibák és elírások tömkelege. Külön mulatságot szereznek az eltorzult angol szavak (Jován oroszul kiválóan értett, inglisül egy mukkot sem), például a geists (ghost) vagy a Heathro (Heathrow) reptér. Ugyancsak kacagtató New Yorkban a „Vacsora Sárdinál" – a szövegösszefüggésből világos, hogy az ismert színházi étterem, a Sardi's a helyszín. A magyar tévesztésekkel tudna mit kezdeni Freud: „Aztán értem jött Tábori Gyuri, bevitt a szánházába."

Megjelenésekor Cini naplóját szétcincálta a kritika. Az össztűzben nem a hibuskákat nehezményezték. Hanem hogy K. F., aki, mint hangsúlyozták, középszerű író, milyen kemény ítéleteket mond saját, nála jelentősebb kortársairól. Tény, hogy megkapja tőle a magáét Déry Tibor, Somlyó György, Örkény István. De ne feledjük, ezek a szerzők Cini gyerek-vagy ifjúkori barátai voltak, s valamennyien az apja körének utódcsapatához tartoztak. Barátokkal pedig lehetünk szigorúak, igaz? Engem abban a szellemben neveltek, hogy ez nem csupán lehetőség, hanem kötelesség is, bármily terhes.

Az ítészek többször szóvá tették: a szerző túl komolyan veszi önmagát. Zsibbad a hónaljam. Miért ne venné? „Énnekem nagyon kell bíznom magamban, addig nem ülök le írni, amíg el nem hitetetem magammal ennen nagyságomat." (1971.) Egyébként

világosan közli többhelyütt, naplót ő elsősorban azért vezet, hogy a „rendes” íráshoz bemelegedjék az agya és a keze. Afféle szellemi gimnasztika tehát, komolyabb sport előtt. Jogos kérdés, hogy érdemes-e közreadni az előkészületeket. Ám a posztumusz naplók kiadásáról az utódok döntenek. Én úgy érzem, jóval szegényebb volnék, ha e három kötetet nem olvashatnám. Sajátos, hogy ugyanazok a bírálók azt nem bánják, ha a szerintük maradandóbb szerzők műhelyébe bepillanthatnak. Pedig a megmaradás kérdésében Idő-Isten osztja az ítéletet. Karinthy Ferenc mostanság nem látszik esélyesnek – azért a végkifejletre sose vegyünk erős mérget, bármelyik nézetet osztjuk. Még csak (?) tizenhárom éve halt meg.

Másodszor rágtam át magam az összesen 1439 oldalon. Akinek vastagkönyv-fóbiája van, az persze kimarad ebből. Is. Én élveztem. Pedig betartottam Cini kémiatanárának (Krausz Vili bácsi) a kísérletekhez fűzött örökbecsű intelmét: „Nem ámulni, okulni!” Különösen értékesnek találtam fejtegetéseit olvasmányairól. Kedvem támadt, hogy azokból többet hazacepeljek majd a könyvtárból. Ugyancsak izgalmas a rokonok és üzletfelek ábrázolása. Meggyőződésem, hogy bármennyire haragudott Cini például Déryre amiatt, mert ő az Ítélet nincsben részletesen taglalta viszonyát Arankával (K. Frigyes felesége, K. Ferenc édesanyja), a róla rajzolt karikatúra hasznos forrás Déry világához. Azt is mondhatnám, amit Cini Arthur Millerről, amikor budapesti látogatása során elviszi a gőzfürdőbe: „Nem úgy néz ki – szerencsére –, mint egy író. Úgy néz ki, mint egy ember.”

Többen föltételezték, Karinthy Ferenc azért utazhatta be a világot, többé-kevésbé szabadon csusszanva át a vasfüggöny alatt, mert jól feküdt a politikusoknál. Talán azért is, mert kevesen beszéltek rajta kívül idegen nyelveken. Akadt baja elég a cenzúrával. Noha személyes ismeretséget ápolt Aczéllal, aki már az apjával is kapcsolatban állott. Aczél a huszadik század második felének sok számon tartott írójával bratyizott. Idézet 1971-ből: „Este Örkényéknél, Aczélék, Boldizsárék. Aczél most jött haza Romániából, ahol Ceauşescuval találkozott, erről mesélt.” A kultúrdespota tehát, aki Örkény Istvánnak oly sok gondot okozott, darabjait betiltatta-átíratta, nála vendégeskedett, bizonyára vacsorát is kapott. Más ízben Aczél

és Kádár ellátogatott a Thália Színházba, hogy megnézze Cini Házszentelő című darabját, melyet csak huzavona után engedtek bemutatni. Kádár utána azt mondta, nem megy bele a részletekbe, csak további sikereket kíván. Karinthy Ferenc erre azt felelte, ő se megy bele náluk a részletekbe, és szintén további sikereket kíván.

Ezt a szellemet és kedélyt az apjától örökölte, Frigyes társaságában nem csupán szokásos volt, hanem szinte kötelező. Ferenc naplójából kiderül, mennyit heccelték ők egymást Devecserivel, Örkénnyel, a vízilabdásokkal és mindenkivel, akivel érintkezésbe kerültek. Nagy kár, hogy ez a mi köreinkben – ha vannak ilyenek egyáltalán – már nem gyakorlat. A mindennapos személyes érintkezés sem. Cini végigismerkedte-barátkozta az egész életét. Sok-sok órát töltött íróasztalánál, de legalább annyit áldozott sportolásra, és, igen, csajozásra. Felesége a jelek szerint tűrte. Nyilván tudta, a férjén úgyse változtathat. Cini veszteni képtelen volt, mint erről részletesen beszámol. Élete végéig fejlődni akart minden téren. Csak egyre nem volt képes: elfogadni az öregedést. Mindig fiatalok társaságát kereste. Naplójában fejtegeti, jó volna a lakásába „odavenni" egy ifjú írót, hogy átadja neki mindazt, amit tud. Számára is előnyös lehetne, meg kéne fogalmaznia dolgokat, amelyeket csak sejt vagy érez. Meglepetés: Császár István jelentkezett nála. Ám nem költözött oda, kapcsolatuk zátonyra futott.

Karinthy Ferenc a naplója tanúsága szerint jó fej volt. Egyik kedvenc részletem a sok közül: „1944-ben, amikor a nyilasok bevittek, s a főtestvér szobájában a jelenésemre vártam, amely akkor csakugyan életet-halált jelentett, sőt azt is tudtam, sokkal inkább halált jelentett, próbáltam faggatni magam, tudnék-e most Istenhez fordulni. De nem tudtam, nem volt hozzá pofám: ha eddig megvoltam nélküle, csak nem kapok utána, amikor szarban vagyok."

Hogy e lapokon sokat füstölög, panaszkodik és nyimvorog? Kérem szépen, apja géniusz, anyja mániás depressziós, ő maga egész életében írásból élt, mért ne tenné? Arra vágyott, hogy a munkái olyanok legyenek, mint a térkép, minden rajta van, ami szükséges, és semmi, ami fölösleges. Ez tetszik. Az még inkább, hogy fivérét, Gabit, a megszállott költőt nemcsak eltartotta és sajnálta, de irigyelte is.

Főleg mikor Gabi télidőn forgatni kezdte a karját, mondván: „Egészen jól megy. Tavaszra már repülök.”

Az irodalmi kukkoló

Három hete magánleveleket olvasok, fölajzva. Ötvenes éveimre irodalmi kukkoló lettem? Megbocsátom magamnak. Sőt melegen ajánlom mindenkinek.

Nagyalakú fehér kötetben anya és fia korrespondenciája, félszázadon át. Többnyire németül írtak egymásnak. Magyar fordításban jelentek meg, értelmezésüket biztos kezű szakember jegyzetei segítik. Kár, hogy jelenleg csak könyvtárban hozzáférhető. (Utánnyomás?) Az első levelet a hatéves kisfiú helyett még Schwester Hedvig, az ápolónő írja, Norderney-ből, egy északi-tengeri szigetről, 1901-ben. A gyermek csonttuberkulózisát kezelik, „bal bokáján sipoly keletkezett, amelyből a szuvasodással kapcsolatos váladék távozott." A század eleji orvostudomány módszereit korabeli bőrgyógyászati idézettel jellemzem: „gondos kezeléssel egy hónap a várható gyógyulási idő, kezelés nélkül négy hét." A kisfiú sebét napoztatták, sós vízben fürdették, kenegették, a szuvas részeket eltávolították.

A mamus – ahogyan a fia a levelekben hívja – 1863 február 3-án került erre a világra Bécsben, s az Ernesztin nevet kapta. Apja Rosenberg Leopold kereskedő, anyja Reichenberger Bertha. Ernesztin egy budapesti ügyvédhez ment férjhez, akinek az édesatyja Deutsch-ról magyarosított, s Damjanich katonájaként harcolt az 1848–49-es szabadságharcban. A férj anyagi helyzete fokozatosan romlott, élete korai öngyilkossággal zárult. Ez is indokolja a mamus és a fia átlagosnál szorosabb kapcsolatát. Egy életen keresztül leveleztek (csupán az anyag töredéke maradt fenn), mohón és követelőzőn, lényegében szünet nélkül, amíg a mama 1958-ban elhalálozott. Boldog szülő, akinek ilyen sokat írnak, boldog gyermek, akinek ilyen buzgón válaszolnak.

A fiú és a későbbi férfi igazi csavargó, seggében a zabszem – és persze olykor a kényszer – szinte állandó mozgásra készteti. A gyerekkor külföldi tartózkodásait a gyógykezelés, majd a színvonalas nevelés indokolja. Hősünk hosszan időzik a svájci St. Gallenban, az Institut Dr. Schmidt falai között, ahol nyelveket, kereskedelmi és pénzügyi ismereteket oktatnak. A család azt szeretné, ha a fiú a

nagybátyja hatalmas fakitermelő és -feldolgozó cégénél csinálna karriert. Ő maga mindent elkövet, hogy éltanulóvá váljék, különórákat is vesz, például gyors-és gépírást. Leveleiben „Geliebte Mamus"-nak és „Drága Papus"-nak (néki magyarul) két szólam vissza-visszatér. 1. Írjanak azonnal, gyorsan, hamar stb. 2. Küldjenek pénzt. Anyagi helyzetéről akkurátus beszámolókat ád. „A Papa megint megvont 1-Fr-t a zsebpénzemből, úgyhogy most már csak 2 Fr-om marad egy hétre. Ebből a 2 Fr-ból a napokban csak bélyegre 1-23-mat, –.50-t coiffeurra költöttem. Nagyon keserves így."

Olykor kisfiútól egészen meglepő instrukciókkal áll elő: „Öltözz föl rendesen a koncertre, Mamus! Puccini nemsokára Budapestre megy, és az új operáját, A nyugat lányát ő maga fogja dirigálni. Arra el kell mennetek, csak a jegyet azonnal meg kell venni, amint meghirdetik. Jár már Georgi tornára?" Georgi az öccse, akiről jóval később kiderül, hogy csupán féltestvére, a mamus összeszűrte a levet dr. Liebermann Leóval, a családi baráttal.

„Végül is a városban semmit nem lehet csinálni; néha biliárdozom, voltam egyszer kinematográfban, de már untat" – írja 1912-ben, tizennyolc évesen. Kéri, hogy ha a szülők kegyeskednek dotálni, „in natura pénzlevélben" tegyék, és ne az igazgató útján. „Mamuskám, ha nem szerénytelenség, inkább valamivel nagyobb összeget egyszerre, mint apránként kisebbet. Ugyanis egy kicsit kereskedem csokoládéval (meg van engedve), ahhoz viszont alapra van szükségem, ami most a szünetben elfogyott. Szóval kérlek, kérlek! ha megy a dolog?!" Ez csak addig meglepő, míg eszünkbe nem ötlik, hogy végtére is kereskedelmi iskolába jár, vagy mi a szösz. Amint bevégzi, a nagybácsi elhelyezi az egyik erdélyi fatelepére. Itt azonban a termelésnél jobban érdeklik a kikapós parasztlányok és a hazárd kártyajátékok. Hősünk egész életében (nyolcvanegy esztendőt tölt e sártekén) kísérletezik a szerelemmel és a szerencsejátékokkal, ideértve a különféle üzleti vállalkozásokat. Kereskedik többek között bélyegekkel és fényképekkel. Sorolt tevékenységeiről nem, illetve csupán szőrmentén tájékoztatja a mamust, elsősorban válságos pillanatokban, amikor egyetlen fillér – groschen, centime – nélkül marad. Mindazonáltal ilyenkor is adja a bankot, buzdítja az anyját, járjon moziba és kávéházba, az ő költségére.

A fatelepi időszak után már világos, hogy Tibuli (szabad a gazda?) az irodalom vizein óhajt evezni, a családi tröszt csak annyiban érdekli, amennyiben Hermann bácsit valamelyest pumpolhatja. Első fontosabb műve, a Lia, 1917-ben jelenik meg. A Tanácsköztársaság idején huszonöt éves, az írói direktórium tagja lesz. A bukás után elfogja egy fehér terrorcsapat, kihallgatják, majd elengedik. A kormányhű sajtóban támadják, „tollkufárnak" nevezik, „az irodalmi patkánylázadás" élharcosának. Emigrál. Rimaszombat, Prága, majd Bécs. Olgával együtt. Róla csupán akkor vallja be a mamusnak, hogy titokban feleségül vette, amikor egy nőrokon lebuktatja. Bécsben Kassák Lajos körébe kerül. A hazai csomagok néha az éhhaláltól mentik meg. Érdekes módon az anyja leggyakrabban vajat küld. Kíváncsi volnék, hogyan? Konzerves üvegben? Állandóan és kölcsönösen zsarolják egymást érzelmileg. „…ha egy hétig nem kapsz levelet, máris be akarod szüntetni a levelezést, mert nincs szükséged olyan levelekre, »amelyeket az ember kelletlenül ír, csak hogy megszabaduljon a kellemetlen kötelességétől!« Ezen most nyilván Magad is elneveted magad, ha olvasod, és aztán ránézel arra a csomó levélre, amelyet ebben a fél évben írtam neked."

Déry Tibor első házassága tönkremegy. Anyagi helyzete ingatag, mégis szakadatlanul osztja pénzügyi tanácsait. „Úgy veszem észre, hogy még nem ismered eléggé a spekulációk technikáját." Elmagyarázza. Párizs a következő tartós állomáshely. Berlin, Feldafing s egyéb kirándulások közt Nizza – a kaszinóban sikerül mínuszra kopasztania magát. Erről nem számol be a mamusnak. Perugiába menekül írni, az ottani olcsóság legalább annyira vonzza, mint a táj. Rövid hazai intermezzo után Capriba teszi át székhelyét. Tulajdonképpen a Karinthy Frigyesné Böhm Arankával folytatott titkos és vad héjanász elől. (vö. Ítélet nincs.)

Skandinávia, Berlin, Dubrovnik, Görögország (Füst Milánnal). Mindezek a helyszínek be-bekerültek a regényeibe. Élete főszereplői is. Kassák Lajos nevelt lányával, Nagy Etel mozgásművésznővel (később Vas István társa) heves, kificamodott szerelmet bonyolít, s halhatatlan nőalakká változtatja. Mire betölti a negyvenet, a Nyugat egyik jelentős szerzője. Haza-hazatér, újabb bécsi és mallorcai kalandozások között. Leveleiben soha nem mulasztja el, hogy

aprólékos időjárás-jelentéssel szolgáljon az anyjának. Botka Ferenc, a kötet sajtó alá rendezője többször épp a meteorológiai tények alapján tudta elhelyezni az idő folyamában a keltezés nélküli szövegeket.

Sose gondoltam volna, hogy Déry, akit mindig a Pasarétre és a füredi Tamás-hegyre képzeltem, élete javát külföldön töltötte. Általában szűkölködve. Vagy kegyelemkenyéren. Pedig ki-kiadták a munkáit Európaszerte, ám e publikációk nem sokat hoztak a konyhára. Másodszor is megházasodott, a leveleket eztán Oravecz Paula írónő is aláfirkantotta.

Déry öt nyelven beszélt, s újra meg újra fordítással teremtette elő a betevőt. Amikor franciából magyarította André Gide Visszatérés a Szovjetunióbólját, eljárást indítottak ellene „az állami és társadalmi rend fölforgatása" miatt. Bármily hihetetlen, kéthavi fogházra ítélték. Az írásbeli társalgás a kóter-időszakban se szünetelt. Sajátságos előképe a jóval későbbi köteg levélnek. Utóbbiak külföldi városokból érkeztek, melyekben Déry úgymond a filmjén dolgozott. Valójában börtönben ült, 1956 után, s harmadik felesége, Böbe (akit hatvankét évesen vett nőül) kézbesítette a borítékokat. A Mamus immár a kilencvennegyedikben járt, félő, az igazságba belehalt volna. Így a tüdőgyulladásba halt bele, abban a boldog hitben, hogy a fia végre világhírű lett. Picit tényleg, ha még egy évvel tovább tartják börtönben, valószínűleg megkapja a Nobel-díjat.

Akinek kedvet csináltam, egy másik kötetben elolvashatja az író levelezését három feleségével. Ez aztán a gyakorlati házassági tanácsadó. Jó volna, ha ebből is készülne utánnyomás. Talán ha az olvasók megrohamoznák a boltokat…

Maradjunk még a föntebb taglalt kötetnél (Déry Tibor: Liebe Mamuskám!, Balassi, 1998). Tömérdek érdekfeszítő részlet derül ki belőle, amelyekre hely híján nem térhetek ki. Például. Ismeretes, hogy az 56 utáni íróper négy fővádlottja, Déry, Zelk, Háy és Tardos különböző szinteket képviseltek a magyar irodalomban. Sosem értettem, miért éppen őrájuk húzták Kádárék – vagy a szovjetek – a vizes lepedőt. Botka Ferenc közli, hogy 56 elején, amikor Déryt megfosztották párttagságától, a határozat az író revizionista (bűn)társait is megnevezi: Zelk, Háy és Tardos. Azaz e kvartettet még Rákosiék teremtették, hónapokkal a forradalom előtt, Kádárék utóbb

onnan vehették az ötletet. Barátaim, ti tudtátok? És ha tudtátok, mér nem mondtátok?

A szavak segítenek

A keresztbeolvasás minden más betűfalásnál magasabb hőfokra fűti föl a lelket. Amikor egymás után teszünk magunkévá különböző könyveket ugyanarról a tárgyról, személyről, témáról, új és újabb megvilágításba kerülnek a dolgok, ügyek, emberek. Legutóbb Déry Tibor intim leveleiről volt írhatnám. Ha már így behatoltam a szerző intim szférájába, jó ötletnek látszik, hogy sorra vegyem az önéletrajzát is. Azt hinné az ember (a VM nevű), hogy a mamának küldött levelekben, melyek fogalmazásakor föl se vetődött Dériben, hogy valaha szélesebb nyilvánosságot kapnak, őszintébb és igazabb a róla összeálló kép, mint a teljes írói fegyverkészlettel létrehozott regényes életrajzban. Pedig fordítva. A levelekben ugyan állandó a szerepjáték, valamit mindig takargatni kell, mást pedig beadni a mamusnak, mégis, az emberi arcél metsző pontossággal rajzolódik ki. Az önéletrajzi regényben a hős és a vele szinte teljesen azonos szerző a szándék szerint meztelen volna, ennek ellenére van rajta álruha, álorca.

Idekívánkozik egy személyes emlék. Déry a hetvenes évek legelején a Hungária kávéház karzatán, tág irodalmi körben kijelentette: Az az író, aki élete végén szükségesnek véli, hogy önéletrajzot tegyen közzé, nem hasznosította elég jól a saját élményeit a regényeiben. Egyikünk tétován megkérdezte: Na és az Ítélet nincs? Déry dühbe gurult: Látszik, hogy nem olvastad… az a barátaimról és a családtagjaimról szól, nem rólam.

Ezek szerint ha valaki megörökíti az emberiség azon részlegét, amellyel szorosabb kapcsolatba került földi utazása során, nem önéletéről ír, hanem másokéról? E fölfogást értem, de nem osztom. Déry egyébként (legalább) kétszer futott neki, hogy saját létezése tényeit többé-kevésbé közvetlen formában vesse papírra. Az Ítélet nincs első fejezetei 1967 nyarán készültek, s hamarosan megjelengettek a Kortársban. Azonnal kitört a botrány. Két tárgykörben. Déry azt állította, hogy egy bizonyos cikket nem írt meg. A Szabad Nép főszerkesztője, Révai József felkérte, látogassa szorgalmasan Rajk László és bűntársainak tárgyalását, majd az

ítélethozatal után számoljon be róla, ne tudósításban, hanem írói publicisztikában. Déry, látva a bírósági kutyakomédiát, bejelentette a szerkesztőségben, hogy a cikket nem írja meg. Így olvashattuk a Kortársban.

A könyv ’69-ben látott napvilágot, s a szocializmus tempójához képest gyorsan jött a második kiadás, majd a harmadik, melyben az apróbetűs jogtulajdonosi záradék immár ez: © Déry Tibor örököse (Déry Tiborné), 1979. A szerző két évvel korábban halt meg. A harmadik kiadás a Szépirodalmi és a Magvető – két szomszéd vár – közös sorozatába került, mely az addig (gondolom, ’75-ig) eltelt harminc év irodalmának gyöngyszemeit nyújtotta át az olvasónak, aranyszínű borítóval. Összeállította Illés Endre és Kardos György. A Déry-kötet szerkesztője Réz Pál. A borítóra nyomtatott ajánló sorokból idézek: „Emlékirat? Vallomás? Önéletrajz? Esszé?… valamennyi egyszerre – de műfajilag nemcsak ötvözetük, hanem egy új műforma kikísérletezése is: az első személyben valló író, fölidézve múltját és jelenét, gondolati és érzelmi kapcsolatot keresve a tegnap és a ma között, kommentárját is adja az eseményeknek, így emelkedik túl a szokványos önéletrajzi formán: summáját nyújtja egy életnek, tanulságokkal teljes összefoglalását.” Ó, a fülszövegíró magányossága! Mi más lehetne egy írói memoár, mint a szóban forgó élet summája, tanulságokkal teljes összefoglalása?

De vissza a skandalumhoz. A kötetben a meg nem írott cikkről szóló bekezdéshez Déry az alábbi lábjegyzetet illesztette: „Rosszul emlékeztem, a kérdéses cikket mégis megírtam. Nemrég, még e könyv kinyomtatása előtt… került elő a Forum szerkesztőjének titkos levéltárából, igaz, csak kézirat formájában, mert sem a Szabad Népet, sem a Forumot nem elégítette ki, nem is közölték, másutt sem került nyilvánosságra… Restelljem-e tehát, hogy megírtam? Nem mentem föl magamat, tudatlanságommal sem védekezem. S hogy húsz év alatt elfeledkeztem megírásáról? Az idő sem mentség.”

Világosan emlékszem, hogy amikor először olvastam ezeket a mondatokat – tizenkilenc éves voltam – fölfortyantam: Restelljed! persze, hogy restelljed! ez a minimum! Most már inkább csöndben, eltűnődve állok meg itt. Déry hetvenhárom éves, midőn a múltja zűrzavarát rendszerezni kezdi Tamás-hegyi kertjében, s a halottak

élére állva próbál szembenézni velük. Ebben az életkorban a memória lapszusa bocsánatos bűn. Ugyanakkor hogyan folytassuk ezt a könyvet, amelynek éppen az a szándéka, hogy az igazat, csakis a tiszta igazat tárja elénk egy Déry Tibor nevű ember regényes életéről, ha közben ugyanez a személy ennyire bizonytalan emlékezettel bír?

Talán éppen ez árul el a legtöbbet őróla. Olykor összekavarta a tényeket és a részleteket, azonban sosem állította az ellenkezőjét. Nem memóriaművész, hanem prózaíró, emberi esendőséggel, apró jellemhibákkal és fogyatékosságokkal. Író a csúcsairól ítélendő meg, s Déry maga jelenti ki: szabad olykor silány munkákat gyártanunk, ha a mesterművek is elkészülnek. Az Ítélet nincs annak érdekes, aki (hozzám hasonlóan) gerjed például az afféle jelenetekre, mint amikor József Attila egy szép napon kirándulni hívja Déry Tibort. Hódmezővásárhelyre. Ő szívesen menne, de sajnos nincsen pénze. J. A. kijelenti, pénz nem szükséges, leviszi őket a sógora kocsin. Az automobilban elöl a sógor, dr. Makai Ödön ül, meg a sofőr, hátul J. A. és D. T. Amint kiérnek a fővárosból, dr. Makai telepszik a volánhoz, s kisvártatva tyúkot gázol, majd nekimegy egy fának. József Attila ekkor közli Déryvel, hogy a sógora tegnap tette le a sofőrvizsgát. Déry nem izgatja magát, a költő azonban halott sápadt, és hamarosan azt kérdi: Nincs neked dolgod Kecskeméten? – a hírös városban ki is szállnak, ám aznap már nem indul vonat Vásárhelyre, minden pénzüket szállodára költik. Megtudhatjuk, József Attilának mongol vágású szeme volt, belső ráncára oly büszke volt, hogy a nők figyelmét szerette fölhívni rá. (E leírás alapján a drága Csukás István ötlik agyamba.)

Lehetséges, hogy csak azért élvezem az efféle híradásokat, mert irigylek mindenkit, aki J. A.-val vagy D. T.-vel egy légtérben időzhetett. Hasonlóan sárga májjal olvasom, miként múlatta D. T. az időt Pádival – Tóth Árpáddal –, aki a Várban lakott, otthonában villany helyett petróleum világított, s D. T. gyakran ott aludt a kifli alakú díványon. Babitsékhoz a Reviczky utcába járt. Kassák Lajossal Bécsben szőtt munkásmozgalmi ábrándokat. Füst Milánnal víg napokat nyomorgott Dubrovnikban s egyebütt, olykor Talpacskának becézett felesége társaságában. Füst Tibuskának hívta Déryt (a

mamus, mint tudjuk, Tibulinak). E kalandos élet értéke már-már vetekszik az művekével. Nem csoda, ha olyan vonzó olvasni róla.

Az Ítélet nincs másik botrányt és fölzúdulást keltő fejezete Déry és Aranka (Karinthy Frigyesné) szerelméről számol be. Karinthy Ferenc publikusan – többek között a televízióban – úgy nyilatkozott, megtisztelő, ha az ember anyjának egy ilyen nagy író a szeretője, ő tehát nem haragszik. A naplójából ennek épp az ellenkezője derül ki. Amikor Déry megismerte Arankát a Hadik kávéházban, hét éve nős, Aranka kábé ugyanennyi ideje van férjnél. Déry szerint az ő házassága nem volt boldogtalan Olgával, csak unalmas. Állítása szerint Aranka látványosan és szemérmetlenül kikezdett vele, barátnői koszorújában förmedt rá: Melyikünk tetszik? – ám, mint az egyik hölgy megjegyezte, a férfi nem merhet mást választani. Őrjöngő románcuk során Aranka mindent elkövet, hogy porig alázza. Ha Déry elmarad, Németh Andort küldi a nyakára. Meglepő, hogy amikor Karinthy a szó szoros értelmében házkutatást tart a mamus Wesselényi utcai lakásán, a feleségét keresve, ugyancsak Németh Andort viszi tanúnak. A mamus ezalatt Hermann bácsi svábhegyi villájában üdül. Déry éppen dolgozik, Aranka nincsen ott. A szerelmesek kölcsönlakásokban lesznek egymáséi. Sokszor nem jön össze. Aranka kifakad: Hát velem minden férfi így jár? Én meg csodálom Déry bátorságát, hogy ezt is leírja. (Vas Istvánnál olvastam hasonlót.)

Aranka elől Déry külföldre menekül. Karinthyné üzen, hagyja abba azt a hülye regényt, csak nem szereti jobban, mint őt? Aranka később az első vidékről elhurcolt zsidók közé került, ott bujdosott a nyilasok elől, a sárga csillagot nem volt hajlandó föltenni. Déry egy Auschwitz-túlélőtől hallotta, hogy Aranka a marhavagonból kiszállva azt üvöltötte, ő a legnagyobb magyar író özvegye, bocsássák haladéktalanul szabadon. Sajnos, ez nem segített.

Idézhetnék még az Ítélet nincsből nagy gusztussal sokat. Akit érdekel, vegye ki a könyvtárból. Érdemes vele tölteni néhány estét. Olvassátok. Irigyeljétek. Elsősorban javíthatatlan derűlátását. Még a börtönben is töretlenül bizakodott abban, hogy a jövő jót hoz, és a szavak segítenek.

A cím regénye

Melyik a világirodalom legjobb címe? Hasztalan találgattuk a hetvenes évek irodalmi kávéházában, a Hungáriában. Emlékszem, Déry azt mondta, a Háború és béke. Örkény helyeselt. Noha ők ketten szilárdan hitték és hirdették, hogy a mindennapi használatra legalkalmatosabb cím egyetlen szóból áll, mely lehet összetett. Örkény nagyjából tartotta magát ehhez az irányelvhez: Tóték, Macskajáték, Glória, Rózsakiállítás, Forgatókönyv. Olykor engedte, hogy a kivétel erősítse a szabályt: Egyperces novellák. Dérynél több a kivétel, mint a bevétel: Ítélet nincs, A napok hordaléka, Befejezetlen mondat, A kéthangú kiáltás (a névelő állítólag nem számít). Az a hiedelem is szájról szájra járt, hogy ha már több szavas a cím, jobb, ha három. Az ellenpéldákat fölösleges szaporítanom.

Természetesen e szakmában minden igaz, és mindennek az ellenkezője. A továbbiakban arra szűkítem a bökkenőt, hogy melyek a számomra legkedvesebb címek. Külföldi szerzőktől: Bűn és bűnhődés. Akiért a harang szól. Száz év magány. Magyaroktól: Árvácska. Úri muri. A boldog ember. Az Isten háta mögött (eredeti címe egyébként Bovary úr volt). Végül és különösen: Életem regénye. Úgy tetszhet, mintha Móricz Zsigmond rögeszmés híve volnék. (Van ebben valami.) Ettől még lehetek tárgyilagos, a sorolt címeket kiváltképp remeknek érzem. Az Életem regényében nem csak az szép, hogy elhagyta a névelőt. Erős az áthallás az életem reményére. Különös, hogy az angolszász világban egy közel azonos értelmű címet – The Story of My Life – a sok használat fénytelenre koptatott, „életem históriája" helyett immár csupán annyit jelent: „önéletrajzom". Ehhez kapcsolódik a talán legsikeresebben angolított magyar cím: The Story of My Wife. Füst Milán regénye kapta ezt ajándékba Ivan Sanders fordítótól. Amerikában és Angliában minden fül a life-ra számít, így a cím voltaképpen szóviccbe fordul.

Különös, hogy Móricz, a falusi, kenterbe veri a sok városi stílusművészt – Karinthy, Kosztolányi, Tóth, Babits –, legalábbis a címek terén (amennyiben igazam van). Persze, azért az Utazás a koponyám körül vagy a Pacsirta (megjegyzem, Móricznak van

Pacsirtaszója) bizonyára dobogós vagy pontszerző. Az Életem regénye valójában nem Móricz Zsigmond autobiográfiája, hanem „csak” a gyerekkora története. Tíz esztendőé. A szerző szerint ez bőven elegendő. Ekként zárja gyönyörű könyvét: „Tízéves koromig több történt velem, mint azóta ötven év alatt. Írhatnám [hm… VM] még a világ végéig, az életem végéig. Minek. Ennél többet nem mondhatok magamról.” Jelzi, hogy bizonyos vallomások megfogalmazása még várható tőle, színpadi mű formájában. Ha amazokkal elkészül, már csak heverni szeretne az őszi verőfényen. „Akkor rávéshetem a márványnévjegyre: Éltem.”

Higgyük-e el Móricznak, hogy kisgyerekkorunkban megtalálható létezésünk egésze? Az igen és a nem egyként pontatlan volna. Ami Móriczot illeti, élete valódi regénye aligha nélkülözheti a kollégiumi éveket Debrecenben és Sárospatakon. A Tanácsköztársaság alatti szorgoskodását, ugyanúgy tagja volt az írói direktóriumnak, mint Déry Tibor. Két balvégű házasságát – Holics Janka, az első asszony epizodistaként fölbukkan a kötetben. Két fiát, az első és a második Bandikát, akik Ady miatt kapták ezt a nevet (meghaltak, nyolc illetve tizenhárom hónaposan). Három lányát. Nagyapaságát. Szerkesztői állásait, többek között a Nyugatnál. Aggkora bearanyozóját, Csibét, akit a Ferenc József hídon ismert meg egy éjszaka, s novellák tömkelegét írta róla, végül örökbe fogadta. Sajnos egy éjjel az öreglegény író nőre vadászott, és taxisofőrök megmutatták neki a strichelő Csibét. Nagyjából ekkoriban Simonyi Máriához, második (elvált) feleségéhez, a Belvárosi Színház hajdani csillagához pénzügyi vitáikat taglaló leveleket intéz, azt javasolja neki, kérjen trafikengedélyt.

Mindebből kimaradunk, ha csupán az Életem regénye a forrásunk. Amit kapunk, több mint elég, a hiányok más könyvekből pótolhatóak. Móricz tudósítása a gyerekkoráról három arányosan szerkesztett részbe tagozódik, három falunév alá. Csécse volt a boldog sziget, ahová Zsigmond megszületett. Az atyai ág eredeti neve Mórucz, változatlanul így hívják a családot, ha le akarják szólni őket. A papa, Bálint, lankadatlan vállalkozókedvével üt el a falusiak átlagától, lázas ötletekkel igyekszik kiemelkedni közülük. A fényképét megtalálhatjuk, ha akarjuk, például a Móricztól –

Móriczrólban (Tankönyvkiadó, 1980). Harcsabajszos, szigorú, városi frizurás ember tekint reánk a tizenhetedik oldalról, duplasoros, igazán modern szabású öltönyben. Mellette Pallagi Erzsébet, a mama, középen elválasztott hajjal, sötéten és dísztelenül, papleányhoz illőn, első pillantásra inkább komor fiatalembernek látszik. Szavajárása: „Én? kicsi vagyok? de ha hat fiamat egymás tetejére állítom, akkor ki olyan nagy, mint én?" Hét gyereket nevelt föl kilencből, köztük egy leányt, de lány, úgy tetszik, a nagyságot nem növeli. Kettő korán elhalt, az egyik tejhiány miatt, a másikon egy szomszéd kölyök meggyújtotta a ruháját. Viccből.

Bálint papa szórakoztató ember lehetett, s kíméletlen diktátor. Az író úgy lett Zsigmond, hogy az apja a szüléskor ellentmondást nem tűrőn odakiáltotta. Addig e nevet a faluban nem hallották. Móricz Zsigmond Péter-Pálkor született, így mindenki arra számított, ez eldönti a keresztneveit. A mamának nem tetszettek, mégse mert volna szólni. Amikor a papa házat vásárolt, rápakodott a feleségére, csomagoljon, de rögtön! – nem vette a fáradságot, hogy megmagyarázza, miért. Ha pénzre volt szüksége, előparancsolta a fiókból, amidőn pedig a vállalat balul ütött ki, csak vonta a vállát. Érdekes, hogy Móricz e despotikus magatartást még emlékezéseiben is természetesnek veszi.

A Hét krajcár miatt az ember hajlamos Móriczékat nincstelennek képzelni. E könyvből megtudhatjuk, Csécsén a család kifejezetten módosnak számított, mind a birtokolt földek holdjait számítva, mind pedig az ételektől roskadozó kamrát szemlélve. A papa igazi self-made man, vásárolt házakat, vízimalmot, és sógora, a gépész Laci biztatására tüzes gépet is, hogy jó pénzért csépelhessen. A vízimalom befagyott a Tiszába, elvitte a tavaszi áradás. A tüzes gép fölrobbant. Ekkor az eladó cég két ügynöke kiszállott a tulajdonos házához, s alaposan becsapta a feleséget, azt állítván, férjét bilincsben vitték el, kiváltásához le kell tenni a gép árát, háromezer forintot. Pallagi Erzsébet mindent eladott, földet, házat, valamennyi okmányt aláírta. Kevéssel ezután Bálint sértetlenül futott be. Hiába, a vagyon oda.

A kis Zsigmondot Istvándiba küldték, ahol Laci uradalmi gépészként helyezkedett el. Erről az időszakról szól a második rész. Végül csatlakozhatott a szüleihez és a testvéreihez – némelyik az ő

távollétében született (egy meg is halt), akik Prügy községben telepedtek le. A helybéliek Tügynek ejtik. Móricz korábban nem éhezett soha, Tügyön bepótolhatta. Kevéssel ezután kezdődtek a kollégiumi évek, s zárul az Életem regénye, a fentebb idézett sorokkal.

Móriczról nehezen írom le, de kénytelen vagyok, tündéri vallomásában itt-ott enyhe antiszemitizmusra bukkanunk. Ezt észrevenni bizonyára szentségtörés. Olvashatjuk, a család háromszor találkozott a zsidósággal. 1. A nagymama házát Izrael Markovitstól és nejétől, Katz Rózától vették. 2. Bálint papa a zsidó módszert követte. A paraszt műveli a földjét, a zsidó kiadja másnak. Itt Móricz megjegyzi: „A kereskedelem csalásra és a törvények kijátszására vezeti az embereket.” 3. A tüzes gépet zsidók adták el, s ugyanők – ügynökök – csapták be a mamát.

A falusi életrend zártságáról írott eszmefuttatások érdekfeszítőek, azonban a családi sorstragédia miatti keserűség túlzásokra ragadtatja a szerzőt. „Mikor a gazdalegény fagyos szalonnát vág a padláson, a zsellérfiú főtt kukoricát eszik marékból… S úgy van eleve elrendelve, hogy senki soha többre ne vihesse s lehetőleg senki le ne szállítsa azt a pályaívet, amit örökölt elődeitől.” A fizetési rend is mereven szabályozott. A leggazdagabbak, az első rend, nyolc véka búzát fizet a papnak, méghozzá azonnal a cséplésből. Móricz apja a második rendbe tartozik, hét vékát kell adnia, de ha a cséplésből tenné, „az már illetlen hencegés”. Épp Móricz Bálint életpályája volna a legfőbb ellenpélda. A fia erre se figyel föl. Ám az önéletrajz nem tudományos munka. E szeplők olyanok, mint Cindy Crawford arcán az anyajegy.

Móricz a műfaj örök dilemmáját így sommázza: „Kinek mesélem én magamat? Akikről szólok, már mind halottak.” Kedves Zsigmond, nekünk meséled. Az Életem regénye 1938-ban folytatásokban jött a Pesti Naplóban. Könyv alakban egy évvel később. A szerző ekkor hatvanéves. A második kiadás csak 1953-ban jelent meg, a Szépirodalmi kiadó Magyar Klasszikusok sorozatában. Szerkesztőbizottság: Bóka László, Király István, Lukács György, Szauder József, Tolnai Gábor, Waldapfel József. A bevezető tanulmányt Erdei Ferenc írta. Ekként kezdődik: „Móricz Zsigmond, a legnagyobb magyar realista elbeszélő, nemcsak irodalmunk

kiemelkedő egyénisége, hanem a magyar nép felszabadulásának egyik legjelentősebb irodalmi előkészítője.” Így persze mindjárt más. Ezt is a Platán Könyvtárból hoztam haza, az ottani kötetekben többnyire a textilszakszervezet pecsétje látható. Ebben viszont a Minőségi Férfikabát Üzemé. Móricz Zsigmond, ha tudná, büszke volna.

Várok, amíg fölforrok

A keresztbeolvasásra újabb ínycsiklandó alkalom: Móricz Életem regénye után kerítsünk sort üstöllést a lánya, Virág fő művére. Apám regénye. Mintegy négyszer akkora terjedelemben taglalja M. Zs. mindennapjait születésétől haláláig, mint a papa maga. A vastagság magyarázata nem a bőbeszédű stíl. Móricz Virág az apja hatvanhárom esztendejéről írt, Zsigmond az első tízről. Az Apám regénye 1953-ban jelent meg először a Szépirodalminál. Aki Móricz Virág munkáját elolvassa, aha-élmények sorozatán megy keresztül. Különösen, ha igazságosnak és pontosnak tekinti azt a képet, amelyet Móricz Zsigmondról kap. Ha nem, akkor is. Egészen bizonyos, hogy a gimnáziumi tankönyvekből és a közkinccsé vált sztereotípiákból összeálló személy még csak nem is hasonlít arra, akit a saját memoárjából s a lánya által kerekített életrajzból megismerhetünk. Ezzel a Móricz Zsigmonddal nagyon szeretnék találkozni a redakcióban. Vagy a Nyugat irodalmi délutánjain a Britannia szálló különtermében. Vagy a leányfalusi házban, mely ma is áll, a hosszú deszkakerítés mögött. Boldogult úrfikoromban Karinthy Ferenc bevitt oda, jóban volt Virággal. Néhány hete zárva találtam. A tárgyi emlékek állítólag a helyrajzi múzeumba kerültek.

Az Apám regénye érzésem szerint korántsem annyira remekbe szabott cím, mint a mintául vett Életem regénye. Virág annyira bízott benne, hogy azután a mamáját megörökítő munkáját Anyám regényeként adta közre. Ha szó szerint venné a szendébb olvasó, az apa illetve az anya által írott regényt kereshetne a könyvfedelek között. Gondolom, Móricz Virág a címmel arra célzott, hogy M. Zs. életének M. Zs. az igazi szerzője, nem pedig a lánya, aki e szöveget az apja dolgozószobájában és írógépén készítette el. Csöppet sem irigylem. Lélek-és szívpróbáló vállalkozás lehet megírnunk a tulajdon apánkat. Szküllák és karübdiszek leselkednek ránk. A ló egyik oldala a szeretett rokon szédelgő földicsérése, melynek érdekében kihagyunk, átfestünk. A másik pedig a visszanéző pedáns

bölcsessége és szigorúsága, ami könnyen előhívhatja az olvasóban a népi tapasztalást: könnyű utólag okosnak lenni. Ehelyt kénytelen vagyok leszögezni, hogy utólag se könnyű okosnak lenni.

Kínosan feszengenék, ha arról értesülnék, a lányom (fiam, nőm, testvérem stb.) arra készül, hogy velem kapcsolatos emlékeit az utókor orrára kösse. Imádkoznék, hogy legyen igazságos. De miért volna igazságos egy rokon? Vegyük figyelembe, hogy a drága papa ekként summázta önnön ars poeticáját: „…csak azt lehet leírni, ami fáj. Ami megsebzi az embert. S ami bosszú." E sorok egy levélből származnak, melyet a Berlinben tanuló Virágnak írt. Ugyanitt olvasható az alábbi markáns kijelentés: „Az adósság rontja el legjobban a tisztességes embernek az életét." Amennyiben föltesszük, hogy Móricz Zsigmond tisztességes ember volt, a lánya könyvéből meghökkenve állapíthatjuk meg, hogy a prózaírásnak és az adósságcsinálásnak egyként utolérhetetlen mestere. Azt hihetnők, e derék parasztfiú, amint a bűnös városba költözék, zavarodottan tekingetett jobbra-balra a huszadik század első harmadának zűrzavarában. Ám Móricz az apja fiának bizonyult, hozzá hasonlatosan igyekezett pénzt teremteni.

Kezdetben irodistaként. Úti elszámolások ellenőrzését bízták rá, vállalta, a havi fix bűvöletében. Virág közzétesz egy megírt, de az Életem regényéből utóbb kihagyott részletet. Zsigmond főnöke, Schatz Róbert, igen rátermetten vezényli beosztottjait. Ha valamelyiket a színe elé rendeli, a csöngetések számából tudható, kit hív tetemre. Móricz négy csöngetés hallatán volt köteles betalpalni, de már az elsőnél ugrásra készen várt – majdnem mindig őt hívatta Schatz úr (a névnek jelentősége van). „Mi ez kérem? Az urak nem tudnak számolni? …Ach, csak magyar embert ne vennének fel hivatalnoknak." Igen. A magyar ember itt a zsidó ellentéte, ugyebár. Asszem, értem, miért hagyta ki Móricz ezt a beszámolót az önéletregényéből. Találgatom, hogy Virág ennek tudatában közli-e.

Később a nagy író nem riadt vissza a tőzsdézéstől, a kisebb ingatlanspekulációtól és a mezőgazdasági beruházásoktól sem. Csakhogy nagy pipájú, kevés dohányú ember vágyai ritkán válnak valóra. A soroltam vállalatok jóval hamarabb gyógyuló érvágások Móricz bugyellárisán, mint azok, amelyekkel irodalmi lapok

kiadójaként igyekszik finanszírozni a finanszírozhatatlant. A legnagyobb falat a Nyugat volt, talán kevesen tudják, hogy Móricz nem csupán társszerkesztette Babits oldalán, hanem meg is vásárolta a lapot. Vérmes reményekkel próbálta a főkönyvi veszteségeket megszüntetni, sőt nyereséggé változtatni. Ilyesfajta szélmalomharcokra soha nem sajnálta az időt. A Kelet Népét Szabó Páltól vette át 1939-ben, hasonló adóssághalmazként. E lap jelmondata: „Hazugságot ne taníts! Igazságot el ne hallgass!” Móricz az IGE – Írók Gazdasági Egylete – föllendítésével szintúgy megpróbálkozott, amikor Pakots József, az addigi vezető elhalálozott. Az ő neve József Attila alkalmi négysorosából lehet ismerős.

Kezdetben volt Pakots,
aztán lőn az Ige.
Köztünk ő a kapocs,
azért jöttünk ide.

E vállalkozásokban az a közös, hogy Móricz valamennyiből vert hadként kényszeredett kihátrálni. Noha kamaszos nagyravágyással vetette magát a harcba. Unos-untalan fölolvasásokat szervezett Budapesten és vidéken, a jelek szerint imádott szerepelni. Olykor a Nemzetközi Vásár egyik csarnokában rendezett irodalmi programokat. A bukások sorozatából nem tanult, e tárgykörben gyorsan felejtett. Le kellett volna írnia őket. A maga munkájához állandóan jegyzetelt, mint Virágtól tudható, eleinte füzetbe vagy blokkba, később géppapírból hajtogatott tömbbe, melyet néha tűvel-cérnával varrt össze. Amikor már a többé-kevésbé végleges szöveg legyártásába fogott, odaült a géphez. Az ihletről így nyilatkozott: „Leülök az írógépem elé, és várok, amíg fölforrok.” Ütötte-vágta a billentyűket kíméletlenül, több ajtón át hallatszott, ha belelendült.

Az Apám regénye legzavarbaejtőbb részei a Móricz által készített havi elszámolások a kiadásairól. Úgy látszik, mégis ragadt rá valami Schatz úr tudományából. Ha nem aggódnék olvasóim haragjától, vagy Móriczétól, a kicsinyes jelzőt se tartanám túlzónak. Virág megörökít egy idevágó históriát. Történt, hogy Janka (az első Móriczné) a villamoson szívességből megváltotta Makai Margit

jegyét. Később a színésznő vissza akarta adni a tíz fillért. Móricz és Janka összenézett: Na, megvan a tíz fillér! – mondották. Hiányzott a számvetésből.

Ha azt a képzetet keltettem volna, hogy szerzőnk anyagias, sietek leszögezni, másról van szó. Móricz Zsigmond, a korszak egyik legsikeresebb írója, szűnni nem akaró anyagi gondok között írt, gyakran kifejezetten pénzért. Olykor a szorongató határidő miatt egy éjszaka negyven oldalt is lekopogott. Azt hitte, színpadi művekkel kereshet sokat, ám szándéka ellenére ezek zöme túl igazi lett, így nem kerültek műsorra, illetve gyorsan megbuktak. Egy korabeli kritikus kijelentette, a hideg leli, amikor hallja, hogy Móricz új darabba kezd.

Regényei és elbeszélései jól fogytak, bár élete alkonyán egyre kevésbé. Csupán a kiadójukkal elégedetlen kortársaim számára másolom ide, hogy a Légrády Testvéreknél (a Nyugat kiadójától ment oda) negyvenévesen az első háromezer eladott példány után tíz százalékot, az ezt meghaladóért nyolcat húzott. E céggel is elégedetlen volt, nem tartották be a szerződést, nem nyomattak után az elfogyott könyvekből. Móricz élete során többször vásárolta vissza a jogait és a fölhalmozódott, eladatlan készleteket. Rokoni szál segítségével igyekezett ezeket Amerikába küldeni és eladni, ez éppolyan balul ütött ki, mint a többi nagyszerű üzleti húzása.

A külföldi megjelenésekben nagyon bízott, épp ezért saját költségén fordíttatta le a darabjait több nyelvre. Leányfalusi kertjében dolgozott egy öreg napszámos. Látta, hogy hárman írnak a teraszon. Kérdezte az író urat, mit csinálnak. Móricz azt felelte, az egyik úr németre fordítja, amit ő írt, a másik pedig angolra. És a nagyságos úr? Én írom magyarul, amit aztán lefordítanak. Mire az öreg: Hát csak okos ember, nagyságos uram, hogy a legkönnyebbet választotta!

Pénzügyi problémáit a nagy rokonság és a kétszeri válás fokozta. Második feleségétől, Simonyi Mária színésznőtől az alábbi levéllel búcsúzott. „Kedves Mária, Isten vele. Mély bánattal és megrendülten megyek Leányfaluba. Onnan írok. Most csak csókolom és szívem hálájját küldöm ezért a kilenc évért, amit soha meghálálni nem lehet. Életem legszebb korszaka, mely örökre összeköt bennünket. Szörnyűség volna elrontani. Imádom magát, drága Szívem és csókolom a sírig. Zsiga.” A válasz is megrendítő. „Zsiga, mi szépen

becsületesen elválunk. Azt szeretném, ha ez minél csendesebben történne. Ez csak a kettőnk dolga. Szeretném, ha minél előbb közölné velem életlehetőségeimet – hogy elindulhassak. Magyarázzak? Részletezzek? Zsiga, ugye minek. – Maga pontosan tud mindent. – Nincs tovább. – Ennyi az egész. Igen sok boldogságot kívánok Magának. Mária.” Válófélben lévőknek ajánlott olvasmány.

Hinti a magvakat

Televizált beszélgetést folytattam Morcsányi Gézával az Alexandra könyvesházban. Minthogy ő a Magvető kiadó igazgatója, nekiadtam Móricz Zsigmond jellegzetes – mint kiderült, Géza által még nem ismert – fotóját. Emlékül. A fényképen Zsigmond búzamező közepén időzik, vizsgálgatja a derekáig érő kalászokat, értő tekintettel és ujjbeggyel. Fölkészültségemmel elégedetten közöltem Morcsányival, hogy az általa vezetett kiadó, a Magvető Móricz híres, azonos című antológiájáról vevé a nevét. Az esten a hallgatóságban jelen volt Spiró György, rögvest utána jelezte, tévedés, a Magvető nem a Móricz-antológia, hanem bizonyos orosz (szovjet?) minta – könyves vállalat – nyomán lett Magvető. Spiró kollega mindent tud, s amit nem, azt nem is érdemes. Újfent bebizonyosodott, ha hallgattam volna, bölcs maradtam volna.

Mostan a könyvtárban kikerestem a szóban forgó antológiát. 1940-ben jelent meg, a Kelet Népe (Móricz lapjának) kiadásában. Gusztussal forgattam lapjait. Milyen érdekes, hogy a nagy prózaíró megálmodta egy következő periódus nagy könyvkiadójának nevét, ráadásul úgy, hogy a szocializmusnak nevezett korszak orosz (szovjet?) mintájával is egybeessék. Hazatérvén, döbbenten fedeztem föl az üveges szekrényünk polcán egy kisalakú, sárga kötetet, azonos borítóval. Magvető, Móricz Zsigmond gyűjteménye. A grafikán izmos felsőtestű meztelen férfi kötényből hinti el a magvakat, csakúgy, akár az eredetin. Sokszor láttam én e kissé sematikus rajzot. Az ötvenes-hatvanas években szerették a kultúrpolitikusok. „A borítékon a Magvető rajzát írta Medgyessy Ferenc” – olvashatjuk a kolofonban, vélhetőleg Móricz tollából, aki egyébként a gyűjteményt királyi többesben vezeti be: „ A magyar népnek és a teljes magyar ifjúságnak ajánljuk a magyar irodalomnak ezt a kis bibliáját.” Ennek az se mond ellene, hogy Móricz Virág emlékezéseiből tudható, az apja „kivételesen” e nekibuzdulástól is katasztrofális anyagi helyzetének rendeződését várta – s valamelyest kapta. Főként ezért dobta piacra sietve „a magyar irodalom élő könyvét”.

A zsebbe csúsztatható kötetet tehát odahaza is lapozgathattam volna. Fakszimile kiadás. Egyetlen mondatot csatoltak hozzá: „Móricz Zsigmond születésének 100. évfordulóján névadójának tiszteleg a Magvető Könyvkiadó.” Kardos György, az akkori direktor úrelvtárs tehát akként vélte, mint én. Ez számomra nem nagy meglepetés, hiszen boldogult úrfikoromban éppen tőle hallottam, magvetős szerzőként. Vagy Hegedős Marától? Mindegy, az szinte ugyanaz. Én ezek után is inkább hiszek Spiró professzornak. A hajdani ÁVH-s Kardosból kinézem, hogy szovjet mintát követett, mely véletlenül azonos az akkori irodalmi bírák által szocialistának tekintett M. Zs.-antológia címével. Lobogónk Petőfi. Fáklyánk Ady és Móricz.

Akármint is lett a Magvető a szocializmus kettes számú kiadója – az egyes a Szépirodalmi volt –, csodálkozom, hogy az antológia hasonmás változatának tulajdonlásáról így elfeledkeztem. Ennyire hülyének azért még nem gondolom magam, ha neveket és számokat képtelen vagyok is fejben tartani, vizuális emlékezőkém alkalmatos szerszámom, az egyszer látott arcot, tájat, borítót ritkán engedi el az agyam. A magyarázatot a belső címlapon találom. „Dórinak [itt egy margaréta kezdetleges rajza látható] szeretettel Mari néni.” Második feleségem (Esze Dóra) első angoltanárnője ajándéka volt az általános bevégzésekor, a felnőtté nyilvánítás gesztusaként. Jelzem, az órák a Miklós utcában zajlottak. Nemcsak azok érdekes földrajzi pontok, hol sírjaink egyesülnek, azok is, hol a könyveink.

Most má ölég a perszonális részletekből. Üssük föl az antológiát. „Anonymus és a Halotti Beszéd óta az egész anyagot átforgattunk, megrostáltuk, s csak azokat a műveket s a műveknek csak azokat a részeit vagy részleteit gyűjtöttük össze, ahol a mai szemmel és szívvel valóban élőnek éreztük az írást. Művészet és termékeny mag. A magyar irodalom a magyar élet mag-termelője, mag-tárolója. Ahogy a leghatalmasabb fa is a mag-szembe menekül télire, úgy a magyar élet a létezését örökíti át az írott igékben. Teljességre csak a csíraképes magvak összegyűjtésében törekedtünk” – így Móricz, 1940. május elsején, kissé belebonyolódva a magok metaforájába, bizonyára a cím bűvöletében. Nekem ez az eszmefuttatás a spermiumokat idézi agyamba, túlteszem magam rajta.

Ámulok az egyszerű, nagyszerű ötleten. A korszak legnagyobb (tudom, nincs ilyen, csak játékból) prózaírója egész élete literátori tapasztalat-tömegének birtokában összeszerkeszt egy könyvecskét, melyben megtalálhatunk mindent, hogy úgy érezhessük, nagyjából az egész magyar irodalmat tarjuk a kezünkben, as such. A hordozható magyar irodalom. Aki elolvassa, megkapta. Ha eszünkbe ötlenek a 100 híres regény jellegű összeállítások, ráncoljuk a homlokunkat. Csakhogy ezek itt valódi részletek, eredeti szövegek, nem zanzák. Többé-kevésbé hét évszázad termésének szigorúan válogatott mustrája. Ama szempont szerint, hogy a „mai" – 1942-es – szem és szív mit érez elevennek. Érdemes vállalkozás.

Mai – 2006-os – kíváncsisággal ugrottam neki a kalandnak. Izgatott, mi hullott ki az idő rostáján további hatvannégy év múltával. Pontosabban, mit érez az én szemem és szívem holtnak mindabból, amit Móricz a korszerű magyar irodalom vállalandó és folytatandó hagyományának tekintett. A kötet a Halotti beszéddel indul, annak három változatával, előbb Toldy Ferenc, majd Beöthy Zsolt olvasása szerint, végül Móricz átiratában, „ahogy azt a pap ma mondaná". Másutt Móricz kifejti, a szövegemlék azért olyan, amilyen, mert a nyelvünket nem tudó tót kispap jegyezte föl. Fogalmam sincs, milyen mértékben fogadható el Móricz értelmezése tudományos hitelességűnek, de végre, életemben először, nemcsak csodáltam, élveztem is e gyászbeszédet, mely „az első magyar nyelvű írás, II. Endre korából. Az Arany Bulla (1222) évtizedéből". Az ember boldog zsibbadással szemlél szinte mindent, ami az első a maga nemében. Azt is, ami az utolsó. Móricz irodalmi bibliájában az utolsó szerző megtisztelő helyét Illyés Gyulának adta. Meglepő. Vagy csak nekem?

Visszafelé haladva, „A jelen" című fejezetben, Illyés előtt Gulyás Pál szerepel, egy verssel.

Már nem hajol földig, mint hajdanán,
mikor árvalányhaj lengett kalpagán…
Már nem hajol meg, már van akaratja,
mert fény esett a parasztba!

Ó, istenkém. Balatonakaratja. Alább azt is az orrunkra köti Gulyás Pál, hogy:

Bent a parasztban
már tombol a fény!

Naccerű lehet. Mindazonáltal Gulyás talán az egyetlen kakukktojás a „jelen”-ben. Előtte Fodor József, József Attila, Szabó Lőrinc, Reményik Sándor (őt ugyan kicserélném Remenyik Zsigmondra), Erdélyi József, Sinka István, Kassák Lajos, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, és persze Ady Endre, mind közül a legnagyobb terjedelemben. Ők bízvást bekerülhetnének egy ma szerkesztett össz-magyar irodalmi gyűjteménybe is, a jelen helyett a félmúlt fejezetébe. Noha nem okvetlenül épp ezekkel a műveikkel.

A kimaradt maghintők névsora persze szintén tekintélyes. Móricz vajon mért nem tartotta érdemesnek vagy élőnek Krúdy Gyulát, Karinthy Frigyest, Bródy Sándort, Csáth Gézát, Kaffka Margitot, Tersánszky Józsi Jenőt, esetleg Gárdonyi Gézát, Móra Ferencet, Szép Ernőt – kapásból ők jutnak eszembe –, azt nem tudom. Kortársaink közül választani mindig a legnehezebb. A Magvetőben „A jelen”-t egyébként a „Népköltés” követi, azaz népdalok és közmondások. Emezekből a második: „A holtakon is adót szed.” Az utolsó előtti: „Szükség törvényt bont.” A korábbi idők irodalmának fejezeteiben kevés a kivetnivaló. Csupán néhány túlontúl könnyűkezű színdarab esne ki az én rostám lyukain, de tudom, a színmű Móricz kütyüje volt, úgy hitte, az országot jelentő deszkákon sok pénzt kereshet, és sok emberhez juttathatja el a mondandóját. Hiányzik Jókai (gondolom, Gyulai Pál hatására), valamint Mikszáth (őróla Móricz talán nem tudta eldönteni, „A jelen”-hez vagy „A nagy kor”-hoz tegye).

Fölöttébb élvezetes olvasmány M. Zs. kis magyar irodalmi bibliája, s dicséretesen rövid, néhány óra alatt bekebelezhető. Mindenkinek ajánlom. Azzal a tudattal tehetjük le, hogy vigasztalóan gazdagok vagyunk. A birtokunkban lévő példány ára 20 forintba került 1979-ben. Nem is ért többet, mert szétesett lapjaira. Óriási ötlet volna, ha a

mostani Magvető újra kiadná, nívósabb kötésben. Kerek évfordulón. Vagy szögletesen.

Az se lenne érdektelen, ha egy mai jelentős szerző Móricz metódusát követve összeállítaná a maga kis bibliáját az előző nemzedékek műveiből. Avatott kéz folytathatná éppenséggel Szerb Antal magyar irodalomtörténetét is, napjainkig. (Ajánlottam Morcsányi Gézának, de nem sikerült fölizgatnom.) Minimális programként nem ártana egy zsebantológia „a teljes magyar ifjúságnak" a másodig világháborút követő időszak terméséből. Rám ne bízzák, én másoknál is igazságtalanabb lennék. Maradván csak azoknál, akik már nem élnek, ha akkora terjedelemmel bírnék, amennyit Móricz szánt a jelenre, mély lélegzetet vennék, s hadarnám a neveket – amennyiben gondolkodni kezdek, sose lesz kész a lista. Próza: Déry Tibor, Füst Milán, Kardos G. György, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Németh László, Ottlik Géza, Örkény István, Sarkadi Imre, Szabó Magda. Vers: Illyés Gyula, Kormos István, Ladányi Mihály, Nagy László, Orbán Ottó, Petri György, Pilinszky János, Vas István, Weöres Sándor, Zelk Zoltán. Dráma: Füst Milán, Karinthy Ferenc, Németh László, Örkény István, Sarkadi Imre, Sütő András.

Sújtson reám az egyet nem értők haragja. Az se baj, ha ők is közzéteszik saját válogatottjukat. Tanítónénikérem, éncsakjáccottam.

Ki volt az

Sokáig laktam a Pozsonyi úton, egy valaha jobb napokat élt bérházban. A kapu mellett a márvány borítású falon betűhiányos fölirat jelzi, hogy ez és a szomszéd ingatlan egykoron a hatvani cukorgyáré volt. A helybéli nép rebesgette, a Dunára néző fronton a legszebb otthon valaha Hatvany Lajosé volt. Melyik? – kérdeztem. Hát, ahol a tetőteraszon fák vannak. Látszottak a parkból. Nagy fák. Mint kiderült, dézsákban álltak.

Karinthy és Kosztolányi leveleiből tudtam, hogy Hatvany a két háború közének legmódosabb irodalompártolója volt, akit emezek zavartan vagy pimaszul lejmoltak. Egyéb ismeret híján puszta kalandvágyból hoztam haza a könyvtárból Hatvany Lajos leveleit, az általa illetve neki írottakat (Szépirodalmi, 1985, a szöveg gondozását felerészben az özvegye végezte). Mióta végigolvastam, lenyűgözve bámulok magam elé. Álmomban se gondoltam volna, hogy a nevét a családi cukorgyár színhelyéről, a fővárostól hatvan kilométerre található városkáról nyerte. Azt se képzeltem, hogy egészen 1961-ig élt a Pozsonyi úton. Ha az idő engedte, nyugszékben feküdt a tetőteraszon, melyről a kilátás – ő írta – mindenért kárpótolta. Nagyon szépnek kell lennie – a minden hatalmas vagyon elvesztését (is) tartalmazza.

Báró Hatvany Lajos 1880-ban született, Deutsch Lajosként. Édesapja azok közé a zsidók közé tartozott, akik – majd háromszázan – nemességet kaptak a kiegyezéstől a monarchia végéig terjedő időszakban. Közülük huszonhat lett báró. A Deutsch I. és fia cukorgyárat a nagyapja alapította. A magyarosításban elébb Hatvanik lettek, majd a nemesség után ipszilonra cserélték az i-t. Lajos, akit a magánérintkezésben általánosan Laciztak, az édességipar helyett a nyelvek és az irodalom iránt érdeklődött. A családban nem egyedül. Testvérei közül Bertalan a vállalatvezetés mellett a keleti tudományok és nyelvek avatott tudora lett, s ugyanakkor a Szép Szó folyóirat alapítóinak egyike. Ferenc képzőművészként és gyűjtőként vált ismertté.

Hatvany Lajos Gyulai Pál tanítványául szegődött. Az öregúr egy ízben kíváncsiskodott, mivel foglalkozik a polgári életben. Üzletben vagyok, válaszolta a báró, s további kérdésre hozzátette: Cukorkaüzletben. Hol van üzletük? A Nádor utcában – ez nem volt hazugság, az édesipari vállalatóriás pesti központja székelt ottan. Mire az irodalomkritikusok doyenje: Ha arra kerülök az akadémiáról, majd ott veszem a cukrot. Hatvany szabadkozott, nálunk csak nagy tételben árusítanak. Gyulai ezt nem találta akadálynak: Ha nagyon megkérem az apját, nekem csak adnak!

A jó Lajos mérhetetlen mennyiségű levelet váltott, nagyjából mindenkivel, aki számított irodalmunkban a századfordulótól a negyvenes évekig. Legfontosabb partnerei a korrespondenciában: Ady Endre, Krúdy Gyula, József Attila, Remenyik Zsigmond, Babits Mihály, Gyulai Pál, Osvát Ernő, Juhász Gyula, Szép Ernő, Bródy Sándor, Herczeg Ferenc, Kaffka Margit, Heltai Jenő, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Lengyel Menyhért, Tersánszky Józsi Jenő… Többségük barátja, rokona vagy üzletfele volt, utóbbi általában azt jelenti, hogy anyagilag patronáltja. A kötet csupán azokat a leveleket tartalmazza, amelyek fönnmaradtak, s a szerkesztők – a kiadás évében a szocializmus prüdériájának végéveit éltük – nem tartották túl indiszkrétnek. Özvegy Hatvanyné (az utolsó) előtt fejet hajtok, amiért jóváhagyta, hogy a Bajor Gizivel váltott üzenetek is szerepeljenek, ez a nagy színésznő egészen biztosan a báró szeretője volt. Egyik levelét ekként zárja: „Szeretettel a Tied (megállj és nem írok nevet)." Kiderül belőle, hogy Hatvany beszereltette hozzá a telefont, ámbár az még nem működött. Jászai Mariról a szöveg csupán sejtet valami hasonlót. A külföldi írók körül sem akárkikkel levelezgetett Hatvany. Gerhart Hauptmann, Klaus Mann, Thomas Mann. Úgy látszik, főként azokat a németeket szerette, akiknek a neve férfira végződik.

A báró tekintélyes életművet hagyott maga után. Ezek egy részét németül írta, mint A tudni-nem-érdemes dolgok tudományát. Vaskalapos filológusok és elemzők ellen hadakozott. Magyarul legutóbb a Gondolat publikálta, jelenleg csak előjegyezhető, például a www.antikva.hu-n. Az Én és a könyvek is németül fogalmazódott, csakúgy, mint a Zsiga a családban, a regénytrilógia első darabja, mely

rögvest angolul is megjelent. Külföldön sikert sikerre halmozott, az említettek mellett színdarabokkal. Itthon a Nyugat dölyfös szerkesztői nagy előszeretettel utasítják vissza a munkáit. Ami azért pikáns adat, mert a báró nemcsak lelkes támogatója, tulajdonosa is a lapnak. Egészen addig, míg halálosan összevesztek vele (1911). „Osvát és köztem irodalmi controversia volt. Az urak velem – Velem – szemben jónak látták az »irodalmi függetlenséget« megvédeni. Mintha irodalmi exploiteur kiadó volnék – mintha nyerném az üzleten. E télen már majdnem magyar lettem – maradok németnek.”

A legtöbb levelet Ady Endrével váltotta. Szerelemhez hasonlatos barátság. Viharos összeveszésekkel, könnyes tüdőre borulásokkal. A költő így írja alá sorait: „Adyd.” Hatvany pedig így: „Laczid.” Ady sokszor fogad el vagy köszön meg pénzt, ám – legalábbis a közzétett szövegekben – ritkán kér. Egyszer, 1915-ben furcsamód négy lovat szeretne a bárótól, kettőt az apjának Érmindszentre, kettőt magának, Csucsára. Nem tudom, megkapta-e őket. Ha igen, talán épp e lóügyről juthatott eszébe: „Én téged a mai Magyarország Széchenyijének látlak.” A költő sokszor szinte esdekel levélért, találkozásért, versei bírálatáért. A báró kíméletlenül és többször letolja, mivel az újabb versek jók, de lehetnének jobbak. Úgy véli, hiányzik a költőből a koncentráció. Váljék Goethévé és Flaubert-ré. „A regényt meg kell írnod. A lyrával magadat emészted…” [„Magad emésztő, szikár alak! / Én megbántottalak.” Ezt huszonhárom évvel később írja József Attila Babitsról s -nak.] Hatvany a tanácsadást ekként folytatja: „… a regényírás physice hasznos.” Jó hír ez számomra is. Eleddig physice a testmozgásban bíztam.

A mecénás szerepe sokat ártott Hatvanynak, az írónak. Ady szerint: „Bajt okozott a te pénzességed… Hidd el, hogy nagyon sokszor nagyon-nagyon szerettem volna, ha – neked sincs pénzed.” Világos beszéd. Tersánszky szerint: „Magam részéről az ő lehetőségeivel, millióival és külsejével, valljam be, mit tennék?… Időmet mulatókban, kártyatermekben herdálnám, legföljebb medvevadászatra ruccannék ki Máramarosba, vagy Afrikába, oroszlán és fekete tündérek vadászatára! … Foglalkoznék én irodalommal?”

Érmindszentről jelenti Ady 1914. július 5-én: „Nevezd szenilis fordulatnak, őrülten, megbolondultan szeretek egy alig húszéves kislányt. Úgy mutatja, hogy ő is szeret, tehát most okvetlenül nagyon is hiszi. A leány – csodálkozz – nem zsidó, de nagyon előkelő, erdélyi félmágnás… Gondoltam: tanácsot kérek, de te olyan szertelen, bolond szerelmi életet éltél, hogy legrosszabb esetben is – megnyugtatnál.” Válasz: „Józan Deutsch fővel adva van egy nem egészséges, nem is fiatal poéta – és egy kislány, egy kis húszéves hysterica. Mert ugye hogy az… baj, baj, baj… A Hatvany pedig, ez az y-os nevű, majdnem gentry, majdnem duhaj, majdnem magyar pedig, aki mindig küzdött bennem az óvatos zsidóval, neked is azt ajánlja: uccu neki… rajta: az élet annyit ér, amennyi az élmény. Bölcsebb vagy?” Mint tudjuk, Ady elvette Boncza Bertát, azaz Csinszkát. Földessy Gyula egyik leveléből kiviláglik, a hysterica a második férj szerepére Ady után Babits Mihályt és Harsányi Zsoltot is célba vette.

Hatvany életpályája regénybe illő. A Nyugattól való távozása után Berlinben él. Amikor hazatér, megveszi s szerkeszti a Pesti Naplót, illetve az Esztendőt. Az őszirózsás forradalom egyik fontos szereplője. Emigrálnia kell. Bécsben Jövő címmel lapot alapít. 1927-ben újra hazajön, pedig vád alatt áll a forradalmi múltja miatt. Elítélik, börtönbe vonul, amnesztiával szabadul. A fasizmus elől újra elmenekül, Oxfordban köt ki. Híres palotáját a budai várban, ahol sokakat látott vendégül, értékesítenie kell. Ott találkozott többek között Bartók Béla és Thomas Mann. Földessynek írja, 1940. február 29-én: „Bécsikapu tér eladva, vagyonváltságra elmegy az ára. Nem akarok több lakást. Hotelszobák lakója leszek.” Bármerre tűnt föl, magas termetével, kifogástalan eleganciájával, mindenütt a társaság középpontja s a nők kedvence lett. Állandóan harcolt Adyért, vele kapcsolatos köteteket állított össze.

1947-ben tért vissza Budapestre, ki tudja, hányadszor. Egyetemi tanárként kereste a kenyerét. Amikor akadémikus lett: „Bevallom, jólesik ez az elismerés, mely ha későn jött is, nemcsak erkölcsit, hanem anyagit is jelent.” A báró immár nem áll jól. Nyolcvanadik születésnapjára Aczél György művelődési mininiszterhelyettes viszi házhoz a Kossuth-díjat a fekvő betegnek. Talán épp a tetőteraszon

adta át. Hatvanyt legfőbb műve, az Így élt Petőfi egymagában is érdemessé tette a díjra.

Dicsérem a kötet csodás képmellékletét. És Illés Endre remek előszavát, amelyet inkább utószónak olvassanak, ha rám hallgatnak, mert néhány nagy poént lelő.

A várban, közel egykori palotájához, a nyúlfarknyi Hatvany utca őrizte a nevét. A rendszerváltás utáni zűrzavarig, amikor ezt is megváltoztatták. Azóta Kard utca. Tessen mondani, ki volt az a Kard?

És nincs segítség

Nehezen tudom megmagyarázni, miként s mért hatalmasodott el rajtam újabban az a heveny, súlyos olvasási láz, mely arra kényszerít, hogy egyre gyorsabb ütemben kanalazzam a betűlevest. E sorozatból úgy tetszhet, a habzsoltam kötetek zöme a személyes műfajokhoz sorolható, (ön)-életrajz, levelezés, napló, vallomás. Pedig nem, csak épp ezek ihletnek írásra. Lassan semmi nem elég nekem, zsúrkocsimon félméteresek az olvasásra váró művek tornyai, és a héten iratkoztam be a harmadik könyvtárba.

Ugyanakkor némi csalódottsággal kell érzékelnem, hogy a többi emberre nem ez a jellemző. Ellenkezőleg. Itt világnézetem egyik vastag támasza látszik ledőlni. „Atlasz: hanyatlasz” (ez persze Kosztolányi). Eddigi életemben mindig abban a hiszemben beszéltem, cselekedtem, írtam, olvastam, hogy amit én helyesnek, szépnek, követendőnek, jónak tartok, azt nagyjából a többiek is. (Kivétel: politika.) Ám ha az én olvasási lázam szétveti a hőmérőt, a többieké miért nem? Immár nem igaz, hogy a többséggel azonos a véleményem, ízlésem, tapasztalásom?

Akad azért biztató adat is. Mi, magyarok 2004-ben 58 milliárd forintot költöttünk könyvre. Csillagászati számnak hangzik. Ha ötmillió felnőtt vagy keresőképes lakost veszünk alapul, egyszerű osztással kijön, hogy kábé évi 12 ezer forintot adtunk ilyesmire fejenként. Ez 5-6 szépirodalmi művet jelenthetne. Ám sajnos a teljes forgalomnak a szépirodalom csupán 4 százaléka. Mindössze évi 480 ficcset áldozunk rá tehát. Azaz egyetlen bel-vagy külföldi irodalmi művet se vásárolunk, hisz ennyiért (újat) nem adnak. A hihetetlen és búsító végeredmény persze félrevezető. Becsülhetően nincs több olvasója a valódi értelemében vett irodalomnak, mint 100–200 ezer ember, ők jóval magasabb összeget áldoztak rá, a hallgatag többség semmit. Mit mondhatnék? Járjunk könyvtárba mindahányan.

Ahol a kezünkbe akadhat az is, ami nem kapható. Példának okáért a drága Csáth Géza 1912–1913-as Naplója. (Legutóbb a Windsor kiadó publikálta 1995-ben,[1] a felelősséget Bába Iván vállalta, szerkesztő nincs, az utószó Töttős Gáboré.) Nyitó eszmefuttatásom

értelmében föltételezhetném, hogy Csáth Gézát mindenki ismeri, legalább a könyveim olvasói közül. Brenner – sőt dr. Brenner – Józsefet kevesebben. Kíváncsi volnék, miért cserélte le a Józsefet is, amikor írói álnevet választott. Naplója inkább dr. Brennerről szól, a stubnyai fürdőorvosról, mint Csáthról, a jeles novellistáról és drámaíróról. Aki egyébként zenekritikusként kezdte. Apja, a jónevű ügyvéd gondos középpolgári neveltetést biztosított a fiának. A kis Jóska határozott zenei tálentum. Írói stílusa nem véletlenül juttatja eszünkbe Kosztolányi Desirét, hiszen az unokaöccse. Érdekes, hogy ugyanazokat a parányi pongyolaságokat követik el, melyeket gimnáziumi magyartanárom pirossal aláhúzott. „De viszont" (egyik elég volna). „Pont négykor" (épp, avagy pontosan). „Szabadjon, szabadott" (a szabad nem ige, olyan nincs, hogy szabadni). Távol álljon tőlem, hogy a gimnáziumi purizmust kérjem számon bárkin, ők ketten különben se középiskolás fokon, satöbbi.

Brenner doktor úr naplója mindössze két évről tudósít. Csakhogy a súlyos morfinista két évéről. Márpedig Csáth egy 1909-es novellája (Ópium) szerint az ilyen ember egy nap alatt ötezer esztendőt él. Azaz tíz „rendes" év alatt okvetlenül vége. Pedig ekkor ő még nem mérgezte magát. Külön beszámoló a kötetben morfinizmusa története. 1910-ben betegséget diagnosztizáltak rajta. Fölbolydult kedélyét előbb sok brómmal, később némi morfiummal csitította. Egy gerincvelő-sorvadásos asszonyt kezeltek az osztályán, annak az adagjából csent. Hja, „könnyű" az orvosnak. Ő csak kilenc esztendeig bírta. Élt harminckét évet. (Ismert szám ez a magyar irodalomban.) Földi pályafutása mintha a hippik jelmondatához igazodott volna: élj vadul, halj korán!

Azt hiszem, gimnazista koromban került először a kezembe ez a napló, sűrűn telegépelt átütő (emlékeznek, az a hártyavékony) papírokon. Gondolom, az idő tájt a szocialista prüdéria nem tűrte, hogy nyomdafestéket kaphasson. Minden második oldalnál kínzó erekció gyötört. Most más a helyzet. Csupán minden harmadiknál. Ugyanakkor el is borzaszt, milyen gépiesen tepert le minden nőt, akihez hozzáférhetett. Szobalányokat is. Azzal vigasztalta magát, hogy a szerelme (későbbi felesége, Jónás) Olga ebbe inkább belemenne, mint a fertelmes onániába. Ámbár ezt sose kérdezte meg.

A lányok, asszonyok zömére az orvosi rendelőben rontott rá. Olykor a nőgyógyászati haránt ágyon. Máskor nőnemű fürdőbetegekhez indult éjnek évadján, gumitalpú cipőben, „condomokkal és elemlámpával" fölfegyverkezve. Az aktusok szenvtelen leírása ritmizálja a múló hónapokat.

1912 nyara. „Dezsővel utaztunk. A fiú nagyon lesoványodva, sápadtan jött meg Újvidékről, Köhögött. Aggódtam. Rosszul aludt. Régi éjszakáink jutottak eszembe, amikor ő a patikárosság második évét tanulta (egy év előtt), s amikor én aludtam rosszul, s zavartam őt." Dezső is élt a méreggel, mint Harmos Ilonától tudható. Talán ennek emlékét őrzi a híres háromsoros az Esti Kornél kalandjaiból:

Ne ámulj a kokainistán.
Gondolkozz az okain is tán –
s megérted.

Kosztolányinak eszébe jutott-e rövid életű unokatestvére (is) 1933-ban? Csáth '12-ben múlatta az időt Desirével. „Az ágyban a Casanovát olvastuk fel egymásnak, a lányokról, Olgáról és Blankyról beszélgettünk, és elbeszéltük egymásnak a lányokkal véghezvitt, szép szerelmi afférjaink történetét." Elég indiszkrét fiúk voltak ezek ketten.

„Az elhasznált 4 db Vaginol kúp irritálta [Olga] drága kis kelyhét. Közben ozsonnáztunk, cigarettáztunk, és meztelenül a zongorához ültem, hogy Wagnerből és a pesti orfeumok repertoárjából az ily alkalmakkor használt zenedarabokat felelevenítsem. Wotan búcsúja, Paraguay, Palkó Pali stb." Izgalmas lehet, ha valaki képes Wagnert zongorálni, a szerelmi együttlét utáni depresszió perceiben. Egyik alkalmi szeretőjével az intézet műsoros estjén négykezest játszik, majd az ő hegedűjátékát a nő kíséri zongorán. Fürdőorvosi gyöngyélet.

Sokadik szexpartnere – férjes asszony – az alábbi mondatokra ragadtatja: „Utáltam őt, és kétségbe ejtett az a gondolat, hogy minden zsidó nő – és Olga is – alapjában véve ilyen, azaz teljesen felelősség és erkölcsi ízlés nélkül való." Bagoly mondja verébnek, ő ugye fűvel-fával csalja a menyasszonyát. Ami pedig az erkölcsi ízlést illeti,

csöppnyi zsidózás abban a korban szinte elfogadottnak számított. A mából szemlélve ez nehezebben érthető. Az is, hogy több jegyzetből kiderül, olykor randizgatott Harmos Ilonával. Nem állíthatom, hogy történt valami, ha igen, a családban maradt. „Harmos telefonált. Találkát kért. Adtam: a Kálvin térre ½ 3-ra.” De a hölgy nem jelent meg. „Arra is gondoltam, hogy H. odaállította Desirét a telefonhoz, hogy dicsekedjék vele, hogy én találkozni kívánok vele.” Máskor is össze-összejöttek. Kibeszélték Kosztolányit és Olgát. Mindkettő féltékenykedett.

Dr. Brenner József akkurátus ember. Rendszeresen mérleget készített az elmúlott időszakról. Szabatos kimutatásokat közölt az általa bevett M. (morfium) és P. (Paraldehyd? Pantopon?) adagokról. Listázta teendőit, fogadkozásait. Leggyakrabban a kábszerektől való tartózkodásra készült – sose bírta ki. Néha pedig: „A coitus fölfüggesztése 3 napra.” Ezt sem. Akadtak talányosabb tervei: „Higanyos kenőcs Olgának.” Vagy: „Korbácsolás.” Ki kit?

Az 1912-es év mérlegét idemásolom: „1.) Coitus 360-380 körül. [Másutt azt is számlálja, hányszor élvezett el ő, s hányszor Olga.] 2.) Jövedelem 7390 korona. 3.) Schmith mézeskalácsos c. könyvem megjelenése. 4.) Puccini német kiadása. 5.) Pean megjelenése. 6.) Stubnyafürdő [állás] megszerzése. 7.) Tíz különböző nő megszerzése. 8.) Köztük 2 szűz lány. 9.) Elmebetegségek p[sychikus] m[echanismusa] c[ímű] könyvem megjelentetése. [Ezt is szívből ajánlom. Egy elmebeteg nő naplója címen a Magvető is kiadta 1978-ban2, Mészöly Miklós előszavával.] 10.) Horváték c. színdarab. 11.) Stubnyán siker megcsinálása. 12.) Bécsi út O-nével.” Ugyanekkor az alábbi komoly sérelmekről panaszkodik: Nem őt nevezik ki tanársegéddé. A Horváték viszautasíttatik a Vígszínház által is. Nem kap Greguss-díjat a Puccini című munkájára.

A történet végét valakinek színpadra kéne írnia. 1918-ban Olga lányt szül. ’19-ben Csáth idegösszeomlást kap, a bajai kórház elmeosztályára kerül. Megszökik, hazagyalogol Regőcére. Július 22-én lelövi a feleségét. Saját magát is megölné, az nem sikerül. Visszakerül a bajai kórházba. A család kérésére átszállítják Szabadkára, az elmeosztályra. Megszökik, Budapestre indul.

Szeptember 11-én Kelebiánál (ott a demarkációs vonal) szerb katonák elkapják. Megmérgezi magát.

A végzetes lövöldözés előzménye: megtudja, hogy a lányát más nemzette. Továbbá: diagnosztizálják, ugyanaz a betegség – ideg-és gerincsorvadás – támadta meg, mint a nőt, akinek a morfiumjából először fecskendezett magába. Járása egyre nehézkesebb. Orvos, tudja mi vár rá. Utoljára Kosztolányinak ír. Állítja, nem azért ítéli el a nejét, mert sokszor megcsalta és mástól szült gyermeket, hanem mert hazudott neki és kínozta. E szavakkal zárul a kötet: „Azután jöttem rá, hogy halálos beteg vagyok, és nincs segítség.”

Néhány legszebb vers

Gimnazista koromban föltett szándékom volt regényt írni a költőről. Pontosabban: A költőről. Életéről és haláláról. Képzeletemet fölgyújtotta, hogy éppen úgy a vonat elé vetette magát, mint Anna Karenina, akiről (magyar változatáról, a jelenbe ágyazva) szintén regényt óhajtott készíteni a középiskolás, aki voltam. Tudom, rossz fényt vetek arra a kamaszra, mentségéül csak annyit, hogy róla legalább nem gondoltam regényt szerezni, pedig Dosztojevszkij A kamaszát akkortájt tömtem magamba. A legerősebb vágy a költő megörökítése volt, a fejezeteket verscímekből állítottam össze. Tovább nem jutottam. Azóta kitartóan gyűjtögetem a róla szóló könyveket, tanulmányokat, verseket, novellákat, drámákat.

Ó, én úgy örülök, hogy véget ért az emlékéve, mert puffadásig megtelt a tároló, amelybe a születése századik évfordulója környékén beszerezhető anyagokat zsúfoltam. Ezek közül többet olvastam már korábban, néhányat akként toltam félre, ahogyan bizonyos emberek a legjobb falatot a tányéron. Elsősorban a Holmi folyóirat különszámát, a Napút mellékletét, és Udvardi József kötetét: József Attila lelki összeomlása (Lyukasóra könyvek, Magyar Írók Egyesülete, 2004). Udvardi nevével először a Kritika megemlékezés-csokrában – ugyancsak félretéve behatóbb tanulmányozásra – találkoztam. Franciaországban élő pszichológus. Ő publikálta többek között a Kozmutza Flóra által József Attilával fölvett, de be nem fejezett Rorschach-tesztek eredményét.

A költő és a nők talán az alapvető téma, melyről kamaszként úgy véltem, regény után kiált. De nem én kiáltottam. A föld dübörgött. Tartok tőle, sosem írok már ilyesmit. Regényhős ritkán jő a híresek közül. Úgy is mondhatnám: a társadalmi piramis csúcsáról vagy legaljáról. Inkább úgy középtájról. Ahonnét ráláthat az események lényegére, fölfelé s lefelé tekintve. A Háború és békében nem Napóleon vagy Kutuzov, nem is az orosz sereg katonái a főhősök. Veszélyes vállalás a történelem vagy az irodalom fényes neveit munkába venni. József Attiláról egyébként is hosszú polcnyi már a termés.

Életének nőnemű főszereplőiről legtöbbet a verseiből tudhatunk. Első a sorban kétségkívül az anyja. Szegény mama, akire már egy hete csak. Túl fiatalon megették a fenék. Ha a mama létezése tovább tart költőnk életében, bizonnyal minden másként alakul. Következnek azután a lánytestvérek. Végül, de elsősorban, ó, a nők, a nők. József Attila 1921 tájt még a serdületlenek természetes józan eszével világosan látta, miként lelhető az igaz út a labirintusban. A női szív című szösszenetének első strófája:

A női szív tömeglakás –
Tömeglakás, mi lenne más.
Elfér benne a sok bolond,
Aki nőért könnyet is ont.

Vajon miért veszti el a felnőtt a tudást, mellyel a gyermek és a kamasz még rendelkezik?

A költő földi pályafutását legalább négy nő szakaszolta. Mindegyik lángolásban akadtak olyan pillanatok, midőn a saját életét kevesebbre taksálta, mint az adott egyetlen szerelmet. Pedig még 1933-ban sincs kétsége saját vonzalmainak természetéről:

Költő szerelme szalmaláng,
azért oly sebes és falánk.

Ám senki ne várja a poétától, hogy saját versét olvasgassa, vagy föltétlenül ahhoz tartsa magát. Költőnek nagyon kellenek az ájult rajongók.

Csak az olvassa versemet,
ki ismer engem és szeret.

E szerepre a nők a legalkalmasabbak.

Érthető módon bennünket, a hálátlan utókort leginkább az a nő foglalkoztat, akinek gyönge vállára a leggörnyesztőbb súlyt pakolta a sors. Azzal vádolható, hogy József Attila miatta vetette magát a vonat alá. Gyűjteményemben olyan munka is akad, mely azt bizonygatja, J.

A. mégsem öngyilkosság, inkább baleset áldozata. Engem nem győzött meg. Korai halálát többek nyakába varrták már azóta. Kortársai és barátai főként az akkori társadalmi rendet hibáztatták, s rögtön utána egymást, illetve saját magukat. Ha odamentem (-tek) volna… ha fölhoztuk (-ták) volna… ha jobban a hóna alá nyúltunk (-tak) volna. És így tovább. A mi országunkban mindig nagy divat volt a bűnbakkeresés. Mások szerint költőnket csupán egyetlen személy tarthatta volna életben, akit József Attilának hívtak. A szemtanúk visszaemlékezéseit és a lélektanászok elemzéseit böngészve én egészen biztosra veszem, hogy mániás depresszióban szenvedett ő, ahogyan az én szegény anyám. Ezt látszanak megerősíteni azok, akik kedélye gyors változásait a „fönt" és „lent" szavakkal ábrázolják.

A fővádlottak legkitűnőbbike Flóra, a többszörös verscím. Akit azonban Illyés Gyulánéként is számon tart az irodalomtörténet. Fiatalkoromban ismert íróktól hallottam a pletykát, mi minden történt Illyés és J. A. között, hogyan beszélték meg, kié legyen a nő. Kételkedtem. Találkoztam a házaspárral a hetvenes évek végén Párizsban. Flóra szigorú tekintettel játszotta a Gyula körüli miniszter szerepét. A nyolcvanas évek elején azonban – kevéssel Illyés halála előtt – megjelent egy őrülten fölkavaró könyvecske, Illyés Gyuláné: József Attila utolsó hónapjairól, a Szépirodalminál. A '87-es kiadás van birtokomban. A fülön titokzatos szépségű, nagy szemű, dús hajú lány fényképe, széles és domború homloka világít, ígéretesen vastag ajka dacosan összezárva. Nehéz azonosítanom azzal a (nem a kora miatt) száraz asszonnyal, akire én emlékszem. A fotón látható lányba képes volnék beleszeretni első látásra, ahogyan mind a két költő. Akiket Flóra a már említett Rorschach-teszt készítése miatt keresett föl, Szondi Lipót jobbkezeként. Mért kellett épp költőkön kísérletezni, nem világos.

Egy szerelem kilenc hónapja. Flóra hallgatni akart róla örökre, ám a férjét ért támadások miatt mégis napvilágra bocsátja emlékeit, korabeli naplója és a hozzá írott levelek alapján. Illyés ragaszkodott hozzá, hogy a felesége megírja, amit tud, de nem akarta elolvasni. Egész életét beárnyékolta a barátja halála, s az, hogy ő Flórával él. Posztumusz kiadott följegyzéseiben ezt írja: „Az egyetlen nő, akinek keresztnevét nem írhatom versbe. Korosztályom legnevesebb költője

tette rá a kezét.” Meg ezt: „Miért nem vehetek részt a József Attila-ünnepélyeken – születése 75. évfordulóján – sorakozva a TV elé is? Feszélyez – szégyenkezésig –, hogy én még élek.”

Máshonnan tudhatni, egy darab adta meg a végső lökést ahhoz, hogy Flóra megírja az emlékeit. A színmű az ő szerelmi háromszögük nyomán íródott, a hatvanas évek kezdetén adták elő.

Kozmutza Flóra József Attilával azonos korú. Kapcsolatuk J. A. haláláig tart. Flórának már annak előtte megtetszik a három évvel idősebb Illyés, csakhogy nős, így szóba se jöhet. A két költő jóval korábbról ismeri egymást, barátságukat döccenők tarkítják. Flóra menekül József Attilától, szereti, tiszteli, többre nem képes. J. A. nem adja föl. Verseket ír hozzá és róla, a teljes nevét említve. A lány határozott kérésére törli később legalább a családi nevét. Kíváncsi vagyok, volt-e ríme Kozmutzára, s egyáltalán, miként csöngene költeményben.

József Attila mind nagyobb erőkkel vall szerelmet s kéri meg a kezét. Flóra egészen addig nemet mond, míg Attila olyan idegállapotba kerül, hogy a barátok erőnek erejével bevitetik a Siesta szanatóriumba (a mai onkológiai klinika). Ismeretségi körükben terjed a pletyka, Flórába betegedett bele. Ekkor Illyés Gyula és a vergődő lány megállapodik, Flóra legyen Attila felesége. Indoklás: ő a nagyobb költő, s neki van rá égetőbb szüksége. Hát, nem tudom, mit szóljak ehhez az alkuhoz.

Minket, Gyuszi, szeretni kell
s engem tán jobban s láthatóbban.

J. A. nyolc évvel korábban írta ezt.

Flóra is megbetegszik, szívizom-, tüdő-és mellhártyagyulladás. Kapcsolatuk emiatt szenved törést. J. A. mindent megtesz, hogy a helyzetet rontsa. Amikor Flóra már képes arra, hogy látogassa, a költő egy ízben hátulról nyakon ragadja, és kevés híján megfojtja. Csupán azért engedi el, mert bejön az ápolónő. Görög sorstragédia. Gyűlölök és szeretek.

A Siestából váratlanul teszik ki József Attilát, mondván, a kezelés befejeződött. Gondolom, a valódi ok az (is) lehetett, hogy a baráti

támogatás summája elfogyhatott. Flóra nincs jelen, vidéken lábadozik. A költőt Szárszóra szállítják a barátok, a nővéreihez, ama megnyugtató orvosi diagnózissal: nem közveszélyes, legföljebb attól kell tartani, hogy felköti magát. Mint tudjuk, más megoldáshoz folyamodott.

Kozmutza Flóra saját állítása és a levelek bizonysága szerint sose feküdt le Attilával, sejthetőleg nem is csókolóztak. Flóra még ártatlan, ahogyan akkortájt fejezték ki. Ez igen érdekes adat, tekintettel az értelmiségi körre – pszichiáterek, irodalmárok, kékharisnyák –, amelyben mozgott. Szerelmük idején harminckét éves, mint a költő, akinek meglepetés e költemény. Az egyenjogúság ezen a téren ma sem érvényes, az idő tájt még kevésbé. Bármily gyalázatosan hangzik, Flóra már-már vénlánynak számított.

Hosszú életet mért rá a Teremtő. Sikereset, nem csupán Illyés Gyula mindenható feleségeként. Karrierje a gyógypedagógiai főiskolához kötődik, lassan, de biztosan araszolt fölfelé a ranglétrán. Nyugdíjba mint az intézmény igazgatónője vonult, 1980-ban. Ezt követően még tizenöt évig időzött e sártekén, tizenkettőt özvegyen. Sokat fáradozott azon, hogy a férje szellemi öröksége jó kezekbe kerüljön. Hogy fáradozása eredményes volt-e, nehéz megítélni. Annyi bizonyos, hogy a József Attiláról írt könyve a lélektan művelőinek forrásmű, egyéb olvasóknak szerelmes (tény)regény.

Illyés Gyuláné nevét több iskola és alapítvány őrzi. Őrizzük mi is. Valamilyen mértékben neki köszönhetjük a magyar irodalom néhány legszebb versét.

Ő és a nők

József Attila életének szinte minden jelentős nője könyvben rögzítette regényes emlékeit. Illyés Gyuláné Flóra mellett Szántó Judit és Vágó Márta is megírta a magáét. Itt van aztán a gyűlölve imádott leánytestvér, József Jolán munkája, szerénytelen címmel: József Attila élete, Argumentum, 1999. Tavaly az emlékévben külön kötet foglalkozott a szerelmeivel (A Szépség koldusa, szerzette Valachi Anna. Holnap Kiadó, 2005). Megtudható névvel és lakcímmel, hogy például az Óda múzsája és címzettje bizonyos dr. Szöllős Henrikné Marton Márta művészettörténész. Sajtómunkásként nyert meghívást az írók lillafüredi konferenciájára. A szakértők szerint nem történt közöttük semmi, az ifjú hölgy három nappal később Budapesten kapta meg a kéziratot a költőtől. Akinek az élettársa fülcsördítő pofonnal jutalmazta az árulkodó művet. Közvetlen ismerősünkké válik valamennyi nő, akit a költő szeretett (volna). Gyömrői Edit, Tittel Margit, Günczler Rózsika, a fogorvos Kunvári Bella, Szatmári Rózsika, Gáspár Kata, Ria, azaz Saitos Valéria, Révai Éva és Ilka, Hertha Böhm, Eisler Klára… Aki kimaradt, megsértődhet.

József Attila talán dühöngene, ha elolvasná Szántó Judit kötetét. Vélhetőleg darabokra szaggatná. Ez is jelzi, mennyire izgalmas. Nehéz kitalálni ennél korszerűbb regényszerkezetet. Triptichon. Adott egy asszony, aki hat évig élt olyasfajta szoros kapcsolatban a költővel, amit ő maga se tekint szerelemnek. Kavarog benne a (néha anyai) szeretet, a szolidaritás, a szánalom és a nagy költőnek járó ájult tisztelet. Az eljátszott szerep főként az ágytárs, a lakótárs és az elvtárs. Mondhatni, mindent föláldozott e férfi kedvéért, tulajdonképp még a lányát is. 1936. március hetedikén kiküldi a gyereket Moszkvába, annak emigráns apjához, aki szintén költő (kis), szintén elvtárs (nagy). Hidas Antal – eredetileg Szántó. Az asszony a lányát kilenc évig nem láthatja, levelet is csak eleinte kaphat tőle. Kun Bélát, Hidas Antal (új) apósát kivégzik, ennek a híre eljut Budapestre. Az asszony második fontos kapcsolata is költő (közepes? vagy inkább jó?), Fenyő László. Ugyanekkor ismerkedik meg a költőóriással, ám vele csak két év múlva fordul komolyabbra. Költők egymás közt.

J. A. halála után hősnőnk megrázza magát, tollat ragad, naplóírásba kezd. Ez a kötet első része. „1938. január 29. [Ez a sors különös szeszélye folytán épp az én születésnapom. V M] Meghaltál, Attila. Szárszón pihensz-pihensz, és nem fáj semmi már Neked. Egyedül vagyok. Nem megyek haza a Korong utcába, ahol együtt éltem veled… A fejem és a szívem üres. Sohsem írtam magamról." Ekkor immár másfél éve elváltak, amibe valójában egyikük se törődött bele. A költő a Siesta szanatóriumban az őt meglátogató asszonyt egyik szerkesztő kollégája füle hallatára nevezi feleségének, méghozzá aktuális legnagyobb szerelme, Flóra jelenlétében.

A gyászoló özvegy tehát papírra veti történetük részleteit, szándéka szerint úgy, ahogyan volt. A főhős nem cáfolhat meg semmit, nyugszik a csöndes temetőben, szemét lezárta a halál. Ha olvasná egykori társa vallomását, a féltékenységtől följönne a síri világból, amint azt egy nagy elődje ígérte. Kivel J. A. – mint e könyvből megtudható, vérrokonságát is föltételezte. „Most ne nevess ki, ha azt mondom, hogy Petőfi származékának hiszem magam. Mert gondold el, Szabadszállás, anyám születési helye, és ha jól megnézem testalkatom, homlokom… bajuszom, hát nem vagyok tiszta Petőfi?" A lelki alkat szintúgy hasonló. Aligha maradna nyugton haló porában, sőt ordítana-toporzékolna, olvasván, hogy „felesége" egy tizenöt évvel fiatalabb sráccal szerelmeskedik, a vágy ellenállhatatlan erejére hivatkozva.

Mindenesetre a naplójegyzetek 1946. április nyolcadikán zárulnak. A szerző megköszöni a Vörös Hadseregnek „ezt a testi nyugalmat és békét!" Boldogságának másik forrása: végre levelet kapott Éva lányától a nagy Szovjetunióból. „Fényképeden szenvedést látok. Szeretlek, Évám, kedves asszonytársam." Ez a legutolsó mondat. Szántó Judit mintha újjászületnék. Akkor pedig nincs szüksége a naplóra, melyhez csak akkor folyamodott, amikor idegesség vagy hajszoltság gyötörte. Vége az első résznek. Kezdődik a második. 1948. február 23-án. Visszaemlékezés. Másodszor is megírja mindazt, amit József Attiláról tud. A téma változatlanul a közös hat év, meg az utána következő másfél, amikor hivatalosan nem éltek már együtt, összetartozásuk romokban hevert, ám nem enyészett el.

Az, hogy a naplóban Szántó Judit fittyet hányt a helyesírásra vagy a pontosságra, még nem volna meglepő. Ha magunknak írunk, házilagos pszichoanalízisként, nem kell törődnünk a formával. Sorozatban hibásan idézi J. A. leghíresebb verseit. „Shopin" zongoradarabjait említi. Alany és állítmány egyeztetése éppoly gyakran hibádzik, mint a megfelelő központozás. Hogy a slamposság rendületlenül folytatódik a fölkérésre írott Napló és visszaemlékezésben,[3] az már nehezen érthető. Szántó Judit ugyanis ekkor a József Attila-emlékgyűjtemény létrehozásán fáradozik, a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos (!) munkatársaként. Kéziratok és dokumentumok keresése-rendezése a feladatköre. Sajátságos, hogy nem akadt olyan kollégája, aki figyelmeztette volna e tevékenység alapkövetelményeire, netán segített volna neki. Rengeteg a tévedés. Azt állítja például, hogy Rákosi védője Makai Ödön volt, J. A. sógora, s hogy a költő ebédet hordott a hűvösbe Rákosi elvtársnak. Szerinte ha J. A. nagyon akarta volna, Vágó Márta hozzámegy. Egyik szakításuk alkalmával Babits és a Baumgarten 400 pengőt folyósított, ezt felezték el, Attila bőröndöt és cipőt vett a részéből. Pedig az összeg 300, és nem a szóban forgó évben utalták ki. Azt írja, Cserépfalvi a Luxor kávéházból vitette a költőt a Siesta szanatóriumba, pedig azt Ignotus tette, másnap.

Amennyiben e pontatlanságokon túltesszük magunkat – és mért ne tennők? –, a fölfedezők izgalmával figyelhetjük, miként változtatgat e másodszori nekifutásban a tényeken. A Napló és visszaemlékezésben József Attila árnyalatnyi fokozatokkal ellenszenvesebb figurává lép elő. Immár élete társát inkvizitórius módszerekkel kínozza. Ha megcsalja, kajánul bejelenti. Szakításaik után erőszakkal visszazsarolja magát. A legmegrendítőbb jelenetek azok, amikor Attila kinyitja a gázcsapot a lakásban. Olykor éjnek évadján. Judit az orrmaró szagra ébred. A férfi erőnek erejével megakadályozza, hogy elzárja, afféle költői kérdéseket tesz föl, fél-e meghalni, s ördögi mosollyal tájékoztatja, hogy márpedig el kell pusztulnia most, mert ő nem megy egyedül. Istenem… ha ez igaz, Szántó Judit minimum szobrot érdemel. A véres drámák sorozatához képest meglepő, hogy a költő elvtárs és Judit elvtársnő egymást a

lehető legkispolgáribb módon „fiam”-nak szólítgatta. Ahogyan az én szüleim tették.

Fáj – nagyon fáj – olvasni, hányszor jelezte J. A. Juditnak és másoknak: „Nem tudod, milyen vívódásaim vannak. Valami mindig hajt, hogy öljek, vagy mást, vagy magamat. Ugye, én őrült vagyok?” Senki ne vette volna komolyan? Miért, hogy expressis verbis figyelmeztetései ellenére legjobb barátai is csak addig fedezték orvosi felügyeletét a sikkes szanatóriumban, amíg ez az orvosok szerint föltétlenül szükséges volt? Igazat kell adnom Remenyik Zsigmondnak, aki Szárszó után a költő életének valamennyi szereplőjét – orvost, pszichiátert, munkatársat, barátot, rokont – felelőssé tette és durván elátkozta egy írásában. Szántó Juditot se kímélte.

Erről és más fontos tényekről már a könyv harmadik részében, a Murányi Gábor készítette jegyzetekben értesülünk. Ismeretesek posztmodern prózai művek, amelyekben a jegyzetek legalább annyira fontos részei a műnek, mint a törzsszöveg, terjedelmük se jelentéktelen. Ez a helyzet itt is. A jegyzetekben kapnak fénytörést és magyarázatot az első két részben található hibák, torzítások, túlzások. Murányi remek munkát végzett. Oldalakon át idézhetném. Ő igazolja, hogy Kosztolányi a Barkochba című novellájának költő főhősét, Jancsi Jánost József Attiláról mintázta. Aki barkochbával adja barátai tudtára, hogy élettársa épp megölte magát. Kosztolányi a naplója szerint e históriát Németh Andortól hallotta, akinek J. A. adta elő ily módon Judit öngyilkosságát. Németh Andor J. A.-ról összeállított könyvében azt állítja, a valóságban az ő felesége barkochbázta ki e borzalmas esetet Attilából. Arthur Koestler viszont oda nyilatkozott, hogy ő maga volt a kérdező. Kisregény a regényben. Egyetlen pici tévedésre leltem. Fönnmaradt egy gépelt lapocska Sz. J. hagyatékában, amelyet a szerkesztő horoszkópnak vél, noha ekként végződik: „Életvonala elmosódott.” Ez inkább tenyérjóslatra utal.

Szántó Judit 1963. április 25-én halt meg, két héttel J. A. ötvennyolcadik születésnapját követően. Melyet egy évvel később nyilvánítottak a költészet napjává. Sikamlós életrajzi tény, hogy Sz. J.

1950-ben emlékápoló munkásságáért József Attila-díjat kapott. Eltűnődöm, milyen érzésekkel vehette át.

A tenger színe

József Attila a kortársai szerint talán csak egyvalamiben volt végletesebb, mint a költészetében. A vitatkozásban. Följegyzé ezt róla többek közt Kosztolányi Dezső és Nagy Lajos. Débatteur szelleme lángra gyúlt, ha valakit meg akart győzni. Egyszer például véget nem érőn akasztotta össze a bajszát egy társasággal abban a kérdésben, hogy a tenger színe pontosan milyen. Költőnek ezt tudnia kell. Ő maga azt állította, zöld. A többiek érvek sokaságával igyekeztek bebizonyítani, hogy kék. A vita hevességben és hosszban is sokszorosan fölülmúlta a probléma jelentőségét. Végül József Attila – mindenki meglepetésére – visszavonulót fújt, elismerte, hogy a tenger inkább kék, ám leszögezte: „De nem úgy kék, ahogy te gondolod!"

Aj, ez nekem nagyon ismerős. Utálom a vitát, mint műfajt, ha csak tehetem, elkerülöm. Végighallgatom az ellenvéleményt, egyszer el is mondom a magamét. Utána azonban csak hallgatok. Sokan ilyenkor úgy vélik, közömbös vagyok. Pedig csupán kiszállok a tusakodásból, azon a filozófiai alapon, hogy akit első nekifutásra nem sikerült meggyőznöm, azt másodikra se fogom tudni. Magamban sokszor gondolom: talán igen, de nem úgy, ahogyan te gondolod. Ha már így, tisztességesebb volna kimondanom, ahogyan ő tette. Sietek leszögezni, ez nem jelenti azt, hogy bármi másban hasonlítanék kedves költőmre.

Merengenék kicsit, mért érezte magát a drága József Attila akkora oceanológiai szaktekintélynek, miközben aligha láthatott túl sokszor valódi tengert. Egyszer biztosan, 1927-ben Etussal, a nővérével két hónapig élvezhette a Côte d'Azur áldásait. Cagnes-sur-merben. Mely akkor halászfalucska volt, ma már a Riviera egyik divatos nyaralóhelye. Négy akkor született verssor szerint ilyennek látta a nagy vizet:

Örökkön háborog a tenger
örökkön zúgnak a lombok
örökkön fájdalmas az ember

örökkön kicsik a dolgok.

Ebből nem derül ki, milyen színűnek látta. Az viszont igen, hogy nem lehetett túl boldog a tenger partján. A kelleténél vakmerőbb volnék, ha arra következtetek, hogy ezért érzékelte zöldnek? Az időjárási körülmények bizonyos fokig lelkiállapotunktól függenek. Lehet nyári napsütés lehangoló. Érezhetjük boldogítónak az égiháborút. Sok játékfilmben sétáltatja a rendező az önfeledt szerelmeseket záporesőben.

József Attila számára nemcsak a tenger színe volt mérges zöld. Mindazokat a személyeket is ilyennek érezte, akiket előbb vagy utóbb meggyűlölt. Mert vágyott szeretni őket. Sajnos, a lista élén ő maga állt. Verseinél tisztább forrás nincs, ha meg akarjuk ismerni. Erre különösen alkalmas egy hosszabb prózaversszerű szövege, amelyet a szakemberek makacsul lélektani kezelés melléktermékének tekintenek. Kamaszkoromban tiltott gyümölcsnek számított, két változatban került a kezembe, illegális gépiratként. Egyik se tartalmazta az egész szöveget. A szocialista kultúrpolitika nehezen szenvedhette, hogy a lobogójára hímzett proletárköltőnek lelki nyavalyái legyenek, s ráadásul azokat freudista (tehát a munkás-paraszt rendszertől idegen) módszerekkel igyekezzék doktorolni a kapitalista orvostudomány. Erről inkább kuss legyen.

Az első teljesnek mondható kiadást az Atlantisz kiadó produkálta, a rendszerváltás évében (József Attila: Szabad-ötletek jegyzéke,[4] szerkesztette-jegyzetelte Stoll Béla), Veszedelmes viszonyok sorozatcímmel. Felét a Japán kávéházban írta, s a Korong utca 6. szám alatti lakásban fejezte be.

Az Akadémia József Attila összese a negyedik kötetben (Novellák, önvallomások, műfordítások – Pótlások az I–III. kötethez, 1967) csupán néhány oldalnyi részletet közölt belőle. Alaposan kiherélték, mindent elhagytak, ami testileg vagy politikailag a legcsekélyebb mértékben pikánsnak tetszett. A közhiedelem úgy tartotta, hogy az analízist rajta (is) gyakorló Gyömrői Edit kérésére vetette papírra önkéntelen asszociációit egy mintakönyvbe. Olyanba tehát, amilyet a kiadó azért készíttet, hogy lássa, hogyan fog kinézni majd a végtermék, milyen lesz a borítója, kötése, vastagsága. Ez már

megmutatható a terjesztőknek, a kereskedőknek. Vélhetőleg Cserépfalvitól kapta. Szántó Judit is egy mintakönyvbe írta a naplóját. Arról tudható, hogy Christopher Morley nevű szerző Ember volt című munkájának itthoni változatához gyártották. József Attila képzettársításai egy olyan mintakönyvben maradtak ránk, melyről csupán annyi állapítható meg, hogy valaha zöld volt a borítója.

Az említett IV. kötetben a szerkesztők (Fehér Erzsébet és Szabolcsi Miklós) szintén azt állítják, hogy a költő „valószínűleg egyenesen orvosa tanácsára” jegyezte le agya malmának önkéntelen darálását. A legilletékesebb, Gyömrői Edit viszont egy vele készített interjúban a következőket mondja: „Nemcsak hogy nem én írattam, de nem is tudtam róla, soha nem is láttam. Én nem tudom, hogy más pszichoterapisták csinálják-e, én soha nem csinálom… Tehát nem bátorítom [a pácienst] arra, hogy megkomponálja a gondolatait. Írni pedig nem lehet úgy, hogy az ember nem fogalmaz.” József Attila szövege a záró állítást cáfolni látszik. A huszadik század második felének egyes irodalmi tendenciái is. Főleg Franciaországban, később az Amerikai Egyesült Államokban kifejezetten az „automatikus írás” módszerét tartották üdvözítőnek. A kérdés eldöntésére tettem egy kísérletet. Nekem nem sikerült úgy írnom, hogy kikapcsoljam a fogalmazókámat. Már csak azért sem, mert túl lassan írok kézzel, s a gépelésem sebessége is messze elmarad a gondolataimétól. Próbáltam magnetofonnal, úgy se ment, idegesített a saját fennhangom.

Kérdés, szabad-e közzétenni az efféle, meglehetősen intim följegyzéseket. Amelyek tele vannak olyasmivel, amit az ember soha senkinek nem mondana el. Az asszociációs gondolatrögzítésnek épp az volna a lényege, hogy lehetőség szerint csapjuk be az agyban ülő cenzorokat, az ember hányja a papírra mindazt, ami átsuhan az agyában, a tudatosság teljes mellőzésére kényszerítve önmagát. Súlyosbítja a morális dilemmát, ha a szöveg (ön)gyógyítási szándékkal készült. Németh Andor, aki elsőként tudósított arról, miként keletkezett a Szabad-ötletek, arra hivatkozott, József Attila megsemmisíthette volna a zöld kötetet, ha akarja. Találhatóak ezzel kapcsolatos sorok a szövegben:

kinek is írom én ezt
magamnak
neki [Gyömrőinek] a pénzt adom
ő az élősdi, nem én.

Másutt:

ha azt akarom, hogy szeressenek, mindezt el kell
titkolnom
de akkor már nem szeretnek, mert tudom, hogy
azt szeretik, akinek mutatom magamat
és nem engemet.

Szántó Judit, a költőt legtovább bíró élettárs mindent elkövetett, hogy a Szabad-ötletek ne kerüljön nyilvánosságra. Tudhatni, J. A. halála után J. Jolán kifejezetten fenyegette Juditot, hogy a rá vonatkozó szitkokat közzéteszi. Ezek valóban rettenetesek. Példa:

a Judit dögöljön meg
agyonvert az a rohadt…
… a Judit csak tech –
nikai koituszra alkalmas.

Szabolcsi Miklós, aki hosszú évekig „a" J. A. szakértő volt, élete végéig úgy tartotta, ez a szöveg a beteg és az orvos magánügye, közlése tilos, egyébként is megrendítené a magyar irodalmi életet. Én nem hiszem, hogy a magyar irodalmi életet bármi megrendítené. A Szabad-ötleteket műalkotásnak érzem, s ha engem kérdeznek, József Attila legfontosabb művei közé sorolom. Véleményemmel nem állok egyedül. Sárközy Péter úgy véli, „döbbenetes erejű szabadvers". Egyetértek. Különösen Jordán Tamás előadásában.

Kétségtelen, hogy ebben a művében a költő meztelenebb, mint a király. A zaklatott sorokból ki-ki arra következtethet, amire akar.

minden nő dögöljön meg
impotencia

túl az ó potencián.

Juthatunk arra az álláspontra, hogy J. A.-nak talán merevedési gondjai voltak. Miért ne lettek volna? Egy szakcikk szerint négy munkaképes magyar férfiból másfél kénytelen szembenézni vele. Ha ezt:

nem kell nő…
a férfiak is szépek meztelenül

– gyanakodhatunk homo-vagy biszexualitásra. Ha pedig ezt:

Gyömrői, ez a gyalázatos vígan lébol, azt hiszem,
csatlakozom a hitleristákhoz, hogy innen is kiű –
zessék

– elszorulhat a torkunk. Gyömrői Edit a németországi nácizmus elől menekült Budapestre 1933-ban. Ha nem emigrál tovább Londonba…

nem akarok dolgozni
nem fogok dolgozni
inkább meghalok
eddig se dolgoztam eztán se fogok dolgozni
Hatvany sem dolgozik
Rappaport sem dolgozik
Illyés Gyula sem dolgozik
forradalmár mert fél a munkásoktól

– sejthetjük, a világon mindenkit irigyel, és mindenkire haragszik. Bonyolítja a képet, hogy Hatvany rendszeresen támogatta József Attilát. Mind a két (irodalmár) Hatvany. Minthogy e szövegben nem vette a fáradságot, hogy tisztázza, melyikükről van szó, nem tudjuk, Lajosra vagy Bertalanra célzott. Utóbbi a Szép Szó mecénása volt, és József Attila sok számlájának kiegyenlítője. Előbbi havi száz pengőt

utaltatott neki, ha jól számítom, négy éven át, aztán még egy darabig ötvenet. Hogy ez mennyi pénz, magyarázza egy újabb idézet:

a Juditot otthagyom elsején – 100-ért kapok teljes ellátást – a 100 csak meglesz valahogy.

Én még soha nem találkoztam ennél őszintébb tudósítással test, lélek és szív vívódásairól. Amint befejeztem, kényszeresen nekifogtam újra. Másodszor is megsirattam. A költőt. És az embert, mint olyat. Már csak egyetlen mondatot idézek. A legelsőt.

Az a szerencsétlen, aki ezt írta, mérhetetlenül áhítozik a szeretetre, hogy a szeretet visszatartsa őt olyan dolgok elkövetésétől, amelyeket fél megtenni.

Lehet valami benne

Míg a világ világ, magát emésztő, szikár alaknak gondolja a kiművelt magyar emberfő a Nyugat nemzedékének központi költőjét. Mert József Attila ezt írta róla. Amikor hirtelen rádöbbent, milyen komolyan megbántotta. A magamfajta agyonbonyolított, huszadik század nevelte alak ott is hátsó szándékot gyanít, ahol nincsen. Gondolt-e J. A. arra, hogy amennyiben a megkövető vers hatására Babits Mihály kiengesztelődik, a Sas utca egyes szám alatti irodában is bűnbocsánatot nyer? Laktam volt a Sas utca hétben darab ideig. Igaz, akkoriban (a nem létező) Guszev kapitány nevét viselte. Hallottam hírét, hogy a második világháborúig hagyományosan a bőrkereskedők utcája volt. Azt viszont nem tudtam, hogy az egyben működött a Baumgarten Alapítvány. Valaminő könyvtárral is rendelkezett, több szegény író reménylette, hogy alkalmazzák ottan munkaerőként.

Babitsot mindig a poeta doctus iskolapéldájának tartottam. A költészethez az intellektus legkifinomultabb módszereivel közelített. Vélhetőleg megköveznek az irodalom mértékadó szaktudósai, de nem szívesen hazudnék: a mester verseit sosem éreztem eléggé forrónak ahhoz, hogy tűzbe hozzanak. Tegyem magam még támadhatóbbá: sajnos, ugyanezt élem át Johann Wolfgang Goethe olvasásakor. Most, hogy a nehezén túlestem, tiszta szívvel ajánlhatom becses figyelmükbe a derék könyvecskét – Keresztül-kasul az életemen5 –, amelyből talán a legtöbbet tudhatjuk meg Babits költői elveiről, s valamennyit a személyiségéről is. Akik el akarnak mélyedni Babitsban, hozzávehetik – inkább csak a könyvtárból – a két kötetes Babits-olvasókönyvet, mely Sipos Lajos és a Babits Kutatócsoport munkája. (Korona, 1999.) Akinek vastag-könyv-fóbiája van, bajban lesz. A föntebb ajánlott Babits-opusz viszont dicséretesen vékony.

A cím csalóka. A szerző nem engedi, hogy átjárjunk az életén, különösen keresztül-kasul nem. Ez az önéletrajzszerűségnek álcázott cikk-és esszégyűjtemény 1939-ben jelent meg. Másodszor csupán 1993-ban, a Pesti Szalonnál. Abban az időszakban, amikor a

szocializmus állami könyvkiadó-monstrumai már megszűntek, csontvázzá fogytak vagy a csőd állapotába kerültek, s az újonnan alakuló magánvállalatkák még a fapados kapitalista hőskor gyermekbetegségeit nyögték, ideértve a krónikus pénzhiányt. Így nem meglepő, hogy az újra kiadott kötetnek a kolofon szerint szerkesztője nincs, csak műszaki szerkesztője. Emlékezetem szerint a Pesti Szalont két lelkes, sülve-főve együtt tüsténkedő ember, Bernáth István és Kőrössi P. József vezette. Valószínűleg szinte mindent ők ketten csináltak. Tartalomjegyzék sincs, pedig azért az járna.

Babits legelső mondata hervasztó: „Sohasem akartam önéletrajzot írni. Mégis most, hogy az utolsó években megjelent apró cikkeimet összegyűjtöm, azt veszem észre, hogy ezek nagyon sokat adnak egy elképzelhető önéletrajzból." Túlzás. A '39-es kiadó maga Gellért Oszkár, a szerző kebelbarátja. Ő kérte meg Babitsnét, Tanner Ilonát – az irodalomtörténet Török Sophie-ként tartja számon, ha ugyan egyáltalán –, hogy engedje át a könyvhöz utószó gyanánt egy régebbi cikkét (Költészet és valóság). Mit tesz Isten, átengedte. „Írásom idején a költő nagybeteg volt, akkori aggodalmam színezi gondolataimat." A továbbiakban agyba-főbe dicséri a babérkoszorús férjet. Az ilyesmire finnyás vagyok. Okosabban tették volna Pesti Szalonék, ha ezt az utószót elhagyják. Na ja, talán ha lett volna szerkesztő.

Török Sophie-nak akadnak azért jobb pillanatai. Az alábbi két bővített mondatát például megsüvegelem. „S vajon feljegyzi-e a nevemet az irodalomtörténet, mert jó ebédeket főzök az uramnak, s ha fáj a torka, borogatást teszek a nyakára? Munkáira alig teszek hatást, csak feleség vagyok, semmi egyéb, s az irodalom számára sokkal fontosabb nálam az a fogarasi kis cukrászleány, kihez legszebb verseit írta."

Tudhatni, hogy először Szabó Lőrinc udvarolt neki. (Ó, a magyar irodalom Ilonái!) Szabó később lekicsinylőn odanyilatkozott, hogy a mondott liezon kellemetlen emlék. Babits váratlan ötlettől vezérelve kéri meg a kezét a Centrál Kávéházban. A költőfejedelem immár harmincnyolc éves. Ilona erről úgy tartja, házasságuk azon múlott, hogy ő épp kéznél volt. Később örökbe fogadták a cselédlányuk törvénytelen gyerekét, Ildikót, mert Ilona-Sophie-nak nem lehetett. Mindig úgy képzeltem, hogy a nyughatatlan, őrjítő és lázas

Kosztolányi vagy Karinthy családokhoz képest Babitsék otthona inkább antik bölcsek lakának hangulatát idézte. Török Sophie azonban bevallja, őnáluk állandó az „őrültek háza”, a férj neuraszténiás, a feleség kiszámíthatatlan. 1938-tól Babits súlyos betegsége minden más bajt háttérbe szorít. Néhány súlyos fizikai – és persze lelki – szenvedéssel teljes év után váltotta meg a halál 1941 augusztusában. Így a történelem poklának legmélyebb bugyrairól már nem kellett értesülnie.

A vegyes cikkekből összeállított kötetben szereplő Curriculum vitae is inkább az irodalomról szól, mint az életről. Egyik tűnődésre indító állítása: „Már Vörösmarty megállapította, hogy olvasóvá, úgy mint költővé is, az unalom szokta tenni a magyart.” Igaz-e? Ez nem költői kérdés.

A titokzatos mesterségben igyekszik megérteni, mitől válnak az egymás alá gépelt sorok költeménnyé. Úgy találja, nem a mondandón múlik. „A legcsodálatosabb, hogy a túlságosan mély vagy bölcs tartalom még árt is a versnek.” Nem forma teszi. Sem a forma és a tartalom összhangja. Sem a szakmai tudás: „Rím és jambus épp oly kevéssé szükséges a költőnek, mint gondolat és tudás.” Talán a jóslat a lényeg? Elvégre a költő latin neve vates, tehát jós. De Babits arra jut, hogy a költők jóslatai laposkák. Adyt idézi:

Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek,
Vagy marad régiben a bús magyar élet.

Hm… tényleg. Mi akkor hát a titok? Ezt Babitstól se tudhatjuk meg.

A Teremtő utánzás az intertextualitás divathullámának fényében érdekes olvasmány. Babits korában még halálos vádnak számított, ha valakit utánzáson kaptak. Úgy látja, utánzás nélkül nehéz eljutni az eredetiséghez. Ő is utánzott másokat, főként olyanokat, akiket kevéssé ismert. E cikkben mesél a Nyugat íróinak talán legízesebb heccéről. Cecil M. Jeopardy nagy ausztrál írót Karinthy, Kosztolányi és Babits találta ki. Megfogadták, írni és beszélni fognak róla, míg az irodalmi köztudat szerves részévé válik. Sajna, a talán legízesebb hecc tollban maradt. Csak Karinthy adta ki a nagy ausztrál író

aforizmáit. E történetben az a meglepő, hogy Babits egyáltalán részt vett a nagy „viccmacherek” hülyéskedéseiben.

A kötet legsúlyosabb darabjaivá azok válnak, amelyeket képtelenség anélkül olvasni, hogy ne lebegne a sorok fölött Babits emberi végzete, a legrondább betegség, mely előbb a hangjától fosztja meg, majd a tartalmas élet lehetőségétől, végül mindentől. A jó halálban ütközteti idősebb Pliniust: „Hirtelen halálnál nincs nagyobb szerencse” a Mindenszentek litániájával: „Hirtelen és váratlan haláltól ments meg, Uram, minket!” A tömeg és a nemzet azután született, hogy öt hétig lebegett öntudatlanságban. Az első hír, ami eljutott hozzá, Ausztria bukása. „…nem tud ijeszteni a dilemma, hogy zsidók leszünk vagy németek. Én még mindig azt akarom hinni, hogy a zsidók és németek lesznek köztünk előbb-utóbb igaz magyarokká… Én katolikus vagyok. Számomra az igazság is csak katolikus lehet: azaz egyetemes érvényű, minden fajokon és századokon fölül álló!” – írja 1938-ban. Ugyanez év karácsonyán már durva kezelés alatt áll. (Gondolatok az ólomgömb alatt.) „Inkább kívülről kellene menekülnöm ide, mint egy nyugalmas fedezékbe, egy szerencsés pontjára a frontnak, ahol egyelőre csak atomokat bombáznak, rádiumágyúból.”

Regénybe illő a Baumgarten Alapítvány története. 1927-ben meghalt Baumgarten Ferenc, akit itthon alig ismertek, Németországban annál inkább, mint tudóst és írót. Végrendeletében 12–15 milliárd pengőt hagyott a magyar irodalomra. Mindez a „havi kétszáz pengő fix” időszakában. Kurátornak Babitsot és Basch Lóránt ügyvédet jelölte ki. A végrendelet szerint az alapítvány jövedelmének egynegyede a két kurátort illesse. Ez nem vonatkozik az ő utódaikra. Tehát fejenként 12 és fél százalék. Ebből már érthető, miért irigykedtek annyian Babitsra, s miért került olyan különleges helyzetbe. Még csak a jogi ügyintézés folyt, amikor a Magyarország című lap azt írta, Babits nem mer kimozdulni hazulról, mert megrohanják a Baumgarten-igénylők. Támadások kereszttüzébe kerül. A Babits-olvasókönyvben se szeri se száma a pénzért levelező írók esdeklő szövegeinek. Mindennek fényében igen érdekes, hogy Babits 1928-ban levelet ír a vallás és közoktatásügyi miniszternek,

köszöni, hogy nyugdíjat folyósított neki. Kéri azonban nagy tisztelettel, hogy a felesége után kaphassanak családi pótlékot is.

Akinek a figyelmét sikerült Babitsra irányítanom, próbáljon szert tenni egy CD-re, melyet a Petőfi Irodalmi Múzeum adott ki, ott biztosan beszerezhető (Aranyhangok I.) A Nyugat nagy íróinak korabeli hangfelvételei, Karinthytól Máraiig. Babits Mihály szaval rajta – énekelve. Olyasformán, ahogyan Szilágyi Ákos szokott. Hihetetlen ez a gátlástalan kántálás. Noha ő maga írja, hogy 1903 tájt, mikor előmerészkedett az első versével és a Négyessy-féle stílgyakon fölolvasta, énekelve mondta a sorokat. Négyessynek nem tetszett. Csak Juhász Gyula és Kosztolányi állt mellé. Utóbbiak vették a fáradságot, és meggyőzték. Mire Négyessy: „Ha Ön és Kosztolányi azt mondják, hogy jó az a Babits-vers, akkor minden bizonnyal lehet valami benne – én nem tudom.” Hová lettek az ilyen toleráns műítészek?

Kell-e önéletrajzot írnia

A könyvkiadásban világszerte tekintélyes üzletággá növekedett a memoár szekció. Ember megírja élete történetét és tanulságait. Többi ember elolvassa, és igyekszik hasznot húzni belőle. Mindenekelőtt persze a kiadók húzzák a hasznot. Amerikában, Német-és Franciaországban, de a világ szinte minden túlcivilizált pontján az a szokás, hogy amikor egy politikus, színész, rock énekes vagy más szelebritás eljutott valameddig a karrierjében, piacra kerül a memoárja. Sokszor nem is saját szöveg, a belső címlapon apró betűvel a becsületesebb cégek azért jelezni szokták, hogy valójában kinek a kezében volt a toll.

Idősebb írók szintén nagy kedvvel ugranak neki, hogy lerántsák a leplet önnön históriájukról. Rejtélyes okból a más ember életének valódi részletei több olvasót vonzanak, mint esetleg ugyanezen ember olyasféle írásai, melyek alapjában véve szintúgy az életéből indulnak ki, csak éppen nincs rajtuk az ígéret pöcsétje, hogy most aztán megtudhatjuk hősünkről az igazat, csakis a tiszta igazat. Ez már csak azért is érdekes, mert nincs garancia arra, hogy tiszta igazság létezik egyáltalán.

Kérdés, érdemes-e, kell-e önéletrajzot írnia egy hivatásos tollforgatónak. Ifjúkoromban idősebb szerzők, akiknek a szavára adtam, úgy tartották, ha valaki önéletrajzba fog, azzal beismeri, hogy, úgymond, nem jól hasznosította a takarmányt. Vagyis nem sáfárkodott elég jól azzal az élményanyaggal, melyet az Úrtól ajándékba kapott. Márpedig, mondották, elsősorban arról kellene szólanunk a könyveinkben, amire mi születtünk, amit ténylegesen átéltünk – amit csak mi írhatunk meg. Sajátságos, hogy az így érvelőknek majd a fele később mégis kiadott valamiféle memoárkötetet, némelyek többet.

A különleges élményanyag szempontból óriási előny, ha valaki egy ázsiai bádogvárosban vagy éppen óceánközepi szigeten látja meg a napvilágot – föltéve, hogy megéri azt a kort, amikor írhat róla.

Midőn ezt tanították nekem, még a realista prózaírás volt a „fősodor”. Posztmodern mestereknek a jelek szerint nincs túlságosan nagy szükségük valóságra, üzenetre, egyedülálló sorsra.

Akárhogyan is, én már nem tudok szabadulni a gyanúpertől, hogy amely szerző önéletrajzra vetemedik, az elbliccelte, hogy megírjon néhány fontos regényt, amelyekben fölhasználhatta volna mindazt, amit közönségesen egy ember életének tekinthetünk. Különleges eset, ha valaki akkor ül neki ilyesfajta vállalkozásnak, amikor a kenyere javát még meg sem ette, azaz Előtte az élet, hogy egy kedves francia regény címét idelopjam.

A talán méltatlanul elfeledett Kassák Lajost talán a kutya sem olvassa manapság. Tegye föl a kezét, aki – Karafiáth Orsolyán kívül – mégis. Ámbár tartok tőle, hogy Karafiáth költőnő sem, inkább csak beszél róla, mintsem hogy forgatná a műveit. Még gimnazista voltam, amikor a kezembe került egy kötete, amelyben írások mellett fekete-fehér fényképmellékleten néhány festménye (rajza?) is szerepelt. Enyhe idegenkedéssel néztem ezeket a képzőművészeti nekibuzdulásokat. Alig akartam elhinni, hogy a kritikusok és szakírók nagyra tartják őket, s az áruk se jelentéktelen. Agyamba vésődött az egyik, amely lantféleséget ábrázolt, az is lehet, hogy lírát. A pengetős hangszer húrjai – párhuzamos vonalak – mind úgy néztek ki, akárha két darabból állnának, egy rövidebb és egy hosszabb szakaszból. Hm. Ahogyan a rajzlapra helyezte, nem ért végig a vonalzó. Előbb meghúzta a csíkokat, ameddig a vonalzó tartott, azután továbbcsúsztatta az eszközt, s a folytatások nem sikerültek ugyanolyan vastagra. E módszert a műszaki rajz tantárgyból magam is jól ismertem, a redisztollak megbízhatatlanságával egyetemben (ámbár nem tudom, ő mivel dolgozott). Mutattam egy képzőművészeti kritikusnak. Azt mondta, éppen ettől jó, mert sugározza az emberi esendőséget. Így persze más.

Egy ember élete.[6] *Kassák Lajos önéletírásának a címe se többet, se kevesebbet nem ígér annál, mint amit kapunk. A sajátságos csupán az, hogy amikor Kasi – így becézték irodalmi körökben – e munkája elkezdett megjelengetni a Nyugatban, még csak harminchét éves volt. Ha beleszámítjuk, hogy akkoriban az ötvenes férfiakat már öregembernek*

tekintették, akkor se valószínű, hogy életét lezártnak tekintette, három esztendőre a negyedik kerek évfordulótól. Mi oka volt hát, hogy megírja egy – az – ember életét? Tippem: már nem reménykedett alapvető fordulatokban. Pedig mi minden várt még reá, nemcsak a történelemben, de a magánéletében is. Gyaníthatta-e, mondjuk, hogy a felesége öngyilkos lesz, s egy második házasság következik? Volt-e olyan sejtése, hogy tűrhető egészségben megéri a nyolcvanadikat? Fölködlött-e benne, akár rémálomként, a Rákosi diktatúra?

Az a példány, amit a kezemben tartok, a Magvető kiadása, 1966-ból. Ennek az életnek a legfontosabb jellemzője a megrendítő nyomor, és az ezzel furcsamód együttjáró acélkeménységű öntudat. Érsekújváron született, 1887-ben. Apja szlovák származású, gyógyszertári laboráns. Anyja tökéletesen teljesíti a proletárköltővel szemben támasztható elvárásokat: mosónő. Pikáns adat a materialista munkásköltő életrajzában, hogy a mamát Istenes Erzsébetnek hívták. Ám csak hivatalosan, Kasi még írásban is Mutterozta.

A költő legmagasabb végzettsége a gimnázium második osztálya, onnan maradt ki, a továbbiakban nem vett részt semmiféle kollektív oktatásban. Ennek ellenére olyan biztos a saját ízlésében, elveiben és országmegváltó missziójában, hogy kötetek mellett gyakorlatilag egyszemélyes lapokkal jelentkezett a tízes évek közepén. Mindezalatt rendes szakmát tanult – az irodalmat nem tartotta annak. Már szinte gyermekként lakatosinasnak állt, később vasmunkásként dolgozott. Hitte, hogy a munkásököl vasököl, oda sújt, ahova köll. 1919-ben az írói direktórium tagja lett, a fehér terror időszakában letartóztatták. Szabadulása után Bécsbe menekült, a MA című lapját egy darabig ott jelentette meg. 1926-ban tért haza. Többször került írásai miatt összeütközésbe a kollégáival, a cenzúrával és a törvénnyel is, 1940-ben izgatásért két hónap börtönbüntetést kapott. Mindettől még harciasabbá vált.

Előző jegyzetemhez kapcsolódik Kassák Lajos Baumgarten-díjának ügye. Az a hír járta 1936 elején, hogy a kuratórium egyhangú döntésével megkapta. Majd egy újságból arról értesült, hogy mégsem, a minisztérium letiltotta, rovott – munkásmozgalmi – múltja miatt. „A feleségem, aki könnyebben kétségbeeső természet, mint én vagyok, fölkereste Basch urat.” Érdeklődött, lehet-e szó

segélyről. Basch Lóránt ügyvéd és kurátor úr mindent megígért. Azonban kiderült, hogy a szocdem párt interpellációra készül Kassák ügyében, szervezett munkások pedig pénzt gyűjtenének számára. A minisztérium és Basch azt szerette volna, ha az akciót leállítaná – cserében megkaphatja díj helyett a Baumgarten Alapítvány segélyét. Nem tudja, vagy nem akarja leállítani. A szövevényes históriáról egy Babitsnak írott hosszú leveléből tájékozódhatunk.

1945 után az Új Időket szerkesztette, Fodor Józseffel. Hogyan tudta megemészteni a személyi kultusz éveit? 1919-ben biztosan nem így képzelte a prolidikit. Ezzel kapcsolatos lelki válságról kevés nyom lelhető az életművében. Az biztos, hogy alaposan elszigetelődött, ám ez inkább nehéz természete miatt alakult így.

Amikor a hatvanas évek közepén Kossuth-díjat kapott, meghívták az ünnepelteket egy monstre tévéműsorba. Ha nem tévedek, valamiféle kertben vagy tágas teraszon készültek az interjúk. Kasi a második feleségével mutatkozott. Azt mondta, örül a díjnak, mert talán most végre vehet magának egy vidéki ingatlant. Rögtön föl is olvasta a tárgyba vágó új versét. A szövegből kiderült, hogy csak egy kis kertecskét szerettek volna, de most se sikerült, hiába minden, „már megint befuccsoltunk”. Elborongtam a sors fintorán. A munkásköltő legfőbb vágya agg korára, hogy legyen végre neki is kertecskéje, ahogyan az uralkodóosztály – akkortájt történetesen és elvileg a munkásság és a vele szövetséges parasztság – más tagjainak.

Önéletrajzának legérdekesebb része a párizsi utazása. A fény városába a maga részéről egyszerűen elgyalogolt. Elképesztő nyomortanyákon élt. A beszédes nevű Szittya Emil homoszexuális költőnek, egy másik Párizsban lődörgő honfitársunknak panaszolta: „Szeretnék már hazamenni. Unom már ezt a várost, lehet, hogy Ady valóban szépnek találta, hiszen ő úr volt, és mindig mámoros volt, de mint mondtad, én csak egy faragatlan paraszt vagyok, és nem találok itt semmit, ami kielégítene.” Vélhetőleg ugyanez az üresség munkált benne Budapesten is. Amit, ifjúságáról szólván, ekként sommáz: „Nappal aludtam, éjjel csavarogtam. Ha van még egy ágyunk, lehet, hogy nem így rendeződik az életem.” Kérdés, rendeződött-e egyáltalán. Talán inkább az alakul lett a pontosabb ige.

Próbáltam, de nem tudom megtartani magamban, hogy amikor a (második) feleségemmel az ő falatnyi Victor Hugo utcai lakásában kuporogtunk összeszerelmesedve, valaki elköltözött a házból, és kidobott egy nagyalakú, bekeretezett fekete-fehér fotót. Kassák Lajos ült a nagypapa fotelban, a karfán pedig a még remek alakú Klára, a második asszony. Kinek lett elege belőlük? Tudom. De nem teszem közhírré. Klára asszonyról beszélik, hogy nem állott távol tőle némi szűkmarkúság. Ha vendégeket hívtak, és szendvicseket adott be, akit szeretett, annak lelkendezve ajánlotta: Vegyél sokat! Vegyél kettőt!

Nem gondol nőkre

Az író özvegye megjegyezi az előszóban: félelemmel és szorongással bocsátja a posztumusz könyvet az olvasó elé. Ilyesfajta pontokon én rendre megállék. Ha annyira fél és szorong, talán okosabb volna, ha nem bocsátaná elénk a szöveget. Mi a riadalom oka? Az, hogy „ez a mű mindenképpen veszedelmes”. Józan olvasó, ha hisz az özvegynek, nem biztos, hogy ezek után tovább halad. Én azonban amúgy is olvastam ezt a könyvet már. Harminc éve. Igaz, akkor az előszót átugrottam. Így arról sem értesültem, hogy az aggódó hagyaték-őrnő néhány lapnyi részt mellőzött, amiért az irodalomtörténet bocsánatát kérte. Azért is, hogy bizonyos – még élő – alakok nevét kezdőbetűkkel helyettesítette. Ez ugyan pofon a fekáliának, a magyar irodalomban jártas olvasó pontosan azonosíthatja a szóban forgó szereplőket.

„Félek – nem attól, hogy a finnyás erkölcsűek és álszentek megütköznek vérbőségén, hanem attól, hogy felnőtt tizenhat éven aluliak pornográfiát keresnek (és vélnek találni) ebben a nagyon szomorú, nagyon kereső, nagyon emberi könyvben.” Hm. Vajon a nem felnőtt tizenhat éven aluliak nem keresnek-találnak pornográfiát? Egyáltalán, léteznek felnőttek tizenhat alatt? És a tizenhat felettiekkel mi a helyzet? Továbbá: milyen könyv a kereső? A keresett az, melyet sokan vesznek. Abban a pornográfiának még a gyanúja is segíthet. Persze, amikor Gelléri Andor Endre úgynevezett önéletrajzi regénytöredéke megjelent, a mainál szemérmesebb volt az ország, a világ.

Az Egy önérzet története7 forradalmi előrelépés a testi kapcsolatok tüllfátyolmentes ábrázolása terén. Úgy tűnhetett föntebb, mintha haragudnék Gelléri özvegyére, pedig csupán az általa papírra vetett mondatok bosszantottak föl. Ajánlom az olvasónak, tegyen úgy, ahogyan harminc éve én, s lapozza át az előszót. Mindazonáltal adózzunk tisztelettel az özvegynek, amiért a – másokkal kapcsolatos – erotikus részleteket nem cenzúrázta. Ha megteszi, a szöveg kétharmadát veszítjük el.

Gelléri 1941-ben ült asztalához, hogy regényt írjon. Vérbeli novellista létére talán sejtette, ez nem fekszik neki annyira, mint az elbeszélés. Korábbi (egyetlen) regénye, A nagymosoda (1931) is inkább elbeszélések füzére. Az Egy önérzet történetét elkezdeni tudta, befejezni nem. Önhibáján kívül.

Harmincas évei derekán a magyar irodalom legizmosabb és legatlétikusabb férfitestével rendelkező író már sokféle kórral küzd, főként lelkiekkel persze. Jószerivel többet időzik orvosnál és kórházban, mint a nyápic hipochonderek. Hol az ép testben ép lélek? Végül a kórházat, ahol éppen ápolták, a nácik hirtelen útra csomagolták, és betegestül-fölszerelésestül kivitték Németországba. Ilyen szabálytalan úton-módon került az író a mauthauseni halálgyárba. Onnan pedig a gunskircheni Vernichtungslagerbe (megsemmisítő táborba). Vegyük hozzá: Gelléri proletárnak tartotta magát, nem zsidónak, mint rajta kívül még sok holokauszt-áldozat. Nagypapája (atyai ág) nyugalmazott vasúti kalauz, apja lakatossegéd, majd -mester. Karrierje csúcspontján saját műhelyre tett szert, ott várta a megrendeléseket, trezorok specialistájaként. Rövid idő után el kellett adnia a gépeit, s lehúznia a redőnyt. Az író édesanyja Óbuda egyik téglagyárában dolgozott a kantinban, pultosként.

A tripla nyomorúságban felnövekvő gyerek azért kezdett sportolni, hogy csodált-rettegett apjánál erősebb legyen. Hogy amikor annak le kell tennie a „mackót" a műhely felé félúton, ő fölkaphassa, s egy szuszra vihesse be. Pedig érzi, valami megszakad benne. A sportpályákon is az apja miatt gyötri magát. A diszkoszvetésben kifejezetten eredményes. Amikor a magyar irodalom befogadja, olykor úgy emlegetik, a sportember. Máskor úgy, az óriás. Rászolgált a nevére. Termetéhez képest meghatóan rövidlátó volt, arckifejezését gyerekessé és sebzetté tette a kerek pápaszem. Képzelhető, milyen nehéz lehetett vigyáznia a szemüvegére a táborokban. Zsidóságát, s mindazt, ami azzal járt, nehezen dolgozta föl. Édesanyja szinte a bigottságig vallásos asszony volt.

Azon törpe kisebbségbe tartozott, akiknek valahogyan sikerült túlélniük a lágeridőszakot. A tábort fölszabadító katonák a még lélegzőket Welsbe szállították, egy sebtében fölállított

rohamkórházba. Gelléri Andor Endre itt halt meg, vagy két nappal azután, hogy biztonságba került, állítólag flekktífuszban.

E könyv tanúsága szerint örök félelemben és szorongásban élt. Elsősorban attól rettegett, kiderül, mégse tehetséges. Ő, akit Móricz Zsigmond avatott íróvá. Egy ízben Móricz leszállította a villamosról, ráförmedvén, piszkos mind a két füle, jöjjön csak vele a tisztasági fürdőbe. Eszerint nemcsak Gellérinek, de talán a Nyugat legnagyobb prózaírójának se lehetett minden igényt kielégítő fürdőszobája, különben minek járt volna tisztasági fürdőbe? Ott, a járdaszigeten követelte, hogy Gelléri azonnal adja vissza a Nyugattól javításra hazavitt kéziratát, s le is szurkolt érte harminc pengőt. Gellérinek ez sem elég. Az sem, hogy Kosztolányi írt kritikát a Szomjas inasokról, s ő ragasztotta Gelléri írásművészetére a „tündéri realizmus" címkéjét, mely az én fülemnek sokkal kedvesebb, mint a García Márquezre aggatott mágikus. Fölléphetett a Nyugat estjein, a legnagyobbakkal, ünnepelték, hiába, alacsony önbecsülésén mindez jottányit se változtatott. Nők hódításával próbálta önbizalmát hizlalgatni, az eredmény felemás. Egy ízben nővér és húg is a szeretője, mégis inkább a nővér, aki azonban garniszállókba mászkált különböző pasikkal, hogy függetlenedjék. Gelléri egyszer megvárta a bejáratnál. A harmadik fontos nőalak, Andrea, kolléganője egy irodában. Lefekszik az íróval, de közli, ő egy öregember szeretője. Kisvártatva hozzá is megy, s örökre távozik az országból. Minél sikeresebb tehát Gelléri a nőknél, egyszersmind annál kudarcosabb is.

Pénze sose volt. A gimnáziumból ki kellett maradnia, hogy munkába álljon. Előbb az atyai mintát követte, lakatosinasnak állt, de bármilyen munkát elvállalt, mely a havi kétszáz pengő fixhez hozzásegítette. Kelmefestő. Gyári rajzoló. Irodista. Vámraktárkezelő. Mindeközben megnyerte a Nyugat novellapályázatát. A Mikszáth Kálmán regénypályázatot. A Baumgarten Alapítvány többször elismerte a teljesítményét, kapott jutalmat és évdíjat is. Körülbelül ott publikált, ahol akart. Igaz, a novella honoráriuma általában tizenöt-húsz pengő. Kesergett, amiért a havi egynél vagy kettőnél többet nem volt képes tető alá hozni. Kisebbségi komplexus gyötörte iskolázatlansága miatt, állandóan tanult, olvasott, belemélyedt mindenféle ezoterikus tanba is, az asztrológiától a tenyérjóslásig. Égi

jelekből igyekezett kiolvasni a sorsát. Nem tudom, segítették-e a csillagok s a transzcendentális világ.

Szívesen mesélnék vagy idézném még a könyvéből. Azért nem teszem, mert minden esetben fölizgat. A szó legszorosabb értelmében. Egyedül ülök a házban – jobb a békesség. Irigylem végletesen vad szenvedélyeit. Átélem szenvedéseit. Gesztusai megrendítenek. Vagy meghökkentenek. Például: noha üres a zsebe, az egyik kulcsfigurája – kulcsszeretője, ha írhatom így – figyelmét azzal igyekszik magára irányítani az utcán, hogy kitartóan dobálja pénzdarabokkal. Öntudatlanul fejezvén ki, miféle viszony rejlik itt a mélyben.

Önéletrajzi regénye végén Gelléri Andor Endre útra kél. Előveszi a paszportot, melyet az atyai jóbarát és fölfedező, Mikes Lajos váltatott ki vele, amikor ösztöndíjjal Németországba küldte. Most Olaszország a cél. Velence. Ott mintha önérzete végre erősödnék kicsinyt: „… a szentekhez hasonlítom magam, pedig mindössze csak egy novellát írtam, s alaposan bekávéztam, hogy pestiesen fejezzem ki magam." Ezután rájön, szégyelli „azt a pár botor sort", amelyet egy ismerősének küldött velencei levelezőlapon, s fontolgatja, megkéri, radírozza ki közös emlékezetükből. (A kézirat itt, a 389. lapon, megszakad. Ó, be kár!)

Csupán három esztendővel született hamarább, mint Faludy György. Ha szerencsésebb, az elmúlt évtizedeket velünk tölthette volna. Legföljebb nem gondol nőkre – annyit már. Bivalyerős szervezete hosszú földi tartózkodás ígéretével kecsegtette. Ezzel szemben élt harmincnyolc évet.

Gimnazista koromban még fontos szerzőnek számított, szerepelt a tananyagban és a szöveggyűjteményben. Mostanság mintha téli álmot aludna – altatnának vele. Tartok tőle, az Egy önérzet története nehezen szerezhető be. Pedig, kiadók és ivarérett honfitársaim, tizenhat alatt és fölött, figyelem! Sokkal izgatóbb mint – bocsánat a hasonlatért – a pornófilmek. Az irodalmi valőr és az olvasás kéje persze százszor többet ér a kukkolós izgalmaknál, ám erről ki-ki csak saját magát győzheti meg.

Köztes időkben vigasztalódom

Ha irodalmároknak azt mondom, Lajos, kortárs szerző ötlik agyukba. A szóművész. Még a Nagy Lajos hallatán is, ez a föntebb említett Parti mester eredeti neve. Akik a Nyugat főmunkatársainak egyikére, az erkölcsi tartásáról és a magánérintkezésben csípős humoráról közismert novellistára gondolnak, jutalmat érdemelnek. Akik viszont a nagy királyra, azokat hidegen hagyja a literatúra.

Nagy Lajos (a Parti nélküli) 1883-ban született, 1954-ben halt meg. Élt hetvenegy évet. Nem olyan sok az egy prózaírónak. Kiváló novellista volt. És kiváló ember. Fölhívom a figyelmet arra, hogy már 1922-ben kötetet publikált ezzel a címmel: Találkozásaim az antiszemitizmussal. Rossz szokás ilyenkor föltételezni, hogy Grószról magyarosított Nagyra, ő speciel Nagynak született – az anyja nevét örökölve.

Egy kollégája mondta róla, amikor elhunyt: „Meghalt, aki a legkevesebbet hazudott az utolsó negyven esztendőben.” Azaz 1914 és 54 között. Nem kis teljesítmény. Mellékesen azért az övé az egyik kiemelkedő elbeszélői életmű is, melyről mostanában alig esik szó. Szeretném, ha ismét belekerülne aköztudatba. Sokat tanulhat tőle, ki író akarna lenni. Én egy Jeremiáda (1923) című novella nyomán döntöttem úgy, hogy megpróbálkozom történetekbe foglalni mindazt, ami fáj. Sőt, ami Nagyon fáj.

Nagy Lajos vérbeli realista volt, az a fajta, aki minden írásával tanítani akart, nem középiskolás fokon. József Attila a barátai közé tartozott. Az efféle irálynak a mostani években nincs nagy keletje. Just you wait, Henry Higgins! Változatlanul kísért Cholnoky Viktor véleménye, Nagy Lajos egyik novellájáról jelentette ki, amikor a Hétnél Kiss Józsefet helyettesítette szerkesztőként: „Nem mondom, hogy rossz, de ma már nem így írunk.” A visszautasított szerző érdeklődésére, hogy akkor ugyan miként írunk ma, ekként felelt: „Modernül.” Hasonlóképpen csapott össze Nagy Lajos Osvát Ernővel a Nyugatnál. Osvát közölgette ugyan, de mindig remélte, az ifjú renitens megjavul. „Nem művészet az emberiség arcába köpni!” – vélte a híres szerkesztő, s kérve kérte, írjon már valami szépet nekik.

Nagy Lajos rázta a fejét, ő nem szépet, hanem jót akar írni. Úgy értette, társadalmilag hasznosat. Idekívánkozik még Móricz Zsigmond csöppet se hízelgő nyilatkozata róla: „Az író célja az, hogy gyönyörködtesse az olvasót. Nagy Lajos meg abban turkál, ami elveszi az ember kedvét az élettől." Bagoly mondja… (V. ö. Árvácska, A boldog ember, Tragédia, s a többi.)

Írónk klasszikus zabigyerekként jött e világra, „úriember" lelte örömét az alacsony sorból származó Nagy Júlián, s hagyta cserben örökre, az akkori szokásnak megfelelően. Nincs adatunk, fizetett-e valamicskét azért, hogy kedvére tegyen a lány. Nagy Lajostól tudható, miként viszonyultak a magasabb osztályba tartozók önnön erotikus szükségleteik kielégítéséhez. Ha egy úr színésznővel vagy más prostituálttal mutatkozott nyilvános helyen, a többi úr úgy tett, mintha ott se volna, nem is köszöntek neki. E fontos híradás a huszadik század első harmadáról szintén Nagy Lajos önéletírásában lelhető. A lázadó ember nyitó fejezetei még a második világháború előtt fogalmazódtak. Utolsó bekezdése így hangzik: „Már előre jelzem, hogy az első megrázó, eszméltető és új belátásra késztető esemény lett az Orosz Szovjetköztársaság megszületése és az annak létét védő Vörös Hadsereg megalakulása." Pont, dátum (1948). Miféle idea lezárni a könyvet e fura mondattal? Cucilista.

A folytatást (A menekülő ember) már az a Nagy Lajos írta, akinek a pályája gyakorlatilag lezárult a második világháború tájékán. A szegényemberek krónikása hiába kapott Kossuth-díjat a legelső sorozatban, hiába tekintették élő klasszikusnak, kávéházi természete miatt agyonkritizálták. Attól fogva, hogy a munkásság és a vele szövetséges parasztság vált uralkodó osztállyá (legalábbis elméletileg), ő többé nem találta sem a helyét, sem az írhatnékját. Megkeseredett aggastyánná vált. Igaz, fiatalon is depresszióra hajlott. A Szépirodalmi és a Magvető 30 év című sorozatában újra kiadták mind a két kötetet, csöppet se bizalomgerjesztő, aranyszín fedéllel, a hetvenes évek végén.8 Érdemes a bennük szereplő két fényképet összehasonlítani. A lázadó portréja keménykötésű férfit ábrázol, kezében fémkupakos ceruzával. A menekülőé csüggedt aggastyánt, zakóban, nyakkendővel.

Mi ellen lázadt Nagy Lajos? – kérdezhetnők. A válasz egyszerű. Saját sorsa ellen. A kiszolgáltatottság, az apátlanság, a szegénység ellen. És mi elől menekült? Ez már keményebb dió. Az a határozott érzésem, hogy szíve szerint ama társadalomból lépett volna ki, amelyre élete korábbi szakaszában – és a memoár első kötetében – oly erősen vágyott. A másodikhoz előszót is kanyarított. Ebből megtudható, hogy 1933-ig, azaz ötvenéves koráig jut el benne, s tervei szerint még két kötet várható. Sajnos azonban A menekülő ember elkészültét követően kisvártatva meghalt.

Hány kötetet ér meg egy élet? Föltehető ez a kérdés? Minden kérdés föltehető. De talán árulkodó, ha egy író, a pályája alkonyán már nem képes, vagy nem akar másról beszámolni, mint saját élete különböző fejezeteiről. Nagy Lajos addigra kiírta volna magát? Aligha hihetem. Inkább csak végképp eltévedt a politika erdejében. Kár, hogy nem akadt egy barátja, aki kézen fogta volna, hogy kivezesse onnan, mondván: írjál megint az ügyvédi irodákról. A falvak népéről. Az özvegyekről és a lányokról. A kielégítetlen férfiakról.

A szocializmust nem megérteni kell, hanem túlélni. Erre sajnos kevés esélye volt, a rendszerváltáskor 107 éves lett volna. Igen jellemzőnek találom, hogy ezekben a szövegekben két igét használ – fittyet hányva a szóismétlésre – nagy előszeretettel. Az egyik: „közlöm”. A másik: „jelzem”. Ez elárulja írói módszere lényegét. Valamennyi novellájában közölni akart valamit arról a világról, amelyben élt, s jelezni az olvasónak, hogy mire figyeljen. Mitől óvakodjon. Mi ellen lázadjon. Mikor és honnan meneküljön.

Sokatmondó a jelenet, amikor életében először szövegeket visz Osvát Ernőnek. Sajátságos, hogy Lengyel Menyhért biztatására nem a szerkesztőségben vagy a kávéházban keresi föl, hanem a lakásán, valahol az Aréna úton. Nagy Lajos e szavakkal adja át a kéziratokat: „Hoztam két novellát. Egy hét múlva eljövök a válaszért. De már most megmondom, hogy csak az érdekel, kellenek-e vagy nem. Indokolást nem óhajtok, mert senkinek a véleményére nem vagyok kíváncsi. Azt tartom, hogy irodalomhoz csak én értek.” Dölyfös és talán ellenszenves mondatok. Mégis, fiatal íróknak szívből ajánlom, hogy így viszonyuljanak a szerkesztő urak kinyilatkoztatásaihoz

(legföljebb: ne adják tudtukra). Nézetem szerint aki képes félretenni hosszabb időre a szövegét, s utána őszintén szembenézni vele, ért annyira a saját írásművészetéhez, mint a hivatásos véleményezők.

Nagy Lajos mindenesetre rutinosan szerzett magának ellenségeket, különösen irodalmi körökben, sokáig nem is tekintette magát ligabélinek. Annál többre becsülte őt Karinthy, Kosztolányi és Tóth Árpád. Megjegyzem, a Képtelen természetrajz (1921) egyes darabjai erősen emlékeztetnek Karinthy humoreszkjeire, és viszont.

Hosszú évekig úgy élt, hogy – ő maga írja – meg-megjelent Karinthyéknál, Tóth Árpáddal egyetemben. A háziakkal kártyáztak, pénzben. Nagy Lajos emlékezete szerint majdnem mindig ő nyert. Nagy és Tóth oly időpontban távozott, amikor még csak tíz fillér a házmesternek fizetendő kapupénz, majd beültek egy kávéházba, sakkozni. Nagy Lajos szerint a lírikus utóbb azért haragudott meg rá, mert a partikban rendre alulmaradt.

Egy ízben Karinthyéknál azt játszották, hogy mindenki írja föl, hány híres ember halt meg, amióta ő él. Nagy Lajos tiltakozott, legöregebbként csakis ő nyerhet. Karinthyné erre azt ajánlotta, adjon ötven fórt. Fáj a szívem, ha arra gondolok, utcahosszal nyernék én ebben a játékban, nemcsak a korom, hanem az érintettségem miatt is. Néhány éve még csupán azok a híres halott írók fájtak, akikkel valamiképpen összejárhattam, ameddig éltek. Most már ott tartok, hogy az egész huszadik századi magyar irodalom halálát gyászolom, rendszeresen ezekben a portrékban. Köztes időkben vigasztalódom.

Nem élünk már

Említettem Babits Mihály kapcsán, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum igen aktív. Kiad könyvet, CD-t, ha impozáns palotájába ellátogatunk, s nemcsak a kertben lévő étteremben múlatjuk az időt, de betérünk a piciny, izgalmas boltba is, szemlézhetjük a választékot. Számomra legizgalmasabb az Aranyhangok sorozat, melynek római egyessel jelzett példányát ajándékba kaptam. Sokadszorra hallgatom végig ezt a CD-t, melyen nagy idők nagy tanúi mondják a magukét, eredeti fölvételeken.

Ki tudja, mi az a röntgenlemez? Ne olyasmire tessék gondolni, amin a mellkas-átvilágítás eredményét tárolják, az inkább nagyalakú film. A röntgenlemezeket a rögzítés hőskorában használták, ilyenek őrizték meg nekünk többek között Babits Mihály és Karinthy Frigyes hangját. Magamtól ezt nem tudnám, a CD-hez mellékelt füzetkében olvasom, hogy e különleges lemezek elkészültét Török Sophie gyűjtő-szenvedélyének köszönhetjük. Basch Lóránt (vö. Baumgarten Alapítvány) hagyatékába kerültek azután, s onnét – a kéziratokkal együtt – a múzeum tulajdonába. A többi fölvétel már korszerűbb hordozóról való, ám a tartalmuk ugyanolyan szívbemarkoló, mint emezeké. Az élvezetet meg-megakasztja Bőzsöny Ferenc, ő konferál, professzionálisan zengetve századvégi basszusát.

Karinthy Frigyes elszavalja egy versét, roppant kulisszahasogatón, valamiképp Ráday Imre és Greguss Zoltán modorában. Majd, igen zavartan, krákogva és őőőzve, még inkább túljátszva, a nagy buzgalomban olykor magasan a hangja fölé beszélve, humoros írásaiból olvas. És ha mindez nem elég – hiszik-e, vagy sem –, ajándékképpen rázendít egy nótára. Vérfagyasztó. „Hazámba vágyom, Duna-Tisza partja vár, szebb ott az álom, szebben dalol a madár!” – búgja, akár a dilettáns operaénekesek, aztán teli szájjal beleröhög a mikrofonba. Istenem… akarom én ezt tudni egyik kedves írómról? Talán nem. De örülök, hogy tudhatom.

Babits következik, Esti kérdés című versét – dalolja. Értelmezőnek szánt hangsúlyozása elébb skandálásba, majd kornyikálásba csap át. Vajon mit gondolt erről a drága Török Sophie, akinek

gyűjtőszenvedélye eredményezte a fölvételt? Avagy az ő filhallását elhomályosította a férje iránti föltétlen istenimádat? Lehetséges, hogy abban a korban nem is volt annyira kirívó? Talán a két háború közén a poéták még megengedtek maguknak némi röcögtetést? Hisz az idő tájt a Nemzeti Színház általános stílje volt a dagályos szavalás, és – mint azt a korabeli kritikus megjegyzé – versmondáskor legalább az egyik kéznek magasba emelése. Babits fölolvas még egy nekrológot is, Kosztolányi Dezsőről. „Búcsút mondok, s úgy érzem, indulásnál vagyok jelen. Kosztolányi Dezső indul el immár végleges és teljes ragyogásban a jövőbe, a magyar messzeségbe. Elindul, amerre Ady Endre és Tóth Árpád már előtte elindultak, a magyar költészet századeleji megújulása így lesz szinte szemünk láttára irodalomtörténetté, s mi, akik még tanúi és munkásai voltunk, egyre magányosabbnak érezzük magunkat az élők közt.” Itt picit a szöveg is a dagályban úszik. A nekrológ szerzője mintha önmagát legalább annyira siratná, ahogyan az elhunytat. Hja, a nekrológ ilyen műfaj, okosabb, ha megtartóztatjuk magunkat tőle, s helyette ott írunk, ahol senki se lát.

Kevésbé érdekes interjúk sora a CD-n, majd egy valamivel fiatalabb anyag: Füst Milánnal beszélget Tóbiás Áron, a felvétel készítője, hetvenötödik születésnapja alkalmából (1963). Így kezdődik. Kérdés: „Milán bácsi, aki megírta A sanda bohócot, a Goldnágel Efraim kalandjait, hát, ezt egy suhanc írta, nem a hetvenéves [!!! – öt év fiatalodás egy szemvillanás alatt] Füst Milán.” Válasz: „Kérlek, nem tudom, hát mindegy, mindegy. Ma már mindegy. És az ember mihelyt meghal, akkor össze szabad téveszteni, hogy nem én írtam ezt vagy azt, hanem a Karinthy. Valami baj ebből nem származik, mert énrám ez nem sértő többé.” A mester akként prédikál, mintha kétszáz éves volna, s egy kocsmapultnál mondaná a magáét, öt-hat rundot követően. Többször hangsúlyozza, hogy „nem élünk már”. Azért miheztartás végett leszögezi, hogy öregkorában írta a legszebbeket, „na, kész”. Gimnazista éveimben láttam Füst Milánt előadni a TIT-ben. Ápolónő támogatta föl a pulpitusra, ott hatalmas koponyáját a két tenyerére támasztotta, gesztusok és arcmimika nélkül mormogta végig a

magáét, ha nem csalódom, Shakespeare-darabokról. A fölvételen hallható pózos hangját idáig nem ismertem.

Kassák Lajossal ugyanabban az évben cserélt eszmét a szorgos Tóbiás Áron. Kassák orgánuma meglepően fiatalnak hat, pedig Füst Milán kortársa. Amivel ő lep meg, az egy enyhe, nehezen azonosítható tájszólásféle, „á”-zása. Szakértő tájékoztatott, hogy ezt róla sok személyes emlékező megemlítette – éppenséggel tudhattam volna. Igaz. Mégis, művei alapján másképp képzeltem az ő hangját, mely (csakúgy, mint a fogalmazása és a modora) egészen mai és természetes benyomást kelt.

Szabó Lőrinccel is Tóbiás Áron beszélgetett, 1956 szeptemberében, még a forradalom előtt. November 11-én sugározták volna, ám erre az események sodrában már nem került sor. Először arról faggatja, hogyan viselte az elmúlt hosszú évek hallgatását. Tizenkét év, állapítja meg Szabó, és úgy érzi, ami romlást ez okozott, azon már nem lehet segíteni. De nem is nagyon fontos, két szívtrombózis után. Szóba kerül, hogy az Írószövetség egy testületébe beválasztották (elnöki tanácstaggá, akármit is jelentsen ez). A költő rángatja a vállát. Bágyadtan, elhalón: „Az Írószövetségben én nyilván nem fogok sok vizet zavarni. Szinte kívül szorultam az életen, s most alig ismerem az aktuális problémákat, embereket, intézményeket. Egyelőre tanulok visszaszokni az életbe.”

Tersánszky Józsi Jenő. A felvétel Berza Lászlónak köszönhető. Nyolcvanadik születésnapján (1968) levelet intéz az emberiséghez. Ebben az őt a jubileum alkalmából elvtelenül dicsérőket ostorozza. Nem tetszik neki az összeállított emlékkönyv (melyről a CD szerkesztői úgy tudják, sose jelent meg), s közli, hogy majd ő maga publikál a munkásságáról hiteles emlékiratot. (Ennek sincs nyoma.) Ekkor jön a desszert. A drága Józsi Jenő egy társaságban dalra fakad, önmagát kísérve gitáron. Francia dalocskát ad elő, rémes kiejtéssel. Mintha hájjal kenegetnék. Megjegyzem, akárha engemet is.

Németh Lászlótól egy Gulyás Pálról tartott előadása hallható a lemezen. Tanárosan hangsúlyoz, picit nyafogva és sisegve. Süt belőle, hogy nemcsak értője, élvezője is annak, amiről beszél. Hölvényi Zoltán készítette a felvételt a ráckevei Ady Endre Gimnáziumban.

A következő részletek a hajdani Amerika hangja rádió műsorában szerepeltek. Két emigráns magyar író gondolatai. Fölteszem, remélték, hogy némelyek hallgatják idehaza. Molnár Ferenc újévi üzenetét (1951) Darvas Lili ajándékozta a múzeumnak. Gyönge kis hangocska. Egy kollégájától kért tanácsot, miről szóljon az újévi üzenet. A kolléga habozás nélkül vágta rá: „A köszöntő legyen egy könnyes mosoly." Megkapjuk. A színpadi szerző ezúttal otthon hagyá a humorát, talán az arányérzékét is, így azután több a könny, mint a mosoly. Zilahy Lajos 1968-ban adott interjút, a felvételt Zilahy Lajosné ajándékozta a PIM-nek. Habozva, akadozva, vidékiesen beszéli az anyanyelvét, egy-egy angolszász hangsúly be-becsúszik. Ekkor már több mint húsz éve élt Amerikában.

A CD csúcspontja az utolsó felvétel. Márai Sándor hangos végrendelete. 1967-ben készült, tehát sok-sok évvel azután, hogy eltávozott a hazájából. A szövegbe illesztett angol szavak borzalmas magyar (Hunglish) kiejtésről árulkodnak. Márai igyekszik laza lenni, a hangja nyers és reszelős. Kéziratai sorsáról tűnődik. Azt kéri a nevelt fiától, hogy írott (széfben tartott) végrendeletével ellentétben – amely szerint a Rodgers [szerintem Rutgers. VM] egyetemen kéne letétbe helyezni – csomagolja be inkább, „úgy, hogy a víz, por, az idő ne ártson nekik, viaszkos vászonba, és a többi, és őrizd meg." Aztán: „A régi könyvekből újat kiadni, ezt nem ajánlom, erre várni kell addig, amíg otthon rend lesz…" Próféta volt. Így sokáig nem is érvényesült a saját hazájában. A sors különös fintora, hogy e hangos végrendelet címzettjei, „Mami és Janika" (felesége és nevelt fia) végül hamarább haltak meg, mint ő.

Nehéz megindultság nélkül szólni erről az összeállításról. Mi marad meg egy íróból? Ha szerencséje van, a legjobb művei. A hangjára az utókornak nincs okvetlenül szüksége. De azok, akik a huszadik század második felében születtek és működtek, általában fölvételek sokaságán szerepeltek, nemcsak a rádiókban, a televíziókban is. Ha egy hozzám hasonlóan kíváncsi lélek kétezer-ötvenben szeretne benyomást kapni a kétezer tájékán élő és aktív írókról, a bőség zavarát élvezheti. Kérdés, nem járna-e jobban, ha mi, akiket agyonörökítettek a mikrofonok és kamerák, egy szép napon letörülnénk (-töröltetnénk) szinte mindent, csupán egy-egy hang-s

képfoszlányt hagyva hátra az utánunk jövőknek. Mert amilyenek vagyunk, voltunk, az talán nem tesz hozzá a munkáinkhoz – sőt. De persze alighanem mindegy. Van még rosszabb változat. Megeshet, hogy kétezer-ötvenben a kutya se lesz kíváncsi ránk. Aki megéri, meglátja.

Elhallgatnak valamit előlem

Huszadik századi íróink között akadnak különös sorsúak. Sajátos csoportba tartoznak azok, akik életük javát emigrációban kénytelenedtek tölteni. Egyikük úgy vetett véget az életének, hogy sötétebb pillanataiban azt hihette, munkássága – összes kézirata – sokáig marad vízhatlan csomagba spájzolva, lehetséges, hogy örökre. 1989. február 21-én lőtte le magát. Naplója szerint néhány hónappal az öngyilkosság előtt vásárolta a pisztolyt, s egy hivatásos oktatótól leckéket vett, hogy biztonságosan tudja kezelni a fegyvert. Egyidős volt a századával. 1900-ban, április 11-én született, jelzem, a költészet napján, de akkor még nem volt sejthető, hogy öt esztendővel később ugyanezen a napon érkezik e világra József Attila. Érdekes véletlen.

Személyes anekdotát illesztek ide. Két éve Németországban a Regina Kammerer nevű nagyszerű szerkesztő (Random House) emlegetett egy már halott magyar írót, akinek nagy a sikere most őnáluk, én biztosan ismerem. Mi a neve? Máráj. Nem mertem bevallani, hogy Máráj nevű szerzőről fogalmam sincsen. Sajátos módon egy évvel később a Susanna Lea nevű ugyancsak nagyszerű irodalmi ügynök (Susanna Lea Associates) Párizsban megint rákezdte, Máráj így, Máráj úgy… Basszus, akadhat olyan magyar író, akiről én ne tudnék? Gyötrődésem azonnal eloszlott, amint az utóbb említett kistermetű asszony megmutatta a kötetet, melyen Sándor Márai nevét olvashattam, sajnálatosan ékezethibával. A gyertyák csonkig égnek, de már nem emlékszem, melyik világnyelven.

Márai nagyon rosszul tette, hogy öngyilkos lett. Cinikus mondat: a nyolcvankilencedikben ez talán már fölösleges. Vagy nem? Mészáros Tibor Márai-kutató szerint nincs tudomásunk arról, hogy végzetes betegség elől menekült volna a halálba. De én nem erre a szempontra célzok. Távozni, röpke egy esztendővel a rendszerváltozás előtt annak, aki annyira gyűlölte a kommunistákat, mint ő, nem szerencsés. Halála időpontja azt a katonát juttatja eszembe, akit a háború utolsó napjaiban talál el a golyó. Márai nem ismerhette meg

az ismét független és kapitalistává lett Magyarországot, pedig úgy sejtem, hazatelepült volna. Hírlik, 1956-ban is erre készült, az eseményekről értesülve Münchenbe utazott, ott azonban már a bukásról tájékoztatták.

A Helikon könyvkiadó most nekiugrott a teljes Márai-életmű kiadásának. Kaphatóak már a ronda, szürke egyenvászonba burkolt Márai-kötetek, a Libri egyik boltjában láttam, kegyetlenül leértékelve. Aki vesz egyet, kap ajándékba egy másikat! – ez nem jó ómen. Az újabb sorozat viszont kifejezetten gyönyörű, élvezetes tapintású papíron, a színházi függöny színét idéző könyvjelzővel. Teljes szívemből ajánlom az Egy polgár vallomásait mindenkinek, főleg azoknak, akik most kezdik az ismerkedést a szerzővel. A tipográfia is dicsérhető. A szerkesztés kevésbé. Mondjuk, amikor hősünk Frankhonba utaztában vesz egy Martint, tűnődhet az ember, hogy az mi volna. Míg azután Márai leül egy padra, s elolvassa benne az apróhirdetéseket. Akkor már kél a gyanú, hogy inkább a Le Matin (A reggel) névre hallgató közismert újságot vette, s nem egy Martin nevű férfit, motort vagy fogkefét. Persze, csak az nem vét hibát, aki nem dolgozik. Az efféle elírások jórészt talán az elektronikus szövegbevitel, a „szkennelés” folyományai. Az elválasztási anomáliák a helyesírási szoftveréi. Ezek miatt persze kár volna visszatérni a kézi szedéshez (melyet egy évig kényszerültem gyakorolni boldogult úrfikoromban).

Aki bízik az ízlésemben, elhiheti, hogy Márai nem a külföldön mostanában sikert sikerre halmozó, itt-ott enyhén giccses, másutt valamelyest poros regényeiben futotta csúcsformáját, hanem a vallomásaiban. Írt belőlük jócskán. Hatalmas kalandnak tetszik az épp jókora adagokban megjelengető Napló, melynek a Márai-szakértők szerint alig akad olyan része, amelyet ne azzal a tudat fölötti és alatti szándékkal fogalmazott volna, hogy a szöveg idővel hozzáférhetővé válik a nagyközönség számára. Csak belekukkantottam az 1943–44-es följegyzésekbe, aztán félretettem, megvárom, míg valamennyi év a rendelkezésemre áll, nem szeretek folytatásokban olvasni.

Az „»Egy polgár vallomásai«-nak e harmadik, átdolgozott kiadása a végleges szöveget rögzíti. E regényes életrajz szereplői költött

alakok: csak e könyv oldalain van illetőségük és személyiségük, a valóságban nem élnek és nem éltek soha." – írja M. S. a kötet élén. Íme a szög telibe találva – az (ön)életrajzok alapvető dilemmája nyakon ragadva. Azonos-e a szerző azzal az értelmiségi figurával, aki a lexikonok szerint született Kassán, méghozzá Grosschmid Sándor ügyvéd fiaként. Ezzel szemben a kötetből kiderül, hogy a család neve eredetileg és helyesen Groschen-Schmied, azaz Garas Kovács, magyarán Pénzverő. Kérdés, ha az öccse, Géza, a későbbi filmrendező a Radványi nevet választotta, Sándor miért nem lett imádott városa nyomán Kassai? Mind a Radványi, mind a Márai név létezett a család különböző ágaiban.

Okvetlenül megérdemelték a polgár, sőt a nagypolgár minősítést, már csak azért is, mert a házban, ahol éltek, egy bank is működött, melynek a család (rész?) tulajdonosa volt. De akármint is ítéljük meg a família vagyoni helyzetét, eldöntendő, hogy a regényes önéletrajz központi figuráját azonosnak tekintjük-e Márai Sándorral, idézett intelmére fittyet hányva. Nehéz nem azonosnak vélni, figyelemmel az egyes szám első személyre, a fontosabb nevek egyezésére, és az életpálya tényeinek kísérteties hasonlóságára. Ugyanakkor intő jel, hogy a kötetben gyakorlatilag nincsenek évszámok, a történelemben jártas olvasó persze bizonyos világesemények nyomán elhelyezheti a cselekményt az időben, ha nem is mindig pontosan.

Összességében tehát nagyon kellene erőlködnünk, hogy a szerző és a főhős szinte teljes azonosságáról megfeledkezzünk. Kérdés, miért várja ezt tőlünk Márai Sándor? Fogalmam sincs. Gyanúm van. Vélhetőleg a még élő rokonok, barátok és ismerősök várható haragja elől biztosított magának kitérőt e mottóval. Sejtem, hogy ügyeskedése nem sokat ért. Minden realista prózaíró számíthat arra, hogy a valódi modellek megsértődnek, még akkor is, ha nem az eredeti nevek és adatok kerülnek papírra. Sőt. Tapasztalatom szerint azok a rokonok és ismerősök is megbántódnak, akik egyáltalán nem jutottak a szerző eszébe. Aki hiányzik a történetből, az ezért morog. Aki magára ismer egy valaki másról mintázott alakban, az meg azért. Nem beszéltem még azokról a vélt vagy valós modellekről, akik társszerzőnek nyilvánítják magukat, s részt óhajtanának a honoráriumból. A legfrappánsabb válasz Móricz Zsigmond leleménye, ő a fáma szerint

azt mondta volna annak az embernek, akiről A boldog embert mintázta: „Nézze, maga is írjon egy könyvet rólam, és kvittek vagyunk”.

Számomra legizgalmasabb az Egy polgár vallomásai utolsó harmada, mely a párizsi évekről szól. Külön műfaj a magyar irodalomban az úgynevezett párizsi regény (van is egy, amelynek éppen ez a címe, arról majd máskor). Párizst a mi íróink-költőink vagy imádták, vagy utálták. Márai a második csoportba tartozik. Figyelemre méltó és nekem igen ismerős az a meglátása, hogy ha idegen nyelven társalgott, sokszor „… éltem a gyanúperrel, hogy az odavalók beszéd közben elhallgatnak valamit előlem.”

Vizuális korban élünk. Márai megismeréséhez kapóra jöhet egy szépséges, egészen friss könyvtárgy, a már többször emlegetett Petőfi Irodalmi Múzeum és a Helikon kiadása, 2006. Képek és tények Márai Sándor életéről. A szöveg Mészáros Tibor munkája, a képszerkesztést E. Csorba Csilla végezte, vagyis a múzeum főigazgatója. A képekhez fűzött magyarázatok sokban árnyalják az Egy polgár vallomásaiban[9] olvasható életeseményeket. Az jár a legjobban, aki ezt a két könyvet szimultán teszi magáévá. Persze, az album elég drága. Nem tudom, a PIM főúri berendezésű könyvtárából hazavihetők-e a kötetek, azt sem, hogy a mostani saját kiadások olvashatóak-e ott helyben. Hamarosan kipróbálom.

Végignézve a Márairól különböző évtizedekben és országokban készült fölvételeket, szembeszökő, hogy ez az ember soha nem mosolyog. Ha csak teheti, búsan belenéz az optikába, akárha vértanúságnak érezné, hogy fényképezik. Legkedvesebbek a svájcisapkás fotói, ezek idős korában készültek. Az író, akinek kevés reménye maradt, hogy hazatérjen, nem szégyelli, hogy immár nemcsak a szíve fázik, hanem a feje is.

Boldog volna, ha tudná, hogy az oroszok kivonultak ebből az országból, a kommunisták pedig végleg leszerepeltek. Az sem ártana, ha valaki értesítené: mind itthon, mind külföldön hirtelen a legolvasottabb szerzők sorába kerülhetett. Kárpótolnák-e ezek a hírek az emigrációs lét keserűségéért, az élete végéig nem szűnő anyagi gondokért, vagy éppen a magánéleti csapásokért? Feleségének nem lehetett gyereke, örökbe fogadtak egy kisfiút. Mind a szeretett nő,

mind a rajongva imádott fiú temetésén ott kellett lennie. Végül pedig az öngyilok, lőfegyverrel. Görög sorstragédia. Aligha hiszem, hogy bárminő szakmai siker feledtethetné. De azért mégis… ha hall engemet valahol: Sándor, látod, így lesznek az utolsókból elsők. Ne törődj a finnyás esztétákkal. Irodalmi valőr tekintetében a végső szó úgyis a hálátlan utókoré.

Azonkívül, hogy ember

Úgy tartom, a lovakat lelövik, ugye, de a szószátyár tollforgatóknak hajuk szála se görbül. Mindig haragudtam rájuk. Egyetlen kincsünk az időnk, abból csupán nyomós okkal és szilárd felelősséggel kérhet el olyasvalaki, akit nem mi magunk szemeltünk ki erre a célra, avagy nem az Isten (anyagelvűeknek: a Sors) választott számunkra. Társ, barát, szerelmes és rokon annyi időt kaphat, amennyit nem szégyell. Ám még a legkedvesebb szerzőnk se tartozik ebbe a körbe. Ilyen alapon nemcsak a fecsér szavaktól, de a kelleténél hosszabb idézetektől is igyekszem megtartóztatni magamat és olvasóimat. Mindezek után most mégis egy hosszú, fontos idézet következik. Próbáltam rövidíteni, sajnos, nem lehet anélkül, hogy a lényege el ne vesszék.

Aki tudja, honnét való, méltán lehet büszke önmagára. Aki nem, fogadja úgy, mintha sokunk gondolatmenete volna. Szívemből szól. Kár, hogy én nem tudtam megfogalmazni. Pedig higgyék el, próbáltam. Vagy negyven éve próbálom.

„Én zsidó vagyok? Hogyhogy zsidó vagyok? Mi az? Sárga vagyok én, vagy zöld vagy kék vagy milyen? Éppen olyan testszín vagyok, mint a magyarok. Kinek az ideája volt, hogy én itt zsidó legyek? Nekem bizony isten eszem ágába se volt, hogy zsidó leszek majd, ha megszületek. Itt várt a világon ez a buta meglepetés, mikor itt kiszálltam. Nekem itt zsidónak kell lenni. Miért? Én magamban, mikor nem gondolok erre, abszolúte nem vagyok zsidó, egy fiú vagyok, a szerelem a hazám, és az istenem a halál! És valaki rám néz, és az tudja, hogy én zsidó vagyok. Mintha ránéznék valakire, akiről tudják, hogy az lopott egyszer! És nekem a szememmel ki kell tartanom ezt a vádat vagy ráfogást vagy elnézést vagy mi az, hogy az embert zsidónak veszik. És nekem úgy kell néznem, hogy igenis, rendben van, jól van, zsidó vagyok. Pedig énbennem ez egyáltalában nincs elintézve. Én az egész dologgal nem vagyok tisztában. Nem vagyok ebbe beleegyezve, se belenyugodva, csak ráhagyom, hogy zsidó vagyok, mit csináljak? Engem kérdeznek, mikor rám néznek. Mit feleljek? Én egyszerűen elnevetném magam: de kérlek, hisz ez

egy őrült ostobaság, csak nem fogunk ebben az érdekes életben ilyesmivel is foglalkozni? Sokszor úgy voltam vele, mintha az egész csak egy rossz vicc lenne, amit énellenem találtak ki, hogy ilyen butaság miatt is szenvedjek. Egész életemben zsidó legyek! Tessék talán felosztani ezt, mint a katonaságot vagy mint egy közmunkát, mindenki szolgáljon, mondjuk, egy évet, mint zsidó, ha már okvetlenül kell valaki zsidó is legyen, azonkívül, hogy ember."

Ki ezeket a szavakat papírra vetette, vélhetőleg először hagyományos írószerszámmal, a mű megjelenésekor lépett a krisztusi korba. 1884-ben született Huszton. Romvára, megállék, satöbbi, ennyit tudok csak Husztról. A regény, melyből az idézet való, 1919-ben jelent meg. Zajos sikert aratott. Címe: Lila ákác. Tudom, készült belőle film, de ha látták is, ne érjék be vele. A könyv az igazi. Ráadásul két film közül választhatnak. Kevés írót ér az a tisztesség, hogy a művét életében celluloidra alkalmazza a kor egyik legnevesebb rendezője, Székely István. Ugyanő több évtized múltán Hollywoodból tért vissza Budapestre, hogy még egyszer megfilmesítse a Lila ákácot, a puha szocializmus kellős közepén, immár színesben, főszerepben Halász Jutkával és Bálint Andrással. Szép történet. Amit a szerző már nem érhetett meg.

Annyit minden irodalombarát tudni szokott, hogy a második világháborút túlélő író a továbbiakban így mutatkozott be: „Szép Ernő voltam." Kortársak szerint mindezt még abszurdabbá tette kisfiús alkata, a szó valamennyi értelmében. Már nem jósolt magának jövőt, noha még a hatvanat se töltötte be. Amennyiben a háborús évek duplán számítanak, akkor persze bőven, hiszen ő már az első világháborúból is haditudósított. Amellett önkéntes betegápolóként működött hősleg. Lehetséges, hogy a holokauszt éveit viszont triplán kell számolnunk.

Sajátságos, hogy noha Szép Ernő – sokakhoz képest – viszonylag megúszta, mégis tőle származik az egyik legmegrázóbb beszámoló arról, milyen lehetett zsidónak lenni a vészkorszakban. A karcsú könyvecske címe: Emberszag.[10] 1945-ben adták ki. Szívből ajánlom. Elolvasható egy röpke délutánon. Mindössze három munkaszolgálatban töltött hét krónikája. Amikor befejeződik, a borzalmak java még el se kezdődött.

A drága Szép Ernő azok közé az írók közé tartozott, akik az életet félvállról vették, s mindig a mában éltek. Réz Pál élvezetes utószót kanyarított a Lila ákác 1967-es kiadásához (a kötetben szerepel az Ádámcsutka is. Szépirodalmi). Ebből megtudható, hogy a szerző egy „vengerka" – magyar táncosnő – kedvéért képes volt elutazni Moszkvába, szemben a regénye hősével, aki nem vette a fáradságot, így maradt le a szerelemről, örökre.

Szép Ernő, hasonlóan Szomory Dezsőhöz, a Margitszigeten volt huzamos szállólakó. Kellér Andor Író a toronyban11 című regényes életrajzában (ne hagyják ki) olvastam, hogy amikor nagyon rosszul ment Szomory Dezsőnek, akkor a szigeten a hotelszobájába be kellett fogadnia Nagy Lajost a díványra. Emberek, ilyen olcsóba kóstáltak akkor a szállodák? Nem hinném, hogy manapság bármely kortárs magyar (vagy akár német) írónak futná arra, hogy a két hotel egyikében verjen állandó tanyát. Még akkor sem, ha esetleg költségkímélés céljából meg kéne hívnia a díványra Nádas Pétert, mondjuk. Ifjabb koromban sokszor gondoltam arra, hogy én boldogan befogadnám Nagy Lajost, ha csak ezen múlna. Mert Szomory, ha jól értem, zsörtölődve fogadta be.

Szerzőnk harminchárom (!) évig lakott a szigeten. Noha anyagi körülményei több mint ziláltak voltak. Mindig vágyott a pénzügyi biztonságra, fiatalon még arra is hajlandó volt, hogy a Hermes Banknál dolgozzék, fix munkaidőben, címíróként. Sejthető, hogy nem szépirodalmi munkák címeivel kellett foglalkoznia. Ugyanakkor és szintén a bevétel által motiválva szerzett sanzonokat, amelyeket – hiszik-e vagy sem – gyakran ő maga adott elő, az Új Magyar Irodalmi Lexikon szerint (melyben már sokszor csalódhattam) a Fővárosi Cabaret Bonbonnière színpadán. Képzeljük el, amint valamelyik tehetséges fiatal tollforgatónk, mondjuk, Grecsó Krisztián, a Moulin Rouge-ban maszekol éjszakánként, zongorakísérettel. Na jó, gitárral. Kapna hideget, meleget. [Most, 2019-ben, ez már valósággá vált, G. K. sokat szerepel gitározva énekelve. VM] Szép Ernőt a Nyugat aranynemzedéke nem seprűzte ki e haknizásért. Sőt. Babits, Tóth Árpád és Kosztolányi igen nagyra tartotta. Kosztolányi figyelte meg, hogy nemcsak alanyi költő, de alanyi író is. Majdnem minden prózai munkája azzal kezdődik: „én".

Harminchárom év után a zsidótörvények miatt kellett távoznia a Margitszigetről, kijelölt körzetbe, csillagos házba. Ő ezt alig tudta elviselni. Ehhez képest a munkaszolgálatot valamelyest félvállról vette. Az Emberszag tanúsága szerint egészen jól bírta. Megfigyelései az emberi szolidaritásról és annak hiányáról örökérvényyűek. Ám az igazán megrendítő részek olyan hétköznapi tényekről szólnak, amelyekről ritkán olvashatni a vészkorszakot fölidéző írásokban. Említi például, hogy a csillagos házban „T. igazgató úr művelt, világjárt, előkelő tartású úr volt; bőséges könyvtárából sok olvasnivalót kaptam, míg békén ott lakhattam. Másik könyvforrásom ugyancsak az emeleten akadt, V. igazgató úr lakásában (őslakó ő is); fölfedezhettem náluk elég angol, francia jófajta könyvet, amelyet elhanyagoltam idáig. Magam az angol könyveimet, a szépen kötötteket eldugtam a tavaszon egy szerencsésebb felekezetű barátomnál, a fűzött Tauchnitzaimat, Albatrosaimat, Penguinjeimet elégettem. Nagyon rám ijesztett egy író pajtásom, aki meglátogatott: aki zsidónál angol könyvet találnak majd, internálják. A zsidó írót meg, tudod, különösen szemmel tartják. A testvéreim meg a magam angol könyveiből és sok aggodalmas magyar könyvünkből vagy tíz reggel be tudtuk a fürdőszobát fűteni.”

Magyar író, amint könyvet éget… borzalmas. Persze, nem annyira, mint amikor őt magát égetik. Szép Ernő arra törekszik, hogy amit vele tettek, tudtunkra adja, de azt nem akarja, hogy őrjöngjünk. Stílusjegyei szelídítik a szöveget, különösen az az édes szokása, hogy az élőbeszédet utánozván, -ban, -ben végéről szereti lefeledni az n-t. „Minden percbe húzta fel itt is, ott is a vállát valaki…” Divatból kiszorult szavaitól, mint amilyen a postaszekrény vagy a rádió leadás, ellágyulok.

Vonakodott elfogadni az engedményeket, melyeket a híres írónak kínáltak az ismerősök, protektorok. Végül hosszas unszolásra mégis kérvényezi, hogy rákerüljön a „művészlistára”, és svéd menlevéllel szabadulhassék. Nem emészti meg könnyen. A pesti humor egyik alapeszközéhez, a szófacsaráshoz folyamodik: „Igen, megyek magam is, mint zsvéd.” A zsvéd származását igazoló papírok nagyban hozzájárultak, hogy túlélje önmagát és korát. Ami 1944. november kilencedike – a munkaszolgálatbóli hazatérte – után történt vele és

sorstársaival, „ … azt már nem mesélem. Azt leírni és azt elhinni érzésem szerint nem szabad.”

1953-ig élt, nagy szegénységben, de tartotta magát ehhez a – talán téves – elgondoláshoz. Nem írta le, sajnos. Helyette mondogatta csöndesen, hogy Szép Ernő voltam. Az a legkevesebb, amit tehetünk érte, hogy nem felejtjük el.

A párizsi regények

Soha még annyi könyvcím nem szerepelt e sorozatban, mint most. A téma kötelez. A kiindulópont legyen az, hogy megjelent egy könyv. (Már megint, ugyebár.) Ez persze nem túl különleges hír. Elvégre rovatomban mindig arról van szó, hogy megjelent egy könyv. Vagy több. Méghozzá általában a múlt században.

Megjelent tehát egy könyv. Most. 1 könyv, ahogyan a fényes prózista kolléga szokta volt. A szerző, Bikácsy Gergely, számomra fontos név, de kétlem, hogy általánosan ismertnek kéne tekintenem. Új könyve: Saját Róma. Nádas Saját halálára rímel a cím. Pedig ezek az írások inkább saját életről szólnak. Saját élet egy idegen nagyvárosban. Saját gondolatok. Az efféle opuszok születéstörténete általában igen egyszerű. Tollforgató ösztönpénzt nyer egy metropoliszba, s az ott töltött hetek vagy hónapok megihletik. Nem volna ebben semmi furcsaság. Ámbár agyunkba ötölhet a bon mot: Aki napokat tölt Indiában, cikket ír róla. Aki hónapokat, az könyvet. Aki pedig éveket, az semmit.

Mindez érthető és rendjén való. Bizonyos időtartam lakóvá lépteti elő a tartózkodót, s az ember előbb-utóbb – inkább utóbb – természetesnek fogadja el a színhelyet, ahol lakik. Sőt él. Következésképp ritkán csodálkozik rá. Vagy soha.

Bikácsy Gergely filmdramaturgként – filmbubusként – kezdte a pályáját. Ugyanabban a filmgyárban, ahol jómagam, bár egy másik stúdiónál. Én tizenhét évig maradtam, azt hiszem, ő se sokkal kevesebbig. Sokáig maradt a kaptafánál. Írt kritikát és elemzést filmekről, később játszott is kisebb szerepet némelyikben. Túlbeszédes figurákat osztottak rá. Pedig az életben inkább hallgatott. Váratlanul regényt adott ki, álnéven. Mindeközben sokáig a hűséges frankofonok szektájába tartozott. Számára az idegen nyelv egyértelműen a francia volt, a külföld Franciaország, Európa fővárosa Páris. Nem emlékszem, írta-e Ady módjára s-sel – én igen –, de okvetlenül ejtette. Tudjuk, a magyar irodalom számára a huszadik században Páris volt a Bakony és a világ közepe.

Valaha, a hatvanas évek lúdbőrző állóvízében Bajomi Lázár Endre tizenharmadik kerületi lakásában találkozott a franciások kemény magja. A heti összejöveteleken mindig lehetett franciául beszélni, gyakran igazi franciákkal. A házigazda határesetnek számított, hosszan élt odakünn, első asszonya francia nő volt, a gyerekek bilingvisek. Visszaemlékezései (Párizs nem ereszt el) bibliának számítottak a hazai „párizsosok" körében. Publikált franciául is, André Lazar néven, mint a patafizikusok – avante-garde hülyéskedők – egyike.

Gimnazista voltam, midőn először odavetődtem. Bikácsy – e társaságban Bikákszinak ejtették – beltagnak számított. A hetvenes évek végén együtt keveredtünk ki a Fény Városába, nyomorgós ösztöndíjjal. Mind a ketten esküdtünk Boris Vianra, Jacques Brelre, Georges Brassens-ra, Raymond Queneau-ra, und zó vájter.

Ehhez képest sajátságos, hogy mostan Rómába keveredett, s arról a városról ír olyan szerelmes nekibuzdulással, ahogyan Párizsról tulajdonképpen nem (bár a francia filmekről azért mégis). Mi történt? Egyáltalán, miért van az, hogy a franciaimádat hanyatlófélben, s Párizs helyét érzékelhetően átvette Berlin? Magyar írók Berlinről szóló szövegeiből vastag antológiát jelentethetett meg az a németországi alapítvány, melynek sokan hosszabb berlini tartózkodásukat köszönhetik. A DAAD általában egy évre vendégeli meg a szerzőt, aki az ösztöndíjat elnyeri, könyvírás szempontjából – a föntebb idézett mondás értelmében – ez még megfelelő időtartam. A magyarok nem Berlinről írtak könyveket, inkább a cselekmény egy részét helyezték oda. Nem ismerek viszont az elmúlt évtizedekben közreadott jelentős művet, melyben Párizs fontos helyszín volna.

Eleink, a Nyugat írói és az ő kortársaik annál többször vezérelték olvasóikat Párisba, s-sel vagy zsével. Ady idevágó versei közismertek. Illyés Gyula Hunok Párisbanja talán kevésbé. Abból pedig megtudható, milyen nyomorúságos élet várt a magyarokra odakünn. Manapság, amikor a fapados légitársaságoknak köszönhetően a magyar középosztály (bizonyos társadalomkutatók szerint nincs olyan, én úgy vélem, azért van) tagjai között alig akad olyan, aki ne töltött volna egy hosszú hétvégét Párizsban. Igaz, London még népszerűbb. Ennek ellenére, a közelmúlt terméséből

Tóth Krisztina A londoni mackókja (verseskötete) az egyetlen, amelyben az angol főváros komoly nyomot hagyott. Ez sem egészen érthető. Franciául kevesen beszélnek, angolul – gyatrán – sokan.

Kassák Lajos az Egy ember életében az Illyésével összevethető élményvilágról számol be, igaz, előbbi „a kétkezi munkás” szemszögéből. Illyés minden megfigyelése mögött ott a puszta, ahonnét jött, s ott a népnemzeti költő is. Aki annál hazafibb, minél messzebb kerül hazulról. Kassák nemzetközibb figura, ő mindenütt pocsékul érzi magát. Lehet, hogy e mondatokért a két szerző kutatói megköveznének, nem baj, ha az ember rövid akar lenni, túlozhat kissé.

Föntiekkel azonban a magyarok párizsi regényeinek sorát épp csak elkezdtük. Okvetlenül beszélnünk kell például A halászó macska utcájáról. Földes Jolán nem tartozik a jó hírű nőírók közé. Ez a könyve azonban igazi merítés az emigránsélet lényegéből, s a párizsi balpart mindennapjaiból. Vérbeli frankofon, valahányszor beteheti a lábát a Latin negyedbe, elzarándokol a megnevezett utcába. Onnan rövid séta a Cujas utca, mely, Radnótitól tudjuk, kissé lejt. Igen, de a sarkon már nincsen ott a pék, sajnos. A hetvenes években még ott volt. A szerény hotel bejáratánál emléktábla jelzi, hogy itt lakott a nagy magyar költő.

Hevesi András neve sajnos feledésbe merült. Fiatalon pusztult el a világégésben. Óriási tehetségnek tartották a kortársai. Párizsi eső című művét ki kéne adni újra, hogy a drága olvasók hozzáférhessenek. Magyar egyetemista kalandjai odakünn. Sokat fázódott ő a francia fővárosban, sokat ázott és éhezett. Szenvedett a magánytól, egy szörnyetegszerű litván emigránstól, no meg a szerelemtől. De vigasztalta, hogy mindez Párizsban esik meg vele, a világ fővárosában. Olvassátok, irigyeljétek.

Következzék témánk koronagyémántja, A párizsi regény. Írta Szomorú Dezső. Szomory, akarom mondani. Választhatta volna írói nevét ú-val is, bár úgy nem hangozna olyan elegánsan. Szívből szeretem ezt a könyvet. Először akkor olvastam, amikor épp arra a bizonyos guggolós ösztöndíjra készültem. Vagyis – ó, borzalom – harminc esztendeje. Kedvenc jelenetem azóta mesélem boldognak, boldogtalannak. Ebben a főhős, aki nagyjából azonos a szerzővel,

ugyancsak Párizsba készül, harminc évvel ezelőtti anyagi helyzetemhez hasonló vékonypénzűséggel. Schlesinger, a barátja, aki már huzamosabb ideje Párizsban tartózkodik, biztatja, jöjjön az ő panziójába, viszonylag olcsó és komfortos. Ebben maradnak. Megérkezik Dezső abba a szerény kis szállodába, a portásnál Schlesinger iránt tudakozódik. A portás állítja, ilyen nevű úr nem lakik itt. Majd a cédulára téved a tekintete, elolvassa a nevet, arca földerül: Á, möszjő Szklezanzsé! – s megmondja a szobaszámot. E ponton következik az örök érvényű megállapítás: Minő boldog ország, ahol a Schlesingert Szklezanzsénak ejtik!

Emlékezetből idéztem, ahogyan harminc éve mindig. Most már kár volna magam helyesbíteni, ha tévednék. Ez így égett belém, szó és vessző szerint. Mert valóban, azokban az országban, ahol a Schlesingert Slézingernek ejtik, sok rossz történhet a Slézingerekkel. Történt is, mint tudjuk.

Szomory mézes-bús életéről megrendítő könyvet írt Kellér Andor, Író a toronyban címmel. Szomory Dezső egy felső emeleti lakásban élt, amikor jobban ment neki – színdarabjait sikerrel játszották. Tudomásom szerint a hetvenes-nyolcvanas években a Madách Színház rendezője, majd későbbi igazgatója, Kerényi Imre lakott ott. Ha ez így van, jártam Dezső lába nyomában. Aki legjobban a tojást szerette. Ha sikere volt, kezét dörzsölgette: „Lesz tojcsi.” A zsidótörvények egyre sanyarúbb hajlékba, s mindinkább éhkoppra szorították. Életét a Pozsonyi úton végezte, egy menekültektől zsúfolt lakás személyzeti szobájában, a második világháború végnapjaiban. Ha a szervezete csak egy picit kitart még, megmenekedik. Kellér szerint éhen halt, noha volt még egy tábla csokoládéja, amelyet a nehezebb napokra tartalékolt.

Ha most visszatérünk Rómához és Berlinhez, még mindig nem értjük, miért van annyi párizsi regény a magyar irodalomban, pedig a két háború között nem finanszírozta semmiféle alapítvány a magyar írók és költők francia tanulmányait. És miért oly kevés a többi jelentős fővároshoz kapcsolódó könyv? Söprögethetnék a magam portája előtt is. Írtam regényt amerikai, főleg New York-i élményeimről, de más számomra fontos európai helyszínekről szinte csak sorokat. (Eddig.) Igaz, én jószerivel párizsi hónapjaimról sem

írtam. Ennek az lehet az oka, hogy túl sok remek párizsi regényt olvastam magyar szerzőktől.

Nem jeleztem az említett kötetek kiadóinak nevét, sem a megjelenés dátumát. Úgyse segít sokat, e munkák többsége inkább csak könyvtárban hozzáférhető. De olyan jó könyvtárba járni! Azt a szerényebb pénztárcájú olvasó is megengedheti magának, ha tud rá időt szakítani. Az idő persze pénz. Ám a könyvekkel töltött órák biztosan aranyat érnek.

Majdnem mindig megvigasztal

Vannak olyan könyvek, amelyeket az ember csakis az első laptól az utolsóig olvashat el. Föl kell habzsolnia, mint valami különleges ételt. Vannak olyanok is, melyek arra indítanak, hogy összevissza falatozzunk belőlük. Üssük fel bárhol, fogyasszunk el néhány oldalnyit a szövegből, és ha jóllaktunk, tegyük el magunkat és a könyvet másnapra. Vagy a jövő hétre. Hónapra. Évre. Klasszikusan ilyenek Vas István följegyzései életről, halálról, irodalomról, erkölcsről, történelemről. Akkor érdemes elővenni, ha rosszkedvünk tetőz. Engem majdnem mindig megvigasztal. Talán csak a margóra nyomtatott fejezet- (vagy inkább falat-) címek idegesítenek kissé. E megoldás tankönyvet juttat eszembe. Előítélet, de mit tegyek. Egy kortárs író regényei is emiatt tetszenek kevésbé, mint amilyenek. Bocsánatot kérek.

Vas István szeretett önéletrajzot írni. Van belőle bőven. Aki rendelkezik az életműkiadásával (a szép emlékű Szépirodalmi hozta ki, mintegy negyedszázaddal ezelőtt kezdve), leveheti a polcról az arany árnyalatúnak szánt, de inkább fakó sárgára sikeredett köteteket, 10–11–12–13. Kiraktam őket ide az asztalra. Sajnos, nem az enyémek. Kölcsönkértem egy asszonytól, akinek a nagymamája Szántó Piroska barátnője volt, gondolom, ezen az alapon kapta (vagy vette) őket. A dedikáció nem jelenti azt, hogy a szerző ajándékba adta a könyvet. Ebben az esetben ez mégis valószínű. Az első kötetben Vas Pista bácsi ákombákom betűi láthatóak a belső címlapon, golyóstollal: Editnek szeretettel, kézcsókkal 85 április Vas István – a központozási hiányok eredetiek. Az íráskép kísértetiesen emlékeztet az apáméra. Nem csoda, mindössze egy év volt közöttük.

Eredetileg 1964-ben, ’67-ben és ’81-ben jelentek meg könyv alakban. Előtte darabkákban, folyóiratban. Én akkor olvastam őket először, részletekben. Irodalmi körökben a rossznyelvek (és főleg olyanok voltak) arra hívták fel a figyelmet, hogy Vas Pista bácsi haladási tempója egyre lassul, amint a jelen felé közeleg. Mert az ugye kínos, ha még élnek a mellékszereplők. Az kevésbé, ha a főszereplő, V. I. költő. Aki nem szeretett rosszat mondani másokról.

De hazudni se szeretett. Kognitív disszonancia, vélné a lélektanász. Önéletrajzi írásait e két törekvés állandó feszültsége teszi izgalmassá. Meg az a tény, hogy olyan kollégákkal állt szoros – baráti, olykor családi – kapcsolatban, mint Kassák Lajos, Radnóti Miklós, József Attila, Déry Tibor, Babits Mihály, Illyés Gyula, Weöres Sándor, s még csak a lista elején járok.

Különösen ajánlott ez a négy kötet azoknak, akik versírói terveket dédelgetnek. Kaphatnak gyakorlati útmutatást és hasznos elméleti szabályokat is. Megtudhatják, miképp látta egy nagyon olvasott és nagyon okos ember a kortárs kartársak műhelyének dilemmáit, nem beszélve a sajátjairól. Mindezt könnyed, iróniában pácolt tónusban tálalja, semmi nem idegenebb tőle, mint a filosz körmönfonás. Mulatságos olvasmány. Főleg ebben különbözik attól az egyetlen alapműtől, melyre valamelyest emlékeztet. Johann Wolfgang Goethe Költészet és valóság című memoárral elegyes esztétikai és filozófiai fejtegetés-gyűjteményéről van szó. Dichtung und Wahrheit a német cím. A költőfejedelem fordítva akarta, mert egyik alapvető mondanivalója az, hogy az élet a fontosabb. A Wahrheit und Dichtung esetén azonban az und és az -ung rímmé válik, s címben az ilyen játékosság nem szerencsés, gondolta Goethe. (Vele nem vitázik halandó, de azért a Dichtung und se sokkal szerencsésebb, bennem a dadogás képzetét kelti, igaz, arra kiváltképp érzékeny vagyok.) A nagy Goethe vérkomolyan vette magát és a munkásságát. Ő tudta, hogy a nagy Goethéről ír. Vas István, úgy tetszik, inkább attól tart, ő a kis Vas István. A Vas Pistike. Amikor megismertem, már Pista bácsizni kellett – pedig akkor is inkább Pistike maradt. Pistike a vérzivatarban. Köztudott, hogy Örkény István a Macskajáték két hősnőjét (Vas Istvánné) Szántó Piroskáról és annak egy nőrokonáról mintázta. Kíváncsi volnék, a Pisti a vérzivatarban címszereplőjének névadásakor eszébe jutott-e Vas.

Az életműsorozatbeli kötetek belső borítóján, nagy meglepetésre a szerző horoszkópja látható. Pedig a nyolcvanas évek elején-közepén az asztrológia még elátkozott tudománynak számított Magyarországon, olyasfajta polgári lomnak, mint a freudizmus. A címlapokon fekete négyzetben a mérleg asztrológiai szimbóluma. Érdekes. Nem tudtam, hogy Vas István ennyire fontosnak tartotta

volna a horoszkópját, szóban és írásban inkább anyagelvűnek mutatkozott. Ámbátor az ősei között zsidó rabbikat találunk. Ő maga az asszimilálódásra törekvő zsidó értelmiségi iskolapéldája, ahogyan a barátja, Radnóti Miklós. Elsősorban magyarnak érezték-vallották magukat. Magyar költőnek. Minden más emberi érték csak e mögött következett az ő szemléletük szerint. De oly korban éltek, amikor az elfajzó világerők nem hagyták, hogy ennek megfelelően élhessenek.

Radnótit elpusztították. Vas egyetlen dolognak köszönhette, hogy megérhette a rendszerváltást, plusz egy évet, s ez a vakszerencse. Elébb úgynevezett tanúsítványos zsidó lett, azaz olyasvalaki, aki a törvényi kivételekbe tartozhatott, s okmánnyal rendelkezett arról, hogy például nem kell hordania a sárga csillagot. A költő szégyenkezett emiatt. Élőszóban és versben egyaránt. Kit utóbbi érdekel, olvassa el az Ugyanazt. Akár az életműsorozatban, akár az Itt voltam című kötetben (Magvető és Szépirodalmi, 1976). Mikor már semmiféle okmány nem segített, Vas Istvánt nem más bújtatta, mint Ottlik Géza, a pasaréti (Riadó utcai) villájában.

Szeretném én tudni, mi történik, ha József Attila nem veti magát a vonat elé, s át kell élnie a nyilas időket. Még kíváncsibb vagyok, mit szólt volna a szocializmushoz. Arra kevés az esély, hogy a kapitalizmus második korszakának kezdetéig éljen – ámbár ha a néhai Faludy Györgyre gondolunk, még ez se zárható ki. Mindenesetre Vas István följegyzéseiből megtudhatjuk, József Attilát a kartársai – talán – megmenthették volna. Ő sokkal jobban bízott bennük, mint hinnők. Az irodalmi céh befogadása legalább annyira hiányzott neki, amennyire bizonyos nőké. Vas szerint Szabó Lőrincet és Illyés Gyulát József Attila kifejezetten azzal a szándékkal hívatta magához a Siesta szanatóriumba, hogy kibéküljenek.

A legmegrázóbb talán mégis az, amikor ezt olvashatjuk: Déry Tibor kifejezetten megkérte Vas Istvánt, fogadják be a lakásukba József Attilát. Akinek gyorssegélyként otthon kéne, meleg étel, gondoskodás, figyelem. Vas nem kendőz, bevallja, nem volt bátorsága befogadni a költőt. Pedig szerette, tisztelte, ám félt, miként alakulna a saját magánélete, ha egy elmebetegségben szenvedő férfi költözne hozzájuk. Nyomós az ok. J. A. tett néhány kísérletet arra, hogy fölrobbantsa önmagát és élettársát, támadt késsel a platói

szerelme férfipartnerére, viselkedése és az orvosi vélemények (amelyek irodalmi körökben szájról szájra jártak) alapján Vas joggal aggódott. Ám azért mégis… ha befogadta volna, és ha ezzel megmenti, ahogyan később Pilinszky őt, nemcsak saját jogán kerülhet az irodalomtörténetbe, hanem e bátor tette miatt is.

Azonban nem kérhetjük számon a bátorság hiányát senkin. Főleg, ha a háború után születtünk. Vas István különben se gyáva. Kevés férfi ismeretes, aki sok ezer példányban hajlandó bevallani, hogy neki néha nem áll föl. Hiába lesz övé Eti (Kassák Lajos nevelt lánya), akinek korai halála valószínűleg a legnagyobb törés abban az életben, amelynek a Nehéz szerelem többé-kevésbé hű lenyomata. Hiába sikeredett később legendásra a második házassága Szántó Piroskával. Az Eti elvesztése okozta sebre semmi és senki nem bizonyult hathatós gyógyírnak. Eti amúgy a kor más nagy költőit is szerette, illetve más nagy költők is akarták szeretni. Varázslatos személyisége Déry Tibor regényben (A befejezetlen mondat) épp úgy fölbukkan, mint a legelső magyar musical darabok egyikében (Egy szerelem három éjszakája), mely főként Radnóti Miklósról mintázódott. A dalbetétek – vagy inkább megzenésített betétversek – szerzője Vas István.

Lapozgatom a négy kötetet, és csorog a nyálam. Milyen pezsgő volt az irodalmi élet Budapesten akkor, amikor ő kapott oda bebocsátást. Hány kávéházba járhatott, tudván, itt Kassák, ott József Attila, amott Karinthy várja híveit és vetélytársait. Hajlékainak helyszínei nekem különösen kedvesek, két utcában lakott huzamosan, ahol – vagy negyven-ötven évvel később – magam is. Szüleinek családi otthona (ha jól azonosítom) épp azzal a házzal szembeniben volt a Sas utcában, ahová én költöztem a hetvenes évek közepén. Ha beszállhattam volna az időgépbe, átrikkanthatok a vasárnapi ebédet kanalazó ifjú Vas Istvánnak. Ő biztosan nem kiabál keresztül az utcán, amilyen halk szavú. Így talán inkább csak integetnék. Azt remélhetőleg viszonozná.

Ha magyar vagy

Vannak kis írók és nagy írók, Magyarországon éppúgy, mint másutt. De nálunk akadnak „kis” írók is. Ez a furcsa hibrid szerzőállatfaj azért főleg minálunk honos. Ők azok, akiket nem szokás említeni, ha hivatásos ítész mondani kezdi a maga listáját, vagyis adott korszak nagy magyar íróit. Ha azonban az olvasót kérdezik, sokkal előkelőbb osztályzatot kapnak. Nekem az a tapasztalatom, hogy sokszor a legnagyobb élvezetet az ő műveiktől kaptam. Talán erről inkább hallgatnom kellene. De miért tenném?

Az elmúlt héten például alaposan fölizgatott egy novella. Úgy emlékszem, amikor gimnáziumba jártam, ez az írás még szerepelt az irodalmi szöveggyűjteményben. Csakhogy amit abban olvashattam (volna), azt nem vettem komolyan. Ami kötelező, az nem lehet jó, gondoltam ifjan és hülyén.

Adott elbeszéléssel kapcsolatban egyéb is nyomja a lelkem. Én, hölgyeim és uraim, egy másik szerző munkásságába soroltam – teljesen önkényesen. (Avagy örkényesen, minthogy grotex módon.) Egészen mostanáig úgy véltem, hogy a szóban forgó novella Nagy Lajosé. Mert ő szokott efféle társadalombíráló és igazságosztó módon nekiugrani a rendszernek, mindközönségesen a kapitalizmusnak, amelyben élt, legalábbis a negyvenes évek végéig. Az általa (és még sok klasszikus szerzőnk által) kibírhatatlannak, igazságtalannak és minden szempontból borzalmasnak leírt társadalmi rend voltaképp éppen az, amire mi olyan sokáig vágytunk a szocializmus évtizedeiben. Ez is grotex, különösen annak fényében, mennyit szidjuk most, amikor megkaptuk. Veszélyes, ha az ember vágyai valóra válnak.

Az elbeszélés a Széntolvajok címet viseli. Azt hiszem, halálosan pontos leírása a lopás lélektanának, ez minden lehetséges rendszerben ugyanúgy működik. Írta Molnár Ferenc. Akit Európaszerte Franz Molnárként tartanak számon, nagyjából 1909 óta. Ekkor mutatták be Liliom című színdarabját, melyről nyugodt szívvel leírható, hogy meghódította a világot. Igaz, bizonyos országokban, így az Amerikai Egyesült Államokban főként Carousel címmel

játsszák – a darab musical változatát. Emez színházi és színházjáró berkekben legalább annyira ismert, mint Sekspír Vilmos sikerdarabjai. Nagy szó. Kár lebecsülni. A Pál utcai fiúk című regény ugyancsak igazi világsikert aratott. Nem olyat, mint sok más magyar könyv, amely megjelent ugyan bizonyos nyelveken, de mégse jutott el az olvasói szívekhez.

Magyarországon a siker általában gyanút kelt. Nem hiszem, hogy Molnár Ferenc valaha is megkapta az őt joggal megillető helyet az irodalmi panteonban. Örök riválisa, Bródy Sándor annál inkább. Pedig ő is sikeres volt – de nem annyira. Ami a döntő különbség: Bródy főleg idehaza. Molnár Ferenc mindenütt, ahol bemutatták vagy kiadták. És szinte mindenütt bemutatták és kiadták.

Német zsidó család sarja, apja, Neumann Mór orvos volt. Anyját Jozefának hívták, nem véletlenül bukkan föl ez a különös név Molnár írásaiban. Gondolom, a szerző legendás személyisége ma már nem számít. Keveseket érdekel, hogy a második felesége Fedák Sári művésznő volt, a harmadik pedig Darvas Lili művésznő (Makk Károly Szerelem című filmklasszikusának főszereplője), vele együtt hagyta itt a fasizmusba süppedő országot. Rövidebb svájci emigráció után az USÁ-ban talált megélhetést és lakóhelyet, otthon és haza helyett. Molnárnak volt tartása. 1940-ben érkezett New Yorkba, pontosabban Manhattan félszigetére. Már európai kóborlásai során kialakította azt az elvet, hogy az ember mindig a legdrágább szállodában foglalja el a legolcsóbb szobát. Ő a Hotel Plaza törzsvendége lett. Haláláig időzött ottan. Melyet 1952. április elsejére időzített. Április bolondja, május szamara.

Néhány nevezetes mondása odakint és idebent máig szájról szájra jár, olykor neki tulajdonítják az idézők, néha másoknak. A nekem legkedvesebb így hangzik: „Nem elég, ha magyar vagy, kell hogy legyen egy jó harmadik felvonásod.” Könnyű megírni egy darab elejét, közepét. Legnehezebb a végét. Büntetőjogi felelősségem tudatában állítom, Molnár Ferenc írta a legjobb darabvégeket. Akik pedig erre azt felelnék, hogy az ő módszerei elavultak, okosabban teszik, ha megvizsgálják, vajon nem az ő véleményük avult-e el. Mindenesetre amikor a nagy színpadi varázsló e kijelentést tette, a hazai drámaszerzők még bemutatódtak Európa világot jelentő

deszkáin, Lengyel Menyhérttől Bús-Fekete Lászlóig. Utóbbi Los Angelesben halt meg 1971. július 25-én, előbbi 1937-ben hurcolkodott Hollywoodba, forgatókönyvíróként. A hatvanas években Rómába tette át a székhelyét, onnan jött haza Budapestre ’70-ben, itt halt meg négy évvel később. (Van-e, ki e neveket nem ismeri? Hm. Kár.) Molnár Ferenc arra célzott, hogy a külföldi karrierhez önmagában a magyarországi születés kevés.

Igen. De sokat segített. Híven jelzi ezt, hogy egy másik honfitársunk, aki az amerikai filmgyártásban akkora név, amekkora az európaiban nincs is, George Cukor az alábbit írta ki a hivatali ajtajára fénykorában: „Nem elég, ha magyar vagy, kell, hogy legyen némi tehetséged.”

Robert Capa szintén innen menekült el, fotográfusként és haditudósítóként örökre beírta a nevét a kultúrtörténetbe. Ő az, aki talán minden idők leghíresebb pillanatfelvételét készítette, amelyen a spanyol polgárháború egyik köztársaságpárti katonája épp meghal – halálos lövés éri. Máig vitatkoznak, hogy valóságból ellesett pillanatot látunk, vagy beállított képet. Legutóbb szakorvosok szemlélték meg a fotót, perdöntő véleményük szerint az ernyedő izmok alapján kétségtelen, hogy halálos sebesülést szenvedett a harcos. Capa módosította a kétszer idézett bon mot-t, ő úgy vélte, jellegzetes hangsúllyal: „Elég magyarnak lenni.” Elég ballasztot. Elég hátrány. Ugyancsak ő mondta, hogy ha egy fotó nem elég jó, akkor nem mentél elég közel a témához. Ő annyira közel ment, hogy fölrobbant egy taposóaknán.

Molnár Ferenc, képletes értelemben, mindig nagyon közelről szemlélte azokat az embereket, akiket megörökített. A Széntolvajok Budapesten játszódik, az alsó rakpart tájékán, ahova az idő tájt egy földes, bokros út vezetett. Melyet „aranyos reggeli köd” borít, amikor a szerző jóvoltából megérkezünk oda. Velünk együtt fut be a szekér, melynek „bolti bányászai” ledobálják a bokrok tövébe azokat a széndarabokat, amelyeket el akarnak tulajdonítani. Majd a visszaúton összeszedik. Csakhogy mások találják meg a fekete gyémántokat. Többen. El akarnák lopni. De egymást figyelik, s ez nem kedvező helyzet a jogellenes lépéshez. Ráadásul rendőr jő, így egyikük – nehogy az ő nyakába varrják – kénytelen-kelletlen följelentést tesz.

Ahány figura, annyi tökéletes jellemrajz. Márpedig az igazi prózának ez a lényege.

„Lopni valami nagyon vidám és mulattató dolog lehet. Talán oly vidám, oly mulatságos és oly boldogító, mint amilyen borús, szomorú és keserű az ellentéte: a tisztes kenyérkereső munka." Gondolom, kevesen várnak ilyesfajta gondolatokat a könnyűkezű és -tollú mesterembernek tartott Molnár Ferenctől. Talán még meglepőbb, amikor kibukik belőle a szenvedélyes társadalomkritika. „Mentek a napon, ezen az édes, langyos októberi napon, vitték egymást a börtönbe a szegény emberek, a Kleinberger cég néhány darab szene miatt – mindnyája tolvaj is lehetett volna, és mégis becsületes volt, mindnyája vádlott és vádló, tanú, följelentő, tolvajok tolvaja… összetartotta őket mindaz a sok gazdag hazugság, amit a gazdag emberek annyi évezred óta a fejükbe vertek – mentek egymás után, mert egymásra uszították őket, a fent nevezett gazdagok, ennyi szegény nyomorultat, éheset, álmosat, fázót, beteget – mentek, mert az egyiknek a gazdagok kardot csatoltak a derekára, a másiknak vörös sapkát nyomtak a fejébe, megtanították őket egymásra vigyázni." Ajánlom mindenkinek, olvassa el az egész szöveget, Molnár Ferenc más míves elbeszéléseivel együtt, most könnyen hozzáférhetőek, hála a Noran kiadónak, A százados köpönyege című takaros kötetben.

Az idézetből talán kiviláglik, miért tulajdonítottam ezt az elbeszélést Nagy Lajosnak, tőle s még inkább Molnártól bocsánatot kérek. Nagy Lajos bizonnyal nem tiltakozna, ezt a remekművet, fölteszem, örömmel elfogadná magáénak. Molnár Ferenc csak legyintene, monokliját lazán kieresztve az orra és a szemgödre szorításából. A nagyvonalúságot fontos erénynek tartotta, s kedvvel gyakorolta.

Megjegyzem, nem csak darabot tudott befejezni magas hőfokon. A Széntolvajokat az alábbi felejthetetlen sorokkal zárja: „De nem látta őket [a bús menetet az őrszoba felé. VM] más, csak özvegy Sikoróné, aki elhajtott mellettük egy konflison, és özvegy Sikoróné nem értett az egészből semmit, mert ő ma a halálra gondolt, a szép temetőre, ahol a többi fáradt öregasszonyok már szép sorjában feküsznek."

Elmélkedhetnék özvegy Sikoró kapcsán Molnár Ferenc briliáns névadó technikájáról. A fönti idézetekben a gondolatjel tékozló alkalmazásáról. A tudatos szóismétlésekről. A mindnyája és a feküsznek hangulatfestő erejéről. Vagy arról, milyen pontosak a tájleírásai, például a történetet kezdő ködös Duna-parté, mely olyan, mint „Egy régi pasztell tájkép, amit letöröltek”. Azonban fakó minden teória, de zöld az élet arany fája. Ezt ugye nem Franz Molnár szögezte le, hanem Johann Wolfgang Goethe. A németek megbecsülik érdemes szerzőiket, a kis nagyokat és az óriásiakat egyaránt. Érdemes volna eltanulnunk tőlük.

Milliók által olvasott

„Bécsben ki kellett szállni a vonatból, és hosszú villamosúton átkerülni az Ostbahnhofról a Westbahnhofra.” E szikár, valamelyest avult hangzású mondattal indul a regény, melyet a magyar irodalom voltaképpen elfelejtett. Lehet, hogy soha nem is érzett magához tartozónak. És így végződik: „Egy kettő [a magyarok közül. VM] sátrat ver az idegen földön. A többiek? Elmúlnak. Lassan és nyomtalanul.”

Földes Jolán is elmúlt, vagy inkább eltűnt, főleg a polcokról, remélem, csak átmenetileg. Magam is emlegettem, a magyar szerzők párizsi regényei között. Igaz, a címben utcát írtam, mai helyesírás szerint, így szerepel az Új (?) Magyar Irodalmi Lexikonban is. Az eredeti: A halászó macska uccája. Legutóbb az AK (Agave klasszikusok) sorozatban jelent meg, minden jel szerint egyszerű facsimile változatban, ez azt jelenti, hogy csak beszkennelték az oldalpárokat, költségkímélő megoldás.12 Bár az én szememnek kedves a magasnyomásra tördelt sorok látványa. 2006-os könyvben azért furcsa. Ára a borítón így szerepel: 2480, Ft / € 9,50 – a kiadó fölkészült a külföldi vásárolókra is. A vérvörös reklámszöveg szerint „megindító, mégis derűs regény egy Párizsba szakadt munkáscsaládról a harmincas évek világhírű, milliók által olvasott írónőjétől.” Ilyesfajta kijelentések gyanakvást keltenek, legalábbis Magyarországon, világhírű? milliók által olvasott? hogy oda ne rohanjak! Azonban a regény csakugyan megjelent majd kéttucatnyi nyelven, igaz, a harmincas években. Ki emlékszik már arra?

Földes Jolán 1901-ben született Kenderesen, és 1919-ben „kitántorgott” Párizsba. Sejthető, hogy a könyv telis-tele van életrajzi elemekkel. Mint szinte minden realista regény, a fele igaz – csak nehéz megmondani, hogy melyik fele. Földes Jolán a fény városában eleinte munkásként kereste a kenyerét, majd – francia tudását tökéletesítve – sikerült elhelyezkednie titkárnőként egy filmgyártó vállalatnál. Mindeközben nyelvészetet tanult, és persze, írt. Idehaza

korai művei tisztes sikert arattak. Gondolhatta, ahogyan az akkori irodalmi élet korifeusai is, hogy ő lehet a következő Kaffka Margit.

Tisztes előrejutását azonban derékba törte – nem fogják elhinni – a siker. Annak rendje és módja szerint beküldte A halászó macska uccája című regényét a londoni Pinker irodalmi ügynökség nemzetközi regénypályázatára, 1936-ban. Mint a mesében: első díjat nyert. Földes Jolán ekkor harmincnégy éves. Azt hihette, megfogta az Isten lábát. Volt is ebben valami. A díjnyertes műből viharos sebességgel eladtak egymillió példányt a nagyvilágban. (Ez akkor annyi lehetett, mint ma tízmillió. Olyasféle robbanás tehát, mint a Harry Potter I. volt.) A hazai példányszámról nincs megbízható adat.

A párizsi évek ellenére Magyarországot tekintette hazájának. A díjat – melyről azt olvastam az interneten, hogy összege olyan nagyságrendű volt, mint akkor a Nobel-díjé (nem akarom elhinni) – szerződések sorozata követte. Földes Jolán kapta ez idő tájt a legtöbb külföldi meghívást felolvasásra és más irodalmi rendezvényekre. A jogdíjak összege felülmúlta a magyar irodalom koronázatlan királyainak bevételét. Ez már baj, komoly baj, különösen, hogy nem tartotta titokban. E lélegzetelállító sikert, valljuk be, nehéz megemészteni.

1938-ban Kardos László már így ír a novelláskötetéről a Nyugatban: „Intelligens, érdekes novellák… A világdíjas írónő tehetségesebb, mint amilyennek általában tartják.” (Kicsodák?) Az össztűz egyik első célba találó lövedéke. Követte a többi. Aztán a csönd, mely rohasztóbb, mint az igazságtalan bírálat. Külföldön lelkesedtek. Magyarországon fanyalogtak. Itthon azután szisztematikusan elfelejtették Földes Jolánt. Hosszú évekig ki sem adták a műveit, csak A halászó macska uccáját emlegette egy szűk kör, a frankofilok, magyarán, a francia kultúra rögeszmés szerelmesei, élükön (a mára szintén elfeledett) Bajomi Lázár Endrével. Ők forrásműnek tekintették a regényt a korabeli Párizs városához.

Az is. A helyszínek valósak. A Rue du Chat Qui Pêche a mai napig a franciamániás magyar literátorok zarándokhelye. Közel a Zsebszínház, ahol emberemlékezet – és megszületésük – óta folyamatosan játszották a két leghíresebb Ionesco-egyfelvonásost

(mint hallom, a közeli múltban hagyták abba). Földes Jolánnal kapcsolatos emléktábláról nincs tudomásom Budapesten. Párizsban és Londonban sem, noha egy észak-amerikai intermezzo után Angiába emigrált. Munkái viszont megtalálhatóak minden valamirevaló könyvtárban.

Az emigráns Irodalmi Újságnak éppen úgy állandó szerzője volt, mint – mondjuk – Faludy György. Akinek hírnevét hangadó körökben a Villon-fordítások kirobbanó sikere ugyancsak bepöttyözte. Földes Jolán vigasztalódhatott a külföldi diadalokkal. Más művei is fölkerültek a bestselling listákra Európában és Amerikában. 1941-ben szakadt el végleg a szülőhazájától. Londonban írott regényeit előbb Yolanda Foldes, később Yolanda Clarent néven adta közre. Némelyikből film is készült. Az egyikben (Arany fülbevaló) az isteni Marlene Dietrich játszotta a főszerepet. Láttam róla egy fotót, Marlene ebben a szerepben erősen emlékeztet Karády Katalinra. A film alapjául szolgáló könyvet 1946-ban már angolból (Golden Earrings) fordították magyarra. Kémkedés és szerelem. Talán nem fontos, hogy elolvassam.

Térjünk vissza A halászó macska uccájába, próbáljuk megfejteni, mi a titka. Mely részlete vagy fortélya varázsolta el a Pinker irodalmi ügynökséget, illetve a bírálóbizottságot annyira, hogy odaítélték az első díjat. Voltaképpen igen egyszerű a történet, minden sallangtól mentes mondatokban adja elő a szerző. Adott egy Párizsba emigráló magyar munkáscsalád, mely a jobb kereset reményében érkezik ide. Tapasztalniok kell, amit már a korabeli olvasó is pontosan tudhatott: Franciaországban se kolbászból fonják a kerítést. Munka, küszködés, nyomor – ha egy osztással tűrhetőbb is, mint otthon. Hősünk a legidősebb lány, Barabás Annuska, tizenkettő, amikor megismerjük, és huszonhét, amikor búcsút veszünk tőle. Ő tehát a huszonöt fejezetben alaposan felnő. Napjai látástól mikulásig tartó robotolásban telnek, s oly kevés élvezet vagy szórakozás (szerelem és férfi) jut neki, hogy ha belegondolunk, elsírjuk magunkat. Annuska kevesebbet sír, mint az érzelmes olvasó. Tör előre makacsul, mint egy célba tartó torpedó, szinte soha nem teszi föl magának a kérdést, mi volna élete értelme az akkori világ szinte legizgalmasabb városában.

A regény éppen attól élvezetes, hogy a magvas kérdéseket nem teszi föl, ránk bízza, hogy megfogalmazzuk, csak úgy, mint a válaszokat. Sokat megtudunk az emigránsok életéről, bár ebben az időszakban még talán nem volt olyan végleges kitaszítottság a külföldre szakadtság (legalábbis a magyaroknak), mint azután a szocializmus éveiben, amikor a disszidenst többé-kevésbé halottnak minősítette az anyaország hivatali gépezete. Azért nem leányálom. Átérezzük, milyen lehet a kevéssé befogadó idegen környezet, s hogyan alakulnak az emberi viszonyok a honfitársak párizsi csoportjában, melyet egyaránt jellemez az összetartás és a széthúzás. Gondolom, a zsűriben nem ültek emigránsok, így ez az élmény meglephette őket. Később Földes Jolán (nem magyar) olvasóit is. A tavalyi kiadás idézi Eleanor Roosevelt sorait: „Mindnyájan úgy járhatunk, mint Barabásék: én ma elnökné vagyok, de bármely olvasóm sorsa szakadhat rám." Eltűnődöm, mit kezdene a hazai média azzal, ha mondjuk Bush elnökné mondana valami elragadtatottat egyik nemzetközi hírű írónkról. Fölteszem, a többiek szeme szikrát hányna.

Ugyancsak a borítón olvasható, mit írt Eduard Korrodi (gyaníthatóan szintén honfitársunk), a Neue Zürcher Zeitung recenzense: „Dickensnek igaz öröme telt volna ebben a könyvben." Íme a siker újabb lehetséges magyarázata. A nyomor avatott tollú ábrázolása mindig megborzongatja annak szívét, aki az anyagi biztonság és a kényelmesen berendezett élet öbléből mélyed a történetbe.

Az eggyel korábbi, 1989-es kiadáshoz Hegedűs Géza írt utószót. „[Földes Jolán] jelentékeny, jó szemű és érző szívű realista írója volt a két világháború közti nehéz életű emberek életérzésének, és A halászó macska uccája irodalmunk maradandó művei közé tartozik."

A 2006-os kötet utolsó előtti oldalán meglepő közlemény található, mely szerint a kiadó mindent megtett annak érdekében, hogy Földes Jolán örököseit fölkutassa, de kudarcot vallott. Kéri a jogutódokat, jelentkezzenek. Továbbá, Földes Jolán végakaratának megfelelően – ha az elévülési időn belül nem találják meg a jogutódokat – ösztöndíjat alapít a cég, mely évente egy külföldön élő magyar család gyermekének itthoni tartózkodását biztosítja.

Ha futja rá a pénzből. Majd. Az elévülési idő lejárta után. Hm… várjuk ki a végét.

Már-már elégedetten dőlnék hátra, azzal a boldogító tudattal, hogy talán sikerült némi hírverést csapnom egy sajnálatosan elfeledett regénynek (s a bevételek is nemes célra fordítódnak), amikor a legutolsó oldalon még arról szerzek tudomást, hogy hamarosan megjelenik az AK-sorozat következő darabja. „A magyar irodalom első valóban világhírű, milliók által olvasott szerzője, Körmendi Ferenc. Harminckét évesen, 1932-ben A budapesti kaland című regénye első lett egy nemzetközi regénypályázaton.” Mellékelik a dicsérő szavakat Bálint Györgytől, Schöpflin Aladártól és a minden lében kanál Hegedűs Gézától.

Hm… Ennyi ismeretlen pályázati nyertes és milliós példányszámban eladott műremek már-már sok a jóból. De ne legyünk bizalmatlanok látatlanban – hátha tényleg. Hátha valóban ilyen gazdagok vagyunk.

A nevezetes névtelenség

Vannak titkos írók. Akikről a nagyközönség nem tud. Egy részük a művét életében egyáltalán nem juttat(hat)ja el az olvasókhoz, csupán a haláluk után ássák elő. Jellegzetes példa Tomasi di Lampedusa. Róla a többség csak annyit tud, hogy Lampedusa egy pici sziget Szicíliától délnyugatra, közel a tunéziai partokhoz. Az olasz arisztokrata egyetlen regénnyel vált klasszikussá, posztumusz. Olyan elementáris sikert aratott, hogy grandiózus film is készült belőle, rendezte Luchino Visconti, főszerepben Burt Lancester, Alain Delon és Claudia Cardinale. Hollywood, veni, vidi, vici.

A titkos írók két csoportba sorolhatóak. Azok tartoznak az elsőbe, akik, mint Lampedusa, hiába küldözgetik a kéziratukat, a kiadók makacsul visszadobják, föl nem ismerve bennük a gyöngyszemet, illetve az általa kinyerhető pénzek nagyságrendjét. A másik csoport sokkal parányibb. Emezek nem is akarják megmutatni a világnak a munkáikat. Úgy tartják, a cél a szöveg létrehozása, nem pedig az, hogy eljusson azokhoz, akiknek élvezetet vagy okulást okozhatnának.

Nehéz eldöntenem, Hamvas Béla hová helyezendő. Ő határozottan azt vallotta, a második dobozba vágyik. Egyik ínycsiklandó szövege (Aranynapok, A babérligetkönyvben) szembeállítja a görögök és a kínaiak életszemléletét, egy őszi séta kapcsán. Legrövidebbben akként összegezhető, hogy a görögök életrendjét az agón jellemzi, vagyis az ő világukban csak az fontos, ami a nyilvánosság előtt zajlik. A kínai (keleti) életrend ennek épp az ellenkezője, ők maguknak akarnak élni, nem a nyilvánosságnak. Hamvas Béla kijelenti, hogy ez utóbbi a számára kedves létezési mód. Hozzáfűzi: „Ezt a magatartást számomra kortársaim igen megkönnyítették. A szellemiség, amit szolgáltam, itt magyar földön ismeretlen volt… Lehet, hogy Angliában, Franciaországban vagy Németországban el tudtam volna érni valamilyen befolyást. A feltételekről és a lehetőségekről tudomásom nincs és nem is lehet…

Magyar földön az eszméket bizalmatlansággal fogadták. A bizalmatlanság bizonyos százaléka természetesen mindig a személynek szól, s ezt aránylag korán észrevettem. De sem saját lényemet kiküszöbölni, sem őszinte érdeklődésem körét megváltoztatni nem állt módomban… Azt hiszem, helyzetemet jól magyarázom, amikor azt mondom, hogy itt nem voltam otthon, mert nem voltam stílszerű, korszerű, népszerű; ott pedig, ahol mindez lehettem volna, ott egyszerűen nem voltam.” E panasz vagy őszinte részvétet kelt, vagy ellenséges indulatot, függően az olvasó lelkialkatától. (Bennem az előbbit.) Én persze elfogult vagyok Hamvassal. Tény, hogy munkássága olyan gazdag, hogy egy ilyesfajta portré keretei közt az elemző szakszerűségre nincs esély.

Valamikor a hetvenes évek kezdetén hallottam róla először. Gáll István emlegette, hogy egy bizonyos Hamvas Béla regénye, a Karnevál annyira különleges, hogy a jelenkori magyar irodalom egész folyása megváltoznék, ha a könyvet kiadnák. Miért nem adják akkor ki? – én. Kisszívem, Hamvast a rendszer ellenségének tekintik! – Gáll. Hallottam aztán, hogy Gáll igyekezett Hamvas-novellákat becsempészni az Új Írásba (a prózarovat vezetője volt), de minden erőlködése ellenére a szövegek visszapattantak a főszerkesztőről. Vagy az Aczél György állította cenzurális pajzsokról. E kettő voltaképp ugyanaz, a kultúrfőparancsnok hetenként tartott fejtágítót a redaktoroknak. Szegény Hamvas, gondoltam. Úgy képzeltem, atlétikus, magas, bajszos, égő tekintető férfiú lehet. Az ifjú Lázár Ervinre hajazó. Miért gondoltam ilyennek? Talán abbéli hitem folytán, hogy akitől ennyire félnek, az csak impozáns emberpéldány lehet. Eszembe se jutott, hogy Hamvas Béla ekkor már nem volt az élők sorában (legalábbis a materialista világnézet szerint).

Aktuális tartózkodását e sártekén 1968-ban fejezte be, ha az Új Magyar Irodalmi Lexikon nem téved (szokott), épp november hetedikén. Neki ez bizonyára nem volt pirosbetűs dátum. Eperjesen született, 1897 tavaszán. Az első világháborúban megsebesült. Családját Pozsonyból kitoloncolták, így kerültek Budapestre. Apja evangélikus lelkész volt. Hamvasban is egy tiszteletes atya veszett el, irálya a szelíd világi prédikációk műfaját hozza létre. Ő azonban egész népét akarta – nem középiskolás fokon. Eleinte úgy nézett ki,

filosz pályafutása a rendes mederben folyik majd, német és magyar szakon szerzett diplomát, a Budapesti Hírlap munkatársa lett, majd a Fővárosi Könyvtárban dolgozott. 1940-ben s később többször behívták, alaposan megjárta az orosz frontot. 1945-ben a lakását telibe találta egy bomba, kéziratai, könyvei tönkrementek.

Újult erővel vetette magát a szellemi életbe. Azt hitte, eljött az ő ideje. Tévedett. A levegő akkor fogyott el körülötte, amikor a második világháború után Lukács György a marxizmus platformjáról alaposan megtámadta. Pedig Hamvas nagyon várta, hogy Lukács végre megérkezzék a Szovjetunióból, biztosra vette, szót értenek, s termékeny vitákat folytatnak. Lukács nem kegyelmezett. Hamvas többé nem publikálhatott. 1948-ban a könyvtárból is kihajították. Állítólag Lukácshoz folyamodott segítségért, aki mindent megígért. Hamvast visszavették, de három hónap múlva ismét kidobták. Úgy mondják, megint Lukács utasítására. B-listázták és kényszernyugdíjazták. Ezután Szentendrén dolgozott, mint földműves. 1951-től 1964-ig raktáros volt Inotán, Tiszapalkonyán, Bokodon. 1964-ben másodszor is nyugdíjazták.

A kétkezi munka és a hányattatások sem akadályozták meg abban, hogy akkora életművet hozzon létre, mely terjedelmében fölveszi a versenyt – mondjuk – Lev Nyikolájevics Tolsztojéval, aki szintén nemcsak írónak, de közgondolkodónak is vélte önmagát. Hamvas Béla azonban nem volt gróf. Munkáit kizárólag a fiókjainak, pontosabban a könyvespolcainak írhatta. A nyolcvanas évek közepén végre megjelent a Karnevál,13 a Magvető adta ki, melynek ekkoriban a szerzője voltam, így a boltoknál hamarább juthattam a két kötethez, a borítót májbajos színűre tervezték. Belevetettem magam a regénybe. Csalódtam. Úgy véltem, aligha változtatja meg a jelenkori magyar irodalom folyását.

Müller Péter (pêre) mesélte nemrég, hogy Hamvas kicsi, törékeny emberke volt. Svájcisapkás típus. Viceházmesterre emlékeztető. Müller azért akarta látni a szerzőt, akinek a munkái illegális gépiratban terjedtek, mert az egyiket, talán a legfontosabbat (Scientia sacra) maga Tolnay Klári művésznő gépelte le több példányban, akkora hatást tett rá. Majdnem ezer oldal… Ekkor jutott eszembe, hogy Esze Dóra könyvespolcán kezdettől ott díszeleg a Hamvas-

életműkiadás sok-sok kötete. Hamvasnak nincs szerencséje a borítókkal, emezek színe a híg hasmenésé. Érdekes, hogy a kiadó neve változott, de a sorozatszerkesztő Dúl Antal nemcsak a tartalommal foglalkozott, hanem sokáig a kötetek szedését is maga végezte. Láthatólag egy maroknyi lelkes embernek köszönhető ez az életműkiadás. A szerző özvegye, míg tehette, közibük tartozott.

Müller hatására levettem a polcról az első könyvet. Ennek két hónapja. Azóta Hamvas Béla-függő vagyok. Olvasom a szövegeit oda-vissza. Nem zavar, hogy olykor komoly ellentmondásba kerül önmagával. Értékelem, hogy valószínűleg ő lehetett kora legműveltebb és legolvasottabb embere, különösen a filozófia és a szellemtörténet terén. Összetett, ezoterikus világnézetét olykor képes vagyok elfogadni, máskor nem. Mindez csöppet se változtat a lényegen. Kevesen írnak ilyen ízzel, illattal, lendülettel, életkedvvel. Jó orvosság a depresszióra.

Legfontosabb munkájának a szöveggyűjteményt érzem, mely Anthologia humana címen legalább ötezer év bölcsességét közli, időrendben. Azoknak ajánlom, akiket az élet értelme és fontos titkai izgatják. Akik azonban úgy akarnak elmerülni olvasmányaikban, ahogyan egy pohár borral egyesül az ínyenc, válasszák Hamvas rövidebb szövegeit. Például A babérligetkönyvet. Ezt akkor írta, amikor déli szigetek között hajózván, elvetődött egy babérligetbe. Eladdig babérfát sem igen látott. A fűszeres illatban heverészve hirtelen rádöbbent, hogy nem hozott magával olyan könyvet, amit e helyszínen kedvtelve olvashatna. Volt nála „vándorkönyv, hajófedélzetkönyv, alkonyati könyv”. Elhatározta, az első babérligetkönyvet ő alkotja meg. „Idevaló könyvet, amelyet azonnal le lehet tenni, ha hozzák a levest. Újra föl lehet venni, mielőtt a szardella érkezik, még el lehet olvasni belőle ötven sort. Esetleg százat. Két korty bor között és feketekávé után. Két lapot vacsora előtt. Olyan könyvet, amelyik nem sértődik meg, ha olvasás közben az ember kinéz a partra és elbámészkodik valamin, amit a következő pillanatban elfelejt. El lehet veszíteni és el lehet ajándékozni.” Összefut a nyál a számban.

Milyen emberi elszántság kell ahhoz, hogy valaki ennyit írjon, a publikáció legcsekélyebb reménye nélkül? Hamvas nem csüggedt, a

kínai életszemléletbe kapaszkodva alakította ki a maga lételméletét. A fentebb idézett Aranynapokban is sommázza. Az általa ideálisnak érzett lelkiállapot a nevezetes névtelenség. „Olyan életrend ez, amelyben a nevezetes ember névtelen, éspedig azért, mert önmagát a nyilvánosságtól bizonyos óvatos távlatban tartja.” Így él a rigó, a tücsök, a bölcs, a szent, a névtelen jótevő és a magányos művész. Tapasztalatom szerint a nevezetes névtelenség gondolata a leghíresebb szerzőket is meg-megkísérti. Olyankor aztán álnéven tesznek közzé valamit. Én inkább név nélkül szeretném (még sose mertem), mint a kódexírók. Persze, nagyon más az, ha az ember jószántából lesz nevezetes névtelen, mintha nincs más választása, mint Hamvas Bélának.

Müller Péter (père) szerint Hamvast nem az zavarta, hogy a munkái csak szamizdatban terjednek, az sem, hogy senki nem fizet értük jogdíjat. Csak legalább a legordítóbb géphibákat kijavíthatnám! – sopánkodott a mester.

Akadnak hívei, akik szerint ő a legnagyobb magyar író. Szerintem elegendő, ha azt mondjuk, az egyik. Ő biztosan egyetértene velem: nem szükséges a nagyságát mások rovására hangsúlyozni. Örüljünk, hogy ma már hozzáférhetőek a művei.

Fog itt folyni

Súlyos előítélettel rendelkezem azon könyvtárgyakkal szemben, amelyeket adott szerző halála után, az özvegy állít össze mindabból, amit az íróasztalban talált. Sokszor úgy érzem, okos tollforgató, ha elér egy bizonyos kerek születésnapot (talán a hetvenediket), szépen átnézi mindazt, amit valamely okból nem publikált, és azokat a szövegeit, amelyeknek nyilvánosságra hozatalát nem is óhajtja, ügyesen eltüzeli. (Törli a számítógép memóriájából.) Ellenkező esetben minden eljut a nyomdagépig – föltéve, hogy a jövőben is nyomtatni fogják az irodalmi műveket. Csak idő kérdése, és valaki – az özvegy vagy az életmű más gondozója – tisztára söpri a padlást. Az pedig nem minden esetben tesz jót az írónak, az olvasónak, a kritikusnak. Mindannyiunknak.

Most, hogy erről a sok intő példán nyugvó előítéletről számot adtam, jön a váratlan fordulat. Örkény István ilyesfajta gyűjteményét tartom a zsúrkocsin, a többször használatos kötetek stószában. A Levelek egypercben csattanós cáfolata a fönti bekezdésnek. Fiatalabb hölgyek és urak gyakran kérdezik tőlem, milyen is volt az élet a hatvanas-hetvenes években, azaz a puha szocializmus időszakában. (Jelzem, e rövidke írásokból a negyvenes évekről is képet kaphatunk.) Nekik oda kéne adnom e puritán kiadványt. Ilyen. Amennyiben a körvonalazott kíváncsiak ábrázatából arra tippelnék, soha nem fogják megvenni (se könyvtárból ki) a mondott kötetet, erőt vennék magamon, hogy deskripcióval éljek.

Kérem. A szocializmus nagymértékben elsivárította a szívet és a lelket, barázdátlanította az agyat. Valahogyan mégis teret hagyott a jókedélynek. Azt nem állítom, hogy gerjesztette. Hm, de. Állítom. Bár nem értem. Azt sem, hogy a diktatúra vicctermése sokkalta eredetibb, néha bölcsebb volt, minta a fapados demokráciáé. Úgy látszik, könnyebben, mélyebbről fakad a humor, ha voltaképp be van tiltva. Örkény István leveleiben és naplójegyzeteiben az (ön)irónia és a derűlátás olyan sűrű, mint az olaj. E keserű korszakban jobban szerette volna a barátait és az életet, mint amikor világhírű lett és sikeres?

Vadul levelezett többek között Déry Tiborral, Karinthy Ferenccel, Devecseri Gáborral. Valamint a feleségeivel meg a gyerekeivel. Ezek az alkalmi rögtönzések néhol olyan szórakoztatóak, mint a leghumorosabb egyperces novellák. Irigykedem. Bár nekem írna valamelyik kollega ilyen édeseket. Egyetlen példa, 1948-ból, találomra:

„Kedves Cini és Ági!

[Karinthyék Rómában vannak. VM]

Itthon vagyunk, Pesten.

Mikor jöttök? … Mindenütt mesélem, hogy amerikai szolgálatba álltatok, ezt többször fel is jegyezték illetékesek. Csak nem tudtam, Ági mikor született, kérem, sürgősen közöljétek.

Strcsuk mikeszféle Nihebe. [Megkérdeztem héberül tudót, azt mondta, ez halandzsa. VM]

Éljen Izrael szabadállam! Adakozzatok!

Devecseri itt járt, nagyon szép, különösen alulról nézve, félig behunyt szemmel.

Z. a kiadóban székel, sandán néz rám, kissé sárgán, mint mindig, ha árulókkal tárgyal. Igyekeztem komoran magam elé meredni, remegő kézzel, ahogy árulók szoktak. Figyelmeztettem, kezdik összeírni a vörösöket. Z. bevizelt, de titkolta. [Zelk? Vagy? VM]

Gyertek már, irtóra hiányoztok.

A reptérről jövet óriási tüzet láttam a Gellérthegy oldalán, azt hallom, a Szüret utca teljesen porrá hamvadt, bár ez benneteket bizonyára nem izgat, csak úgy említem.

Cini, postafordultával válaszolj, mi legyen avval az apasági keresettel. Mert folyton telefonál az ügyvéd, vagy igazolod, hogy 1947. január 6-án este impotens voltál, vagy fizetni kell. Tudjuk, Ági milyen takarékos, emiatt kérdem. Ölel Pista.”

Ne feledjük, Örkény kevéssel ezelőtt, 1946 végén még orosz hadifogságból küldözgette haza a leveleit. Amazokból se hiányzott az elementáris kedély, mely az idézetből süt az olvasóra. Embertársaim. Én főleg szomorú leveleket kapok, s azokat is interneten, ami eleve bús dolog. Ó, be vágynék borítékokat föltépni, sőt inkább a papírvágó késsel… kinek van még papírvágó kése egyáltalán? Ha feledem is e tárgyi részleteket, hová tűnt a fölszabadult cukkolódás a

magyar irodalomból? Miért kötelező a ránk telepedő békalencsés rossz hangulat? Szinte valamennyien sértettek vagyunk, és sértünk is bőven, hogy azért az egyensúly meglegyen. Komolyan mondom, amint ezt átgondolom, teljesen elmegy a kedvem tőlünk. Megérdemeljük a sorsunk.

Azt megfigyelték már, hogy minél boldogabbak – derűsebbek – vagyunk, annál sebesebben múlik az idő? Einstein, ugyebár. Hölgyeim és uraim, Örkényék derűsek és boldogok voltak, ha nagy ritkán jutott nekik egy üveg jobb ital, vagy ha külföldi barát hozott nekik néhány darab francia sajtot. Akkor aztán Ö. I. gyorsan üzent Pilinszkynek:

„Kedves Jancsi!

Többen, fenéken billentett írók, péntek este nálam feketére bejelentkeztek (Hernádiék, Jancsóék, talán Konrád). Kérlek, gyere el.

Ha nem telefonálsz, akkor fél kilenckor várlak téged, vagy benneteket.

Ölel Örkény István."

Ah, be szeretném tudni, fölbukkant-e a nagy költő. És Konrád? Alkalomadtán megkérdezem tőle. Vagy Radnóti Zsuzsától. Aki e kötetet olyan szépen szerkesztette össze, hogy Örkény is rábólintana. Noha végrendeletében (mely szintén olvasható benne) azt kérte, kiadatlan munkáit ne publikálják. Vétek lett volna, ha R. Zs. ehhez tartja magát.

Jártam néhányszor Örkénynél. Úgy érzem, tegnap. Vagy tegnapelőtt. Pedig tudom, már nagyon régen meghalt. Amikor a leveleit és naplójegyzeteit végigolvastam, az a gyanúm támadt, hogy él ő, él bizony. Akárha itt ülne velem, s szigorú, de tréfás parád-riposztra mindig kész tekintettel figyelne.

Ezeknek az írásoknak a legjava nem csak olvasva fogyasztható. Mácsai Pál színművész (tudtommal Bereményi Géza és Radnóti Zsuzsa segítségével) összeállított belőlük egy szólóestet magának. Többször láttam. A Komédiumban. Úgy hallom, most – stílszerűen – az Örkény István Színházban látható, melynek Mácsai a direktora. Kilép a gyakorlatilag üres színpadra. Alacsony, kerekfejű, borzas hajú. Örkény magas volt, hosszúkás koponyával, melyen a domború homlok nagyjából a tarkójáig ért. Az ő hangja rekedtesen szólt, mint

az elgörbült trombita, Mácsaié sok árnyalatú, zengő, hajlékony. És mégis, és mégis. Amint mondani kezdi, hogy egy pesti bérházban született, a Damjanich utcában, egyszerre csak helycsere a világot jelentő deszkákon, immár az író áll ott, eredeti mivoltában. Magasan, domború homlokkal, rekedtesen.

Akadt egy nagyvállalat, amelyik vagy tíz éve szükségesnek tartotta, hogy ezt az estet CD-re rögzíttesse, s karácsonyi ajándékképp adja a barátainak és üzletfeleinek. Nekem is jutott belőle. (Akad-e könyves vállalat, amelyik kiadná a nagyközönség számára?)14 Ha rossz kedvem van, újra és újra meghallgatom. Örkény szavaitól – még inkább az életétől – fölvidulok. Háború. Hadifogság. Szilencium. Betegségek. Operációk. Házasságok. Ami bajt mérhet az emberre az élet, ő megkapta. De nem csüggedt. Ötvenéves koráig ritkán vették komolyan. Saját állítása szerint akkor talált rá a hangjára. Eredetileg (a negyvenes évek kezdetén) még megvolt neki. Csak aztán a szocreál meg a többi elvtársi nyomás hatására elvesztette.

Mire énvelem szóba állt, már szépirodalmi tótumfaktumnak számított. Akit megdicsért, az, hm, megpróbálhatott egy kicsit a vízen járni. Aranyköpéseit szájról szájra adtuk. Gondolom, a leghíresebbet, a sztálinvárosi nagyolvasztó várhatóan gyors felépítéséről majdnem mindenki ismeri. E kötetéből megtudható, hogy nevek nélkül, torzított és enyhített változatban a Magyar Nemzetben is megjelent, méghozzá vezércikkben, 1960-ban. (Ekkor az említett lap kevéssé különbözött a Népszabadságtól.) Örkény nem volt rest, helyreigazítást kért a főszerkesztőtől.

„Ad 1. Nevem nem Szabó, hanem Örkény.

Ad 2. Néhai atyám nem textiles volt, hanem patikus.

Ad 3. Az illető nem nyavalyát mondott, hanem lófaszt. Pontosan ezt mondta: „Lófasz lesz itt, nem acél. (Kiemelés tőlem, Ö. I.)

A szíves közlésért előre is köszönetet mond, és barátsággal ölel híved, Örkény István.”

A poént adta volna tudtára a főmérnök egy virágos réten. Amint kiderült, hogy az Örkény-patika tulajdonosának, a méltóságos úrnak a fiához van szerencséje. Eladdig állította, hogy augusztus 20-ra szocialista rohammunkával elkészül a nagyolvasztó. Örkény saját

előadásában az inkriminált mondat így hangzott: „Lófasz fog itt folyni, nem acél.” Megjegyzem, a helyreigazítási kérelmet, ha jól számolom, szilenciuma kellős közepén adta postára, kinyomtatását aligha remélhette.

Ebből az anekdotából azért már a hatvanas években sejthető volt, mi lesz a szocializmus jövője. Nem aczél.

Az írók szladija

A boldog emlékezetű Mándy Iván becézte szladinak a szállodát. Gyerekkorában többször lakott szladiban az apjával, persze, nem az ötcsillagos Duna-parti hotelek egyikére kell gondolni, hanem garniszállóra, melyben a szobai mosdó jelenti a luxus csúcsát, a csapból állandóan folyó hideg és meleg vízzel kápráztatva el a kis Ivánt. Mindez ma már irodalomtörténeti tény, olvasható tőle és róla. Arról azonban eleddig hallgattak az annalesek, mennyire szeretett volna egy irodalmi hotelban lakni. Vagy legalább tölteni néhány hónapot. Na jó, hetet. Úgy képzelte az irodalmi hotelt, amilyen a szigligeti alkotóház, csak éppen város közepére, sajátságos szobaszervizzel: a pincér nemcsak enni vagy inni hoz, de kívánságra megadott című könyveket, írógépet és ÁPISZ árucikkeket is fölszolgál.

Írók szladija, mint olyan, furcsamód létezik, bár nem egészen Mándy Iván koncepciója szerint. Két ilyesfajtáról tudok. Az egyik New York városában üzemel, Chelsea Hotel néven, a 23-ik utca nyugati felén a 7-es és a 8-as Avenue között, a 222-es szám alatt. Ez nemcsak a szerzők, hanem általában a művészek kedvelt helye. Többek között az alábbi írókról állítják, hogy hosszan vagy rendszeresen laktak itt: Mark Twain, O. Henry, Dylan Thomas, Gregory Corso, Gore Vidal, Tennessee Williams, Allen Ginsberg, Jack Kerouac, Simone de Beauvoir, Jean-Paul Sartre, Thomas Wolfe, Arthur Miller, Charles Bukowski. A Chelsea-hez ragaszkodó filmesek és színészek hosszú listájáról csupán néhány név, mutatóba: Stanley Kubrick, Miloš Forman, Ethan Hawke, Dennis Hopper, Uma Thurman, Elliot Gould, Jane Fonda. A (könnyű) zenészek is szeretik, közülük például Tom Waits, Édith Piaf, Joni Mitchell, Janis Joplin, Jimi Hendrix, Bob Dylan, Leonard Cohen. Dylan és Cohen egy-egy dalt szentelt a nevezetes szállodának, utóbbié arra emlékezik, milyen volt az a bizonyos szerelem e helyütt Janis Joplinnal. Mozirajongóknak Andy Warhol Chelsea Girls (1966) című műve ajánlható. Vagy féltucatnyi egyéb filmnek adtak eredeti helyszínt a hotel különféle termei.

Nem tudom, milyen lehet az élet manapság a Chelsea-ben. Egyetlenegyszer jártam ott, a nyolcvanas évek végén. Drágának tűnt. Az interneten látom, jelenleg szezontól függően akár száz dollár alá is alkudható a szobaár, ez a Nagy Almában jutányosnak tetszik. Arról se hallottam, nyújt-e bárminő extra szolgáltatást a személyzet az íróknak. Leszámítva persze a világhírűeket, akik bármely szállodában a sztárok külön menlevelének előnyeit élvezhetik.

A Hotel Ambassade Amszterdamban (az alliteráció itt talán stílszerű) várja szakmám igen tisztelt művelőit. Még el sem indultam arrafelé, amikor fölkeresett egy Budapesten élő holland író. Bármily hihetetlen, van ilyen. Állítólag tud valamelyest a nyelvünkön, amiről én nem bizonyosodhattam meg. Úgy hívják, Jaap Frederik Scholten (hogy ez miképp ejtendő, azt nehéz lekottázni). A felesége félig magyar, ő maga semennyire sem. Mindenáron az otthonomban akart meglátogatni, mondván, ahhoz a portréhoz, amit rólam készül írni, ez okvetlenül szükséges. Bosszúból megsétáltattam – Rilke kutyámmal együtt – a Duna itteni gátján. Csöppet se bánta, szakértő szemmel fürkészte az árvizet sikerrel visszatartó építményt. Na ja, egy hollandot gát – dam – nem hagyhat hidegen. Amikor a beszélgetés végén megtudta, hogy három nap múlva utazom Amszterdamba, mosolyogva biccentett: Nyilván a Hotel Ambassade-ba! Nem tudom, hol foglaltak szállást… miből gondolja? Mert Amszterdamban ott szoktak lakni az írók. Tényleg? Igen, az az írók szállodája, majd meglátja.

Tartottam tőle, hogy nem látom meg. Abba a hotelbe bizonyára csak a nagyon híres szerzőket helyezik el, az ilyen hírteleneket, mint én, aligha. Tévedtem. Megláttam. A Herengracht nevű csatorna partján áll ez az intézmény, a szobák többségének ablaka oda nyílik. Bármily hihetetlen, a Nagykövetséghez címzett vendégfogadó valóban írókra szakosodott. A legtöbb holland kiadó a környéken található, így praktikus, ha a vendégségbe hívott költőket, novellistákat, történetmérnököket és más literátorokat e szállodában helyezik el. A recepciósok pultjától hét lépésnyire található a könyvtár, amelyben minden erre megfordult tollforgatótól őriznek legalább egy dedikált kötetet. Számukat háromezerre saccoltam. Míg én az Ambassade vendégszeretetét élvezhettem, legalább egy író

időzött ottan, megesett, hogy az egyenruhás alkalmazottak egyike csöndre intette az előtér közönségét, pszt, az író éppen interjút ad a könyvtárban! – és az az író nem én voltam. Fölteszem, amikor én adtam interjút, ugyanez történt odakünn. A kollégához tartozó harminc körüli, gondterhelt fiatal holland nő (az ő kiadójának piárfelelőse) szünet nélkül mobil-telefonált a foyer egyik íróasztala mellől. Hollandul nem értvén, csupán a hanghordozásából következtethettem, hogy intézi az írója további programjait.

Hasonló komolysággal szervezte az én ügyeimet a Contact kiadó piárfelelőse, egy ugyancsak harminc körüli, gondterhelt fiatal holland nő. Az ő nevét értelemszerűen tudom, Aartje (ejtésének lekottázásától tekintsünk el). Némi kárörömmel állapítottam meg, hogy az én PR-nőm több fejjel magasabb az ő PR-nőjénél. Igaz, hogy én azonban vagy tizenöt évvel becsültem magam idősebbnek annál a kissé csüggedt arckifejezésű kollégánál, akinek sem a neve, sem a nációja nem derült ki. Egy ízben valamelyik portás fölajánlotta, hogy amint az ő interjújának vége lesz a zárt üvegajtó mögött, bemutat minket egymásnak, sajna, mire ez megtörtént, már az egy emelettel följebb lévő, Rembrandt korát idéző bútorokkal berendezett szalonba terelt az én PR-nőm, hogy bemutassa a könyvem fordítóját, meg a holland sajtművészet néhány remekét. Így az ismeretlen sorstársról lapzártáig lemaradtam.

Amikor már minden hivatalos és magánjellegű teendő elfogyott, leadtam a kulcsot, vártuk a taxit, mely majd kiszállít a reptérre. Hirtelen ünnepélyes csönd támadt. Az irodából és a pult mögül kilépett egy eddig nem látott, vezetőféleként viselkedő hölgy, kezében egy vastag könyvvel, melynek az állt a borítóján: HET BOEK DER VADERS (Apák könyve). Ékes angolsággal kért, dedikálnám-e a gyűjteményük számára. Torkomon akadt néhány lehetséges poén azzal kapcsolatban, hogy ne vegyünk már engem olyan komolyan. Láttam, ő fontosnak tartja ezt a rítust. Utána a vendégkönyvet tárta ki, valamit abba is. Jó, de magyarul? angolul? esetleg németül? Nem kérdeztem, az angolt választottam. Sajnáltam, hogy nem rendelkeztem egy udvarias, jól szabott flamand mondattal erre a célra. Előbb kellett volna ébrednem, s tudakozódnom Aartje-nál.

Korábban – a reggeli után – szakítottam időt, hogy lapozgassam az eddig betelt tíz egyforma, vörös borítójú vendégkönyvet. Az üveges szekrények kulcsát a portán kellett elkérni. Az eddig itt járt írókról összeállítást készítettek. Lehengerlő lista, a legszebben csöngő nevek, meg általam sose hallottak, az ábécé internacionális és demokratikus rendjében. Vagy féltucatnyi magyar szerzőre bukkantam. Ők tehát tudják, hogy van olyan ország és város e sártekén, ahol annyira fontosnak találják az írókat, hogy egy szálloda rájuk profilírozta magát. Talán nem sértek szabályt vagy illemet, ha közzéteszem az alábbiakat, elvégre a vendégkönyv a nyilvánosság számára készül, bárki elolvashatja. Hazánk szerzői közül Konrád György szállt meg legtöbbször a Hotel Ambassade-ban, pontosan hatszor. Esterházy Péter kétszer. Amikor először, akkor így kezdte a vendégkönyvben: „I have nothing to say and I am saying it, that's poetry" – a John Cage-től való idézetet használta már mottóként, ha nem tévedek, a Bevezetés a szépirodalomba című munkájában. Eztán magyarul – „e titkos nyelven" – folytatta, dicsérgetvén a facilitás biztosította körülményeket. Évekkel később Nádas Péter társaságában keveredett ide. Ekkor már csak magyarul nyilvánult meg a famentes papíron: „Ez a legszebb Gracht!" – azaz csatorna. Amivel egyet kell értenem.

Nádas Péter a rá jellemző hajlékony de pontos németséggel fejezte ki elégedettségét, s ígérte, okvetlenül visszatér majd még ide. Betartotta-e (már) a szavát, nem tudom, írásos nyoma az emlékkönyvben nincs. Kertész Imre szintén németül hálálkodott a vendéglátásért. Úgy tűnik, mindenkinek nagyon tetszett az írók szladija. Csodálom, hogy még senki nem írt róla. Vagy csak az én figyelmem kerülte el?

Büszkén és boldogan nyugtáztam mindezt. Lám, a kis Magyarország szerzői az előzetes várakozással ellentétben megkapták az őket megillető helyet e boldog város irodalmi szállodájában. Természetesen jót tett ingadozó önbizalmamnak, hogy magam is odaróhattam néhány sort abba a vendégkönyvbe, mindazonáltal elvégeztem a szükséges lelki gyakorlatokat, hogy kellő önmérsékletet tanúsítsak, s a dolog jelentőségét ne értékeljem túl. Hagyjunk engem, anyway.

Míg az engedékeny stílusban vezető hollandok között ügyeskedik a taxisofőr, morfondírozzam inkább azon, vajon melyik budapesti szálloda volna hajlandó arra, hogy a hazánkba látogató írókat olyan kitörő örömmel fogadja és fogadja be, mint az Ambassade bárkit, aki föl tud mutatni egy holland nyelven kinyomtatott opuszt. Adnának-e árengedményt irodalmi valőrre? Foglalkoznának-e azzal, hogy a kiadók biztosította tiszteletpéldányok számára műgonddal megmunkált, üveges ajtajú szekrényeket csináltassanak? Dicsekednének-e alkalmazottaik ismétlődően, hogy a hotel az irodalom egyik központja a városban? Végül: ugyanolyan bánásmódot kapnának a számukra ismeretlen nevű szerzők, mint a bármely nyelven közismertek? Ez utóbbit a legnehezebb föltételeznem.

Mindegy, hagyjuk a mosott ruhát másra. Hölgyeim és uraim, laktam én már az írók szladijában, a Herengrachton. (Egyszer.) Ha ezt a drága Mándy Ivánnak elmondhatnám!

Rossz könyvek dicsérete

Vége van a nyárnak, de még nem járnak hűvös szelek. A várost elönti a nyaralásokból fölocsúdó emberek barnára sült sokasága. Idén mintha a folyamat elérte volna az ötven százalékot: talán már a férfiak bőrárnyalata a sötétebb. A nők között az utóbbi években a szolárium-mániát fölváltotta a fehérség dicsérete, ennek első jele az volt, amikor a kifutókon terjedni kezdett a sápadtság.

Még tele vagyunk nyári élményekkel, meséljük kollégának, barátnak, ismerősnek. Az enyémek a gyerekeimmel kapcsolatosak, ezzel nem önteném nyakon olvasóimat, úgy tartom, azok a szülők, akik rögtön előkapják a kicsik fényképeit, s a róluk szóló történeteket egyedinek, eredetinek és érdekfeszítőnek találják, elvesztették a realitásérzéküket. Inkább azt elevenítem föl a nyaralásokból (egy hét Kréta, tíz nap Stockholm, öt nap Balatonlelle), ami nagyon meglepett. Kérdéssel indítok. Mit csinálnak az emberek leggyakrabban a nyári szabadságuk időszakában?

Megfigyeléseim eredménye kultúrabarátok számára voltaképp szívderítő. Kérem szépen, az általam szemlélt nők és férfiak a medence, a tó vagy tenger partján, vagy akár a parkok pázsitján leginkább olvasnak. Újságot és könyvet. Bizonytalan statisztikám szerint könyvet többen, mint lapokat, három–egy az eredmény. Az nem újdonság, hogy az olvasók közt a nők vannak túlsúlyban. Az igen, hogy ezt az arányt három–egyre becsültem a sorolt helyszíneken. Valódi statisztikák szerint inkább kilenc–egynek kéne lennie. A férfiak szinte egyáltalán nem olvasnak ma már, állítják a kutatók, és a könyvtárosok is, akiknek a szavára a magam részéről jobban adok. Úgy tetszik, nyaralás idején a férfiak valamennyire megemberelik magukat a betűfalásban.

Nem tudom, ki figyelt föl arra (én sajnos nem), hogy augusztus elején világkongresszus színhelye volt Budapest: a Nemzetközi Olvasástársaság (IRA) rendezte. Ideseregletttek a szerkesztők, tanárok, olvasásszociológusok, sőt a témával foglalkozó

neurológusok és logopédusok is széles e világból. Köszönhetően a HUNRA (Magyar Olvasástársaság) hathatós működésének. Bevallom, egyik szervezetről se hallottam még. Az eseményről az Új Könyvpiacból értesültem. Váczi András készített interjút Gereben Ferenccel, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézetének docensével (legismertebb kötete: Olvasáskultúra és identitás). A szakember adatai lesújtóak. A hatvanas években a felnőtt népesség 60%-a volt könyvolvasó, míg a 2000-es vizsgálat idejére már csupán 48%, vagyis kevesebb, mint a fele. A hatvanas években a legolvasottabbak listáját Jókai Mór vezette, toronymagasan, de Mikszáth, Gárdonyi és Móra Ferenc is az élen állt. A hetvenes években a klasszikus magyar szerzőket már leközözte Szilvási Lajos és Berkesi András. A kilencvenes évekre az amerikai ponyvák, Danielle Steel és Robin Cook kiütéssel győztek. 2005 őszén Nagy Attila készített felmérést, ekkor a legolvasottabb könyv Dan Brown A Da Vinci-kódja.

Kortárs írók, szerkesztők és kritikusok ezeket az adatokat emlegetik, ha kultúránkról és annak befogadásáról szólnak. Számok láttán illik fejet hajtani, s egyéb lehetséges érveket sutba dobni. Ámbátor némelyek szeretnek fütyülni a számokra, kijelentvén, minden statisztika torz, olykor tévedésen, másszor csaláson alapul. Én idáig nem mennék. De ismétlem, nyári bámészkodásaim azt mutatták, hogy jóval többen olvasnak, mint hinnők.

A jó hír tehát, hogy a Gutenberg-galaxis minden baljóslat dacára tartja magát, a nyomtatott és borítók közé helyezett betűkaravánokat nem tolta múzeumba sem a média, sem az internet. A könyv kedvelt szabadidő-mulatság maradt. Az istenek halnak, az ember olvas. Persze, kérdés, hogy mit. Amióta van rá mód, kedvtelve böngészem az Észak-Amerikai Egyesült Államok könyvpiacának eladási listáit, a The New York Times-ban és a New York Review of Books-ban. Akkoron kaptam rá, amikor e sajtótermékek megjelenésének helyszínén (onnan másfél órányira) tölthettem hosszabb időt. Sokáig azt kellett tapasztalnom, hogy az ottani listavezetőknek mi a nevét se hallottuk. Nagyjából így maradt ez a századfordulóig. Emlékezetem szerint a Harry Potter-sorozat volt az első, mely nálunk épp úgy, sőt épp akkor (a fordítás okozta parányi időeltolódással) aratott, mint az

egész világon. Manapság csupán annyi a lényeges eltérés a magyar és az észak-amerikai bestseller-listák közt, hogy nálunk néhány hazai szerző is odakerül.

E tárgyban a szabad szemmel végzett vizsgálódás végképp megbízhatatlan forrás. De élvezetes játék. Mert aha-élmény, hogy A titok című ezoterikus izét (a borítón az angol címet is megtartották) látni a krétai szálloda strandján és a stockholmi villamoson, mely a hazai eladásokat is vezette hónapokig, számomra érthetetlenül. Ismerős A balek is, a különböző nyelvű címlapokon a szerző, a híres tévésorozat-színész fekete-fehér ábrázatával. Lábhoz eresztett pallossal vallom be, e kulcsregény sikerét sem értem. Túl gyors válasz volna, hogy az emberek megveszik, mert a képernyő révén családtaggá vált az arc tulajdonosa. E vonzerő csupán ideig-óráig tart, az első száz csalódott olvasó csökkenti, az első ezer semlegesíti. Márpedig a bestselling példányszámot százezerben mérik minálunk, odakint millióban. El kell ismerni, hogy ezeket a könyveket, akármilyen okból vásárolják meg, szeretik az olvasók. Az is számít, hogy az eladási listák élén állnak, külföldön sokan ennek alapján választanak olvasnivalót. Bíznak százezer (millió) szavazatban, ennyi sorstárs nem tévedhet. Igazuk lehet, egy ilyen mennyiségben értékelt szöveg tudhat valamit, amit az igényes irodalom nem mindig.

Magyarországon egyébként a közhiedelemmel ellentétben voltaképp nincs besztszeller-lista. Hiszen annak az összes könyvterjesztő adatai alapján kéne összeállnia. Nálunk az Élet és Irodalom például gyakran közli bizonyos boltok sikerlistáját. Nem tudom, a szakmán kívüli olvasók tudatában vannak-e annak a ténynek, hogy egy közepes boltban akár harminc-negyven eladott példánnyal is listavezető lehet egy cím. A Litera rendszeresen a Fókusz Könyváruház eredményeit közli, vagyis egyetlen eladóhelyét, ki tudja, miért. Igaz, a két legnagyobb terjesztő (a Fókusz a harmadikhoz tartozik) jelenleg két szomszédvár módjára üzemel – hogy erről miért nem cikkeznek legalább az irodalmi lapok, azt sem értem –, vagyis esély sincs arra, hogy legalább az ő kettejük adatait összesítve kaphassuk, ráadásul a kiadók jelentős része vagy az egyiknél, vagy a másiknál értékesíti a könyveit. Áldatlan állapot.

Visszatérek a ponyva témájához. Szokás a magasb ízlés nevében leszólni és lenézni a nagy példányszámot elérő szerzőket. Gyakran engem is dühbe gurít egyikük-másikuk, különösen, ha nagyon kilóg a lóláb, azaz a használt recept. Végy egy helyszínt, amelyet az olvasók ismernek, például a szállodaipart vagy a reptereket, s helyezd történetedet a színfalak mögé (Arthur Hailey). Használd föl céljaidra az ezoterikus nézetek divatját és a pikantériát (Paulo Coelho). Keverd a mesét az ismeretterjesztéssel és a természettudománnyal (Michael Crichton), avagy a Biblia bökkenőivel (Dan Brown). Válassz ki országokat, államokat, s történetük földolgozásába rejtsd a patriotizmust, a krimit és a szexet (James A. Michener. Ő talán kevésbé ismert minálunk). Félreértés ne essék, engem nem az zavar, ha a jól bevált recepteket használják, csak az, ha untatnak vagy bosszantanak.

Ami a bosszantást illeti, leginkább a régóta halott Michener borít ki. Hawaii I–II. című, soha véget nem érő munkáját megjelentette az Európa, közepes sikerrel. Azt hiszem, köteteinek zöme a mi nyelvünkön nem hozzáférhető, pedig írt több tucatnyit. Legdühítőbb A híd Andaunál, mely magyar vonatkozású. A szerző az 1956-os forradalom hírére Ausztriába utazott, s az események után megállt Andau településen, egy fahídon. Aki átjött rajta, azt meginterjúvolta. Ebből az anyagból állt össze a több száz oldalas regényféleség. Tényregénynek azért nem mondanám, mert tele van tévedéssel. Hogy csak egy apróságot említsek, arra például nem sikerült rájönnie, hogy nálunk a keresztnév a második. Ha a menekültek angolszász sorrendben mutatkoztak be, úgy írta le, ha magyarban, akkor úgy. Most – ma – bukkantam az interneten egy blogra, amelyben „auslander” arról tájékoztat mindenkit, hogy ő segítette Michenert (philadelphiai újságírónak titulálja), ő válogatta át a szöveghalmot, amelyet a menekültek vallomásaiból egy osztrák közvéleménykutató intézet állított össze, Michener megbízására. Tehát még csak nem is állt túl sokat a szerző ott a hídnál, jegyzetfüzettel és töltőtollal, inkább megrendelte az alapanyagot. (Az idő tájt erős volt a dollár.)

Berzenkedésem és háborgásom dacára, kénytelen vagyok arra az álláspontra helyezkedni, amely miatt emelkedett irodalmi körökben

bizonyára fölvonják az orrukat az érdekeltek. A legelitebb író is hálával tartozik a sikeres, de rossz könyvek szerzőinek. Utóbbiaknak köszönhető, hogy az emberek még mindig olvasnak, nem is keveset. Vallásosan hiszem, hogy aki olvas, bármit – ismétlem, bármit! –, azt még nem vesztettük el véglegesen. Őt talán visszacsábíthatja a szépirodalom egy-egy olyan kötettel, mely akár akarattal, akár véletlenül, szíven találja.

E reménysugárra szeretném irányítani valamennyiünk figyelmét. Adjuk meg az Istennek, ami az övé, a nagy íróknak, mi nékik jár, de ne haragudjunk a rossz könyvek szerzőire. Akkor sem, ha rengeteg pénzt söpörnek be munkáikért, csakúgy, mint a kiadójuk és a terjesztőjük. Rossz könyvet írni különben legalább akkora munka, mint jót. Sőt… Szánhatunk olykor néhány percet a rossz könyvek dicséretére. Senkin nem segít, ha fütyülünk rájuk, s mindazokra, akik bármely okból elolvassák őket.

Jó könyvek dicsérete

Minden sorozatnak vége szakad egyszer. Jobb előbb, mint utóbb. Amikor a szerző úgy érzi, olvasói még biztosan nem unják. Tévedni e tárgyban is emberi dolog. Vállalva e kockázatot, itt az idő, most, vagy soha.

Általánossá vált a nézet, hogy az emberiség – benne a magyarok zöme – az olvasás helyett a látható kultúrák felé fordul, nem könyvet, inkább mobiltelefont és notebookot tart a kezében. Én azt mondom, szemben az árral, hogy ha valami, hát az olvasás menthet meg minket a huszonegyedik században. Sejtem, sokan romantikus vagy Don Quijote-i gesztusnak vélik e kijelentést. Csalatkozni fognak. Az istenek halnak, az ember olvas. Lehet, olykor képernyőn. De mégiscsak betűsorokat ömleszt magába. Gyermekes hittel vallom, erről sose fogunk lemondani.

Nem vagyok vak, süket, köldöknéző. Fordulnak hozzám számosan azzal a kérdéssel, mit tegyenek, a fiuk-lányuk semmi hajlandóságot nem mutat arra, hogy olvasson. Pedig a szülők a szépirodalom bolondjai, iksz ezer kötetes könyvtárukban megtalálható, mi szem-agynak ingere. Az is, mi szem-szívnek. Hogyan vegyék rá ivadékaikat a jó könyvek élvezésére?

Mit felelhetnék? Abban se lehetek biztos, hogy szóban forgó szülők úgy élvezik a könyveket, ahogyan kell. A KELL azonban túl kategorikus, elégedjek meg azzal: ahogyan példának okáért, én. Nehéz fegyelmeznem magam, elfojtanom a felsőfokban fogalmazott vallomást, mely a jó könyvek gondolatától is elönt, tetőtől talpig. Ömlengéssel kevésre megyünk, különösen, ha olyan korú nem-olvasók megdolgozása volna a cél, akik a gyerekeink lehetnének – köznapi beszélt nyelvünk sem azonos. Őszinte válaszom ez volna a csüggedt apáknak-anyáknak: Az olvasás ugyanolyan magánügy, mint a szex vagy a szerelem, előbb-utóbb szinte mindenki rákap magától. Esetünkben az érzelemmentes szex felel meg az úgynevezett lektűr könyvek élvezetének, a szerelem pedig a szépirodaloménak. Ám ezzel az okfejtéssel nem sokra megyünk. Néhány ízben mégis előadtam. Fölhorkanás lett a válasz:

Magááátóóól? uram, semmi nem megy magától! – amivel nehéz vitatkozni.

Kevéssé célravezető azokat a szövegeket ajánlani az érintettek figyelmébe, amelyeket tanult literátorok írtak szépirodalmi művekről. Ritkán hatékonyak. Gyakran unalmasak, fellengzősek, túlbonyolítottak, szakzsargonba burkoltak. Mintha az irodalomtudósok és kritikusok csupán egymásnak küldözgetnék publikált üzeneteiket. Lehet, csak én vagyok csekélyértelmű medvebocs, de bennem szakemberek fogalmazta kritikáktól és elemzésektől ritkán támad vágy, hogy kézbe vegyem a taglalt munkákat. Ez sajnálatosan érvényes lehet mindazokra az írásokra is, amelyeket jómagam készítettem azzal a céllal, hogy gusztust csináljak az olvasáshoz. Egyetlen pisla reménysugár, hogy én csak írónak volnék profi – ha ugyan egyáltalán. Elemzőnek maradtam botcsinálta, olvasónak pedig lelkes amatőr. Olvashatnám ember. Hála a jó Istennek.

Kicsit úgy járunk a hivatásos irodalomértők cikkeivel és köteteivel, mint amikor szakember magyarázza laikusnak, hogyan használja a számítógépet. Szakember nem képes beleélni magát a laikus lelki helyzetébe, laikus nem tudja fölfogni azt, amit a profi a saját kifejezéseivel és tempójával a tudtára ad.

A leghatásosabb olvasásgerjesztő gesztus szerintem az, mikor a társunk (munka-, élet-, sors-, osztály-stb.) kampányol egy könyvért, azaz szétáradozza magát, optimális esetben rövid úton a kezünkbe adja. Ezen az alapon a szülő is átnyújthatja a gyerekének saját kedvenceit. Természetesen fontos a megfelelő időzítés, a Varázshegyet nem a tizedik születésnapra, A Pál utcai fiúkat nem a negyvenedikre. Igen ám, felelik erre, de a büdös kölyök ki se nyitja, csak a számítógépen kavar. E válasz azt a kínos gondolatot kelti, hogy adott szülő képtelen volt olyan hőfokú kapcsolatba kerülni a fiával-lányával, amelynek bizalmi energiája elérné a barátságét vagy a szerelemét, ez esetben pedig az a legkisebb baj, hogy nem olvas a büdös kölyök. Arra kéne összpontosítani, mit mulasztott el a büdös szülő. (Bocs.) Ezzel én, a kívülálló, nem érvelhetek, hiszen az én bizalmi energiám az illetőnél igazán csekély, olykor zérus lehet. Ő

talán hisz nekem egy kicsit, ha íróként tőlem kér tanácsot, ez azonban érvelésem elfogadásához édes kevés.

Ha a szülői minta nem hat, elméletemtől függetlenül is ajánlható, várjanak, míg a kamaszodó gyerek életében megjelenik a szerelem vagy a barátság, s reménykedjünk, hogy az olvasók köréből. Akkor előbb-utóbb lelkendezni fognak egy könyvről, az se baj, ha a Harry Potterről, és az ügy sínre kerül. Próbáltam előadni ezt is kétszer-háromszor. De mi van, vetették ellenem, ha a szerelmük-barátjuk sem olvas, elvégre zsák a foltját! Hát… csak ismételhetem: gondolatmenetem fontos eleme az imádkozás. Meg a szinte vallásos hiedelem, hogy az igazán jó könyvek idővel utat találnak az olvasó szívéhez, különösen a fiatalabbakéhoz. „Ifjú szívekben élek” – Ady Endre árnyalatnyi kétkedés nélkül gondolta így. Saját korában pontosan ez volt a helyzet, függetlenül attól, hány (vers)olvasót becslünk a huszadik század elejére. Föltételezem, Ady az önbizalmát elsősorban azoktól az ifjú hölgyektől nyerte, akik az olvasókénál szorosabb frigyekben részesítették kegyeikben. Ennek mintájára talán cinikus ötlet, hogy bizonytalan önértékelésű tollforgatóknak fiatal társ ajánlható melegen. Bár a jelenlegi világot szemlélve azt kell megállapítanunk: minden valamennyire emberi formában maradó férfi negyven-ötven tájt kísérletezik a párkapcsolati fiatalítással, mostanában már a nők is kezdik. Ennek tehát nincs sok köze a szépirodalomhoz – inkább csak a széphez, mely fogalomnak persze minden művészetben központi hely jut.

Vissza témánkhoz. Amatőr olvasó vagyok tehát, azaz szenvedélyes, kiszámíthatatlan és esztelen. Hagyom, hogy magával sodorjon a könyv, ha eléggé tetszik – egytől tízig tartó skálán öt fölött. A hatost vagy magasabbat kivívóknak megbocsátom hibáit, elfogadom ízlésemtől eltérő vagy akár azzal ellentétes jellegzetességeit. Most, amikor kedves íróimról és könyveimről beszámoló írásaim sorát lezárom – persze, soha nem mondanám, hogy soha többé –, Karinthy Frigyes mottója jut eszembe, az Így írtok ti elejéről. (Hm, a zseniális paródia is hatásos eszköz könyvek megszerettetésére.) Az őrmester mutatja, hogyan kell eltalálni a céltábla közepét, de folyton mellé lő. Így lősz te! – mutat egy-egy katonára. Amikor végre sikerül neki, kihúzza magát: És így lövök én!

Kihúzás nuku, de talán illik elmesélnem, hogyan olvasok én. Először is, orra megyek. Könyvtárba járok, nem(csak) költségkímélés céljából, hanem mert válás kapcsán hátrahagytam már egy gondosan összeválogatott magángyűjteményt, nincs lelkierőm még egyszer létrehozni. Inkább kizárólag többször használatos könyveket tartok magántulajdonban. E szempontnak leginkább a magyar értelmező szótár felel meg, az egyetlen dagi kötetbe sűrített változat. Nincs nap, hogy ne venném kézbe. Munkaidőn túl is. Találomra kinyitva, hátbizsergős izgalommal olvasom, hogy például az orbánc nem csupán betegség, hanem áttetsző pontokkal pettyezett levelű, sárga virág. Hogy az organtin = merev, ritka szövésű textília, a szó német-francia eredetű. Hogy az ollófa = (villany)pózna fölemelésére használt két összekötött rúd, vagy X alakban kapcsolt két szarufa. Lakatlan szigetre biztosan ezt a könyvet vinném. Esetleg más szótárakat. Az Eckhardt-féle nagy francia–magyarból például milyen üdítő volna magányomban megtudni, hogy batourner = hordódongákat bütümértékkel kimér és kávásfűrésszel levégel. Ezek után a magyar értelmezőben utánaeredhetnék, mi fán terem a bütümérték és a kávásfűrész.

Maradjunk a szépirodalomnál, azon belül is a prózánál, méghozzá a nem formalista vagy posztmodern szövegeknél, hanem a realistáknál. Nem mintha előbbiek értéktelenebbek volnának, csak épp a magam részéről a valóságelvű, azaz a történetmesélős (a szakszó a narratív) próza szerelmese volnék. Akad kéttucatnyi e fajtához tartozó kötet, amelyeket nagyjából évi rendszerességgel szívesen elolvasok. Ezek a biztosan többször használatosak. Példák a listám éléről: Háború és béke. Közöny. Vándorünnep. Az arany ember. Szindbád. Árvácska. Száz év magány. Egyperces novellák. (Talán szükségtelen, de a rend kedvéért a szerzők, sorrendben: Tolsztoj, Camus, Hemingway, Jókai, Krúdy, Móricz, G. G. Márquez, Örkény.) Szerintem csak az tekinthető valamirevaló könyvnek, amelyre – miután az olvasás friss öröme elmúlik – úgy emlékszünk vissza: de jó volna még egyszer magunkévá tenni. Ez az irodalom igazi aranypróbája.

Elsőre én csak a cselekményre és a főhősökre figyelek. Második nekifutásra a mellékalakokra és a szerkezetre. Harmadszorra már van

időm az élvezkedésre. Akadnak-e tájleírások, hol és mikor él velük a szerző. Milyen ruhákat hordanak a könyvben. Mit esznek, isznak, mivel, hogyan, e tárgyban Krúdy a legjobb. Szerepelnek-e növények és fák, ha igen, melyek. Vad-és háziállatok, halak, madarak. Hölgyeim és uraim, amelyik könyvben sehol nem bukkan föl kutya, azt én gyanúperrel fogadom.

Ha mindezen túlestünk, hátravan még a legfontosabb játék. Felejtsük el a főhős(öke)t, s bújjunk bele valaki másnak a bőrébe a megírt alakok közül, éljük át az ő szemszögéből a történetet. Pompás játék. Kezdőknek Krúdy Gyula két novelláját ajánlom tiszta szívvel. A hírlapíró és a halál, illetve az Utolsó szivar az Arabs szürkénél című elbeszélések egy párbaj előzményeit mesélik el. Míg az elsőben az esélytelen kis újságíró látogat végig elegáns vendéglátóipari helyeket, olyanokat, ahol ellenfele törzsvendég lehet, utóbbiban az ezredes, az ország legjobb céllövője ül be kiskocsmákba, hogy azt egye, amit a skribler, akit minden bizonnyal agyonlő. A poént nem lövöm le, tessék elővenni. Legalább kétszer. Vagy inkább…

Az ősi dilemmát – mi jobb, kiolvasni tíz könyvet egyszer, vagy egy könyvet tízszer – ennek megfelelően oldanám meg. Sejtem, mit mondasz, borúlátó olvasó. Az élet nem elég hosszú ahhoz, hogy egy könyvet újra meg újra kézbe vegyünk. Igazad van. De azért mégsem olyan rövid. Különösen, mert minden jó könyv meghosszabbítja. Annyival, ahányszor átélhetjük mások életét. Ami nemcsak tanulságos (elvégre más kárán tanul az okos), de igen szórakoztató. Így búcsúzóul csak annyit: olvassatok és sokasodjatok.

Nekem olyan gusztusom támadt a saját merengésemtől, hogy sietek a könyvespolc felé. Máris irigylem magamat. Viszlát, sziasztok.

Lábjegyzetek

1Legújabb kiadás: Fapadoskonyv.hu, 2014.

2Legújabb kiadás: Sztalker Csoport, 2018.

3Legújabb kiadás: Noran, 2005.

4Legújabb kiadás: Cartaphilus, 2010.

5Legújabb kiadás: Kairosz, 1997.

6Legújabb kiadás: Magvető, 1983.

7Legújabb kiadás: Osiris, 2000.

8Legújabb kiadás: Szépirodalmi, 1984.

9Legújabb kiadás: Helikon, 2017.

10Legújabb kiadás: Osiris, 2018.

11Legújabb kiadás: Szépirodalmi, 1984.

12Legújabb kiadás: Atlantic Press, 2018.

13Legújabb kiadás: Medio, 2014.

14Akadt: Örkény István: Azt meséld el, Pista! Hangoskönyv, 2 CD-n, Kossuth/Mojzer (2006).

Tartalom